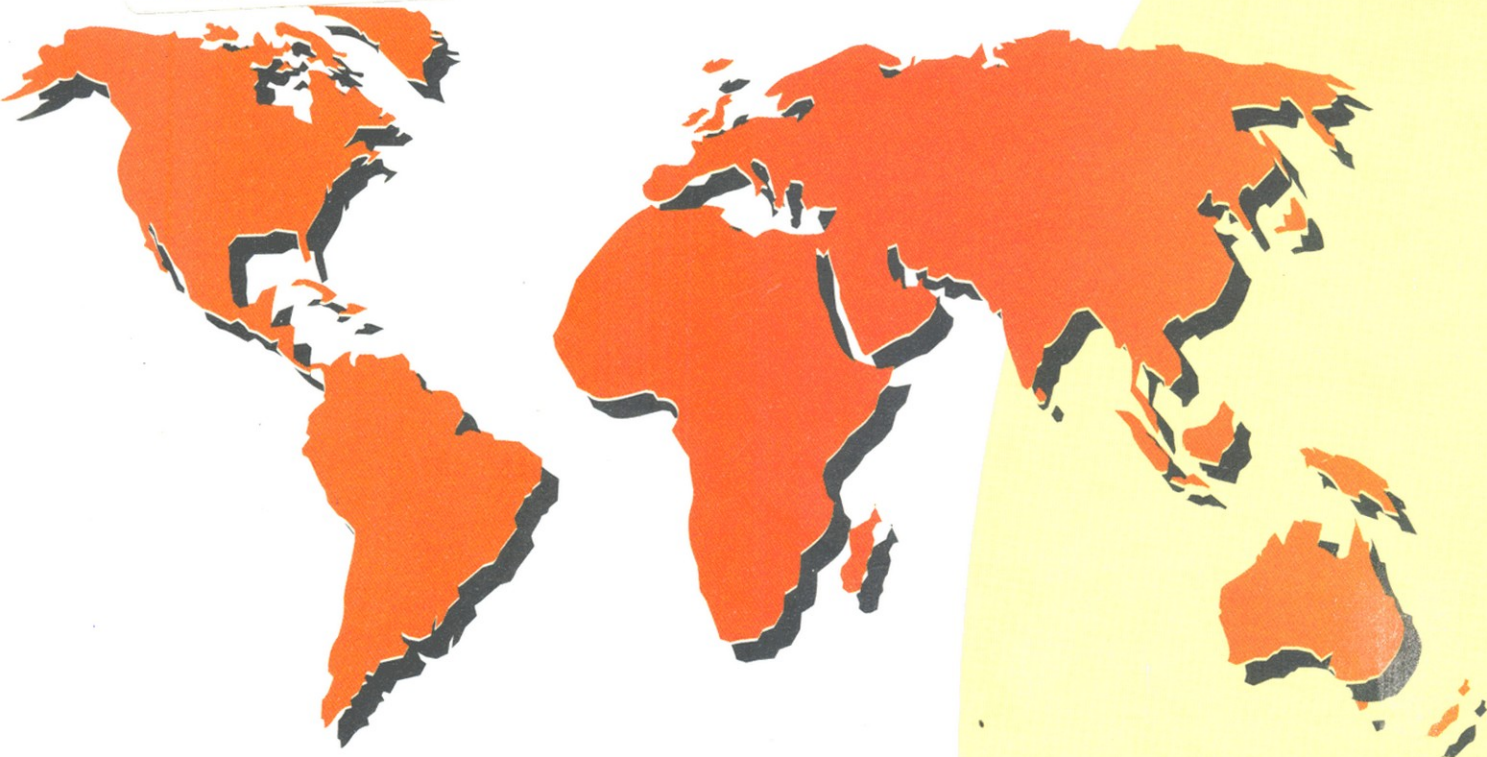

1574

2009

13

კულტურათაშორისი კომუნიკაციები

INTERCULTURAL COMMUNICATIONS

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ КОММУНИКАЦИИ

INTERCULTURAL RELATIONS SOCIETY

ISSN 1512-4363

საერთაშორისო სამეცნიერო პერიოდული გამოცემა
International scientific periodical edition
Международное научно-периодическое издание

კულტურათაშორისი კომუნიკაციები

INTERCULTURAL COMMUNICATIONS

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ КОММУНИКАЦИИ

№ 8

თბილისი – Tbilisi – Тбилиси
2009

UDC (უკ) 008 (100)

კ-897

მთავარი რედაქტორი
Editor-in-chief
Главный редактор

ინდირა ძაგანია
Indira Dzagania
Индира Дзагания

რედაქტორები

ლირა გაბუნია
ოლღა პეტრიაშვილი
მარინე ტურავა
ირინე ჯობავა

Editors

Lira Gabunia
Olga Petriashvili
Marina Turava
Irina Jobava

Редакторы

Ли́ра Габу́ния
О́льга Пе́триашви́ли
Ма́рина Ту́рава
И́рина Джо́бава

**კომპიუტერული
რედაქტირება**
რობერტ მესხი

**Computer
Editing**
Robert Meskhi

**Компьютерное
редактирование**
Роберт Месхи

**პასუხისმგებელი
მდივანი**
ლიანა გვასალია

**Executive
Secretary**
Liana Gvasalia

**Ответственный
секретарь**
Лиана Гвасалия

სარედაქციო საბჭო

ჯონი აფაქიძე (საქართველო), ბილალ დინდარი (თურქეთი), ენდრიუ ჰარისი (დიდი ბრიტანეთი), დორის ფოგელი (ავსტრია), სვეტლანა ტერ-მინასოვა (რუსეთი), პეტრე კონონენკო (უკრაინა), ილონა მანელიდუ (საბერძნეთი), ანა აგრანატი (ისრაელი), ლალა ახმედოვა (აზერბაიჯანი), ნათავან მუსტაფაევა (აზერბაიჯანი), დავით გოცირიძე (საქართველო), ლეონიდე ჯახაია (საქართველო), მიხეილ ბოგუცკი (პოლონეთი), მარხაბო ჯაბბაროვა (ტაჯიკეთი), ვილემ ჰენდრიკ დე ბოფორტი (ნიდერლანდების სამეფო), ვენტა კოცერე (ლატვია), სვეტლანა ფერხო (ყაზახეთი), ჟანა ტოლისბაევა (ყაზახეთი), ზაირინისო იუსუფი (ტაჯიკეთი), მერი მადარშახი (საფრანგეთი), მარია კონსოლათა პრიასკო (იტალია), ჯამლეტ ჯანჯგავა (საქართველო), იორდან ლუცკანოვი (ბულგარეთი).

Editorial Board

Joni Apakidze (Georgia), Billal Dindar (Turkey), Andrew Harris (Great Britain), Doris Fögel (Austria), Svetlana Ter-Minasova (Russia), Peter Kononenko (Ukraine), Ilona Manelidu (Greece), Ann Agranat (Israel), Lala Akhmedova (Azerbaijan), Natavan Mustafaeva (Azerbaijan), David Gotsiridze (Georgia), Leonid Jakhaia (Georgia), Mikhael Bogutski (Poland), Marhabo Jabbarova (Tajikistan), Willem Hendrik de Beaufort (the Netherlands), Venta Kotsere (Latvia), Svetlana Ferho (Kazakhstan), Jhana Tolisbaeva (Kazakhstan), Hairiniso Yusufi (Tajikistan), Mehri Madarshahi (France), Maria Consolata Priasco (Italy), Jamlet Janjghava (Georgia), Yordan Lyutskanov (Bulgarian).

Редакционный совет

Джони Апакидзе (Грузия), Билял Диндар (Турция), Эндрю Харрис (Великобритания), Дорис Фегель (Австрия), Светлана Тер-Минасова (Россия), Петр Кононенко (Украина), Илона Манелиду (Греция), Анна Агранат (Израиль), Лала Ахмедова (Азербайджан), Натаван Мустафаева (Азербайджан), Давид Гоциридзе (Грузия), Леонид Джахaya (Грузия), Михаил Богуцкий (Польша), Мархабо Джаббаровa (Таджикистан), Виллем Хендрик де Бофорт (Нидерланды), Вента Коцере (Латвия), Светлана Ферхо (Казахстан), Жанна Толысбаева (Казахстан), Хайринисо Юсуфи (Таджикистан), Мери Мадаршахи (Франция), Мария Консолата Приаско (Италия), Джамлет Джанджгава (Грузия), Йордан Люцканов (Болгария).

EAN 9771512 43 6007

ნატალია ბასილაი

(გურჯია)

ЭТИКЕТ ЛИЧНЫХ ДЕЛОВЫХ ПИСЕМ Л. Н. ТОЛСТОГО

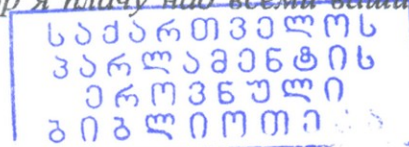
Деловые письма знаменитых русских писателей относятся к определенному жанру речевого общения, характеризующемуся относительно устойчивой и информативной формой высказывания.

Письма Л.Н.Толстого(1), И.В. Тургенева, многие из которых принадлежат к шедеврам его эпистолярного наследия, весьма полно и целостно отражают самые значительные этапы его жизненной, духовной и творческой биографии. Они получают «известный резонанс в различных сферах духовной жизни носителей языка и изучается не только как исторический документ, но в равной степени и как факт литературы, передающий колорит ушедшей эпохи, как свидетельство былых времен, иных поколений людей, их мыслей и чувств, мировосприятия и переживаний, интересов и тайн» (2,18).

Письма адресованы «членам семьи, родным, друзьям, выдающимся писателям, общественным и государственным деятелям, большому кругу литераторов, редакторам журналов и издателям, с которыми Толстой был связан профессиональными интересами, деловыми, а с некоторыми и приятельскими отношениями» (1,303). Деловая переписка с издателями, личные письма к родным, близким, друзьям являются неотъемлемой частью жизни великого художника слова.

Любое письмо обращено к адресату. Собственно текст письма, как правило, начинается с обращения к адресату. По началу письма, по тому, как сформулировано обращение, по степени формальности обращения можно судить о том, в каких отношениях с адресатом находится автор письма, является ли это письмо личным или официальным, деловым.

В данной статье рассматриваются начальный и конечный фрагменты писем Л.Н.Толстого к двум адресатам: Т.Е. Ергольской (с 1842 по 1861 гг.) и Н.А. Некрасову (с 1852 по 1858 гг.) – как образцам личного и официально-делового стиля той эпохи. Рамки статьи не позволяют анализировать основное содержание писем Л.Н.Толстого, поскольку частная переписка, отражающая внутренний мир автора писем, повествование от первого лица, монологи, череда переживаний человека, его воспоминаний, рассуждений требует длительного и глубокого рассмотрения, кроме того, хотя все письма Л.Н.Толстого давно опубликованы, тем не менее, остро стоят этические проблемы чтения и расшифровки чужих писем. Этим, весьма тонким, делом занимаются маститые литературоведы, психологи, признанные толстоведы. Однако невозможно вовсе обойтись без цитирования каких-то эпистолярных отрывков, хотя бы нижеследующего, чтобы оправдать выбор Т.Е. Ергольской из огромного числа корреспондентов Л. Н. Толстого: она была теткой и воспитательницей Л. Н.Толстого, их связывало глубокое чувство родственной привязанности, любви и уважения, о чем он постоянно писал: *Недавно я вам писал, что плакал над вашим письмом и приписал эту слабость болезни. Я ошибся: с некоторых пор я плачу над всеми вашими письмами. Я*

всегда был Лева-рёва; раньше я стыдился этой слабости, а теперь, думая о вас и о вашей любви к нам, у меня текут такие сладостные слезы, что я вовсе их не стыжусь (1852); Я знаю, что в глубине души вы не можете сомневаться в моей любви к вам и в том, что она не изменится ни при каких обстоятельствах (начало письма); Но так как я не могу быть счастлив без вас, я надеюсь с вами скоро увидеться (окончание письма) (1855).

Приветствия и прощания в письмах Л.Н.Толстого - начальный и конечный фрагменты писем подчиняются законам целостной композиции и типам определенных связей между предложениями-высказываниями (3). Они могут послужить блестящими образцами эпистолярного этикета позапрошлого века, свидетельствующими о том, как тогда было принято начинать и заканчивать деловые или личные письма. Заметим при этом, что даже в таких, в основном «трафаретных», созданных по принятой модели **«приветствие + обращение»** - **«прощание + обращение»**, фрагментах писем отражается излияние внутреннего Я, процесс психологический, ход переживаний, поток субъективного сознания автора.

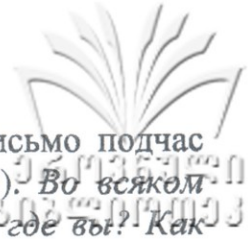
Письма Л.Н.Толстого Т.Е. Ергольской писались на французском, который был столь распространен в Европе и был языком общения в аристократических кругах России XIX века, однако в изданном виде приводятся в переводе; письма Н.А. Некрасову – на русском языке.

Письма Л.Н. Толстого Т.Е. Ергольской, с их точными, теплыми, емкими фразами, представляют собой яркие талантливые произведения эпистолярного жанра. В них проявилась вся многогранность натуры великого писателя. Т.Е. Ергольская была близким Л.Н. Толстому человеком, с которой он делился своими мыслями и чувствами.

Большинство писем Л.Н. Толстого к Т.Е. Ергольской, начинаясь с обращения *«Дорогая тетенька!»* (1842;1845;1849 и др.), иногда с добавлением эпитета *«чудесная»*: *«Дорогая и чудесная тетенька!»* (1849), обычно заканчиваются формулами прощания и эпистолярными стереотипами категории вежливости (*«целую руки/ручки»*; *«целую»*, *«кланяюсь»*): *Прощайте, Прощайте, маленькая тетенька* (1845); *Прощайте, дорогая тетенька, тысячу раз целую ваши ручки* (1851); *Прощайте, дорогая тетенька, целую ваши ручки* (1851); *«Целую ваши ручки и прошу ответа»* (1849); *«Прощайте, целую ваши руки и жду писем* (1851); *«Целую ваши руки и жду письма со всевозможными подробностями обо всем. Гаше кланяюсь, чтобы доставить ей удовольствие* (1850); *Тысячу раз целую ручки тете Лизе и целую Полину, «кланяюсь» Пашеньке, Терезии Антоновне и Петечке* (1842); заверениями в уважении и любви (*Прошу вас верить уважению и любви вашего покорного племянника Л. Толстого*(1842); при этом номинация автора письма варьируется: письма подписаны следующим образом: *от вашего покорного племянника Л. Толстого* (1842); *Гр. Лев Толстой* (1849); *Л. Толстой* (1845); *Лев* (1856). Иногда адресант пишет о себе в третьем лице, называя свое уменьшительное имя, с каким к нему обращалась Т.Е. Ергольская: *Прощайте, дорогая тетенька. Левочка тысячу раз целует ваши ручки* (1852). После 1950 года письма часто не подписываются и заканчиваются фразами: *Прощайте, целую ваши ручки* (1851); *Прощайте, целую ваши ручки и жду писем. Адресуйте просто в Грузию, в Тифлис* (1851); *Бог знает, буду ли я иметь счастье видеть вас в этом году...* (1851)).

Иногда в конце письма Л. Н. Толстой высказывает Т.Е. Ергольской просьбу, дается поручение: *Прощайте, целую ваши ручки. Какая жалость, что 1 том «Новой Элоизы» затерян. Пожалуйста, скажите Сереже, чтобы он поискал его у себя и у Чулковых.* (1852); *Пришлите мне, пожалуйста, каталог моей библиотеки и прикажите Андрею*

послать в Москву за фортепьяно и часами и доставить их в Ясное. Письмо подчас заканчивается вопросом: *Какие известия о братьях и Машеньке?* (1850). *Во всяком случае, до свиданья, дорогая тетенька, и напишите мне несколько слов, где вы? Как поживают Машенька и братья?* (1856).

Писем приходилось ждать долго, их отсутствие вызывало беспокойство: *Дорогая тетенька! Через 8 дней будет ровно 4 месяца, что я без вестей о вас...* (1851). Часто в начале письма Л. Н. Толстой приносит извинения тетушке за долгое молчание: *Простите меня, простите, дорогая тетенька, что я так долго не писал вам* (1849); *Дорогая тетенька! У меня нет никакой достойной причины, чтобы оправдываться в своем молчании, и я начинаю с того, что просто прошу у вас прощения.* (1852); *За что вы обижаете меня, дорогая тетенька? Ваше письмо вы начинаете со слов, что мне, вероятно, наскучили ваши письма, поэтому так давно я не писал вам. Разве только одна эта причина могла помешать мне писать вам* (1852); в конце письма Л.Н. Толстой обещает ей писать: *Прощайте, дорогая тетенька, через несколько дней я думаю увидеть Николеньку, и тогда я вам напишу.* (1852). Иногда, отмечая свое долгое молчание, Л.Н. Толстой упрекает тетушку в краткости ее письма: *Я вам долго не писал, но и от вас получил всего несколько слов в письме Валерьяна* (1852). Получив от тетушки обиженное письмо, Л.Н. Толстой принимает решение не тянуть с ответом, о чем и сообщает ей: *Дорогая тетенька! Только что получил ваше письмо от 24 ноября, и в ту же минуту отвечаю (по принятой привычке)* (1852).

Интересно, что Л. Н. Толстой обсуждает и технику написания письма – с черновиком или набело и признается, что писать набело ему трудно: *Дорогая и чудесная тетенька! Вы мне говорили несколько раз, что вы пишете письма прямо набело; беру с вас пример, но мне это не дается так, как вам, и часто мне приходится, перечтя письмо, его разрывать. Но не из ложного стыда – орфографическая ошибка, клякса, дурной оборот речи меня не смущают; но я не могу добиться того, чтобы управлять своим пером и своими мыслями. Вот только что я разорвал dokonченное к вам письмо, в котором я наговорил то, чего не хотел, а что хотел сказать, того не сказал* (1851).

Письма Л.Н. Толстого Т.Е. Ергольской, с их точными, теплыми, емкими фразами, представляют собой яркие талантливые произведения эпистолярного жанра. В них проявилась вся многогранность натуры великого писателя. Т.Е. Ергольская была близким Л.Н. Толстому человеком, с которой он искренне делился своими мыслями и чувствами.

Следует отметить, что этикетные формы приветствия и прощания в письмах Т.Е. Ергольской отражают искренность свидетельствуют о непринужденности отношений Л.Н. Толстого с ней, а это является главным условием переписки: «отсутствие этой предпосылки обычно сразу же ощущается как препятствие для общения» (3,25).

Правильный выбор из арсенала существующих типов обращения наиболее уместного речевого средства для конкретного адресата и формул окончания письма прослеживается при сравнении личных и деловых писем Л.Н. Толстого.

Письма Л.Н. Толстого Н.А. Некрасову вводят нас в атмосферу жизни литературной общественности XIX века, в историю публикаций художественных произведений в журнале «Современник», в проблематику общественных и литературных интересов великого писателя и его современников.

Так, письма Л.Н. Толстого Н.А. Некрасову окрашены стилистикой деловой речи, что особенно проявляется в зачине (обращении) *Милостивый государь!* и стереотипной для того времени концовке *Имею честь быть, милостивый государь,*

ваш покорнейший слуга; С совершенным уважением имею честь быть, милостивый государь, ваш покорнейший слуга: Милостивый государь! Моя просьба будет стоить вам так мало труда, что я уверен – вы не откажетесь исполнить ее. Просмотрите эту рукопись и, ежели она не годна к напечатанию, возвратите ее мне.// Имею честь быть, милостивый государь, ваш покорнейший слуга Л.Н. (1852); Милостивый государь! Очень сожалею, Что не могу тотчас исполнить вашего желания, прислав что-нибудь новое для напечатания в вашем журнале; тем более что условия, которые вы мне предлагаете, нахожу для себя слишком выгодными и вполне соглашаюсь на них.//С совершенным уважением имею честь быть, милостивый государь, ваш покорнейший слуга г. Л.Н.Толстой (1852). Подпись варьируется: иногда автор подписывается только инициалами: Л.Н.(1852); иногда приведены начальные буквы имени и отчества (обозначение отчества часто отсутствует) и дается фамилия: Л.Н. Толстой/ Л. Толстой (1852).; при этом в 1852 году графский титул обозначается только начальной буквой: г. Л.Н. Толстой/г. Л. Толстой, в 1853 году встречается полное наименование статуса – граф Л. Толстой, в 1854 году вновь появляется сокращенный вариант гр. Л. Толстой.

Сообщения об обратном адресе относят читателя к ярким страницам жизни великого художника слова, когда он служил на Кавказе, или в Кишиневе: *Адрес мой: через город Кизляр в станицу Старогладковскую, поручику артиллерии графу Николаю Николаевичу Толстому с передачей Л.Н. (1852); Адрес мой все тот же: в Кишинев, в главный штаб Южной армии (1854).*

Характерна и приписка в конце письма, свидетельствующая об особой щепетильности Л.Н. Толстого: *Деньги для обратной пересылки – вложены в письмо (1852).*

В деловых письмах Л.Н.Толстой сразу же излагает суть своего обращения к адресату: *Милостивый государь! С крайним неудовольствием прочел я в IX № «Современник» повесть под заглавием «История моего детства» и узнал в ней роман «Детство», который я послал вам (1852); Милостивый государь! Посылаю небольшой рассказ... (1852). С 1853 года к обращению Милостивый государь! добавляется обращение по имени отчеству, что свидетельствует о более близких отношениях и нивелирует официальный стереотип; что же касается содержания письма, то в начале его опять же - изложение сути: Милостивый государь Николай Алексеевич. Посылаю небольшую статью для напечатания в вашем журнале; заканчивая письмо, Л.Н. Толстой вновь обращается к теме письма: **В ожидании вашего ответа и суда об посылаемой вещи** имею честь быть, милостивый государь, ваш покорнейший слуга с совершенным уважением, ваш покорнейший слуга граф Л. Толстой (1853).*

В 1854 году в письме Н.А. Некрасову Л.Н.Толстой сетует на отсутствие писем от него: *Милостивый государь Николай Алексеевич. Или мои или ваши письма или те и другие – не доходят – иначе я не могу объяснить вашего 6-ти месячного молчания; а между тем мне бы очень многое было интересно знать от вас. Этот зачин по стилю совпадает с началом личных писем; однако далее идут деловые вопросы о судьбе публикаций: Напечатаны ли и когда будут напечатаны «Рассказ маркера» и «Отрочество» и почему не получаю я «Современника»? К стереотипному окончанию письма добавляется клише **в ожидании скорого ответа: В ожидании скорого ответа с совершенным уважением имею честь быть ваш покорнейший слуга гр. Л. Толстой (1854).** Это клише в следующем письме, содержащем деловое предложение, пополняется эпитетом «нетерпеливый» и выражением надежды на согласие с этим*

предложением: *в нетерпеливом ожидании скорого ответа и согласия на мое предложение* имею честь быть ваш покорнейший слуга гр. Л. Толстой (1855).

Начиная с последнего письма, Л.Н.Толстой после подписи обозначает дату и место его написания: 11 января 1955 Эски-Орда; Апреля 30, Севастополь (1855). Сохранилась записка, в которой Л.Н.Толстой, пренебрегая обращением и заверениями в совершенном уважении, коротко излагает суть дела, заканчивая письмо современным *До свидания*: *Кое-что я переделал, переписал и сократил, но признаюсь, еще переписывать бы не хотелось. Ежели не слишком дурно написано, особенно последний лист, то отдавайте в типографию. Я постараюсь зайти к вам утром. До свидания. Гр. Л. Толстой (1856)*. Письмо 1856 года, обращенное к Н.А. Некрасову, свидетельствует уже о близком знакомстве, при котором употребляется только обращение по имени-отчеству и чопорное с совершенным уважением имею честь быть ваш покорнейший слуга сменяется теплым: *Прощайте. От души обнимаю вас*. С 1857 года письма Н.А. Некрасову, хотя и касаются деловых вопросов – обсуждения тех или иных материалов, печатавшихся в «Современнике», носят свободный характер, написано скорее как личные, в них встречаются выражения *«какова мерзость и плоская мерзость вышла моя статья»*; *«Я совершенно надул себя ею, да и вас, кажется»*; *«На меня же, пожалуйста, больше не рассчитывайте, надоело мне писать ковыряшки, да еще скверные»*; *«меня обругали в Петербургских ведомостях», и поделом»*(1857) и под. Обращение к Н.А. Некрасову, так же как и прощание в письмах этого периода носят дружественный характер, варьируются: *Посылаю вам обещанную повесть, любезный Николай Алексеевич*; *Очень, очень благодарен вам, Некрасов, за искренность вашего письма*(1857); *нехорошо это, любезный Николай Алексеевич, что вы так себя распустили*(1857); *Прощайте, кланяйтесь Панаеву и всем знакомым. Ваш гр. Л. Толстой*(1857); *Так до свиданья, от души жму вам руку и кланяюсь всем общим знакомым. Ваш гр. Л. Толстой*(1858).

Однако в феврале 1858 года и Л.Н. Толстым, и редакцией «Современника» было принято решение о ликвидации «обязательного соглашения», о чем Л.Н. Толстой пишет в самом начале письма в решительной манере, сохраняя, впрочем, привычное обращение *любезный Николай Алексеевич*: *По здравом обсуждении я убедился, любезный Николай Алексеевич, что союз наш ни к черту не годится. Все, что мы с вами говорили об этом в Петербурге, справедливо было, а теперь явились еще две новые причины. Во-первых, то, что мне хочется печатать в другие журналы; во-вторых, то, что вы мне не присылаете расчета дивиденда вот полтора месяца. Из всего этого я вывел решение разорвать союз. Заканчивается это письмо просто, без обращения к официально-деловой фразеологии: *Затем прощайте, от души жму вам руку и желаю всего хорошего. Ваш гр. Л. Толстой*(1858). На этом письме переписка с Н.А. Некрасовым прекращается.*

Этикетные формы речевого общения в начальном и конечном фрагментах писем Л.Н. Толстого, формулы вежливости, старинные обороты речи несут на себе печать своего времени, дают нам уникальную возможность почувствовать вкус ушедшей эпохи.

Литература:

1. Толстой Л.Н. Собрание сочинений в двадцати двух томах. Т.17-18. М., 1984.
2. Эмирзиади Л.В. Эпистолярное наследие декабристов (размышления переводчика) // Мир русского слова № 4, 2004.

ქართული
ლიტერატურის
სახელმწიფო
ბიბლიოთეკა

3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 1986.
4. Кручинина И.Н. Элементы разговорного синтаксиса в произведениях эпистолярного жанра // Синтаксис и стилистика. М., 1976.

Natalia Basilaia

Etiquette of Private and Business Letters of Lev Tolstoy

Summary

In the given article we viewed starting and finishing parts of L. Tolstoy's letters to T. Ergolskaya (from 1842 up to 1861 years) and N. Nekrasov (from 1852 up to 1858 years) – as examples of private and official correspondence style of that epoch. The comparison of private and official letters of L. Tolstoy shows the correct selection of suitable language means from the existing types of addressing and ending of letters for specific addressee.

Etiquette norms of language means in starting and finishing parts of L. Tolstoy's letters, formulas of politeness, old-fashioned turn of speech are carrying the specialty of that time, are giving us the unique opportunity to feel the taste of the gone epoch.

ნატალია ბასილაია

ეტიკეტი ლევ ტოლსტოის პირად და საქმიან წერილებში

რეზიუმე

მოცემულ სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ ლ. ტოლსტოის წერილების საწყის და ფინალურ ფრაგმენტებს ორი ადრესატისადმი: ტ. ერგოლსკაიასა (1842-დან 1861 წლამდე) და ნ. ნეკრასოვისადმი (1852-დან 1858 წლამდე) – როგორც იმ ეპოქის კორესპონდენციის პირადი და ოფიციალური სტილის ნიმუშებს. ლევ ტოლსტოის პირადი და საქმიანი წერილების შედარება გვიჩვენებს განსაზღვრული ადრესატის მიმართ წერილში მიმართვისა და გამომწვიდობების ფორმულების არსებული ტიპებიდან შესაბამისი მეტყველების საშუალებების სწორ არჩევანს.

ლევ ტოლსტოის წერილების საწყის და დამასრულებელ ფრაგმენტებში სამეტყველო ურთიერობის ეტიკეტურ ფორმებს, ზრდილობის ფორმულებს, მეტყველების მოძველებურ სტილს მოაქვს თავისი დროის თავისებურებები და გვაძლევს საშუალებას ვიგრძნოთ წარსული ეპოქის გემო.

**ზრანბული და ძართული ბიბლიური გამონათქვამების არსი და უზნაძცია
ენოზრიზი აქტივოზის სისტემაში, მათი შეპირისპირებითი ანალიზი**

როგორც ვიცით, „ბიბლია“ მოდის ბერძნული სიტყვიდან „ბიბლია“, რაც ნიშნავს „წიგნებს“. ეს წიგნები იყოფა ძველი აღთქმის 46 და ახალი აღთქმის 27 წიგნად (სულ 73 წიგნი). ბიბლიურ წიგნთა ასეთი დაყოფა განპირობებული იყო მათი მიმართებით ბიბლიის მთავარი იდეის მესიისა და მესიანისადმი.

ძვ. აღთქმა ეწოდება იმ ბრძანებებსა და მცნებებს, რომელიც ღმერთმა მოსეს მიერ მისცა ებრაელებს. მოსეს სჯული შეეხება ებრაელთა ცხოვრების ყოველ წერილმანს. მისი უმთავრესი შინაარსი კი ათ მცნებაშია მოთავსებული.

მოსეს სჯულის ზნეობრივი კანონები და მცნებები სავალდებულოა ქრისტეანეთათვისაც, რადგანაც ქრისტემ მიიღო და შეავსო ეს მცნებები.

სჯული სახარებისა ანუ ახალი აღთქმისა არის ქრისტეს მიერ მოცემული სჯული, რომელიც ქვეყანაზე მისმა მოციქულებმა გაავრცელეს. სჯული სახარებისა არის ყოვლად სრული და ჭეშმარიტი.

ბიბლია იწერებოდა ძვ.წ.აღ.-ის 1000 წლიდან ახ.წ.აღ.-ის 100 წლამდე. ებრაულ, არამეულ (ამ ენაზე ლაპარაკობდა ქრისტე) და ბერძნულ ენებზე. გადმოცემით კი ბევრად უფრო ძველია. ქართველი მეცნიერი ზ. კიკნაძე აღნიშნავს:

„ბიბლია არის საუკუნეთა მანძილზე, სხვადასხვა დროში შექმნილ წიგნთაგან შემდგარი, ძველი აღმოსავლეთის სამყაროდან დღემდე ცოცხლად მომავალი ძველი, რომლის პერსონაჟებია ღმერთი, ადამიანი, ერი, კაცობრიობა. იგი მოგვითხრობს ადამიანის ამადლებაზე და დაცემაზე, მის გასაჭირზე, სასოწარკვეთაზე და საბოლოო იმედზე... ბიბლიაში ერთ ძველ ერზეა ლაპარაკი, მაგრამ მის თავგადასავალში მთელი კაცობრიობის ბედი იხატება“ (1).

„რა საზომითაც არ უნდა მიუდგე ბიბლიას, იგი ყველა თვალსაზრისით უნიკალური წიგნია. ეს წიგნი თხრობას ქვის ხანით იწყებს და რომაული კულტურის ეპოქით ამთავრებს. მისი ყველაზე გვიანდელი წიგნი ორი ათასი წლისა მაინც არის. მიუხედავად ამისა, ჩვენს დროშიც მილიონობით ადამიანი კითხულობს ბიბლიას, იძენენ რა მისგან ყოველდღიური ცხოვრებისათვის საჭირო ძალას.

რატომ ხდება ისე, რომ ეს ძველთუძველესი წიგნი, რომელიც დიდი ხნის წინ და სადღაც უცხო მხარეებში მომხდარ ამბებზე მოგვითხრობს, ჩვენ თანამედროვე ადამიანებს ესოდენი ძალით გვიზიდავს?

დაიწყეთ დასავლური ცივილიზაციის საფუძვლების კვლევა და თქვენ მაშინვე ბიბლიას მიაღებთ. მრავალი საუკუნის განმავლობაში მისი გავლენით ყალიბდებოდნენ დასავლური კანონები, განათლების სისტემა, დემოკრატიული იდელები, ადამიანთა უფლებების ჩვენეული კონცეფცია. დიდი ევროპელი რეფორმატორების უმრავლესობა პოლიტიკურ, სოციალურ და რელიგიურ სფეროში ბიბლიით იყვნენ შთაგონებულნი. თუ ბიბლიას არ მივიღებთ მხედველობაში, უბრალოდ შეუძლებელიც კია თანამედროვე დასავლეთის სულიერი წყობის გაგება.

ბიბლია დღესაც კაცობრიობის კულტურის ცენტრში დგას. მას მიმართავენ ახლად აღმოცენებული ერები, რომლებსაც საკუთარი თავის შეცნობის წყურვილი ამოძრავებთ. ჩვენს დროში ბიბლიური სიტყვა ხშიანობს სამხრ. ამერიკის, აფრიკისა თუ აზიის სხვადასხვა ქვეყნებში. კითხულობენ რა ბიბლიას, სხვადასხვა ქვეყნის

მილიონობით ადამიანი ეხმიანება მოწოდებას - გწამდეთ ღმერთი“ (2). - ასეთ განმარტებას გვაძლევს ბიბლიის ენციკლოპედია.

„ბიბლია, როგორც გამოკვლევის ობიექტი, ხანგრძლივი დროის მანძილზე მნიშვნელოვან როლს ითავსებს ინტერესს წარმოადგენს, იმდენად, რამდენადაც ბიბლიური სიუჟეტები მრავალი ძაფით არიან დაკავშირებულნი არა მხოლოდ ენასთან, არამედ ხელოვნების სხვადასხვა დარგებთან. ფართოდ აისახება სახვით ხელოვნებაში, მუსიკაში და, რა თქმა უნდა, ლიტერატურაში, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ის მჭიდროდ არის დაკავშირებული ევროპულ ქრისტიანულ კულტურასთან. აქვს უდიდესი კულტუროლოგიური მნიშვნელობა“ (3).

ბიბლიური წარმოშობის სიუჟეტებს, ციტატებს, ხატოვან გამონათქვამებს „ბიბლეიზმები“ ეწოდება. ისინი ფართოდაა გავრცელებული ქრისტიანული აღმსარებლობის ევროპულ ენებში.

სპეციალურ ლექსიკონებში ტრადიციულად „ბიბლეიზმები“ გაიგება, როგორც ფრაზეოლოგიური ერთეულები, აფორიზმები ან ხატოვანი გამონათქვამები ბიბლიიდან. ზოგ მეცნიერს ბიბლეიზმები ესმის, როგორც ბიბლიიდან მომდინარე „ცალკეული სიტყვები, მყარი სიტყვათშეთანხმებები (შესიტყვებები), მთლიანი გამონათქვამები და ფრაზებიც კი, რომლებიც ან ნასესხებია ბიბლიიდან ან განიცადეს ბიბლიური ტექსტის სემანტიკური გავლენა, მათ შორისაა ისინიც, რომლებიც არ ასოცირდებიან ბიბლიასთან თანამედროვე ენობრივ შეგნებაში“ (4).

ლინგვისტური ტერმინოლოგიის ლექსიკონების უმრავლესობაში „ბიბლეიზმის“ ცნება მოცემული არ არის.

დღესდღეობით ინტერესი ბიბლიისა და ბიბლეიზმების მიმართ არ ცხრება, პირიქით, ყოველდღიურად იმატებს, კერძოდ, ფრანგულენოვან გარემოში. ეს განპირობებულია ზნეობრივი დიდაქტიკური პოტენციალით, ასევე ბიბლიური ფრაზეოლოგიზმების შეუზღუდავი სტილისტური შესაძლებლობებით. ბიბლიური ფრაზეოლოგიზმები შეიძლება ჩაითვალოს ევროპული ენების შემაერთებელ რგოლად.

ბიბლიური ტექსტები იყო ენაში წარმოშობილი ანდაზების, გამოთქმების, ხატოვანი გამონათქვამების ერთ-ერთი პირველი და ძირითადი წყარო. ნაციონალურ-კულტურული სპეციფიკა, ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო შეგნების სტრუქტურები ასახულია ფრაზეოლოგიზმებში.

წინამდებარე თემაში განვიხილავთ ბიბლიურ გამონათქვამებს თანამედროვე ფრანგულ და ქართულ ენებში, მათ შორის არსებულ მსგავსებებსა და განსხვავებებს. აქ განსახილველი ორი კულტურის განვითარების სპეციფიკიდან დამოუკიდებლად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ არსებობს საერთო ფაქტორი მათ განვითარებაში - რელიგიური აზროვნება და ქრისტიანული ტრადიცია.

ბუნებრივად შექმნილი ნაციონალური ენის სტრუქტურა თავის განვითარებაში განიცდის ცვლილებებს და გავლენებს სხვა ენებისგან, ამიტომ ენობრივ ქცევაში არსებობს როგორც მსგავსებები, ასევე თავისებურებებიც.

ჩვენ პირველ რიგში დავინტერესდით, რით არის გამოწვეული ეს სხვაობა ფრანგული და ქართული კულტურის სისტემაში. როგორია ადამიანთა მორალურ-ეთიკური, ფსიქიკური, ინტელექტუალური თვისებების ნიშანთა შეფასებითი კოეფიციენტი.

ფსიქოლოგებმა გამოიკვლიეს ხატოვანი გამონათქვამების კონოტაციურობა, გამოყოფენ რამდენიმე ძირითად ფაქტორს, რომელიც უნივერსალურია ყველაზე განსხვავებული კულტურებისთვისაც. ეს არის - შეფასება, ძალა, მნიშვნელობა.

„დიდი ხანია, რაც ყურადღებას იპყრობს ენებს შორის შეპირისპირების საკითხი, როგორც ლინგვისტური, ასევე მეთოდური მიზნებისათვის. შეპირისპირება-

შედარება, როგორც კვლევის მეთოდი, ენათმეცნიერებაში არ არის ახალი. მოცემულ საკითხზე მოიპოვება უძველესი პერიოდის ნაშრომები.

ენათა ტიპოლოგიას, როგორც მეცნიერების ერთ-ერთ განხრას ენათმეცნიერებაში ხეობ, საფუძველი ჩაეყარა XVIII ს-ის ბოლოსა და XIX ს-ის დასაწყისში. ჩამოყალიბებულ იქნა მსოფლიოს ენათა კლასიფიკაცია სიტყვის სტრუქტურის ნიშან-თვისების მიხედვით. მიუხედავად მათი ნათესაობისა, მსოფლიოს ყველა ენა დაყოფილ იქნა მორფოლოგიურ ტიპებად, სიტყვის მორფოლოგიური წყობის შესწავლის საფუძველზე.

თავის დროზე ბოდუენ დე კურტენე წერდა: „ჩვენ შეგვიძლია შევადაროთ ენები, დამოუკიდებლად ნათესაობისა და მათ შორის არსებული ისტორიული კავშირისა. ჩვენ ყოველთვის ვპოულობთ ერთნაირ თვისებებს, ერთნაირ ისტორიულ პროცესებსა და გარდაქმნებს ენებში, რომლებიც უცხოა ერთმანეთისთვის ისტორიული და გეოგრაფიული თვალსაზრისით“ (5).

„საქართველოში უცხოური ენების სწავლებას უძველესი ტრადიციები აქვს. მიიჩნევენ, რომ ბერძნული ენა IV ს-ის დასაწყისიდან ისწავლებოდა. აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ვარაუდით, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობდა კოლხეთის რიტორიკული ორენოვანი, ქართულ-ბერძნული სკოლა, სადაც უმაღლესი ფსიქოლოგიურ-რიტორიკული განათლების მისაღებად თვით უძველესი და უმდიდრესი კულტურის მქონე ბერძნებიც კი მოდიოდნენ. უფრო მოგვიანებით იწყება სხვა ენების (თურქული, არაბული, სპარსული, რუსული) სწავლებაც, ხოლო ფრანგული ენის სწავლება XVIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ივარაუდება, როდესაც ქვეყნის კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობაში აქტიურად ებმებიან იტალიელი და ფრანგი კათოლიკე მისიონერები“ (6).

ფრანგული ენა ერთ-ერთი გავრცელებული შესასწავლი უცხოური ენაა, იმ ხალხის ენა, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა მსოფლიო კულტურის, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებაში.

კვლევამ აჩვენა, რომ ფრანგულ და ქართულ ენებში ხშირად გამოიყენება ერთნაირი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები, როგორიცაა:

1. Terre promise - აღთქმული ქვეყანა.
2. Qui sème peu, peu récolte - რასაც დათესავ, იმას მოიმკი.
3. Qui sème le vent, récolte la tempête - ქარის დამთესავი ქარიშხალს იმკის.
4. Bouc émissaire - განტყევის ვაცი.
5. Tomber de la lune - ციდან ჩამოვარდნა.
6. Manne céleste (ou cachée) - ზეციური მანანა.
7. Garder comme la prune de ses yeux - თვალის ჩინივით გაფრთხილება.
8. Le fruit défendu - აკრძალული ხილი (ნაყოფი).
9. Monter (être, tomber) au pinacle - მწვერვალზე ასვლა (ყოფნა, ჩამოვარდნა), წარმატების ზენიტში ყოფნა.
10. Enfant prodigue - უძღები შვილი.

ქართულში ხშირად გხვდებით ასეთ ბიბლიურ ციტატებს და გამოთქმებს: „მრავალნი არიან ჩინებულ და მცირედნი რჩეულ“; „ეძიებდე და პპოვებდე“; „ითხოვდე და მოგეცეს“; „ნუ დაუფენთ მარგალიტებს ღორებს“; „მოთმინებითა შენითა მოიპოვე სული შენი“; „მამა აბრაამის ბატკანი“; „ურწმუნო თომა“.

მეორე მხრივ, არსებობს ფრანგული გამოთქმები ბიბლიურ იგავთა საფუძველზე, ფრთიანი სიტყვები ბიბლიურ სიუჟეტებზე, რომლებიც ქართულ ენაში არ გვაქვს. მაგალითად:

1. Avez-vous lu la Barouch? - წავიკითხავთ ბარუქი? - გამოიყენება უცხოში ავტორის ნაწარმოებით აღფრთოვანების შემთხვევაში.
2. Renvoyer qn de Caiphe a Pilate (Renvoyer d'Hirode a Pilate) - გააგზავნო კაიაფას-გან პილატესთან - ნიშნავს გააგზავნო ტყუილად ერთიდან მეორესთან (ლუკ. 23).
3. Regretter les augnons d' Egypte - ეგვიპტის ხახვი გენატრებოდეს, ანუ მისტი-როდენ დაკარგულს (მოსეს წ. - გამოსვლა).
4. Jeter le manteaux de Noi sur qn - დააფარო ნოეს მოსასხამი, ანუ დამალვა რა-მის, არ თქმა (მოსეს წ. - დაბადება).
5. Lesser son manteau - დატოვო მოსასხამი, ნიშნავს გაქცევას, სწრაფად გაც-ლას. იგავი იოსებზე და მის ცოლზე - პოტიფარზე (მოსეს წ. - დაბადება 39:12).
6. Garder les manteaux - მოსასხამების შენახვა - ანუ განზე გადგომა, მონაწი-ლეობის არ მიღება. იგავი წმ პავლეზე და წმ. სტეფანეზე.
7. De l'abondance du coeur la bouche parle - სავსე გულით ბაგე მეტყველებს (მთ. 12:34). ეს ბიბლიური ციტატა საფუძვლად დაედო გამოთქმას „არღერ დ'აბონდან-ცე“ - ადვილი, თავისუფალი ლაპარაკი.
8. Crier (corner, publier) sur les tois - ყვირილი (შეტყობინება, გამოცხადება) სა-ხურავიდან - ე.ი. ყველას გასაგონად თქმა (ლუკ. 12:2,3).
9. Ce fut un tolli - ეს იყო გმინვა - გამოყენება შემფოთებული ხალხის ყვირი-ლის მნიშვნელობით. აღუზია სიუჟეტზე პილატეს გადაწყვეტილების შესახებ. მას შეეშინდა ბრბოს განრისხებისა და დათანხმდა ქრისტეს ჯვარცმას და არა ბარა-ბასი (ლუკ. 23:18).

საინტერესოდ წარმოგვიდგება „ფრთიანი“ სიტყვების გამოყენება, რომელ-თაც საფუძვლად უდევთ ბიბლიური იგავები:

ფრანგულ გამონათქვამს - „Vieux comme Adam“ - ადამივით მოხუცი ან „Vieux comme Hirode~ irodiviT moxuci, - შეესაბამება ქართული: „სამყაროსავით ძველი (ბებერი)“. ხოლო გამოთქმას - „Vieux comme Mathusalem“ - მათუსალასავით მოხუცი, - ქართულში აქვს ანალოგი „მათუსალას ასაკი“.

ფრანგული ფრაზეოლოგიზმის - „Bran de Judas“ და „poil de Judas“ - იუდას თმა, - შესატყვისი ქართულში არ გვაქვს, ნიშნავს ჭორფლებს და ალისფერ თმას. როგორც ცნობილია, იუდა მწითური იყო.

იმ სამი მოგვიდან, რომელთაც ახალშობილ ქრისტეს ბეთლემში ძღვენი მი-ართვეს, ერთ-ერთის სახელი გვხვდება გამონათქვამში - „ვალერ ლე ასპარდ“ - გასპარის გადაყლაპვა, რაც მდაბიურ ენაზე ნიშნავს - ზიარებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფრაზეოლოგიზმები ბიბლიიდან ხშირად გამოიყენება არგოში ან მდაბიურ მეტყველებაში ირონიის, დაცინვის, სარკაზმის გამოსახატად. მაგალითად:

„Fourchette d' Adam (peigne, mouchoir)“ - სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს ადამის ჩან-გალს, სავარცხელს, ცხვირსახოცს და იგულისხმება „თითები“. ხოლო გამოთქმა „ლღერ ა ლ'არცჰე“ - არის „კიდობანში შესვლა“ (ნოეს კიდობანი). ნიშნავს სა-შოვარზე წასვლას, ფულის საშოვნელად წასვლას.

„Amis de Job“ - იობის მეგობრები, ანუ ცუდი მეგობრები (იობის წიგნი).

„L' enfant de Melchisedech“ - მელქისედეკის შვილი, ნიშნავს უგვარტომო ადა-მიანს.

ცხადია, ასეთი მაგალითების მოყვანა უსასრულოდ შეიძლება, რადგან წიგნი, რომელზეც ვსაუბრობთ, ამოუწურავია თავისი შესაძლებლობებით.

მოცემულ ეტაპზე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ვისაუბროთ ამ ორი ენობრივი კულტურის ბიბლიურ გამონათქვამებში არსებული განსხვავებების მიზეზებზე. ესენია:

1. განსხვავება მართლმადიდებლურ და კათოლიკურ, ასევე პროტესტანტულ სწავლებებს შორის. გარკვეული ხატის შექმნა ღვთისა და ადამიანის ურთიერთობაზე.

2. სოციოკულტურათა ისტორიული განვითარება, მათი ურთიერთგავლენა, აღქმისა და გონება-განწყობილების მანერა.

3. ენების ბუნებრივი ორგანიზება, მათი ტენდენციები და სხვაობები, არა როგორც სხვადასხვანაირად აღნიშვნა ერთი და იმავე საგნისა, არამედ მისი სხვადასხვაგვარად ხედვა.

ლიტერატურა:

1. სახელმძღვანელო – მართლმადიდებლური ეკლესიის კატეხიზმოს შესასწავლად. თბ., 1994.
2. ზ. კიკნაძე. საუბრები ბიბლიაზე. თბ., 1989.
3. ბიბლიის ენციკლოპედია – გაერთიანებული ბიბლიური საზოგადოებები, საქართველოს წარმომადგენლობა. თბ., 1998.
4. Климович Н. В. К вопросу об определении библеизма в лингвистике. М., 2006.
5. Климович Н. В. К вопросу об определении библеизма в лингвистике. М., 2006.
6. მ. შელია. სიტყვაწარმოების თავისებურებანი თანამედროვე ინგლ. ენაში და მათი სწავლება სპეც. უმაღლეს სასწავლებლებში. თბ., 2005.
7. ქ. გალობერი. ფრანგული და ქართული ფრაზეოლოგიური ერთეულების შედარება-შეპირისპირებითი ანალიზი. ჟურნალი „ინტელექტი“. თბ., 2005.
8. La Bible. Ancien et Nouveau Testament, Paris, 1992

Ketevan Galoberi, Mariam Kadagishvili

Essence and Function of Bible Aphorism of the French and Georgian Languages

Summary

Essence Summary and function of French and Georgian languages Biblical sayings in the Lingual System, their comparative analysis Biblical texts are one of the first and main sources of forming proverbs and saying stable figurative expressions and national – cultural specifics of a language. Structures of everyday consciousness are reflected in phraseologisms. In one saying the expression of the whole text sense is found and consequently, Biblical quotation in a contemporary context being peculiar form interpretation of some conceptions of some meaning there others.

The same Biblical sayings are often used in French and Georgian languages and etc. But such sayings as *Aveiz* and etc. are not met in the Georgian language.

There are following reasons of differences in the sphere of using of Biblical sayings in two lingual cultures.

1. The difference of Orthodox and Catholic tradition, and also Protestant dogmas.
2. Historical development of socioculture and their interinfluence.
3. Natural organization of languages, their tendency and development, different visions of the same thing.

Кетеван Галобери, Мариам Кадагишвили

Сущность и функция библейских изречений французского и грузинского языков в системе языковой активности, их сопоставительный анализ

Резюме

Библейские тексты являются одним из первых и основных источников возникновения в языках пословиц и поговорок, устойчивых образных выражений, а национально-культурная специфика языка, структуры обыденного житейского сознания отражены во фразеологизмах. В одном изречении находит выражение смысл целого текста, и, следовательно, библейская цитата в современном контексте играет роль прототекста, являясь своеобразной формой рефлексии, понимаемой как осмысление одних представлений о значении через другие.

Во французском и грузинском языках часто употребляются одинаковые библейские выражения: Terre promise; Bouc émissaire и т.д. но, такие выражения как Avez-vous lu Barouch?; Regretter les oignons d'Egipe и т. п. в употреблении не встречаются в грузинском языке.

Выделяются следующие причины расхождений в сфере употребления библейских выражений в двух языковых культурах:

- 1) Разница православной традиции и католического, а также протестантского вероучений.
- 2) Историческое развитие социокультур и их взаимовлияние.
- 3) Естественная организация языков, их тенденции и различия, разные видения одного и того же предмета.

სუფიქსური დერივატები გერმანული ენის
არსებითი სახელის სფეროში

თანამედროვე გერმანულ ენაში არსებითი სახელები საერთო ლექსიკის 60%-ს შეადგენს. მათგან ლექსიკური მარაგის გამდიდრებაში დიდი წვლილი დერივატებს, კერძოდ კი სუფიქსურ დერივატებს შეაქვთ. ჩვენი ანალიზის საგანს სწორედ სუბსტანტიური სუფიქსური დერივატები წარმოადგენს, მათ საკვლევად კი ვიყენებთ შინაარსზე ორიენტირებულ მეთოდს, რომელიც ლ. ვაისგერბერის სახელს უკავშირდება. ენათმეცნიერი ნიშებად აერთიანებს ერთნაირი ფორმალური სტრუქტურის მქონე და ამავდროულად სემანტიკურად ერთმანეთთან დაკავშირებულ დერივატებს. შემდეგ იგი ახდენს შინაარსობრივად მონათესავე ნიშების სისტემატიზაციას და მათ სიტყვათა ბლოკებში აერთიანებს. შინაარსზე ორიენტირებული მეთოდის გამოყენება გამჭვირვალეს ხდის სუბსტანტიური სუფიქსური დერივატების ფორმალურ და სემანტიკურ სტრუქტურას.

დერივატი განისაზღვრება ორმაგი მიმართებით: ბაზისთან და წარმოქმნის ხერხთან. დერივატის ორივე ფორმალურ შემადგენელ ნაწილში არის მითითება ორ შინაარსობრივ კომპონენტზე. პირველი მათგანი მოცემულია ბაზისში. მაგ., *Pflegling* დერივატი არა მარტო ფორმალურად, არამედ შინაარსობრივადაც *pflegen* ზმნის ფუძეს უკავშირდება. მეორე მიმართება ვლინდება დერივატიულ აფიქსებში. ისინი დამოუკიდებელი მნიშვნელობით ენაში არ გვხვდება, შესაბამისად, მათ ვერ ექნებათ გამოკვეთილი შინაარსი. მაშ, როგორ შეუძლიათ მათ სიტყვის შინაარსობრივ აგებაში მონაწილეობის მიღება? სწორედ ეს წარმოადგენს შინაარსზე ორიენტირებული სიტყვაწარმოების ძირითად ამოცანას. ლ. ვაისგერბერი მიიჩნევს, რომ დერივატიული აფიქსები გარკვეული ფუნქციების მატარებლები არიან, ისინი ბაზისური სიტყვის შინაარსს უკავშირდებიან და მას გარკვეულწილად ცვლიან. მნიშვნელოვანია, რომ დერივატიის შედეგად მიღებული შინაარსობრივი მოდიფიკაცია თითქმის არ არის შეზღუდული. დერივატიული ტიპები სიტყვათა მთელ რიგებს უკავშირდება და ამ სიმრავლის საერთო მახასიათებელი არის შინაარსობრივი კომპონენტი. დაკვირვებები გვიჩვენებს, რომ დერივატიული აფიქსების ფუნქციაში ამ საერთო მახასიათებლის ძებნა არ შეიძლება. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ერთი და იმავე დერივატიულ ტიპში შესაძლებელია განსხვავებული შინაარსის ნიშები შეგვხვდეს, აგრეთვე დაკვირვებების შედეგად ჩანს, რომ უღერადობით განსხვავებულ დერივატიულ ტიპებს ხშირად მსგავსი ფუნქციები აქვთ. [1, 218].

ლ. ვაისგერბერი განიხილავს *-chen* და *-lein* სუფიქსებიან სუბსტანტიურ დერივატებს. ორივე სუფიქსი აწარმოებს ტიპიურ კნინობით არსებით სახელებს. გერმანულ ენაში ისეთი დერივატების გვერდით, როგორიცაა *Bächchen* და *Büchchen* არსებობს *-lein* სუფიქსით ნაწარმოები სიტყვები *Bächlein* და *Büchlein*. *-chen* სუფიქსი არ შეიძლება ყველა შემთხვევაში გამოვიყენოთ. კეთილხმოვნების თვალსაზრისით, ორი *ch*-ს თანხვედრა სიტყვაში თავიდან უნდა იქნეს აცილებული. მსგავსად *-chen* სუფიქსისა, თანხვედრის თავიდან ასაცილებლად I ფუძიან დერივატებში *-lein* სუფიქსის ნაცვლად იხმარება *-chen* სუფიქსი. მაგ., *Ställchen*, *Spielchen* და არა *Stelllein*. ჩნდება კითხვა: რა დასკვნების გამოტანა შეიძლება დერივატთა შინაარსობრივი ღირებულების დადგენისას? ამის განსაზღვრას ართულებს ის, რომ ყოველდღიურ

მეტყველებაში -chen სუფიქსი უფრო პროდუქტიულია, ვიდრე -lein. ეს განპირობებულია გეოგრაფიული და სხვა ფაქტორებით, რომლებიც თავს იჩენენ დერივატურულ კლასიფიკაციისას. -lein სუფიქსით წარმოებულ დერივატებში, როგორცაა Kindlein, Ringlein, Brünlein და ა.შ., -lein სუფიქსი უფრო რომანტიკულად და ხალხურად (volksliedhaft) ჟღერს, ვიდრე -chen სუფიქსის გაგრძობილი ფორმა -elchen (Büchelchen) ან შემთხვევა, როდესაც ბაზისურ სიტყვას დაერთვის klein ზედსართავი (Bächlein, Bächelchen, kleiner Bach). (როდესაც განიხილავენ დერივატს სიმცირისა და კნინობითი ფორმის ელფერის მიხედვით, გამორიცხავენ ცხოველებისა და მცენარეების აღმნიშვნელ სახელებს, როგორიცაა Veilchen, Rotkehlchen).

ლ. ვაისგერბერი ასკენის, რომ ზუსტი შინაარსობრივი განსაზღვრა რამდენიმე განსხვავებული ნიშის ურთიერთქმედებით არის შესაძლებელი [1,222]. ამ მოვლენას იგი აღნიშნავს ტერმინით „სიტყვათა ბლოკები“ (Wortstände) და მას დერივატების შინაარსობრივი დაჯგუფებისათვის ძირითად ტერმინად მიიჩნევს. სიტყვათა ბლოკი აგებულია წარმოქმნის განსხვავებულ ხერხებზე, რომლებიც ეფუძნება სხვადასხვა ფორმალურ გამოხატულებას და ამავედროულად ერთი ძირითადი ხედვის ვარიანტებს მოიცავს [1,226]. ცალკეულ სიტყვათა ბლოკში შეიძლება შედიოდეს სიტყვები, რომლებიც განსხვავებული დერივაციული საშუალებებით არიან წარმოქმნილი, ე.ი. სხვადასხვა სიტყვათა ნიშებს წარმოადგენენ, და პირიქით, ერთი და იმავე დერივაციული ტიპი ანუ სიტყვათა ნიშა შეიძლება მონაწილეობდეს სხვადასხვა სიტყვათა ბლოკში.

ვიდრე უშუალოდ მასალის ანალიზზე გადავიდოდეთ, გვინდა ერთ ტერმინოლოგიურ საკითხს შევეხოთ. ტერმინი „ნიშა“ აღნიშნავს ზოგადად როგორც განსაზღვრულ მაკროსტრუქტურას, ისე მასში შემავალ მიკროსტრუქტურებს. ეს შეიძლება რამდენადმე გამართლებული იყოს, რადგან ზოგად ნიშაში შემავალი კონკრეტული ნიშების აღსანიშნავად გამოიყენება განსაზღვრებები (ორნატიული ნიშა, ტემპორალური ნიშა და ა.შ.), რომლებიც აკონკრეტებენ ნიშის ფუნქციას. მაგრამ უმჯობესია თავი ავარიდოთ ტერმინის ომონიმურ ხმარებას და იერარქიული თანამიმდევრობის მკაფიოდ გამოსახატავად ზოგად ნიშაში შემავალ ქვესახეობებს სეგმენტები ვუწოდოთ. [2,7].

სუფიქსური დერივატი, როგორც ვიცით, არის მორფემული კონსტრუქცია, რომელიც შედგება ბაზისური სიტყვისა და დერივაციული სუფიქსისაგან. სუბსტანტიური სუფიქსები მათი წარმომავლობის მიხედვით იყოფა გერმანულ და ნასესხებ ანუ უცხოურ სუფიქსებად. მოცემულ სტატიაში ჩვენ გერმანულ სუფიქსებს ნიშების სახით მიმოვიხილავთ.

–**e ნიშა.** –e სუფიქსი აწარმოებს არსებით სახელებს ზმნებიდან, ზედსართავებიდან, არსებითი სახელებიდან და ზმნიზედებიდან. ზმნური ბაზისიდან ხშირად გვხვდება ინფინიტივის ფუძე, მოდელი SVD(e) – Liege, Leuchte, Binde. ბაზისად შეიძლება გამოდიოდეს პრეფიქსული ზმნა: PSVD(e) – Absage, Zusage, Aussage. სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია აღნიშნავს ადგილს, სადაც დასახელებული მოქმდება მიმდინარეობს, მაგ: Schmiede, Schwemme, Bleibe. –e სუფიქსი შეიძლება საგანთა სახელწოდებებს აწარმოებდეს, მაგ: Pfeife, Anrichte, Wiege. გვხვდება ხელსაწყოთა დასახელებები: Reibe, Platte, Durchreiche. –e ნიშაში გვხვდება პროცესის აღმნიშვნელი სეგმენტი: Suche, Pflege, Einreise, Nachfrage. [3,146].

ზედსართავი ბაზისიდან ძირითადად აბსტრაქტული თვისების აღმნიშვნელი სახელები წარმოიქმნება, რომლებიც ხშირად უმლაუტს დაირთავენ. მაგ: Blässe, Bläue, Güte, Frische, Süsse. ზოგ შემთხვევაში გვაქვს საგანთა აღნიშვნები: Fläche, Höhle, Säure, Sänfte. –e სუფიქსიანი დერივატები ხშირად კონკურენციას უწევენ –heit,

-keit, -igkeit სუფიქსზე დამთავრებულ სახელებს, ზოგჯერ სემანტიკურ დიფერენცია-
საც აქვს ადგილი: Höhe-Hoheit, Süsse-Süssigkeit, Fäule-Faulheit.

სუბსტანტიური ბაზისის შემთხვევაში ვლენობით მამრობითი სქესის ზღირე ნებათა აღნიშვნებს, რომლებიც გამოსატყვენ ამა თუ იმ მეცნიერული დისციპლინი-
სადმი მიკუთვნებას, მაგ: Archäologe, Biologe, Soziologe. -e სუფიქსით იწარმოება ასევე
დეონიმური სახელები, რომლებიც ქვეყნების სახელწოდებებიდან მომდინარეობს
და მათ მცხოვრებლებს აღნიშნავს. მაგ., Schwede, Bulgare, Mongole.

ზმნიზედური ბაზისი არც თუ ისე ხშირად გვხვდება. მაგ., bald → in Bälde,
genug → zur Genüge. -e სუფიქსიანი არსებითი სახელები გე – პრეფიქსის დართვი-
თაც იწარმოება, მაგრამ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს კომბინატორულ დერივაცი-
ასთან. მაგ., Gebelle, Gewackle.

როგორც ვხედავთ, -e ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. საგანთა აღმნიშვნელი: Wiege, Anrichte, Pfeife.
2. ლოკალური ანუ ადგილის აღმნიშვნელი: Schmiede, Schwemme, Bleibe.
3. პროცესის აღმნიშვნელი: Suche, Einreise, Pflege.
4. აბსტრაქტული თვისების აღმნიშვნელი: Blässe, Bläue, Güte.
5. მეცნიერული დისციპლინისადმი კუთვნილების აღმნიშვნელი: Biologe, Soziologe.
6. ქვეყნის მცხოვრებთა აღმნიშვნელი: Russe, Schwede, Mongole.
7. ინსტრუმენტალური ანუ ხელსაწყო აღმნიშვნელი: Reibe, Plätte, Durchreiche.

-ei ნიშა. -ei სუფიქსი აწარმოებს მდებრობითი სქესის სახელებს სუბსტანტიუ-
რი და ზმნური ბაზისებიდან. სუბსტანტიური ბაზისი ძირითადად სიმპლექსია: SD(-
ei) – Kartei, Detektei, Pfarrei. ბაზისი შეიძლება კომპლექსურიც იყოს: S(P,V,D) D(-ei)-
Auskunftei. აღნიშნულ სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებში გამოიყოფა ლოკალუ-
რი სეგმენტი. ასეთივეა Kantorei, Ziegelei და ა.შ. -ei დროთა განმავლობაში ტოპონი-
მურ სუფიქსად ჩამოყალიბდა. ამ მნიშვნელობით იგი ყველაზე ხშირად მოქმედების
აღმნიშვნელ სახელებთან გამოიყენება, მაგ., Bäckerei, Brauerei, Wäscherei, Gießerei,
Druckerei.

პიროვნების აღმნიშვნელ საბაზისო სიტყვებზე -ei სუფიქსის დართვით ვლ-
ეულობთ მოქმედების მანერის აღმნიშვნელ დერივატებს, მაგ., Barbarei, Tyrannei. გან-
საკუთრებით ხშირია მსგავსი შემთხვევები პიროვნების აღმნიშვნელ -ei სუფიქსიან
სახელებთან, ასევე ცხოველთა აღმნიშვნელ სახელებთან, რომლებიც გადატანითი
მნიშვნელობით იხმარება და რომლებშიც ადამიანები იგულისხმება. ისინი ძირითა-
დად უარყოფითი, ნეგატიური შინაარსისაა. მაგ., Eselei, Ferkelei, Flegerei, Teufelei.

სემანტიკურად ცალკე უნდა გამოვეყოთ კოლექტიური სახელების იშვიათი ტი-
პი, როგორცაა Staffelei, Titelei.

ზოგჯერ -ei სუფიქსი -er- მაერთებელ ელემენტთან ერთად გამოიყენება, რო-
მელიც ამავედროულად მრავლობითის მაწარმოებელ სუფიქსს წარმოადგენს. აქ
სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობები განსხვავებულია, მაგ., Bücherei (ლოკალური),
Kinderei (მოქმედების, ქცევის მანერის აღმნიშვნელი), Länderei (კოლექტიურობის აღ-
მნიშვნელი).

დენომინალურ სახელებთან ახლოს დგას დევერბალური დერივატების ჯგუ-
ფი, რომლებიც, როგორც წესი, პეიორატიულ პროცესთა აღნიშვნებს წარმოადგენს
და ძირითად -erei სუფიქსით იწარმოება. მაგ., Brüllerei, Heulerei, Esserei, Büglerei.

სიმპლექსური ბაზისის გვერდით გვხვდება კომპლექსური ზმნური ბაზისებიც, მაგ., Aufschneiderei, Nachäfferei; ბაზისად ფრაზეოლოგიური შესიტყვებაც გამოიყენება: Augenauswischerei, Rechthaberei, Kartoffelquetscherei.

-ei სუფიქსიანი ნეგატიური შეფერილობის მქონე სახელები წარმოიქმნება - eln სუფიქსიანი ზმნებიდან, მაგ., Blödelei, Liebelei, Heuchelei, Witzelei, Faselei. -ei სუფიქსით წარმოიქმნება კონკრეტულ საგანთა აღნიშვნები, კერძოდ, პროცესის შედეგისა და რეზულტატის აღმნიშვნელი დასახელებები, როგორცაა Häkelei, Stickerei, Schnitzerei.

ადგილისა და პროცესის აღმნიშვნელი სახელები ზოგჯერ უმლაუტით განირჩევა, მაგ., Bäckerei – საცხობი, Backerei – ცხობა; Wäscherei – სამრეცხაო, Wascherei – რეცხვა.

მაშასადამე, -ei ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. ღოკალური – Detektei, Ziegelei, Kantorei, Auskunftfei.
2. მოქმედების აღმნიშვნელი – Wäscherei, Brauerei, Backerei, Gießerei.
3. ქცევის მანერის აღმნიშვნელი – Barbarei, Tyrannei.
4. პიროვნების აღმნიშვნელი – Flegelei, Eselei, Ferkelei.
5. კოლექტიურობის, კრებითობის აღმნიშვნელი – Staffelei, Titelei.
6. პროცესის აღმნიშვნელი – Brüllerei, Heulerei, Büglerei, Esserei.
7. საგანთა აღმნიშვნელი – Stickerei, Schnitzerei, Häckelei.

-el ნიშა. -el სუფიქსი აწარმოებს მამრობითი სქესის სახელებს ზმნებიდან და არსებითი სახელებიდან. იგი დღესდღეობით ნაკლებად პროდუქტიულია. -el სუფიქსიანი დევერბალური წარმონაქმნების დიდი რაოდენობა ხელსაწყოების აღმნიშვნელი სახელებია ანუ ისინი ინსტრუმენტალურ სეგმენტს შეადგენენ. მაგ., Deckel, Hebel, Schlägel. მაგრამ ზოგიერთი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია კონკერსიული წარმონაქმნია, მაგ., Klingel (klingeln-დან). მთელ რიგ შემთხვევებში დერივატები ორ-მაგ სემანტიკურ მიმართებას ავლენენ: Flügel – Flug, fliegen, Griffel-Griff-greifen, Zügel-Zug, ziehen. ზოგიერთი მსგავსი ტიპის წარმონაქმნი დღეს ობოლირებულად განიხილება, მაგ., Meißel (ძვ.ზ.გ. meišan „გაჭრა“), Löffel (ძვ.ზ.გ. laffan „ლოკვა“), Wirbel (ძვ.ზ.გ. werben „ბრუნვა, ტრიალი“). [3, 150].

მოქმედების აღმნიშვნელი დევერბალური სახელები მხოლოდ ცალკეულ სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებში შემოგვრჩა. მაგ., Büttel (ძვ.ზ.გ. butil-biotan „შეთავაზება“). უმეტეს შემთხვევაში ისინი -er სუფიქსიანმა დერივატებმა შეცვლა. მაგ., ძვ. ზ.გ. tregil – ახ.ზ. გ. Träger, tribil-Treiber, შ.ზ.გ. kempfel – ახ. ზ.გ. Kämpfer.

-el სუფიქსი კნინობით სახელებსაც აწარმოებს, თუმცა მისი როლი სხვა კნინობით სუფიქსებთან შედარებით ნაკლებად მნიშვნელოვანია. მაგ., Bündel, Büschel, Krümel, Ränzel. დენომინალური წარმონაქმნები, რომლებსაც კნინობითი მნიშვნელობა არ გააჩნიათ და კუთვნილებას გამოხატავენ, დღესდღეობით მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში გამოიყენება. მაგ., Ärmel-Arm-დან, Eichel-Eiche-დან.

მაშასადამე, -el ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. ინსტრუმენტალური – Deckel, Hebel, Schlägel.
2. კუთვნილების აღმნიშვნელი – Ärmel, Eichel.
3. მოქმედების აღმნიშვნელი – Büttel, Süffel.
4. კნინობითი – Bündel, Büschel, Krümel.

-er ნიშა. -er სუფიქსი განსაკუთრებული პროდუქტიულობით გამოირჩევა. იგი ლათინური *arius*-დან მომდინარეობს და მხოლოდ მამრობითი სქესის სახელებს აწარმოებს. ბაზისი შეიძლება იყოს ზმნა, არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი.

ზმნური ბაზისიდან აღსანიშნავია სუსტი და ძლიერი ზმნების ინფინიტივის ფუძე, ძირითადად სიმპლექსი. თუმცა იგი შესაძლოა კომპლექსურიც იყოს: V (PV) D (er), V (AdvV) D (er). სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობაა „პიროვნება, რომელიც ზმნით გამოხატულ მოქმედებას ასრულებს“. მაგ., Lehrer, Schneider, Verkäufer, Flieger, Tänzer, Bäcker და ა.შ. [4, 111].

ბაზისი შეიძლება ზმნური შესიტყვებაც იყოს, მაგ., Orgelbauer, Uhrmacher, Buchbinder. აღნიშნული წარმონაქმნები პროფესიებს აღნიშნავენ. დღესდღეობით მრავალმხრივია – macher ელემენტური სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები. რამდენადაც Macher დამოუკიდებლად შეიძლება შეგვეხედვს, ამიტომ ამგვარი წარმონაქმნები კომპოზიტებადაც ინტერპრეტირდება: Bildermacher, Filmemacher, Liedermacher, Angstmacher, Radaumacher, Schuldenmacher. ყველა აღნიშნული სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია პიროვნებათა აღნიშვნებს მიეკუთვნება.

ზმნური შესიტყვებაა ბაზისად ისეთ კონსტრუქციებში, როგორიცაა Feuerlöscher, Fleckenentferner, Staubsauger. განსაკუთრებით აქტიურია geben, halten, tragen ზმნიანი შესიტყვებები: Blinkgeber, Funkengeber, Signalgeber; Balkenträger, Brückenträger, Hosenträger.

ზმნურ ბაზისიან დერივატებში გამოიყოფა ინსტრუმენტალური სეგმენტი, მაგ., Blinker, Drücker, Kühler, Schalter, Behälter, Entsafter, Summer. მსგავსი დერივატები აღნიშნავენ ხელსაწყოს, რომლითაც შესაძლებელია ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულება. სიმპლექსური ზმნური ბაზისიდან მიიღება პროცესის აღმნიშვნელი დასახელებები. მაგ., Äshzer, Jauchzer, Schluchzer, Schnarcher, Seufzer.

დენომინალური დერივაცია -er სუფიქსით რამდენადმე შეზღუდულია. SND (er) მოდელის მიხედვით წარმოიქმნება სატრანსპორტო საშუალებათა შემოკლებული ვარიანტები: Laster-Lastkraftwagen-დან, Bomber-Bombenflugzeug-დან, Dampfer-Dampfschiff-დან.

პროდუქტიულობით გამოირჩევა პიროვნებათა აღნიშვნები, რომელთაც -ik სუფიქსიანი უცხოური წარმოშობის არსებითი სახელი აქვთ ბაზისად. ამგვარი დერივატების სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობაა „რომელიმე მიმდინარეობის, მეცნიერული დისციპლინის, პროფესიის წარმომადგენელი“. მაგ., Musiker, Kritiker, Techniker, Mystiker, Komiker, Ethiker, Statistiker, Taktiker.

-er სუფიქსით იწარმოება წარმომადგენლობისა და სადაურობის გამომხატველი დერივატები, რომლებიც გეოგრაფიული სახელებიდან, კერძოდ, ადგილისა და ქვეყნების სახელწოდებებიდან მომდინარეობენ. მაგ., Berliner, Hamburger, Magdeburger, Österreicher, Schweizer, Engländer. -er სუფიქსი ხშირად ინტერფიქსთან ერთად გამოიყენება. თუ ბაზისი ხმოვანზე მთავრდება, ორი ერთმანეთზე მიყოლებული ხმოვნის თავიდან ასაცილებლად მათ შორის თანხმოვანი ჩადგება, მაგ., Afrika-n-er, Amerika-n-er.

პიროვნებათა აღნიშვნებში სიმპლექსური ბაზისი იშვიათად გამოიყენება. მაგ., Bürger, Sänger, Schüler, Schlosser, Krämer, Schäfer. ბაზისი შეიძლება სუბსტანტიური შესიტყვება იყოს, სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობაა „პიროვნებათა და ცხოველთა აღნიშვნა მათი გარეგნული ნიშან-თვისების მიხედვით“, მაგ., Linkshändler, Rechtshändler, Paarhufer.

-er სუფიქსი აწარმოებს რაოდენობის ან ასაკის აღმნიშვნელ დერივატებს. ამგვარ შენაერთებში ბაზისი არის რიცხვითი სახელი: Einer, Zweier, Fünfer, eine Dreißigerin, eine Endzwanzigerin, ein Mittvierziger.

ზედსართაული ბაზისად მქონე მოდელი დღეისათვის არაპროდუქტიულია.
XV ს-დან შემოგვრჩა ein Glaüibiger.

ამგვარად - er ნიშაში გვაქვს შემდეგი სეგმენტები:

1. პიროვნების აღმნიშვნელი – Lehrer, Tänzer, Schneider.
2. ინსტრუმენტალური – Blinker, Schalter, Entsafter.
3. პროცესის აღმნიშვნელი – Ächzer, Seufzer, Jauchzer, Schluchzer.
4. სატრანსპორტო საშუალებათა აღმნიშვნელი – Laster, Dampfer, Bomber.
5. წარმომავლობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი – Berliner, Tbilisser.
6. მეცნიერული ან სხვა დარგისადმი კუთვნილების აღმნიშვნელი – Ethiker, Statistiker, Kritiker, Taktiker.
7. რაოდენობის აღმნიშვნელი – Zweier, Einer, eine Dreißigerin.

-ler ნიშა. -1- ელემენტი თავდაპირველად სუბსტანტიურ ბაზისს მიეკუთვნებოდა. შ.ზ.გ. betel-er (არსებითი სახლიდან betel „მათხოვრობა“), Satel-er. უმახვილო e-ს ამოვარდნის შედეგად მივიღეთ Bettler, Sattler. აქედან კი -ler უკვე დამოუკიდებელ სუფიქსად ჩამოყალიბდა. -er სუფიქსისაგან განსხვავებით -ler სუფიქსი ძირითადად დენომინალურ დერივატებს აწარმოებს. სიმპლექსური ბაზისი იშვიათია, მაგ., Künstler, Sportler, Dörfler. უმეტესად გამოიყენება კომპლექსური ბაზისი (კომპოზიტი ან დერივატი). მაგ., Schwergewichtler, Ausflügler, Sommerfrischler, Kunstgewerbler, Nachtschichtler.

-ler სუფიქსით მიიღება პიროვნების აღმნიშვნელი სიტყვები, რომლებიც წარმოიქმნება მათი პროფესიის, საქმიანობის, საცხოვრებელი ადგილის, განსაზღვრული თვისებებისა და სხვა მიმართებების მიხედვით, მაგ., Profitler, Halbweltler, Hinterwäldler, Gewinnler, Transparentler. იშვიათად გვხვდება მცენარეთა და ცხოველთა აღნიშვნები: Korbblütler, Tausendfüßler.

ზოგჯერ ერთი და იმავე ბაზისთან სემანტიკური დიფერენციაციით გვხვდება -er და -ler სუფიქსები. ამგვარ კონსტრუქციებში -er სუფიქსი ძირითადად მრავლობითი რიცხვის გამოხატვას ემსახურება, მაგ., Häuser-Häusler, Dörfer-Dörfler, Länder-Ländler.

-ler სუფიქსიან დერივატებში ზმნური ბაზისი იშვიათია, მაგ., Abweichler, Ausweichler, Versöhnler, Gewinnlerin.

როგორც ვხედავთ, -ler ნიშა წარმოდგენილია ერთადერთი – პიროვნებათა აღმნიშვნელი სეგმენტით: Profitler, Hinterwäldner.

-ner ნიშა. -ner სუფიქსი, -ler-ის მსგავსად, სუბსტანტიური ბაზისიდან განვითარდა: შ.ზ.გ. wagen-er → Wagner. მოდელი ნაკლებად პროდუქტიულია. სუბსტანტიური ბაზისი ძირითადად სიმპლექსურია. მაგ., Pförtner, Rentner, Söldner, Schuldner, Brückner, Glöckner, Partner. მაგრამ ბაზისი შეიძლება კომპლექსურიც იყოს. მაგ., Bühnenbildner, Flitterwöchner.

ზმნური ბაზისი ან შესიტყვება -ner სუფიქსთან არ არის წარმოდგენილი.

ამგვარად, -ner ნიშაც ერთადერთი-პიროვნებათა აღმნიშვნელი სეგმენტით არის წარმოდგენილი: Pförtner, Rentner, Schuldner.

-heit/-keit/-igkeits ნიშა. -heit სუფიქსი მომდინარეობს შ.ზ.გ. არსებითი სახელიდან heit „თვისება, რაგვარობა, მდგომარეობა“. იგი დაერთვის სუბსტანტიურ და ადიექტიურ ბაზისს და აწარმოებს მდგომარეობითი სქესის სახელებს.

ზედსართაულ ბაზისთან -heit სუფიქსი -keit და -igkeits ვარიანტებითაც გვხვდება. -keit ფორმა წარმოიშვა ორი ელემენტის შერწყმის შედეგად: შ.ზ.გ. -ec და შ.ზ.გ. -heit. იგი წარმოდგენილი იყო სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებში güetecheit,

trurecheit. ხოლო -igkeit ფორმა წარმოიშვა როგორც ekeit ფორმის განმარტება (შ.ზ.გ. trurekeit←trurecheit). აქედან მივიღეთ Traurigkeit, შემდეგ ეს განმარტებითი ფორმა იმდენად გავრცელდა, რომ ისეთ ზედსართავებსაც დაერთო, რომლებიც -ig-ზე არ მთავრდებიან. მაგ; Genauigkeit, Leichtigkeit.

-heit სუფიქსიანი სახელების ერთი ტიპი SAD (heit) ზედსართავი სიმბლექსური ბაზისიდან იწარმოება. მაგ; Frechheit, Echtheit, Feinheit, Klarheit, Schönheit, Sanftheit; ბაზისად შედარებით იშვიათად გვხვდება ორმარცვლიანი ზედსართავი. მაგ., Sicherheit, Dunkelheit, Trockenheit. თუმცა ეს შეზღუდვა არ ეხება ორმარცვლიან ნასესხებ სიტყვებს, ისინი -heit სიფიქსს ხშირად დაირთავენ: Exaktheit, Korrektheit, Konkretheit. ბაზისად აგრეთვე ხშირად გამოიყენება Partizip II (როგორც მარტივი, ასევე კომპლექსური ზმნისა). მაგ; Geschlossenheit, Geübtheit, Gepflegtheit, Gelegenheit, Ergebenheit, Entschlossenheit, Ausgelassenheit, Übertriebenheit, Informiertheit.

-keit ნიშაში ბაზისად გვევლინება -bar, -sam, -lich, -ig სუფიქსიანი ზედსართავები. მაგ; Unaustilgbarkeit, Schäßigkeit, Erbllichkeit, Betriebsamkeit.

-igkeit სიფიქსი გვხვდება haft-ზე, ასევე los-ზე დამთავრებულ ზედსართავებთან. მაგ; Ernsthaftigkeit, Fehlerhaftigkeit, Arglosigkeit, Haltlosigkeit. გვაქვს -heit და -igkeit სუფიქსიანი პარალელური დერივატები ერთიდაიმავე ბაზისით, რომელთა შორის სემანტიკური დიფერენციაცია არც ისე ძლიერია, მაგ., Unreinheit/Unreinigkeit, Mattheit/Mattigkeit. მაგრამ ზოგიერთ სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციაში ნათლად ჩანს სემანტიკური სხვაობა: Kleinheit-Kleinigkeit, Neuheit-Neuigkeit. [3,160].

სემანტიკური თვალსაზრისით დერივატები გამოხატავენ ადამიანურ თვისებებს, მაგ., Ehrlichkeit, Wachsamkeit, Standhaftigkeit, Benommenheit, Verlegenheit, Kühnheit.

თვისების გამომხატველ სახელებს მრავლობითი რიცხვი არ გააჩნიათ, მაგრამ ისეთი ფორმები, როგორიცაა Dummheiten, Derbheiten, Albernheiten გამოხატავენ არა თვისებას, არამედ შესაბამის მოქმედებას. მაგ., შესიტყვება die Frechheiten dieses Menschen არ ნიშნავს სემანტიკურად, რომ Dieser Mensch ist frech, არამედ იმას, რომ Dieser Mensch hat freche Worte gesagt, freche Handlungen begangen.

საგნის თვისებას გამოხატავენ დერივატები Dunkelheit, Echtheit, Belebtheit, Trockenheit. -heit/-keit/-igkeit ნიშაში გამოიყოფა აგრეთვე საგნის აღმნიშვნელი სეგმენტი. მაგ; Flüssigkeit, Köstlichkeit, Kostbarkeit, Seltenheit.

სიბსტანტიურ ბაზისს რას შეეხება, აქ მხოლოდ -heit სუფიქსი გვხვდება და ეს მოდელი ნაკლებ პროდუქტიულია. დერივატები კრებითობას, კოლექტიურობას გამოხატავენ: Menschheit, Christenheit, Hexenheit (გოეთე). აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ სემანტიკურად იზოლირებული რამდენიმე წარმონაქმნი, როგორიცაა Gottheit, Kindheit, Narrheit, Torheit.

აღსანიშნავია ჯგუფი არსებითი სახელებისა, რომლებიც გამოხატავენ ერთჯერად მოქმედებას, კონკრეტულ მოვლენას, მაგრამ -keit და -igkeit სუფიქსების დართვის შედეგად ისინი უკვე გამოხატავენ ამ მოვლენათა განმეორებას ან ინტენსივობას. მაგ., Biß-Bissigkeit, Anstoß-Anstoßigkeit, Freude-Freudigkeit, Tat-Tätigkeit.

რიცხვითი სახელი ბაზისად მხოლოდ იშვიათად გვხვდება: Einheit, Zweiheit, Dreiheit, იგივე ითქმის განუსაზღვრელ ნაცვალსახელზე viel, რომელიც გამოიყენება დერივატში Vielheit.

მაშასადამე, -heit/-keit/-igkeit ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. თვისების აღმნიშვნელი: Klarheit, Echtheit, Kühnheit.
2. კოლექტიურობის აღმნიშვნელი: Menschheit, Christenheit.
3. რაოდენობის აღმნიშვნელი : Einheit, Zweiheit, Dreiheit.

4. საგანთა აღმნიშვნელი: Flüssigkeit, Kostbarkeit.

5. მრავალჯერადი მოქმედების აღმნიშვნელი: Bissigkeit, Anstößigkeit. **ერქმეული**

-icht ნიშა. მიუხედავად იმისა, რომ -icht სუფიქსი დღეისათვის უკვე პროდუქტიული აღარ არის, გარკვეულ შემთხვევებში იგი მაინც გამოიყენება. სუბსტანტიური ბაზისიდან -icht სუფიქსით ძირითადად მცენარეთა აღმნიშვნელი სახელები წარმოიქმნება, მაგ.; Tännicht, Röhricht, Weidicht. როგორც კოლექტიურობის გამომხატველი, კრებითი სახელები, ისინი მიუთითებენ ადგილს, სადაც ეს მცენარეები იზრდება.

დევერბალური წარმონაქმნები შეიძლება გაგებულ იქნას როგორც კოლექტიური სახელები. მაგ., Kehricht, Spülicht. იშვიათობა გახლავთ ზედსართაული ბაზისიდან მიღებული Dickicht.

მაშასადამე, -icht ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. მცენარეთა აღმნიშვნელი – Röhricht, Tännicht, Weidicht.

2. კრებითობის აღმნიშვნელი – Kehricht, Spülicht.

-ling ნიშა. -ling სუფიქსი წარმოიშვა -ing სუფიქსიანი დერივატებისაგან, რომელთა ბაზისიც I-ზე მთავრდებოდა (ძვ.ზ.გ. ediling სიტყვიდან edili „დიდგვაროვანი“). -ing სუფიქსი დღეს უკვე არაპროდუქტიულია, -ling კი პროდუქტიულად ითვლება. იგი აწარმოებს მამრობითი სქესის სახელებს ზმნური, სუბსტანტიური და ადიექტიური ბაზისებიდან.

ზმნური ბაზისი შეიზლება იყოს სიმპლექსი VD(ling) ან იშვიათ შემთხვევაში პრეფიქსული დერივატი V(PV) D(ling), ჩვეულებრივ უმლაუტით. დერივატები აღნიშნავენ პიროვნებებს, ისინი უმეტესად პასიური მნიშვნელობის არიან, მათ უპირისპირდებიან -er სუფიქსით წარმოქმნილი დერივატები, რომელთაც აქტიური მნიშვნელობა აქვთ. მაგ., Findling-Finder, Lehrling-Lehrer, Prüfling-Prüfer.

-ling სუფიქსით იწარმოება საგანთა აღმნიშვნელი სახელები: Setzling, Steckling, Schößling, როგორც ნერგების განსაკუთრებული სახეობა. ცალკე უნდა გამოვეყოს მოქმედების აღმნიშვნელი სახელები. გაარსებითებულ Partizip I ფორმებს ამ დერივატებთან არა ანტონიმური, არამედ სინონიმური დამოკიდებულება აქვთ. მაგ., der Ankömmling-der Ankommende, der Eindringling-der Eindringende. ამ შემთხვევაში -ling სუფიქსიანი დერივატებს, როგორც წესი, უარყოფითი შეფერილობა აქვთ, განსაკუთრებით კი ისეთ სიტყვებს, როგორიცაა der Emporkömmling. -ling სუფიქსიანი დერივატებში გამონაკლისია Zögling, რომელსაც არა პრეზენსის, არამედ პრეტერიტუმის ფუძე აქვს ბაზისად. Schämpling კი წარმოქმნილია რეფლექსური ზმნიდან sich schämen.

სუბსტანტიური ბაზისი ძირითადად არის სიმპლექსი, რომლისგანაც იწარმოება პიროვნების აღმნიშვნელი სახელები. მაგ., Däumling, Höfling, Söldling, Lüstling. მცენარეთა და ცხოველთა (ძირითადად თევზისა და სოკოს სახეობათა) აღმნიშვნელი სიტყვებია: Gründling, Pfifferling, Röhrling, Sperling, Engerling, Saibling, Schierling, Riesling. იგივე ნიშნის მიხედვით არის წარმოქმნილი მონეტების აღმნიშვნელი სახელები: Schilling, Silberling, Kupferling.

ზედსართაული ბაზისიდან ნაწარმოები არსებითი სახელი აღნიშნავს პიროვნებას იმ თვისების მიხედვით, რომელიც ბაზისშია მოცემული, იგი თითქმის ყოველთვის პეიორატიულია. მაგ., Frechling, Feigling, Bösling, Dümmling. ცხოველებისა და მცენარეების აღმნიშვნელ არსებით სახელებს არ ახასიათებთ ნეგატიური მნიშვნელობა: Grünling, Frischling, Gelbling. უსულო საგნის აღმნიშვნელ სახელთა წარმოება იშვიათია. მაგ., Frühling, Rundling.

რიცხვით სახელზე -ling სუფიქსის დართვით მიიღება პიროვნებათა აღმნიშვნელი დერივატები. მაგ., Zwilling, Drilling, Erstling.

როგორც ვხედავთ, -ling ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

1. პიროვნებათა აღმნიშვნელი: Lehrling, Prüfling.
2. საგანთა აღმნიშვნელი: Setzling, Steckling, Schöbling.
3. მოქმედების აღმნიშვნელი: Eindringling, Ankömmeling, Schädling.
4. თვისების აღმნიშვნელი: Feigling, Bösling, Frechling.
5. რაოდენობის აღმნიშვნელი: Erstling, Zwilling, Drilling.
6. მცენარეთა და ცხოველთა აღმნიშვნელი: Gründling, Stichling, Pfifferling.

-nis ნიშა. -nis სუფიქსი აწარმოებს მდებრობითი და საშუალო სქესის აბსტრაქტულ სახელებს ზმნური, სუბსტანტიური და ადიექტიური ბაზისიდან. მდებრობითი სქესის სახელებია: Bedürfnis, Zerwürfnis, Besorgnis, Finsternis, Wildnis. მაგრამ სჭარბობს საშუალო სქესის სახელები; ორივე სქესით არის წარმოდგენილი Erkenntnis, თუმცა სიტყვები სემანტიკურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: die Erkenntnis – Einsicht „შემეცნება“, das Erkenntnis – richterliches Urteil „სასამართლო განაჩენი“.

-nis სუფიქსი ყველაზე ხშირად ზმნურ ბაზისს დაერთვის, რომელიც შეიძლება იყოს პრეფიქსული დერივატი ან ინფინიტივის ფუძე: Bedürfnis, Begräbnis, Erlaubnis, Erlebnis, Verlöbnis, Hemmnis, Wagnis, Hindernis. ბაზისად ხშირად პარტიციპ II გვევლინება, მაგ., Gefängnis, Geständnis, Gedächtnis, Vermächtnis. არის შემთხვევები, როცა ბაზისად წარმოდგენილია სუსტი ზმნის პარტიციპის ფორმა, რომელმაც t დაკარგა, მაგ., Betrübnis ნაცვლად ფორმისა Betrübtnis.

დერივატები მოქმედებას ან მდგომარეობას გამოხატავენ. პასიურია: Besäufnis, Gelöbnis, Geständnis. რეფლექსური ზმნიდან მომდინარეობს Ereignis, Besäufnis. საგანთა აღმნიშვნელი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციებია Erzeugnis, Gefängnis, Zeugnis, Verzeichnis. ზოგჯერ -nis სუფიქსი კონკურენციას უწევს -ung სუფიქსი. მაგ., Erzeugung – Erzeugnis, Hemmung – Hemmnis, Ersparung – Ersparnis. ამ წყვილებში -ung სუფიქსიანი დერივატი როგორც აბსტრაქტული სახელი უფრო მკაფიოდ გამოხატავს პროცესუალურ ხასიათს. სემანტიკურ დიფერენციაციას აქვს ადგილი იდიომატიზებული სიტყვათა წყვილებში, როგორიცაა Gleichung – Gleichnis, Zeugung – Zeugnis. სინონიმურია Vorlobung – Verlobnis, რომელთაგან პირველი მოქმედებაზე, ხოლო მეორე – მდგომარეობაზე აკეთებს აქცენტს.

სუბსტანტიური ბაზისი იშვიათია და არც ისე პროდუქტიული. ბაზისად მხოლოდ სიმპლექსი გვხვდება და თითქმის არ არსებობს სემანტიკური დიფერენციაცია ბაზისსა და დერივატს შორის, მაგ., Bildnis, Bündnis, Kümmernis. კიდევ უფრო იშვიათია ზედსართაული ბაზისი Bitternis, Wildnis, Geheimnis.

მაშასადამე, -nis ნიშაში გვხვდება შემდეგი სეგმენტები:

1. აბსტრაქტული სახელების აღმნიშვნელი – Bedürfnis, Geständnis, Erlaubnis.
2. საგანთა აღმნიშვნელი – Zeugnis, Verzeichnis, Gefängnis.
3. მოქმედების აღმნიშვნელი – Besäufnis, Gelöbnis, Erlebnis.

-sal/-sel ნიშა. -sal სუფიქსი დღესდღეობით მხოლოდ მდებრობითი და საშუალო სქესის რამდენიმე სახელში გვხვდება. იგი ძირითადად ზმნური ბაზისიდან აწარმოებს ისეთ სიტყვებს, როგორიცაა Labsal, Rinnsal, Schicksal, Wirrsal, ტიპი SVD(sal). ყველა ამ შემთხვევაში ბაზისი სიმპლექსური სიტყვაა. დერივატები აბსტრაქტულობის სეგმენტს ქმნიან.

სუბსტანტიური ბაზისიდან არის წარმოებული სიტყვები Drangsal, Mühsal, ზავ-სართაულიდან – Trübsal. -sal სუფიქსიანი მოდელები დღეს უკვე პროდუქტიული აღარ არის. უფრო ხშირია -sel სუფიქსით მიღებული დერივატები. მათი ბაზისი შეიძლება იყოს მარტივი ან პრეფიქსული ზმნა. მაგ., Füllsel, Rätsel, Fegsel, Schleifsel. ეს დერივატები საშუალო სქესის სახელებია და საგანთა აღნიშვნებს წარმოადგენს. მამრობითი სქესის სახელებია Häcksel (ზმნიდან hacken) და Stöpsel (ზმნიდან stopfen).

ამგვარად, -sal/-sel ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. აბსტრაქტულ სახელთა აღმნიშვნელი – Schicksal, Labsal.
2. საგანთა აღმნიშვნელი – Füllsel, Rätsel.

-schaft ნიშა. -schaft სუფიქსი ეტიმოლოგიურად უკავშირდება schaffen ზმნას: ძვ. ზ.გ. scaffan, scaf („Art und Weise“). იგი აწარმოებს მდებარეობითი სქესის სახელებს, გამოირჩევა მაღალი პროდუქტიულობით. [5,105].

-schaft სუფიქსიანი წარმონაქმნების უმრავლესობას სუბსტანტიური ბაზისი აქვს, რომელიც პიროვნებას აღნიშნავს, მოდელი SND(schaft) – Mannschaft, Nachbarschaft, Lehrerschaft, Arbeiterschaft. მთელ რიგ შემთხვევებში პირველი კონსტიტუენტი მრავლობით რიცხვში დგას, მაგ., Ärzteschaft, Kollegenschaft, Studentenschaft, Beamten-schaft. ეს დერივატები აღნიშნავენ ადამიანთა, კოლექტივთა ჯგუფებს, შესაბამისად, შეიძლება გამოვეყოთ კოლექტიურობის, კრებითობის აღმნიშვნელი სეგმენტი.

განსხვავებული სემანტიკური მნიშვნელობა აქვთ იმ დერივატებს, რომლებიც იწარმოებიან ასევე სუბსტანტიური, პიროვნების აღმნიშვნელი ბაზისებიდან, მაგრამ ზემოაღნიშნულისაგან განსხვავებით გამოხატავენ შინაგან მდგომარეობას, დამოკიდებულებას. მაგ., Feindschaft, Freundschaft, Autorschaft. იდიომატიზებულია ისეთი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები, როგორიცაა Botschaft, Herrschaft, Wirtschaft, Gesellschaft. არაპროდუქტიულად და არქაულადაც ითვლება ბაზისი, რომელიც არ აღნიშნავს პიროვნებას, მაგ., Dorfschaft, Ortschaft, Landschaft [5,105].

გავრცელებულია დერივატები, რომელთაც ბაზისად ზმნის ნომინალური ფორმა აქვთ, უპირატესად პარტიციპ II, მაგ., Errungenschaft, Hinterlassenschaft, აქ სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობაა „შედეგი, რეზულტატი“. დერივატებში Gefangenschaft, Bekanntschaft, Verwandtschaft აქცენტი ძირითადად მდგომარეობაზე კეთდება [6,169]. ზმნური ბაზისი ინფინიტივის ფორმითაც გვხვდება, მაგ., Wissenschaft, Leidenschaft, Machenschaft, Rechenschaft. ყველა ეს წარმონაქმნი მეტნაკლებად იდიომატიზებულია.

ზედსართაული ბაზისიდან -schaft სუფიქსიანი სახელები იშვიათად იწარმოება, მაგ., Barschaft, Eigenschaft, Bereitschaft, Schwangerschaft.

სემანტიკურად -schaft სუფიქსს ნაწილობრივ შეხება აქვს -heit და -tum სუფიქსებთან, შდრ. Christenheit, Menschheit, Heldentum. არის შემთხვევები, როცა სამივე სუფიქსი ერთსა და იმავე ბაზისს უკავშირდება, მაგრამ განსხვავებულ იდიომატიზებულ წარმონაქმნებს ეღებულობთ. მაგ., Eigentum/Eigenschaft/Eigenheit, Mannestum/Mannschaft/Mannheit. უფრო ხშირად კი ერთსა და იმავე ბაზისთან დაკავშირებული -tum და -schaft სუფიქსები კონკურენტულ ფორმებს ქმნიან: Bürgertum/Bürgerschaft, Beamtentum/Beamten-schaft, Bauertum/Bauern-schaft. გარკვეული სემანტიკური დიფერენციაციის ტენდენცია მდგომარეობს იმაში, რომ -tum სუფიქსიანი კონსტრუქცია უფრო მეტად შინაგანი ბუნების გადმოცემას ემსახურება, მაშინ როცა -schaft სუფიქსიანი გარეგნულ მდგომარეობას გამოხატავს.

როგორც ვხედავთ, -schaft ნიშაში გამოიყოფა შემდეგი სეგმენტები:

1. კრებითობის, კოლექტიურობის აღმნიშვნელი –Lehrerschaft, Arbeiterschaft.

2. მდგომარეობის აღმნიშვნელი: - Gefangenschaft, Verwandtschaft.

3. შედეგის, რეზულტატის აღმნიშვნელი – Errungenschaft, Hinterlassenschaft.

-tum ნიშა. -tum სუფიქსიანი დერივატების უმეტესობა, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, სუბსტანტიური ბაზისიდან იწარმოება, რომელიც ძირითადად პიროვნების აღნიშვნას წარმოადგენს. დერივატები კრებითობას გამოხატავენ, მაგ., Piratentum, Sklaventum, Banditentum, Parasitentum, Bürokratentum – SNFD. გვხვდება -er სუფიქსიანი ბაზისის მქონე დერივატები, მაგ., Strebertum, Schmarotzertum, Unternehmertum. -tum სუფიქსით მიიღება მბრძანებლობის სფეროს ან მსგავსი შინაარსის აღმნიშვნელი არსებითი სახელები, რომლებიც ძირითადად სამეფოს ან საჰერცოგოს აღნიშნავენ. მაგ. Herzogentum, Fürstentum. განსხვავებული შემთხვევებია Königtum და Kaisertum, ისინი უპირისპირდებიან ისეთ დერივატებს, როგორიცაა Königreich, Kaiserreich.

ბაზისი შეიძლება იყოს საკუთარი სახელი (პიროვნების ან ხალხის აღნიშვნა), საიდანაც შემდგომ მიიღება ამა თუ იმ რელიგიური, ფილოსოფიური ან იდეოლოგიური მიმართულების გამომხატველი დასახელებები, მაგ., Luthertum, Hegelianertum, Kantianertum, Hellenentum, Judentum, Germanentum. XIX ს-დან გვხვდებით აგრეთვე სიტყვას Volkstum [6,151]. არსებითი სახელები, რომლებიც პიროვნების აღმნიშვნელ სიტყვებს არ გამოხატავენ, ბაზისად იშვითია. ასეთი დერივატები მეტწილად იდიომატიზებულია. მაგ., Altertum, Besitztum, Schrifttum.

ზედსართაული ბაზისის მქონე დერივატები იშვიათად გვხვდება. ასეთი წარმონაქმნები კონკურენციას უწევენ -heit სუფიქსიან დერივატებს: Siechtum – Krankheit, Reichtum – Kargheit. ასეთივეა: Heiligtum, Eigentum. ეს ნაერთები შეიძლება გავაერთიანოთ მდგომარეობის აღმნიშვნელ სეგმენტში. ზმნური ბაზისიდან არის მიღებული Irrtum და Wachstum.

მაშასადამე, -tum ნიშაში შემავალი სეგმენტებია:

1. კრებითობის, კოლექტიურობის აღმნიშვნელი – Piratentum, Parasitentum,
2. ფილოსოფიურ-რელიგიური მიმდინარეობის აღმნიშვნელი – Luthertum, Judentum, Hellenentum.
3. მდგომარეობის აღმნიშვნელი: Reichtum, Heiligtum, Eigentum.

-ung ნიშა. -ung სუფიქსი, -er სუფიქსის მსგავსად, ყველაზე მეტად პროდუქტიულია თანამედროვე გერმანულ ენაში. იგი აწარმოებს მდებარეობითი სქესის სახელებს ძირითადად ზმნური ბაზისიდან. დერივატები წარმოიქმნება განსხვავებული სტრუქტურული და სემანტიკური ტიპების მიხედვით. სტრუქტურული ტიპი SVD(ung): ბაზისური სიმპლექსური ზმნა შეიძლება იყოს გარდამავალი: Bindung, Duldung, Glättung, Röstung; გარდაუვალი Atmung, Endung, Gleichung, Schwankung, რეფლექსური: Ballung, Gabelung. სტრუქტურული ტიპი SV(SN/SA/SVD₁) D (ung) მიიღება ზმნურ ბაზისზე -ung სუფიქსის დართვით, ამასთან ბაზისს წარმოადგენს სუფიქსური კონსტრუქცია, რომელიც -igen-ზე ან -ieren-ზე მთავრდება, მაგ., Ängstigung, Klassifizierung, Festigung, Steinigung.

ბაზისად შეიძლება შეგვხვდეს ზმნური კომპოზიტი SV(Adv, V) D(ung), მაგ., Aneinanderkoppelung, Übereinstimmung, Entgegenstellung. ხშირად ბაზისად გვხვდება პრეფიქსული ზმნა SV(P S/A/V)D(ung): Aufhebung, Ablösung, Einführung, Überraschung, Erregung, Verbindung. გვხვდება ზმნური ბაზისი გაორმაგებული პრეფიქსით: Abberufung, Anerkennung, Verabredung. და ბოლოს ბაზისად შესაძლოა შესიტყვებაც შეგვხვდეს, მაგ., Grundsteinlegung, Farbgebung, Aufgabenstellung. ზმნური შესიტყვება შე-

იძლება შეიცავდეს პარტიციპ II-ს, ზმნიზედას, ზედსართავს ან ნაცვალსახელს. მაგ. Kenntlichmachung, Selbstverstümmelung, Unschädlichmachung [3,173].

მოტივირებული ზმნების მნიშვნელობის ვარიანტები და დერივატები ზმნიზედის მნიშვნელობა სინტაქსურად მსგავსია. წინდებუდიანი ზმნის მართვა დერივატზეც ვრცელდება: Er bewirbt sich um die Stelle – seine Bewerbung um die Stelle; Er verbeugt sich vor der alten Dame – seine Verbeugung vor der alten Dame. მაგრამ გვაქვს განსხვავებული შემთხვევებიც: Er bildet sich alle möglichen Krankheiten ein – seine Einbildung von allen möglichen Krankheiten [6,153].

-ung სუფიქსიანი დერივატების უმეტესობა მოქმედების აღმნიშვნელ სახელებს წარმოადგენს. ბაზისი არის გარდამავალი ზმნა, რომლის აკუზატივის ობიექტი გენიტივის ატრიბუტად გადაიქცევა, ატრიბუტად გვევლინება ასევე გარემოებაც. შესაძლებელია ტემპორალური წინდებულების გამოყენება: Der Lehrer behandelte dieses Problem ausführlich – während der ausführlichen Behandlung dieses Problems durch den Lehrer. ასეთივეა: die zügige Ausarbeitung der Vortragskonzeption, die feierliche Auszeichnung der Absolventen [3,174].

კონსტრუქციებში ხშირად მოცემულია პროცესის აღმნიშვნელი სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობა. აქ ბაზისს გარდაუვალი ზმნები ქმნიან. ტემპორალური წინდებულების გამოყენება აქაც შესაძლებელია: Das Flugzeug landet – während der Landung des Flugzeuges. შდრ. Entstehung von Schwierigkeiten, Herausbildung der Nationalsprache.

დიდი რაოდენობა -ung სუფიქსიანი დერივატებისა მოქმედების შედეგს, რეზულტატს აღნიშნავს: Die Schwächung des Körpers – Der Körper wird schwach; eine gute Übersetzung des Romans – der Roman ist gut übersetzt; eine schwere Verletzung meines Bruders – mein Bruder ist schwer verletzt. ასეთივეა: Verfeinerung der Sitten, Entblößung, Rettung, Sättigung, Stärkung, Vermehrung.

ხშირია საგანთა აღმნიშვნელი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები: მაგ., eine Sammlung von Briefmarken, gute Erfindung, Lenkung, Ansiedlung, Erfrischung, Kupplung.

-ung ნიშაში გვხვდება კრებითი სახელებიც, როგორიცაა, მაგ., Bekleidung, Dielung, Bewölkung, Betifferung, Täfelung, Bebilderung, Bestuhlung და ა.შ. გვხვდება -ung სუფიქსიანი პიროვნებათა აღმნიშვნელიც: Führung, Leitung, Bedienung, Begleitung, Regierung, Vertretung.

სუბსტანტიური ბაზისი თანამედროვე ენაში მეტად იშვიათია. წარმოების ეს ტიპი არც ისე პროდუქტიულია, იგი კრებით სახელებს გამოხატავს. მაგ., Holzung, Satzung, Waldung, Stallung. იდიომატიზებულია Zeitung. რაც შეეხება ზედსართავს ბაზისს, ეს მოდელი არაპროდუქტიულია, მაგ., Dickung, Festung, Niederung, Wüstung.

მაშასადამე, -ung ნიშის სეგმენტებია:

1. მოქმედების გამომხატველი – Behandlung, Auszeichnung, Ausarbeitung.
2. პროცესის აღმნიშვნელი – Landung, Entstehung, Herausbildung.
3. შედეგის აღმნიშვნელი – Übersetzung, Schwächung, Verstimmung.
4. საგანთა აღმნიშვნელი – Sammlung, Ansiedlung, Lenkung.
5. კრებითი სახელები – Bekleidung, Bewölkung, Bezifferung.
6. პიროვნებათა აღმნიშვნელი – Bedienung, Führung, Leitung.

-werk ნიშა სუფიქსი -werk მომდინარეობს არსებითი სახელიდან Werk. იგი ომონიმის სახით ჯერაც გვხვდება კომპოზიტებში (მაგ., Chemiewerk), მაგრამ არსებითი სახელის Werk მნიშვნელობას იმდენად დაშორდა, რომ სუფიქსის სტატუსი მიიღო. ბაზისად უპირატესად გამოიყენება მცენარეთა აღმნიშვნელი არსებითი სახელები. მაგ., Astwerk, Blattwerk, Buschwerk, Krautwerk, Laubwerk. გვხვდება მასალის

აღმნიშვნელი ბაზისი: Lederwerk, Pelzwerk, Zuckerwerk. ადამიანთა და ცხოველთა და-
სახელებები ბაზისად არ გამოიყენება, იშვიათია ბაზისად აბსტრაქტული სახელი.
როგორცაა Regelwerk, Formelwerk. აღნიშნული დერივატები კოლექტიურობის სეგ-
მენტს ქმნიან.

ზმნური ბაზისიდან წარმოიქმნება საგანთა აღმნიშვნელი დერივატები. მაგ.,
Bauwerk, Backwerk, Schnitzwerk, Strickwerk. სინონიმურია -(er)ei სუფიქსიანი დერივატე-
ბი, როგორცაა მაგ., Schnitzerei, სადაც მოქმედების აღმნიშვნელი სახელის მნიშვნე-
ლობაა წინა პლანზე წამოწეული.

მაშასადამე, -werk ნიშა შედგება შემდეგი სეგმენტებისაგან:

1. კრებითობის აღმნიშვნელი – Buschwerk, Astwerk, Wurzelwerk.
2. საგანთა აღმნიშვნელი – Backwerk, Bauwerk, Strickwerk.

-wesen ნიშა. სუფიქსი -wesen მომდინარეობს ძვ. ზ. გ. wesan-დან, განვითარდა
შ.ზ.გ-ში, როგორც wesen. აწარმოებს საშუალო სქესის სახელებს. სუფიქსმა -wesen
თავისუფალი მორფემისაგან wesen ძლიერი სემანტიკური დიფერენციაცია განიცა-
და. მოდელი გვხვდება სუბსტანტიური ბაზისით, რომელიც შეიძლება იყოს სიმ-
პლექსი ან კონსტრუქცია. ძირითადად ბაზისად გამოიყენება აბსტრაქტული სახე-
ლები, იშვიათად პიროვნების და საგანთა აღნიშვნები. კრებითობას გამოხატავენ
დერივატები: Filmwesen, Kreditwesen, Schulwesen, Bankwesen, Bibliothekwesen,
Erziehungswesen, Hochschulwesen, Privilegienwesen, Rechtswesen. ზმნური ბაზისიდან მიი-
ღება ისეთი სიტყვები, როგორცაა Meldewesen, Werbewesen.

-wesen სუფიქსიანი დერივატები მმართველობის გამომხატველ სიტყვებსაც
წარმოადგენენ. ისინი აღნიშნავენ საორგანიზაციო აპარატის ამა თუ იმ სფეროს
იქაც კი, სადაც მარტო ბაზისიც საკმარისი იქნებოდა: Bildungswesen,
Sozialversicherungswesen, Verwaltungswesen. -wesen სუფიქსიანი დერივატები უფრო მე-
ტად მონოსემანტურია, ვიდრე აბსტრაქტული ბაზისი.

მაშასადამე, -wesen ნიშაში გვხვდება შემდეგი სეგმენტები:

1. კრებითობის აღმნიშვნელი – Bankwesen, Rechtswesen, Schulwesen.
2. მმართველობის აღმნიშვნელი Bildungswesen, Verwaltungswesen.

-chen ნიშა. -chen ყველაზე ხშირად გამოყენებადი კინობითი სუფიქსია. იგი
საშუალო სქესის სახელებს აწარმოებს. ბაზისი შეიძლება იყოს l(e)-ზე დამთავრე-
ბული არსებითი სახელი: Röllchen, Keulchen, Seelchen, Spielchen. sch-ს თანხვედრა -
chen-თან სულაც არ უშლის ხელს ახალი სიტყვის წარმოებას, მაგ., Täschchen,
Fläschchen. e-ზე ან en-ზე დამთავრებული არსებითი სახელები -chen სუფიქსის დარ-
თვისას დაბოლოებას იკვეცენ: Kiste – Kistchen, Zapfen – Zäpfchen. უმლაუტი -chen სუ-
ფიქსთან ყოველთვის არ გამოიყენება. ეს შეიძლება ითქვას პიროვნების და ნათე-
საური კავშირების გამომხატველ სახელებზე, მაგ., Tantchen, Onkelchen, Karlchen,
Mariechen, Paulchen, Mamachen, Oskarchen. უცხოურ სიტყვებთან -chen სუფიქსი ძირი-
თადად უმლაუტთან ერთად გამოიყენება: Histörchen, Romänchen, des Bastärdchens
[3,179].

-chen სუფიქსი შესაძლოა ზედსართაულ ბაზისთანაც შეგვხვდეს Frühchen,
Dummchen, Grauchen, Bräunchen (გოეთე), Kleinchen (თ. მანი), Großchen.

დიმინუტიური სახელების სიტყვაწარმოებით მნიშვნელობას მხოლოდ „დაპა-
ტარავენა“ როდი წარმოადგენს. ამგვარი დერივატები ემოციურ კონოტაციას იძენენ.
ისინი მოლაპარაკის დამოკიდებულებას, ნდობას ან საქმეში ჩახედულობას გამოხა-
ტავენ. ეს ექსპრესიული მოდელი შესაძლოა იმდენად ძლიერი იყოს, რომ მან თავი-
სი უშუალო ფუნქცია, სახელდობრ, დაპატარაება გადაფაროს. მაგ., Städtchen და

kleine Stadt, Kleinstadt. კონოტაცია შეიძლება იყოს ორგვარი: 1) ემოციურად დადებითი, მელიორატიული, მაგ., Küßchen, Händchen. Kätzchen, Mütterchen. 2) ემოციურად უარყოფითი, პეიორატიული, მაგ., Muttersöhnchen, Freundchen, Filmchen, Witzchen.

ზოგიერთი დერივატი იდიომატიზებულია და იზოლირებულად გასწავლება: Veilchen, Eichhörnchen, Flittchen და სხვ. არც თუ ისე იშვიათად -chen სუფიქსი ფრაზეოლოგიზმების სტაბილურ კომპონენტს წარმოადგენს. მაშინ მისი შეცვლა რომელიმე სხვა დიმინუტიური სუფიქსით არ შეიძლება. მაგ., aus dem Häuschen sein, sich ins Fäustchen lachen, j-m ein Schnippchen schlagen, sich Müttchen kühlen, kleinere Brötchen backen, mit j-m ein Hühnchen zu rupfen haben, ein Häufchen Elend. როგორც ვხედავთ, -chen ნიშა ერთადერთი – კინობითი სეგმენტით არის წარმოდგენილი.

-lein ნიშა. -lein სუფიქსიც კინობით სახელებს აწარმოებს. იგი ძირითადად ch, g და ng-ზე დამთავრებულ არსებით სახელებს დაერთვის: Bächlein, Ringlein, Tüchlein, Zweiglein. el-ზე დაბოლოებულ ბაზისს შეიძლება დაერთოს როგორც -lein, ასევე -chen სუფიქსი. -lein-თან უმახვილო e იკარგება: Englein – Engelchen, Mäntlein – Mäntelchen, Spieglein – Spiegelchen. e-ზე ან en-ზე დაბოლოებული არსებითი სახელები -lein სუფიქსის დართვისას დაბოლოებას იკვეცენ: Auge – Äuglein, Wagen – Wäglein. -lein სუფიქსთან აუცილებლად გამოიყენება უმლაუტი. მიუხედავად იმისა, რომ -lein და -chen ორივე კინობითი სუფიქსია, ზოგჯერ სემანტიკურ დიფერენციაციასთან გვაქვს საქმე: Männchen და Weibchen ცხოველებთან მიმართებაშიც გამოიყენება, Männlein და Weiblein კი მხოლოდ ადამიანებს უკავშირდება. ასევე: Frauchen (მოხუცი ქალბატონი) და Fräulein (ახალგაზრდა ქალბატონი, ქალიშვილი).

როგორც ვხედავთ, -lein ნიშა წარმოდგენილია ერთადერთი – კინობითი სეგმენტით. ჩვენს მიერ გაანალიზებული ნიშები შემდეგ ბლოკებში გაერთიანდება:

საგანთა აღმნიშვნელი ბლოკი

1. e: Wiege, Pfeife, Anrichte
2. -ei: Strickerei, Schnitzerei, Häckerei
3. -heit/-keit/-igkeit: Flüssigkeit, Kostbarkeit.
4. -ling: Setzling, Steckling, Schößling.
5. -nis: Zeugnis, Verzeichnis, Gefängnis.
6. -sal/-sel: Füllsel, Rätsel.
7. -ung: Sammlung, Lenkung, Ansiedlung.
8. -werk: Backwerk, Bauwerk, Strickwerk.

კრებითობის, კოლექტიურობის აღმნიშვნელი ბლოკი

1. -ei: Staffelei, Titelei.
2. -heit/-keit/-igkeit: Menschheit, Christenheit.
3. -icht: Kehrlicht, Spülicht.
4. -schaft: Lehrerschaft, Arbeiterschaft.
5. -tum: Piratentum, Parasitentum, Sklaventum.
6. -ung: Bekleidung, Bewölkung, Bezifferung.
7. -werk: Buschwerk, Astwerk, Wurzelwerk.
8. -wesen: Bankwesen, Rechtswesen, Schulwesen

პიროვნების აღმნიშვნელი ბლოკი

1. -ei: Flegerei, Eselei, Ferkelei
2. -er: Lehrer, Tänzer, Schneider.
3. -ler: Profitler, Dörfler, Hinterwäldner.
4. -ner: Pförtner, Rentner, Schuldner
5. -ling: Lehrling, Prüfling.
6. -ung: Führung, Leitung, Bedienung

მოქმედების აღმნიშვნელი ბლოკი

1. -ei: Brauerei, Backerei, Gießerei.
2. -el: Büttel, Süffel.
3. -ling: Eindringling, Ankömmling.
4. -nis: Besäufnis, Gelöbniß, Erlebnis.
5. -ung: Behandlung, Auszeichnung.

პროცესის აღმნიშვნელი ბლოკი

1. -e: Suche, Einreise, Pflege.
2. -ei: Brüllerei, Heulerei, Büglerei.
3. -er: Seufzer, Schluchzer, Jauchzer.
4. -ung: Landung, Entstehung, Herausbildung

ინსტრუმენტალური ბლოკი

1. -e: Reibe, Durchreiche, Platte

- 2.-el: Deckel, Hebel, Schlägel.
- 3.-er: Blinker, Schalter, Entsafter.

აბსტრაქტულობის აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-nis: Bedürfnis, Geständnis, Erlaubnis.
- 2.-e: Blässe, Bläue, Güte.
- 3.-sal/-sel: Schicksal, Labsal.

კნინობითი ბლოკი

- 1.-el: Bündel, Büschel, Krümel
- 2.-chen: Keulchen, Röllchen, Spielchen.
- 3.-lein: Bächlein, Ringlein, Tüchlein.

რაოდენობის აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-er: Einer, Zweier, eine Dreißigerin
- 2.-het/-keit/-igkeit: Einheit, Zweiheit.
- 3.-ling: Erstling, Zwilling, Drilling.

თვისების აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-het/-keit/-igkeit: Klarheit, Echtheit.
- 2.-ling: Feigling, Bösling, Frechling

ერთეულოვანი ნიშების ბლოკი

- 1.-e: ქვეყნის მცხოვრებთა აღმნიშვნელი: Russe, Mongole, Schwede
- 2.-ei: ქვეყნის მანერის აღმნიშვნელი: Barbarei, Tyrannei.
- 3.-el: კუთვნილების აღმნიშვნელი: Ärmerl, Eichel.
- 4.-er: სატრანსპორტო საშუალებათა აღმნიშვნელი: Laster, Dampfer.
- 5.-er: წარმომავლობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი: Berliner, Tbilisser.
- 6.-heit/-keit/-igkeit: მრავალჯერადი მოქმედების აღმნიშვნელი: Bissigkeit, Anstößigkeit.
- 7.-tum: ფილოსოფიურ-რელიგიური მიმდინარეობის აღმნიშვნელი: Luthertum, Judentum.
- 8.-wesen: მმართველობის აღმნიშვნელი: Bildungswesen, Verwaltungswesen.

როგორც ვხედავთ, სუფიქსურ დერივაციას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს გერმანული ენის არსებითი სახელის სფეროში. სუბსტანტიურ სუფიქსურ დერივატებს დიდი წვლილი შეაქვთ თანამედროვე გერმანული ენის განვითარების ზოგადი ტენდენციების რეალიზებაში. განსაკუთრებულ როლს სუბსტანტიურ სუფიქსურ დერივაციაში თამაშობენ -er და -ung სუფიქსები. ისინი მეტად პროდუქტიულია და მათ მიერ წარმოებული დერივატების რიცხვი ათასებს შეადგენს. ისინი სხვადასხვა ბაზისს უკავშირდებიან და თითქმის ყოველგვარ წარმოქმნის ნიმუშში მონაწილეობენ. მათ პარალელურად არსებობს სხვა, მეტნაკლებად პროდუქტიული სუფიქსები. ამა თუ იმ სუფიქსიანი ყველა შესაძლო დერივატი შესაბამის ნიშაში ერთიანდება და სეგმენტებად ნაწევრდება, რაც მათი შემდგომი კლასიფიკაციის წინაპირობას ქმნის. ჩვენს მიერ მოთიანობაში გაანალიზებულია 18 ნიშა, მათი შემადგენელი სეგმენტების საერთო რაოდენობა 63-ს შეადგენს. ერთი და იგივე სეგმენტი რამდენიმე ნიშაში მეორდება. ერთნაირ სეგმენტიანი ნიშები შესაბამის ბლოკებად ერთიანდება. სიტყვათა ბლოკი მოიცავს სხვადასხვა დერივაციული ტიპის ანუ

შედგენის, რეზულტატის აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-schaft: Errungenschaft, Hinterlassenschaft
- 2.-ung: Übersetzung, Schwächung, Verstimmung

მდგომარეობის აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-schaft: Gefangenschaft, Schwangerschaft.
- 2.-tum: Reichtum, Heiligtum, Eigentum.

ლოკალური ბლოკი

- 1.-e: Schmiede, Schwemme, Bleibe.
- 2.-ei: Detektei, Ziigelei, Kantorei

მცენარეთა და ცხოველთა აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-icht: Röhricht, Tännicht, Weidicht
- 2.-lig: Gründling, Stichling, Pfifferling

მეცნიერული დისციპლინისადმი კუთვნილების აღმნიშვნელი ბლოკი

- 1.-e: Biologe, Soziologe
- 2.-er: Ethiker, Statistiker, Taktiker

ფორმალური ნიშების მქონე შინაარსობრივად მონათესავე სეგმენტებს, რომლებიც წარმოადგენენ ერთი ხედვის ერთმანეთთან დაკავშირებულ ვარიანტებს. ნიშების და ბლოკებს შორის არ არსებობს მარტივი შესაბამისობა ერთი ერთზე. ნიშების ნიშა რამდენიმე ბლოკშია წარმოდგენილი და პირიქით, ერთ ბლოკში ერთიანდება რამდენიმე სხვადასხვა ფორმალური ტიპი. სულ გამოიყოფა 15 ბლოკი. ხოლო ის ნიშები და სეგმენტები, რომლებიც არც ერთ ბლოკში არ ერთიანდებიან, ერთეულად ნიშების ბლოკს ქმნიან.

ლიტერატურა:

1. L. Weisgerber. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf. 1971.
2. ი. ყრუაშვილი. ზედსართაული დერივაცია თანამედროვე გერმანულ ენაში. თსუ გამომცემლობა. თბილისი, 2002.
3. W. Fleischer/I. Barz. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 1995.
4. Th. Schippan. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 1992.
5. M. Lohde. Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch. Narr Francke Attempto Verlag. Tübingen. 2006.
6. W. Fleischer. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig. 1983.

Irina Kruashvili

Suffixal Derivatives of Nouns in the German Language

Summary

Suffixal derivatives are integral part of noun word formation. For research of substantive suffixal derivatives we use “content-oriented” analysis by L. Weisgerber. The scientist considers that derivation affixes are carriers of certain functions; they join to the meaning of the base word and change it in a certain manner.

The suffix gets the relevant lexical unit into wider semantic category of (person, collectivity, action or state, diminutiveness and etc.). Many German suffixes are polysemantic, i.e. are able to express various semantic categories, for example: -er means persons’ different shades of meaning, inanimate objects, action; -heit has central meaning of state and collectivity and etc.

All possible derivatives with the same suffix we combine into “Word niche”, and then combine these “niches” into “Word blocks”. In each “Word block” may be words, formed with assistance of various derivation means, i.e. they are different “Word niches” and conversely, the same derivation type, in other words “Word niche” may be met in different “Word blocks”. In the work we define 18 “niches” and 15 “blocks”, we have analyzed more than 1000 derivatives.

Using such method of research, “content-oriented”, is very practical and easy.

Суффиксальные дериваты в области существительного в немецком языке

Резюме

Суффиксальные дериваты занимают особое место в словообразовании существительного. Для исследования субстантивных суффиксальных дериватов мы используем анализ, «ориентированный на содержание», основоположником которого является Л. Вейсгербер. Учёный считает, что деривационные аффиксы являются носителями определённых функций, они присоединяются к значению базисного слова и меняют его определённым образом.

Суффикс подводит соответствующую лексическую единицу под более широкую семантическую категорию (лица, собирательности, действия или состояния, уменьшительности и т.д.). При этом многие немецкие суффиксы многозначны, т.е. способны выражать разные семантические категории, напр., -er обозначает разные оттенки значения лиц, неодушевлённые предметы, действие; -heit имеет основные значения состояния и собирательности и т.д.

Все возможные дериваты с одним и тем же суффиксом мы объединяем в «словарные ниши» (Wortnischen), а затем объединяем эти «ниши» в «словарные блоки» (Wortstände). В каждом отдельном «словарном блоке» могут присутствовать слова, образованные с помощью разных деривационных средств, т.е. они представляют разные «словарные ниши», и наоборот, один и тот же деривационный тип, другими словами, «словарная ниша» может встречаться в разных «словарных блоках». В статье нами выделено 18 «ниш» и 15 «блоков», проанализировано более чем 1000 дериватов. Применение такого метода исследования, «ориентированного на содержание», очень практично и удобно.

ВО ИМЯ ЧИСТОТЫ РОДНОГО ЯЗЫКА

Язык имеет первостепенную значимость в вопросах искусства и стиля. По этой причине разговор о писательском мастерстве приходится начинать с языка. Язык всегда остается «строительным материалом» произведения. Художественная литература является искусством слова... Как говорил Константин Федин, произведение, написанное на плохом языке, не может быть хорошим.

В азербайджанском языкознании особое внимание постоянно уделялось проблеме взаимосвязи литературного языка с языком автора - писателя, поэта. В 1950-60-х годах ряд научных исследований был посвящен проблемам языка, стиля поэтов и писателей Азербайджана, а также значимости и роли мастеров слова в развитии нашего литературного языка. Однако языковые и стилистические особенности стихов известного поэта Али Туда, автора таких произведений, как «Орел» (1959), «Гнев» (1960), «Севиндж» (1973), «Шалале» (1974), «Дорога в Тебриз», «Запоздавшая встреча» (1988), «Жизнь слова» (1997), «Честь эмигранта» (1998), «Мой голос» (2002), «Незаконченная легенда» (2004) и других книг, не стали объектом специального исследования.

Творчество Али Туда не ограничивается только всесторонним отображением жизни и быта азербайджанского народа, произведения поэта имеют богатый языковой и стилистический запас. Выявление этого запаса можно считать важным с точки зрения исследования традиций развития южной и северной ветви нашего литературного языка, а также определения богатых возможностей азербайджанского литературного языка поэта.

В предисловии к книге поэта «Честь эмигранта» говорится: «В строках Али Туда чувствуется голос народа. В двустилишиях Али Туда - язык народа. Творчество Али Туда, берущее начало на своей земле, богато народными пословицами, поговорками. Мудрый мастер слова во многих своих произведениях сотворил изречения, равные пословицам. Революционный дух в творчестве Али Туда непреклонен. Поэзия Али Туда - поэзия борьбы и непреклонности, положившая основу южной азербайджанской демократической литературы, опираясь в своих желаниях на Савалан, посадила могущественное дерево слова, раздала его плоды, но не получила свою часть».

Али Туда является выдающимся поэтом южного и северного Азербайджана. Он - независимый поэт большого народа, нашей всей северной и южной родины. Всю свою жизнь он прожил идеалами целостности Родины, именно с этими убеждениями вся его жизнь растаяла, как свеча, на этом святом пути. Вдали от родной земли, в ностальгии по Родине прошли пятьдесят эмигрантских лет (а прожил он всего 72 года), поэт вкусил горькие, томительные годы жизни. Жизнь Али Туда несравненна, незапятнанна, чиста и прозрачна, как родниковая вода. У него было одно слово, одно лицо, одно мнение. По-другому и быть не могло. В его стихах не было лжи, была жизнь, жизнь, такая, какая она на самом деле. Вскоре Али становится известным под псевдонимом «Народ» (Туда). Он целиком и полностью был привязан к своему народу, посвятил всю свою жизнь то оружию, то борьбе словом, а на языке всегда было одно слово - «Родина». Его намерение было ясно, как день - «сладкий говор» стихов, написанных на его простом

народном языке, ощущается на каждой строке, в каждом полустиишии. Он оберегает наш родной язык от чужих слов, изречений и с легкостью достигает этого. Живая жизнь, простая манера речи, чистый язык и понятный стиль, мысли и манера изложения, которые могут быть осмыслены всеми, наконец, искренность составляют сущность произведений Али Туда. Эти произведения питались азербайджанскими народными обычаями и традициями, вдохновлялись идеями национального самосознания. Али Туда, вдохновленный в своих произведениях народным духом, старающийся часто использовать живой разговорный язык и непосредственно достигший этой цели, прежде всего был самоотверженным литератором, который с детской искренностью любил свою родную землю, ее реки, горы, луга, пастбища, камни, родники. Поэт до глубины души был влюблен в красоту своей Родины, воспевал ее народ. Али Туда в своем стихотворении «Мой язык» сравнивает родной язык с огненным солнцем, святым огнем, сверкающей молнией, бурей и т.д.

Поэт, использующий в стихотворении «Убережем» антонимичные пары (много - мало; голодные - сытые; есть - нет) показывает важность сохранения родного языка от чужих влияний. Язык - моральное достояние народа, народ без языка - это не народ. В стихотворении «Язык» поэта («Путь в Тебриз», 17,18) воспевает богатство азербайджанского языка. Границы этого языка широки. Язык, носителем которого являются и южный, и северный Азербайджан, объединяет разные сердца. В стихотворении «Мой язык» автор поэтизирует такие достоинства своего родного языка, как пылкость, общительность, естественность, могучесть, поэтичность, правдивость, стойкость, свежесть и другие.

В литературном наследии Али Туда есть мудрые изречения о стихах. Мысли Али Туда о поэтах и стихах своеобразны. Поэт высказывает глубокие мысли о слове и смысловой нагрузке, в отдельных строках затрагивает проблемы языка. Например, он пишет, что все имеет свое название и смысл. Разнообразная лексика еще не является доказательством богатства языка поэта. Проблема в том, в какой степени мастер выразительно, емко, свободно и в каком контексте употребляет то или иное слово. Поэт, создающий стихи, должен уметь правильно использовать лексическое богатство словарного запаса, должен знать, какое значение слова когда и в каких условиях, в каком отношении целесообразно использовать (В.Даль).

Поэт в своих стихах сравнивает слово с человеком. Слово тоже имеет свой язык, свое сердце. Он находит образное выражение для своих мыслей: «Слово - это садовник» («Путь в Тебриз», 46). Поиск слов и выражений, их удачная находка - успокоение поэта: «Будто в древнем творчестве Слово - Лейли, а я - Меджнун» («Путь в Тебриз», 148).

Когда слово попадает в новую стихотворную среду, его семантика начинает изменяться. Первичные значения заменяются новыми. Формируются общественно-социальные значения. Лексика стихов поэта показывает, что многие слова принимают новые семантические оттенки. Поэт не только использует различные значения, а также углубляет мысли. Этим путем смысл поэтизируется.

Поэтическая функция является продуктом образного мышления. Поэтизм - это художественное слово. «Художественный язык - это образный язык. Это качество может быть достигнуто мастерами слова на основании умелого использования образными средствами языка, их богатых возможностей».

Али Туда - поэт, умело использующий силу художественного слова. При помощи слов поэт отдает большее преимущество образному мышлению, чем обычным информативным сведениям, даже в употреблении пословиц и поговорок поэт выступает

как умелый мастер. Фольклорные образцы, созданные народом, Али Туда называет драгоценностью. В стихотворении «Это такая драгоценность...», которое поэт посвятил азербайджанскому фольклористу Абдулгасыму Гусейнзаде, он дает высокую оценку его творчеству. Он сравнивает собранные им пословицы с необъятным океаном, цветочным газоном: «Поэтичность пословиц и его глубокая мудрость остаются молодыми» («Запоздавшая встреча», 106,107). Поэт иногда использует пословицы в измененной форме. Поэт также употребляет пословицы в воспевании трудностей, которые он прошел на своем творческом пути. Иногда в использовании терминов выявляются некоторые недостатки автора. Например, на языке стихов вместо термина «муаллиф» он использует термин «автор». «Язык произведения - это язык автора» («Гнев», 38). Очевидно, причиной этого являлась общеупотребительность в обыденной речи данного термина в азербайджанском языке в 50-е годы. Однако автор, используя этот термин, затрагивает языковые проблемы стиха и считает язык автора языком произведения. Другими словами, Али Туда высказывает теоретические мысли о языке. Используя афоризмы, поэт затрагивает проблемы мастерства, высказывает теоретические соображения: «Поэт славен своими стихами, а кольцо своим драгоценным камнем» («Гнев», 54).

В заключении можем отметить, что жизнь слова великого мастера Али Туда является вечным и смысловым продолжением его жизни. Поэт, который имеет своеобразные заслуги в развитии литературного языка, смог настроить стихотворный язык в духе родного языка.

Литература:

1. Гурбанов А. Проблемы азербайджанского языкознания. Том I. Баку, 2004.
2. Шукуров Агагусейн. Поэт, чей флаг Родина, а оружие - ручка. Газета «Наука», 25 февраля 2004 года.
3. Али Туда. Гнев. Баку, 1960.
4. Али Туда. Газета Эмигрант. Баку, 1998.
5. Али Туда. Жизнь слова. Баку, 1997.
6. Али Туда. Путь в Тебриз. Баку, 1996.
7. Али Туда. Запоздавшая встреча. Баку, 1988.

Elnura Javadzade

On the Matter of Native Language Purity

Summary

To estimate writer's mastery one should take into account the language he uses in his writing. Author's language is always conceived as some "building material". Literature is considered to be as word art. The article deals with the thoughts and ideas of the prominent Azerbaijan poet Ali Tuda. concerning native language, his lexical style and creative directions.

რეზიუმე

ენას აქვს პირველყოფილი მნიშვნელობა ხელოვნებისა და სტილის საკითხებში. ამიტომაც მწერლურ ოსტატობაზე საუბარი იწყება ენით. ენა ყოველთვის აღიქმება მხატვრული ნაწარმოების “სამშენებლო მასალად”. მხატვრული ლიტერატურა ითვლება სიტყვის ხელოვნებად. როგორც აღნიშნავდა კონსტანტინე ფედინი, ცუდ ენაზე დაწერილი ნაწარმოები არ შეიძლება იყოს მაღალმხატვრული.

**რამდენიმე მაგალითი სხვა თავისუფალი ხმოვნების
(ბარბა ო-სი) გამოსავლენად თუშურ ენაში**

ცოცხალ მეტყველებაზე სკრუპულოზური დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ანლაუ-ტისეული შემართვის თავისუფალი არტიკულაცია ვრცელდება არა მხოლოდ თუშური ენის უ ხმოვანზე, რაზედაც ადრევე მაქვს საუბარი [1; 2; 3; 4; 7], არამედ სხვა ხმოვნებზეც.

ვცადოთ თუშური ენის იმ დანარჩენი ხმოვნების წარმოდგენა, რომლებსაც თავისუფალ ხმოვნებად მივიჩნევ.

ამჯერად მსურს რა მივმართო ჯერ კიდევ დასამტკიცებლის დაშვებას, შევნიშნავ, რომ თუშურ ენაში გვაქვს ჰა' ლექსემა, რომელიც ქართულში შეესატყვისება 'კი, დიახ, პო' სემანტიკას. ამავე მნიშვნელობის მატარებელია სხვა (სინონიმური) ლექსიკური სიდიდე, რომელიც იწყება სწორედ ისეთი ხმოვნით, თავისუფალ ხმოვნად რომ ვაცნობიერებ. მეტიც: თუკი აქ არ ვცნობთ ასეთი – თავისუფალი – ხმოვნის არსებობას და თუკი არ მივუსადაგებთ ამგვარი ბგერის აღმნიშვნელ და, მაშასადამე, განმასხვავებელ ამა თუ იმ გრაფემას ანდა შესატყვის დიაკრიტიკულ სომბოლოს, შეიძლება აღმოვჩნდეთ სერიოზული გაუგებრობის ანდა სულაც ნონსენსის, აბსურდის გარემოში: მივიღებთ ისეთ შეუსაბამობას, რომელიც, იძენს რა აშკარა არაკეთილხმოვანებას და ამიტომ – სემანტიკასაც, ერთგვარ ოპოზიციურ მიმართებაში იმ ლექსემასთან, რომლის გამოვლენის გზებსაც აქ ვეძებთ. კერძოდ, თუკი ჩემს მიერ თავისუფლად წოდებული ხმოვნის ნაცვლად ვიხმართ ჩვეულებრივ ხმოვანს, ვიღებთ არა იმას, რაც უნდა მივიღოთ, არამედ – სიდიდეს ა'ან ბერძნ. *kopros* / ლათ. *ēaco, cacare* (ბავშვის ენაზე), რომელიც თუშურ ენას საერთო აქვს როგორც ქართულ, ისე რუსულ ენებთან (შდრ.: ქართ. ა-ა, რუს. а-а).

ა'ან ფორმასთან პარალელურად თუშურ ენაში იხმარება ღა' ფორმაც, რომელიც აქ არ გვაინტერესებს.

მას მერე, რაც პირობით უკვე დავუშვით თავისუფალი ხმოვნების არსებობა თუშურ ენაში და მათთვის ასევე პირობით შემოვიღეთ შესაბამისი დიაკრიტიკული ნიშანიც [1; 2; 3; 4; 7], ძეხნილ ლექსიკურ სიდიდეს შეიძლება მივცეთ სახე ა'ან 'კი, დიახ, პო', სადაც თავკიდური თავისუფალი ა ხმოვნის არტიკულაცია (და აკუსტიკაც) ორგანულად განსხვავდება ა'ან *kopros* ლექსემის ანლაუტისეული ჩვეულებრივი ა ხმოვნის არტიკულაციისგან (და აკუსტიკისგან). სხვა შემთხვევაში არც გახდებოდა საჭირო სხვა ლექსიკური კვალიფიკაციის ძიება თუ ახალი გრაფიკული აღნიშვნის შემუშავება და შემოტანა.

მაშ, ვიღებთ ფონოლოგიურ ოპოზიციას: ა'ან 'კი, დიახ, პო' – ა'ან ბერძნ. *kopros*.

ა'ან ლექსემაში გამორიცხულია არა მარტო თავკიდური ჩვეულებრივი ხმოვანი (იგულისხმება ა), არამედ თავკიდური გ თანხმოვანიც (რომელსაც როგორღაც მაინც ვუშვებთ ხოლმე უხ? / ვუხ? ფორმების პირობებში) და ნებისმიერი სხვა რომელიმე ბგერაც, რადგან ასეთ შემთხვევაში ვიღებთ ან ფონოლოგიურ ოპოზიციას, ანდა სრულ უაზრობას, ნონსენსს (რაც ოპოზიციის ფარდია):

<p>ა^ან 'კი, დიახ, ჰო' }</p>	<p>ა^ან ბერძნ. 'kopros' ბა^ან 'მოსასვლელად, მოსატანად' (ბ-კლასი) გა^ან (nonsense) და^ან 'მოსასვლელად, მოსატანად' (დ-კლ.) ვა^ან 'მოსასვლელად' (ვ-კლ.) ზა^ან (nons.) თა^ან (nons.) ძა^ან 'მოსასვლელად, მოსატანად' (ძ-კლ.) ლა^ან 'მოსანდომებლად' ხა^ან 'გასაგებად' (რუს. <i>узнавать</i>) ჰა^ან / ჰა^ანი(ე) (წყველის დამადასტურებელ- გან- მამტკიცებელი სიტყვაა) და ა. შ.</p>
--	--

მოკლედ: თავისუფალი ა ხმოვნის გარეშე აქ ვერ მოხერხდება კონსტრუირება ერთადერთი სწორი ა^ან ფორმისა, რომელიც, სინონიმიცაა რა ჰა^ა ლექსემისა, შეესაბამება ქართულენოვან მნიშვნელობას 'კი, დიახ, ჰო'. აქ გამორიცხულია ლაპარაკი რაიმე ვარიანტებზე (ალოფორმებზე), რის დაშვებაც, როგორც ვთქვი, ოპონენტებს შეეძლოთ უხ? / ვუხ? შემთხვევაში.

ჩვეულებრივი ა ხმოვნის ნაზალიზებული ა^ან კორელატი, რომელიც ამავე დროს ლექსემაცაა, ასეთსავე ოპოზიციურ მიმართებაშია თავისუფალი ა ხმოვნის იმ ნაზალიზებულ ა^ან კორელატთან, რომელიც შეიძლება მივიჩნიოთ ჩვეულებრივი ა ხმოვნის კორელატადაც და რომელიც ასევე ლექსემაცაა: ა^ან 'ჭედი' – ა^ან 'მა? რა? ბატონო?' (აქ გვაქვს ა^ან-ს სინონიმური ძა? 'მა? რა? ბატონო?' ფორმაც, რომელსაც მსჯელობიდან ვთიშავ).

თუშური ენის ანლაუტში გვაქვს ასევე უ ხმოვნის ნაზალიზებული თავისუფალი ა^ან კორელატი – ლექსემაში ა^ან? 'რატომ?' (იხმარება წინადადებაში) და ლექსემაში ა^ანდა? 'რატომ?' (იხმარება დამოუკიდებლად). მაგალითისთვის შეიძლება ავიღოთ ასეთი დიალოგი:

- ა^ან ცომ დაყო? 'რატომ არაფერს მიირთმევ?'
 - ცო დაყმაკ სონ! 'ვერა ვჭამ!'
 - ა^ანდა? 'რატომ?'
 - ა^ანთხე! 'რა კი!'

თუ წინადადებაში ერთდროულად იხმარება ა^ანდა? და ა^ან? სიდიდეები, მაშასადამე, ორმაგდება კითხვითი სემანტიკა: ა^ანდა, ა^ან ცო ვაღო? 'რატომ, რატომ არ მოხვალ?'. მაგრამ თუ ეს ორი ლექსემა ერთ მორფოლოგიურ კომპოზიტს ქმნის, იღებს მნიშვნელობას 'რატომაც არა!':

- ცომი თაგდო? 'არაფერს გააკეთებ?'
 - ა^ანდაუნ ცო თაგდოს! (ინლაუტში ხმოვანი ყოველთვის თავისუფალია და აღარ უნდა ა დიაკრიტიკით აღნიშვნა) 'რატომაც არ გააკეთებ!'

მაშ, შეიძლება ითქვას, რომ თუშური ენის ანლაუტში ჯერჯერობით გამოვავლინეთ ა და უ ჩვეულებრივი ხმოვნების თავისუფალი ა და უ, აგრეთვე ნაზალიზებული თავისუფალი ა^ან და ა^ან კორელატები.

მიკროდიალექტოლოგიურ ბგერმეტობასთან უნდა გვექონდეს საქმე სიტყვაში **იქს** (შეძახილია ღორის გასაგდებად). ასეთი „ბგერმეტობა“ შეიმჩნევა უფრო მანდ-ლოსნებში (ისინი, სხვათაშორის, თავადაც **იქს**-კლასს წარმოადგენენ). აქ უფრო მართებულად უნდა ჩავთვალოთ ფორმა თავკიდური თავისუფალი **ი** ხმოვნით: **იქს**. ასეთ შემთხვევაში **იქს** ფორმა ვარიანტულ სექტორში გადაადგილდება. ასეა თუ ისე, თავკიდური თავისუფალი **ი** ხმოვნის შეცვლის შემთხვევაში ჩვეულებრივი **ი** ხმოვნით ყალიბდება ოპოზიციური წყვილი: **იქს** (შეძახილი ღორის გასაგდ.) – **იქსი** (22-ე ასო ლათ. ანბ.).

იქს სიდიდის ანლაუტის პროთეზირების შემთხვევაში სხვა რომელიმე თან-ხმოვნით იკარგება ლექსიკური სემანტიკა (მაგალითებში ჩავრთოთ **იქს** ვარიანტიც):

<p>იქს / იქსი (შეძახილი ღორის გასაგდებად) {</p>	<p>ბიქს (nons.) გიქს (nons.) დიქს (nons.) ვიქს (nons.) ჟიქს (nons.) რიქს (nons.) სიქს (nons.) და ა. შ.</p>
---	---

თუშურ ენაში გვაქვს ქართული მაკავშირებელი 'და' კავშირის ეკვივალენტი - **ე**, რომელიც, რ. გაგუას აზრით, უძველესი საერთო ელემენტი ჩანს რა ნახური ენებისა [5, 33], როგორც წესი, განთავსდება სიტყვის (ფუძის) ბოლოში და რომელიც, კ. ჭრელაშვილის მიხედვით, ზოგჯერ იძენს 'ც' ნაწილაკის მნიშვნელობასაც [6, 278-279].

გვაქვს 'და' კავშირის სხვა ეკვივალენტებიც, რომლებიც ასევე ლექსემის ბოლოში განთავსდებიან. ესენია, მაგალითად, -ა და -ო. ხდება ხოლმე, როცა -ა-სა და -ო-ს მიმყოფ დამატებით ჩნდება იგივე -ე-ც, რომელიც (თუ ეს აუხსლაუტია) გადაიქცევა მოკლე [ე]-დ.

ამ კავშირებიდან -ე-ს შეუძლია განთავსება წინადადების თავშიც. ამგვარი დისლოკაცია, ჩემი აზრით, შეიძლება რამდენიმე შემთხვევაში, კერძოდ, როცა მოსაუბრე:

- რეზიუმირებას უკეთებს ნათქვამს,
- მიმართავს, ასე ვთქვათ, პოსტსკრიპტუმს,
- ახდენს რაიმე მიზეზით შეწყვეტილი თხრობის განახლებას.

ასევეა სხვა მეტყველებებშიც (ქართულში, რუსულში), ოღონდ ამ შემთხვევაში თუშური ენის ეს კავშირი გვევლინება ისეთივე სრულიად დამოუკიდებელი ლექსემის სახით, როგორიცაა ქართული 'და' (ანდა რუს. *и*), და, რაც ყველაზე მთავარია, გამოიხატება თავისუფალი ხმოვნით: **ე**. შევადაროთ უწყვეტი და შეწყვეტილი თხრობა:

უწყვეტი: **ბუდტრათხ, ბუდტრათხე, ბჰორწ ცუდ ლაქბალინ თხონ ჯაგილო-რენდა!**

'მივდიოდით, მივდიოდით და მგელი არ გამოგვივარდა ჯაგებიდან!'

შეწყვეტილი: **ბუდტრათხ, ბუდტრათხე... 'მივდიოდით, მივდიოდით და...'**

შეწყვეტილი საუბრის გაგრძელება მოხრობელს შეუძლია ასე:

... **ე ბჰორწ ცუჲ ლაქბალინ თხონ ჯაგილორენდა!**
...და მგელი არ გამოგვივარდა ჯაგებიდან!

სხვა შემთხვევაში, ანუ როგორც კი **ბუღტრათხე...** 'მივდიოდით და...' ფორმის ბოლოში ჩემს მიერ თავისუფალ ხმოვნად მიჩნეულ **ე**-ს შევცვლით იმ ჩვეულებრივი **ე**-თი, რომელსაც ყველანი ვიცნობთ და ვიზუალურად ვაფიქსირებთ აქ, ჩამოყალიბდება კლასიკური ოპოზიცია:

<p>... ე ბჰორწ ცუჲ ლაქბალინ თხონ ჯაგილორენდა! <i>...და მგელი არ გამოგვივარდა ჯაგებიდან!</i></p>	<p>... ე ბჰორწ ცუჲ ლაქბალინ თხონ ჯაგილორენდა! <i>ეს მგელი არ გამოგვივარდა ჯაგებიდან!</i></p>
---	---

ანუ, მარტივად: **ე** 'და' (კავშ.) – **ე** 'ეს'

უნდა ითქვას, რომ 'და' კავშირის მნიშვნელობით, დიახ, იხმარება მოტირებულ **დე** ვარიანტიც, რომელსაც, ვფიქრობ, ისევე როგორც **დიქს** შემთხვევაში, უფრო ქალები მიმართავენ, თუმცა ჩვენ აქ გვაინტერესებს **ე**.

ე სიდიდის ანლაუტის პროთეზირების შემთხვევაში სხვა რომელიმე თანხმონით ან ჩნდება ოპოზიცია, ანდა იკარგება ლექსიკური სემანტიკა (მაგალითებში ჩავროთ **დე** 'და' ვარიანტიც):

<p>ე / დე 'და' (კავშ.) }</p>	<p>ბე ა) 'თანხის ნაწილი'; ბ) ლათ. ანბ. 2-ე ასო გე ლათ. ანბ. 7-ე ასო* დე ლათ. ანბ. 4-ე ასო* ჟე ა) 'ჩვენ'; ბ) ლათ. ანბ. 22-ე ასო ჟე რუს. ანბ. 8-ე ასო* რე მუსიკ. გამის 2-ე ბგერა კე ქართ. დიალექტ. ნაწილაკი ჭე (nons.) და ა. შ.</p>
---	--

თუკი **გე**, **დე**, **ჟე** სიდიდეებში ჩართულ სრულ ხმოვნებს შევცვლით მოკლე ხმოვნებით, მივიღებთ: **გე** 'ცოდა', **დე** 'დღე', **ჟე** 'ცხვარი' (კრებ.).

ქართულენოვანი 'ო' ნაწილაკის სემანტიკას თუშურ ენაში ატარებს სიტყვაში შემავალი **-ენო** / **-ენო** მაწარმოებელი, რომელსაც თურმეობითში ცვლის **-უანო**: **დადას წიწლი დახკდიენენო**, **ლევირ ნან შამამ წიწილები მორეკაო, ამბობდა დედა**; **დადას წიწლი დახკდიენუანო**, **ლევირ ნან შამას წიწილები მოურეკაესო, ამბობდა დედა**.

კონტექსტში **მე** 'რომ' კავშირის შემოტანის შემთხვევაში მის წინ ჩნდება კიდევ ერთი (დამატებითი) **-ენო** სიდიდე, ოღონდ ამჯერად – დამოუკიდებელი ლექსემის სახით და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, თავკიდური თავისუფალი **ე** ხმოვნით, რაც მთლიანობაში იძენს ქართულ 'რომაო' მნიშვნელობას (ძირითადი -

ენონ მაწარმოებელი, ისევე როგორც ქართულში, ადგილზე რჩება, მესამე ფალხმოვნის ფორმა კი, წესისამებრ, კარგავს ბოლოკიდურ ირაციონალურ ნანას, **ენ მე, დადას წიწლი დახკდიენენონ** *დედამ, რომაო, მამამ წიწილები მორეკაო;* ნანას, **ენ მე, დადას წიწლი დახკდიენუნონ** *დედამ, რომაო, მამას წიწილები მორეკავსო.*

თუ დამოუკიდებელ -ენონ 'ო' სიდიდეს თავში ამა თუ იმ ბგერას დაეურთავთ, მაგალითად, ჰ-ს, შეიცვლება სემანიკური დატვირთვა: **ჰენონ** *ეგრე, აგრე, ასე.* ისე რომ აქაც აშკარაა თავკიდური თავისუფალი ხმოვნის ფონოლოგიური (არა მხოლოდ ფონეტიკური) ქცევა.

მოკლედ, მაგალითების განხილვა იძლევა იმ აზრის გამოთქმის საშუალებას, რომ თავის დროზე ი. დეშერიევი, თ. უთურგაიძე, კ. ჭრელაშვილი, დ. და ნ. ქადაგიძეები, ს. გარსევანიძე... გარკვეულწილად მიუახლოვდნენ რეალობას, როცა 'რა?' ნაცვალსახელისთვის დააფიქსირეს (ანდა გაიმეორეს) თავკიდური გ, თუმცა მათ (ისევე როგორც ი. გიულდენშტედტსა და ს. მაკალათიას) ამ საკითხზე სპეციალურად არ უმუშავიათ. ამით მათ, შესაძლოა, დაადასტურეს რეალურად არსებული ფაქტი: თავკიდურში არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ჩვეულებრივი უ.

თუმცა კიდევ უფრო ახლოს აღმოჩნდნენ ჭეშმარიტებასთან ი. გიულდენშტედტი და ს. მაკალათია, რომლებმაც დააფიქსირეს თავკიდური უ: აქ უსათუოდ უნდა ყოფილიყო ხმოვანი. როგორი ხმოვანი – ეს სხვა საკითხი იყო და ამაზე პასუხი მაშინ არც შეიძლებოდა პქონოდათ.

რაკი, მსჯელობიდან გამომდინარე, 'რა?' კითხვითი ნაცვალსახელის თუშურენოვანი შესატყვისისთვის მართლაც არ გამოდგა არც უხ? და არც ვუხ? ფორმები [ბ-2 = 2], ახლა უკვე შეგვიძლია ვილაპარაკოთ გამოვლენილი – მესამე – უხ? 'რა?' ფორმის ოპოზიციურ მიმართებაზე ამ ორ ფორმასთან.

ამრიგად: თავსუფალი ხმოვნების სტატუსით თუშურ ენაში შეიძლება წარმოვადგინოთ ა ე ი უ, რომელთაგან ა და უ იძლევიან ნაზალიზებულ ან და უნ კორელატებსაც. სულ თუშური ენისთვის მივიღეთ 6 თავისუფალი ხმოვანი: ა ე ი უ ან უნ.

მაშ: იქ, სადაც დღემდე ფიქსირდებოდა ხან უხ?, ხანაც ვუხ? ფორმები, დგინდება მესამე უხ? 'რა?' ფორმა, სადაც თავკიდური ხმოვანი თავისუფალია, თავისუფალი შემართვისაა. რატომ – თავისუფალი, ამაზე სხვაგან მაქვს ნაუბარი [1; 2; 3; 4; 7] და კვლავაც ვისაუბრებ სხვა დროს.

ერთი რამეც უნდა აღინიშნოს აქ.

უხ? 'რა?' კითხვითი სიტყვა, გარდა და 'არის' ზმნური სიტყვისა, შეიძლება დაერთოს სხვა ზმნურ სიტყვასაც, რომელთან ერთადაც (ისევე როგორც უხ და? 'რა არის?' შემთხვევაში) ქმნის კითხვით კონსტრუქციას ერთი სინტაგმის ფარგლებში; მაგალითად: უხ ლევდო, ფორ? 'რას ამბობ, ფორე?'; უხ დაყო, ბადერ? 'რას ჭამ, შეილო?'; უხ დივო, ფილიპ? 'რას თესავ, ფილიპე?'; უხ დენა, ნან? 'რა მოიტანე, დედა?' (გაკვირვების გამოსახატავად მანდილოსნები იყენებენ ხოლმე უტრირებულ უუუხ ლევდო? 'რრრას ამბობ?' ფორმასაც, სადაც კარგად ამოიცნობა თავკიდური ხმოვნის თავისუფალი შემართვა).

თუშურ ენაში გვაქვს უხ? 'რა?' და და 'არის' ლექსიკური სიდიდეების შერწყმით მიღებული უხდა? კომპოზიტიც, რომელიც, იხმარება რა დამოუკიდებელი კითხვითი წინადადების (სიტყვა-წინადადების) სტატუსით, ატარებს მნიშვნელობებს 'რა არის? რას ამბობ?! რა ამბავია? ბატონო?' და ა. შ. (რუსულში შეიძლება შევეუსატყვისოთ კონსტრუქცია что такое? 'რა არის!'). ამასთანავე, თუშურ ენაში გვაქვს უნდა? 'რატომ?' კომპოზიტის დაშლილი უნ და? უნ ვა? უნ და? უნ ბა?

‘რატომ არის?’ ფორმებიც ყველა კლასისთვის: ოჸ და იშტუ? ოჸ და იშტუ? ოჸ და იშტუ? ოჸ და იშტუ? ოჸ და იშტუ? ოჸ და იშტუ?

ოჸდა? შეიძლება აღმოჩნდეს სხვა – უკვე კითხვითი შინაარსის შენიშვნა წინადადების შემადგენლობაში, სადაც მას ეკისრება კითხვითი სემანტიკის გაორმაგება-გაძლიერების ფუნქცია. ამასთანავე: აქ შეიძლება გამოვრებული იქნეს ოჸდა? სიდიდის ოჸ? ნაწილი; მაგალითად: ოჸდა, მოჸ დეჸ, დაშო? ‘რა არის, როგორა ხართ, დაო?’ ოჸდა, სტაკ მიჸ ვინა, მალუც? ‘რა არის, კაცი (=ქმარი) რა უყავი, მალუცა?’ ოჸდა, ოჸ ამბუჸ და შუგო, კნათი? ‘რა არის, რა ამბავი გაქვთ, ბიჭებო!’ ოჸდა, ოჸ ალ‘ან ლე’ ე ამინდონ? ‘რა არის, რას გვიპირებს ეს ამინდი?’

ამოტომ: ანლაუტის თავისუფალი ხმოვნით წარმოდგენილი თუშურენოვანი სიტყვების ჩამონათვალში ოჸ? ცალკე შევა, ოჸდა? კი – ცალკე.

მსჯელობიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ, გარდა თავისუფალი ოჸ ხმოვნისა, რომელზეც, როგორც ვთქვი, სხვა დროს უკვე მაქვს ნაუბარი [1; 2; 3; 4; 7], თუშური ენის ანლაუტში გვაქვს როგორც ჩვეულებრივი ა ე ი ხმოვნების ა ე ი თავისუფალი კორელატები, ისე ა და ო ხმოვნების ნაზალიზებული თავისუფალი ან და ოჸ კორელატები. მართალია, სპორადულ ხასიათს ატარებენ, მაგრამ თუშური ენის ეს ბგერები, იპყრობენ რა დამსახურებულ ყურადღებას, საინტერესო მასალას წარმოადგენენ შემდგომი საკვლევადიებო საქმისთვის.

ლიტერატურა:

1. ბართიშვილი ა., ერთი თავისებურების შესახებ წოვათუშური ენის ხმოვანთა სისტემაში, ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების II სამეცნ. კონფერენცია, თეზისები, თბ., 1995.
2. ბართიშვილი ა., კავკასიოლოგიური ინტერპრეტაციები გერმანელი მეცნიერების მემკვიდრეობის შუქზე; 1. თუშური ენის ხმოვანთა ე. წ. თავისუფალი არტიკულაციის დადგენის ცდა (პრობლემის მისაღვომებთან), „საქართველო“ / „Georgia“, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ჟურნალი, № 3, თბ., 1998.
3. ბართიშვილი ა., რამდენიმე მოსაზრება ხმოვანთა სისტემისათვის წოვათუშურ ენაში, პროფესორ-მასწავლებელთა 59-ე საინსტიტუტთაშორისო სამეცნ. სესია, თეზისები, თბილისის ს.-ს. ორბელიანის სახ. სახ. პედ. ინსტიტუტი, თბ., 1993.
4. ბართიშვილი ა., ხმოვანთა სისტემა წოვათუშურ ენაში, საკანდ. დის., ხელნაწერი, 1995.
5. გაგუა რ., კავშირი ბაცბურ სახელთან და ზმნაში, იკე, XII, თბ., 1960.
6. ჭრელაშვილი კ., წოვათუშური ენა, თბ., 2002.
7. Бартишвили А., Предпосылка презентации т. н. свободной артикуляции гласных тушинского языка, Вопросы изучения русского языка и литературы/ Владикавказ, 1998.

Arsen Bertlani

Several Examples for Showing other Free Vowels (Except ოჸ) in Tush Language

Summary

Scrupulotic observation on live speech shows us, that free articulation of excursion in anlaut spreads not only on u vowel of Tush language, on what the talk was already, but on other vowels as well. Linguistic analyze gave us opportunity to show in anlaut of Tush language as common a e i

u vowels a e i u of free correlates, also a and u vowels nazalize free ã and ũ correlates. We have this – new – type vowels in lexemes, such as, for example: a'ã 'yes'; ã 'what?'; e 'and'; ics (exclamation for turning out a pig); ux? 'what?'; ũ? 'why?'; ũda? 'why?'; ũtxe' 'I don't know' and others.

In spite of carrying out a sporadic character, the sounds of Tush language has deserved attention and they are interesting material for future research work.

Арсен Бертлани

Несколько примеров для выявления других (кроме y) свободных гласных в тушинском языке

Резюме

Скруплёзное наблюдение за живой речью показало, что свободная артикуляция приступа в анляте распространяется не только на гласный y тушинского языка, о чём было сказано ранее, но и на другие гласные. Лингвистический анализ дал возможность выявить в анляте тушинского языка как свободные a e i u корреляты обыкновенных a e i u гласных, так и назализованные ã и ũ корреляты гласных a и y . Эти новые типы гласных имеются в таких лексемах, какими являются, например: a'ã da ; ã? ã? ; e u ; ics (окрик, которым прогоняют свинью); ux? что? ; ũ? почему? ; ũda? почему? ; ũtxe' не могу знать! и т. д.

Правда, эти звуки тушинского языка носят спорадический характер, но тем не менее привлекают заслуженное внимание и представляют собой интересный материал для дальнейших научных исследований.

რთული წინადადების შესწავლის ისტორია

რთული წინადადება ტრადიციის მიხედვით აღრინდელ გრამატიკებში არ შეჰქონდათ. მისი ადგილი რიტორიკაში იყო. ამიტომ არც ანტონ ბაგრატიონს აქვს მსჯელობა რთული წინადადების შესახებ თავისი გრამატიკის თეორიულ ნაწილში, მაგრამ სახელმძღვანელოს ერთვის სავარჯიშო მასალა, სადაც 19 წინადადების მორფოლოგიურ-სინტაქსური ანალიზია მოცემული და ყველა ეს წინადადება რთულია.

ანტონ ბაგრატიონის მიხედვით აზრი (ან “იდეა”) არის მარტივი და შეზავებული. მარტივი აზრი ერთი წინადადებით (“სიტყვით”) გადმოიცემა, ხოლო შეზავებული აზრი – წინადადებათა (“სიტყუათა”) შეერთებით. რთული წინადადება არის შემადგენელი წინადადებების შეერთებით შექმნილი მთლიანობა “ყოვლადი სიტყუა” (გვ. 277), ხოლო წინადადების უმთავრესი სიტყვა ზმნაა. ზმნა ცალკე აღებული წინადადებაა: “ზმნა პიროვანი, თუ სადმე განჰსჯი წესიერ, თვით თვისით სიტყუა არს,”....., ამიტომ რთული წინადადება იმდენი კომპონენტისაგან შედგება, რამდენი ზმნაცაა მასში. ოღონდ ზოგ კომპონენტში ზმნა წარმოდგენილია (“არს მოქმედებით”), ზოგში კი იგულისხმება (“არს ძალითად”). რთული წინადადება ანტონისათვის პოლიპრედიკატული მთლიანობაა. მის კომპონენტებს შეიძლება ჰქონდეთ საერთო სიტყვებიც, რომლებსაც ერთი და იგივე ან განსხვავებული სინტაქსური ფუნქცია აქვთ.

ანტონი რთული წინადადების ორ ტიპს თანწყობილსა და ქვეწყობილს არ განარჩევს, მაგრამ ზოგადად კი მსჯელობს შეკავშირების ორი ძირითადი სახის – “თანად-შერთვის” და “დამოკიდულობის” შესახებ. კავშირთა დაჯგუფებისას მნიშვნელობის მიხედვით გრამატიკის ავტორი აღნიშნავს, რომელი კავშირები ემსახურებიან დაქვემდებარებას, მაგ: “წინა – აღრჩევითნი, მიზეზობითნი უკუთუობითნი, ისეთი კავშირებია “რომელნის ჰაზრთა, ორთა, სიტყვსათა დამოკიდულ ჰყოფენ ურთიერთას” (გვ. 131). ანტონი აანაზღაურებს სხვადასხვა სახის რთულ წინადადებას კავშირთა მნიშვნელობაზე დამყარებით და კომპონენტების აზრობრივი მიმართებას ადგენს, რა ტიპის წინადადებები ერთიანდებიან რთულ ერთეულში. გზადაგზა შენიშნავს, რომ ზოგი კავშირით წარმოდგენილი წინადადება უთუოდ არასრულია და შემავესებელს მოითხოვს. ანტონი მიუთითებს, რომ რთულში გაერთიანებული ამხსნელი წინადადებები სხვადასხვა ფუნქციისა. ზოგი მიემართება და ხსნის, ადადგენს მეორე წინადადების სახეს. (მაგ: ესე მცნებანი და წამებანი და სამართალნი არიან, რომელთა მოსე ეტყოდა ძეთა ისრაილისათა უდაბნოსა (გვ. 294)).

ამგვარად ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ანტონ ბაგრატიონმა განიხილა რთული წინადადების სინტაქსის ძირითადი საკითხები. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ მისი მოწაფე და მიმდევარი გაიოზ რექტორიც შეეხო მათ. გაიოზის გრამატიკაში სინტაქსი, ანუ “აღნაქუსი” დაყოფილია სამ თავად. პირველ თავში განხილულია “მარტივი თანხმობა”, ე.ი. მარტივი წინადადება, მეორე და მესამე თავებში კი რთული წინადადება. მართალია გრამატიკის ავტორი აცხადებს, გრამატიკისათვის კანონიერი მარტივი წინადადებაა, ხოლო რთული ამ სფეროს არ განეკუთვნება, მაგრამ მაინც შეაქვს ის გრამატიკაში.

გაიოზი გამოყოფს აგებულიების მიხედვით ორი ტიპის წინადადებას: მარტივსა და რთულს “მარტივი – არს იგი რომელსაცა შინა იპოვების ერთი ზმნა და

ორნი სახელნი..... მაგ: უფალმან შექმნა კაცი", ხოლო "რთული არს, ოდეს ორნი მარტივნი სიტყუანი, ესე იგი არს ორნი პიროვანნი ზმნანი გარდაებბმად ურთვერთისადმი ანუ კავშირითა". გაიოზ რექტორმა ანტონისაგან განსხვავებით სინტაქსის მესამე თავში სპეცილურად განიხილა პერიოდი და განსაზღვრა: პერიოდია არს აღნაქოსი მარტივთა იდეათა ანუ ლექსთა ცხადყოფისათვის იდეისა, რომელსაცა უწოდთ ჩუენ სრულს სიტყუად" (გვ. 145). საგულისხმოა, რომ გაიოზმა მრავალი ჯგუფი კავშირებისა ანტონისაგან განსხვავებით ორ ტიპად დაჰყო: ერთში გააერთიანა ისინი, რომელნიც გარდააბნენ სახელთა ერთისა და ბრუნვათა (მაგ: პეტრე და იოანე აღვიდოდეს ტაძრად). მას დაუპირისპირა მეორე ტიპის კავშირები, რომლებიც წინააღმდეგომ ამისა იქცევიან. ესე იგი გაიოზმა განასხვავა დღელანდელი ტერმინოლოგიით თუ ვიტყვით მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირები და ამით რთული წინადადების სახეებად დაყოფას ბიძგი მისცა, მაგრამ თვითონ ვერ გამოიყენა პერიოდის შესახებ მსჯელობისას ეს მიგნება და ფორმალურ საშუალებებს აღარ მიაქცია ყურადღება.

ესე იგი გაიოზი პირველი გრამატიკოსია, რომელმაც რთული წინადადების სინტაქსი გრამატიკაში შემოიტანა.

იოანე ქართველიშვილმა კი პირველი ჩაუყარა საფუძველი წინადადების სტრუქტურული ტიპების (მარტივი, რთული) სისტემურ კვლევას. მარტივი და რთული წინადადების დეფინიციები იოანე ქართველიშვილთან თითქოს ისეთივეა როგორც გაიოზთანაა. სახელდობრ: რთულია წინადადება თუ შედგება "ორთა ანუ მრავალთა ქვემდებარეთა და შემასმენელთაგან შეერთებულთა ვითარითაჲმე კავშირითა, მაგ: განცხრომა და უქმობა მოაუძღუერებენ ხორცსა და ჰყოფენ კაცსა არა-რაისადმი ღონის მექონ" (გვ. 133).

იოანე ქართველიშვილმა წინ წასწია წინადადების სტრუქტურული კვლევა იმით, რომ რთულ წინადადებაში გამოყო უმთავრესი და დამოკიდებული კომპონენტები, აგრეთვე სცადა ზოგი წინადადების ფუნქციური დახასიათება.

სოლომონ დოდაშვილმა მარტივი და რთული წინადადებები იმგვარადვე განსაზღვრა როგორც იოანე ქართველიშვილმა. ამის გამო რთულად იქნა ჩათვლილი ერთგვარი ქვემდებარეების შემცველი წინადადება და რთული ქვეწყობილი წინადადებაც. (მაგ: 1. რომელიცა მოვიდა გუშინ ქალაქით, 2. რომელ სოფელი მის დამწუარა). სოლომონ დოდაშვილთან პერიოდიც არის მარტივი და სრული. ის რაც ქართველიშვილთან ერთწევროვანი პერიოდია (ე.ი. მარტივი გავრცობილი დღელანდელი ტერმინოლოგიით) დოდაშვილთან მარტივ პერიოდადაც მოიხსენიება.

პლატონ იოსელიანის გრამატიკაში რთული წინადადებაა განხილული არ არის. მოცემულია მხოლოდ ტრადიციული განსაზღვრა (თუ წინადადებაში ორი ან მეტი ქვემდებარე ან შემასმენელია ასეთი წინადადება რთულია).

განსაკუთრებით იპყრობს ყურადღებას საფრანგეთში მონთობანს, (მოკლე ქართული გრამატიკა სასოფლო სკოლებისთვის გამოც. 1977წ.), რომელსაც პ. იოსელიანის გრამატიკის გავლენა ეტყობა, მაგრამ ბევრ შემთხვევაში განსხვავებულია მისგან. პირველ რიგში განსხვავებულია ტერმინოლოგია (მაგ: წინადადება შეიძლება იყოს შიგ - შეტყობილი, მოკვეთილი და ა.შ.). სრულიად სხვაგვარია წინადადებათა კლასიფიკაციაც. გრამატიკის ავტორი ცდილობს ლოგიკური და გრამატიკული ცნებები გამიჯნოს ერთმანეთისაგან. წინადადება დახასიათებულია წინადადების ნაწილების: (ქვემდებარე, ზმნა, შემასმენელი) შედგენილობის მიხედვით. გრამატიკაში ცალკეა გამოყოფილი შემთხვევითი წინადადება, რაც უდრის დღელანდელი გაგებით დამოკიდებულ წინადადებას.

მოდვრება რთული წინადადების შესახებ ნათლად არის წარმოდგენილი თედო ჟორდანიას გრამატიკაში (რთულ წინადადებად იწოდება იგი, რომელიც

შედგება ერთი მთავარი წინადადებისაგან და სხვათა დამოკიდებულთა, რომელნიც კსახდვრავენ მის ქვემდებარებს ანუ შემასმენელს). ჟორდანიას ადნიშნავს, რომ “დამოკიდებული წინადადება გარდა მთავარი წევრებისა შეიძლება განსახდვრავდეს არა მთავარ წევრებსაც – დამატებითსა და განმარტველ სიტყვებსო”. თ. ჟორდანიას გრამატიკაში პერიოდი არის გაერთებული დამოკიდებულების შემცველი ქვეწყობილი წინადადებაა.

სილოვან ხუნდაძის გრამატიკაში ვრცლად არის მიმოხილული რთული ქვეწყობილი წინადადება (დამატებითი, განსახდვრებითი და გარემოებითი – ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის) ამათ ემატება პირობითი და დათმობითი დამოკიდებული წინადადება, რომელნიც ახლოს არიან დროის გარემოებით დამოკიდებულთა.

ს. ხუნდაძის გრამატიკაში ცალკეა გამოყოფილი პერიოდი, რომელიც შედგება ორი ნაწილისაგან: პირველი ნაწილი ხმის ამალვებით წარმოითქვის ამიტომ მას “მაღალი” ეწოდება. მეორე ნაწილი ხმის დადაბლებით წარმოითქვის, ამიტომ მას “დაბალი” ჰქვია. სილოვან ხუნდაძემ ყურადღება მიაპყრო დროთა შეთანხმებას წინადადებაში. (მაგ: ირემმა პირველად აახილა თვალი, რომ მიესალმოს ქვეყანას, უნდა იყოსო რომ მისალმებოდა ქვეყანას და ა.შ.).

მელიტონ კელენჯერიძის გრამატიკაშიც რთული წინადადებები ორი სახისა: 1. რთული წინადადებები, რომლებიც მიიღებიან დამოკიდებული წინადადებების შეერთებით (მაგ: მე ცამნიშნავს და ერი მზრდის.....) და 2. რთული წინადადებები შექმნილნი დამოუკიდებელი და დამოკიდებული წინადადებების შეკავშირებით (მაგ: მაგრამ ქართველნი, სად არის გმირი, რომელსაც ვეძებ.....).

ილია სიხარულიძე წინამორბედ გრამატიკოსად განსხვავებით ერთგვარ შემასმენლებიანი შერთული წინადადება ცალკე გამოყოფს. მან რთულ წინადადებად მიიხსნია რთული შეკავშირებული და რთული დამოკიდებული წინადადებები. ხაზგასმით მიუთითა, რომ შერთული წინადადება და რთული შეკავშირებული ჰგავს ერთმანეთს აზრობრივი კავშირით და შეერთების საშუალებებით.

სასკოლო სახელმძღვანელოთა შორის რთული წინადადებების ყველაზე სრული ანალიზი მოცემულია აკაკი შანიძის სასკოლო გრამატიკაში. რთული წინადადება გაყოფილია ორ ჯგუფად: რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებები. ეს ტერმინებიც პირველად აქ არის ნახმარი. დამოკიდებული წინადადების ცნობილ სახეებს აქ ემატება ქვემდებარული დამოკიდებულიც. დამატებითი დამოკიდებული გაყოფილია პირდაპირი, ირიბი და უბრალო დამატების მნიშვნელობის მქონე დამოკიდებულ წინადადებად. შეტანილია ახალი სახეები – შედეგობითი და მთავრის მიმართ დამოკიდებული.

მაშასადამე რთული წინადადების კვლევა ქართულში დაიწყო ანტონ პირველმა და შემდეგ სხვა გრამატიკოსებმაც სათანადო ყურადღება მიაპყრეს ამ საკითხს. მოძღვრება პერიოდის შესახებ თანდათანობით დაიხვეწა, რთულ წინადადებას დაუკავშირდა და რიტორიკიდან გრამატიკაში გადმოინაცვლა.

ლიტერატურა:

1. ელ. ბაბუნაშვილი – ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ. 1970.
2. გაიოზ რექტორი ქართული დრამატიკა – ტექსტი გამოსაცემად გაამზადა ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბ. 1870.
3. სოლომონ დოდაშვილი შემოკლებული ქართული დრამატიკა, თბ. 1830.

-
4. პ. იოსელიანი მოკლე ქართული გრამატიკა სასოფლო სკოლებსათვის, თბ. 1877.
  5. თ. უორდანიას ქართული გრამატიკა (ეტიმოლოგია და სინტაქსი), თბ. 1889.
  6. სილოვან ხუნდაძე ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1804.
  7. მ. კელენჯერიძე ქართული პრაქტიკული გრამატიკა, ქუთაისი, 1925.
  8. ილ. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამატიკა (მორფოლოგია და სინტაქსი), თბ., 1937.
  9. ა. შანიძე ქართული ენის გრამატიკა (მორფოლოგია და სინტაქსი), თბ. 1939.

Nazi Shamugia

From History of Studying of a Compound Sentence in the Georgian Language

Summary

The history of studying of a compound sentence originates in Antonia's grammar in the second half of XVIII centuries and with some changes proceeds in grammatical textbooks of different authors of XIX - XX centuries.

Нази Шамугия

Из истории изучения сложного предложения в грузинском языке

Резюме

История изучения сложного предложения берет начало в грамматике Антония во второй половине XVIII века и с некоторыми изменениями продолжается в грамматических учебниках разных авторов XIX – XX веков.

Жанна Толысбаева

(Казахстан)

СОСТОЯНИЕ ЖАНРОВОГО ПОИСКА СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ КАЗАХСТАНА

Содержание жанровых реформ, объем возрождаемых жанров, внутрисистемные жанровые передвижки и сверхжанровые интенции – неизбежные явления мировой порубежной поэзии, изучение которых поможет определить философско-эстетическую сущность текущей эпохи и характер изменения традиции. Мышление жанрами является необходимым условием выхода из культуры кризиса, движения к новой эстетической системе ценностей. В Казахстане жанровое мышление особенно востребовано, поскольку в ситуации наложения модернистского дискурса «мир как текст» на явление постмодернистской деконструкции всего корпуса казахстанской литературы жанр принимает на себя функции «параметра порядка». В свою очередь, запечатлевая глубину и самобытность эпохи литературного обновления, жанр трансформируется. Соответственно, трансформация жанра (жанровой формы) является гарантом дальнейшего развития литературы, конкретнее – поэзии.

Жанром называем исторически-сложившийся тип произведения, в котором все уровни текста организованы единой картиной мира. В жанре отношения между структурой и ядром более гибки, мобильны и потому жанр легче «переносит» периоды тотальных смещений, чем жанровая форма. Если изменение модели жанра на внешнем структурном уровне не разрушает ядра жанра – его картины мира, то жестко закрепленная структура *жанровой формы* (рондо, секстина, газель, рубаи, хокку) более чувствительна к трансформации и не сохраняет жанрового мирозобраза в случае значительных формальных отклонений. *Трансформацией жанра* (жанровой формы) называем такой тип вариантного воспроизведения жанровой картины мира, который сопровождается пересозданием структуры (т.е. системы компонентов) жанра и введением его картины мира в более сложные жанровые образования. Трансформация жанра (жанровой формы) не есть разрушение его картины мира. Перекодировка компонентов уводит жанр (жанровую форму) от автоматизма бытования. Этой же задаче соответствуют смещения, происходящие в «большом» жанрово-поэтическом контексте: привычная иерархия жанров замещается новой формой жанрового соподчинения.

Чтобы понять причины перерождения исторического жанрового мышления, необходимо уважительно отнестись ко всему корпусу жанров, так или иначе задействованному в процессе обновления культуры. Как правило, исследование жанровых процессов конкретного времени сосредотачивается на так называемых «больших» жанрах, выдвинувшихся в эпицентр жанровых реформ. Редкие литературоведы используют «минус-прием», пытаясь понять характер литературной эпохи через неактуальные жанры, тогда как такая форма исследования позволяет корректировать магистральные наблюдения. Так, например, к «живым» жанрам современного поэтического сознания уже нельзя отнести альбу, секстину, газель, рондо,

мадригал, эпиграмму, басню. Память названных жанров и жанровых форм свидетельствует о том, что последние некогда воспринимались как жанры (жанровые формы), отражающие конкретную модель мира, но с течением времени стали восприниматься как структурные условности или твердые формы. Для действительности нового тысячелетия, до предела усложнившей межчеловеческие отношения, внесшей элемент симультанности в характер эмоционально-эстетического отношения к действительности, однотемность и абсолютная закрытость жанровых моделей *альбы* или *газели* оказалась неактуальной. В область бытового стихотворчества уходят жанры *мадригала* и *эпиграммы*. Ажурная структура *секстины* или *рондо*, изящество их мирообразов также не выдерживают напора стилистической эклектики современной культуры. В эпоху формирующегося нового историзма, выводящего современника на открытый диалог с эпохой и проявляющегося в стремлении обрести равновесие в бинарной оппозиции «личное - общее», в активе лироэпоса не приживается *басня*, аллегоричность и дидактизм которой нивелируют личностно-уникальный опыт жизни человека.

Оказавшись в более масштабном контексте «идеи мира» (Ж. Деррида), самодостаточность картин мира известных жанров обнаружила свой недореализованный диалоговый потенциал. Деконструкция системы компонентов жанров сонета, элегии, оды интересна в рамках обозначенной темы потенциалом возможных жанровых обновлений. Так в современной казахстанской элегии озадаченность философически-печальными закономерностями жизни не дорастает до масштабов элегического разочарования, так как национальный менталитет, характеризующийся созерцательно-умиротворенным мироотношением, не склонен к крайностям элегического отрицания и более репрезентативен в жанре толғау. Сохраняя коды пражанра, воспроизводя унылые осенние пейзажи, кладбищенские или больничные мотивы, казахстанская элегия развивает парадигму изобразительно-выразительных средств, разрушающую традицию. Неэлегический мирообраз выявляют прихотливый эмоционально-интонационный рисунок, отражающий динамику изменения настроения элегического субъекта, перемена пафоса, полистилистика и метафоры, сводящие хронотопические полюса противостояния в новую гармоническую картину мира. Принципиальной деформации подвержена пространственно-временная организация жанра. Элегический «угол» одиночества размыкается обращением к сознанию «Другого», абсолютным доверием природе, приятием всех форм бытия, а также подменной категории вечности альтернативными образами «бесконечной думы» (К. Салықов, «Элегии»), любви (Ю. Титов, «Элегия инопланетянина»), памяти (Н. Ораз, «Күтем жансыз туыстарды»), Всевышнего (С. Асанов, «Элегии»), поэзии (Б. Коплан, «Элегии»), жизнеутверждающим пафосом (И. Оразбаев, «Махаббат котангенсі»). Элегическая парадигма пространства и времени всё чаще входит в отношения диалога с другими жанровыми мирообразами. Контаминация жанров выводит картину мира современной элегии из одномерной реальности номинативно заявленного жанра. Узнаваемые словесные элегические «штампы» в элегиях казахстанских авторов обнаруживают двойной жанровый претекст – национальный (плач, арнау, толғау) и заимствованный (русскую элегию и думу XIX века). Сдвоенный генезис обнаруживает трансформацию жанровой традиции на уровне контаминации нескольких мирообразов.

Особенной популярностью в казахстанской поэзии последней трети XX века пользуется *сонет* – жанр, представляющий художественно-эстетический феномен постоянного перерождения: он преодолевает реальность осязаемой материи строф,

строка, содержания, помня о норме разрушения, о ядре жанра. Особенностью казахского сонета порубежного периода является его тяготение к сюжетной организации. В этом отношении современный сонет можно в полном смысле слова назвать «маленькой поэмой» (Л. Гроссман), так откровенно он реализует авторскую интенцию на синтез лирического и эпического начал. В центре поэтического интереса современников также находится *твердая форма венка сонетов*. Приметой времени становится тенденция к преодолению жесткости формальной структуры венка сонетов за счет изменения количества входящих текстов. Такой вид отклонения от номинативной нормы мотивируется полижанровым строением сонетных контекстов или вовлеченностью художественного образа в более актуальные и масштабные отношения жанровой преемственности (так циклические контексты Ю. Функоринео связаны с «Двадцатью сонетами» И. Бродского, Т. Кибирова. Э. Крыловой и других российских поэтов).

Отразив динамику общественно-политических, духовно-религиозных, культурных, ментально-языковых процессов, деформация структуры жанров сонета, элегии, оды по своему маркирует периоды драматических смещений, сломов традиции. Формализованная структура обозначенных жанров функционирует в двух планах одновременно. С одной стороны, она берет на себя свойства сдерживающего фактора: «размывается» под воздействием внешней событийности, но не допускает ассимиляции жанрового ядра. С другой стороны, изменение принципов структурной организации исследованных текстов является эффективнейшим средством понижения «избыточности» их жанрового содержания. Одические и элегические модусы художественности проникают во все жанровые образования эпохи в результате освобождения от канонов завершенности. Деканонизация самых формализованных жанров оды, сонета, элегии в условиях современной культуры оборачивается обретением новой информативности: конфликт между канонически и неканонически организованными компонентами жанра способствует рождению более сложного жанрового смысла. Современный вариант трансформированных сонета, элегии, оды представляет образец многомерно организованного художественного целого, для постижения сверхидеи которого необходимо обращение к различным языкам культуры и истории. Так создаются предпосылки к тотальной трансформации жанровой модели – не только на внешне-структурном, но и на внутреннем мирообразном уровне.

Множественная парадигма жанровых кодов к интерпретации художественного текста – одно из константных свойств поэтического произведения порубежья. Благоприятные условия для образования жанрово-синтетичных конструкций создала постмодернистская эпоха, характеризующаяся диалогической открытостью, культурной гетеротопией с установкой на полифонизм интерпретаций. Философия и культура конца XX века обособили дискурсивную трансформацию жанров в категории симультанности, усилив в последней момент равноценности составляющих культурных кодов, сосуществующих в одном художественном тексте. Так обуславливается введение в репертуар современной поэзии Казахстана не только общеизвестных жанров сонета, элегии, баллады, оды, поэмы, но и более специфичных эпиграфии, эпиграммы, идиллии, думы, дифирамба, памфлета, гимна, а также реквиема, песни, романса, сонаты, этюда, ноктюрна и других жанровых образований.

В поэзии Казахстана обнаруживается устойчивая интенция, согласно которой инонациональные жанры, мирообразы которых не характерны для казахского культурного менталитета, трансформируются через синтез двух жанровых парадигм – «чужой» западноевропейской и коренной национальной. С мудростью и краткостью

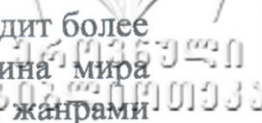
эпитафического изречения, нацеленного на усмирение человеческого духа. В «Эпитафии» А. Егеубай коррелирует ключевая кораническая идея. Обращение к усопшему, благословение его потомков, оптимизм поэтического высказывания, в свою очередь, возрождают свойства жанров арнау, бата, мактау. Ментально родственен казахскому искусству слова жанр мадригала. Пассивное отношение казахстанских авторов к названному жанру объясняется характером бытования последнего, требующего развитой культуры салонного общения, открытой адресации послания, пренебрегающей кочевнической этикой недемонстрационно-корректных межчеловеческих отношений (мадригал Ү. Есдәулетова «Амазонканың әні»). Дифирамбы «Тәңір сыйы» М. Оспанова, прославляющие землю Казахстана и её населяющий народ, восходят к коренному жанру мадақтау, включая элементы тарих, нақыл, тілек өлең. Рубаи в экспериментах А. Бекбосын «Өмір ойған оюлар» принимает свойства нақыл өлең и бата сөз, для которых также характерны минимальный объем, интонация поучения, выраженная позиция субъекта, обращение к собеседнику.

Традицией назира в жанрово-трансформационное пространство современности введен *толғау*. Жанр устной индивидуальной поэзии, «пересаженный» на новую историко-культурную почву, перераспределяет акценты с событий современности на национально-онтологический аспект. Художественные эксперименты современников корректнее называть подражанием толғау, поскольку автор в силу изменившихся условий бытования жанра лишь частично воспроизводит картину мира жанра-образца. В современных толғау образ мира по-прежнему предстает как текучий и изменчивый; личность поэта-мыслителя противопоставлена ему как центр, собирающий распадающуюся действительность собственным сознанием. Герой толғау даёт оценку прошлому и прогнозирует будущее, легко меняет исторический ракурс видения, «пропуская» через себя «стрелу» времени, наделенную свойством обратимости. Картина мира толғау-подражаний преобразовывается одновременным сосуществованием двух типов конфликтов: открытым противопоставлением мировидения лирического героя общему социально- историческому состоянию человечества (или конкретного общества) и скрытой полемикой, обусловленной несовпадением духовно-семантических полей приземленного и духовного опытов жизни.

Просматривающийся на протяжении веков «жанровый этикет», согласно которому апелляция к предыдущему автору – одно из условий сохранения жанровой модели толғау, не расшатал каноны исследуемого жанра (как, например, это наблюдается в сонете), но, наоборот, упрочил его основы, поэтому толғау с движением времени не ассимилировал, но даже приобрел некоторую аристократическую чистоту жанра. Кумулятивная память жанра позволила мирообразу устного толғау возродиться в совершенно иной культурной ситуации, и утрата некоторых важных характеристик не разрушила его информативного ядра.

Современные авторы Казахстана активно преобразуют балладный канон. Демократизация жанра баллады сказалась на снижении пафоса, появлении иронического аспекта, прозаизации заголовка, темы, ведущей системы образов («Кемпір мен көгершіндер» А. Егеубаева, «Базардағы Баян сұлулар туралы баллада» С. Ахсұнқарұлы). Длительная изолированность западноевропейского балладного канона от тождественного национально-исторического жанра обусловила актуальность современного балладного мирообраза, проникающего в пространство литературы через синтез с жанрами устного народного творчества – исторической песней, героическим эпосом, мактау, жоқтау, арнау, коштасу, нақыл өлең, қара өлең, аңыз. В балладах,

созданных, преимущественно, казахскими авторами, жанровый синтез происходит более интенсивно, чем в балладах русскоязычных авторов. Так, например, картина мира «Эрмитаж немесе Бас туралы баллада» С. Қосан конструируется несколькими жанрами – арнау, новеллой, исторической песней. «Бейбарс» А. Жылқышиева реализует жанровый конфликт на встречном движении легенды и исторической песни; «Шимұрын» Ә. Кекілбаева – юмористической новеллы и элегии. Отказавшаяся от наследования западноевропейских канонов, баллада казахстанских авторов имеет полижанровую природу и в этом отношении восходит к принципам организации эпических фольклорных текстов.

Поэзия порубежья обнаружила значительный потенциал жанрового перерождения не столько в границах отдельного жанрового мироздания, сколько в ситуации их интертекстуального взаимодействия. Воспроизведение жанровой картины мира в монтажной художественной структуре позволяет перераспределить функциональность отдельных жанровых компонентов, усилить эпическое начало даже в том случае, когда первоэлементом контекста является лирический жанр. Нередко контекстные образования так меняют изначальную жанровую картину мира, что появляется возможность фиксации элементов других лироэпических жанров. Контекстное преобразование жанровой традиции может происходить через контекстный синтез моножанровых произведений (контексты посланий, писем, фрагментов, хокку); создание полижанрового единства как усложненной художественной целостности; жанротворчество.

Характер трансформации эпистолярного жанра несет насыщенную информацию о литературном процессе конца XX века. Наличие объекта послания и сопряженный с ним художественный интерес позволяют типологизировать названные виды контекста на *эпистолярный*, эстетической сверхзадачей которого является предельная субъективация лирического переживания (к ним относятся «Письма в настоящее» Е. Жумагулова, «Письма с Понта» А. Ширяева, «Письмо» Л. Латышевой) и *дружеское поэтическое послание*, симптоматичность которого проявляется в его контаминированности с жанром назира. Опосредованное неофициальное общение лиц (адресата и адресанта), доверительные отношения между корреспондентами характеризующиеся достаточной свободой, наличием ритуальных эпистолярных элементов (обращение, подпись, дата, место написания), не ориентированное на получение ответа, – перечисленные признаки свойственны жанрово-синтетичному контексту Н. Садыкова «Письма Иосифу от римского друга».

Целостность фрагментарного поэтического контекста создается принципиально иными свойствами художественного пространства и времени. *Фрагмент* – это жанр, который должен был переродиться в эпоху аннигиляции культуры постмодернизма. С одной стороны, фрагмент фактографировал осколочность, «разбитость» постмодернистского бытия, но этот же жанр несет возрождающуюся идею бесконечности Вселенной, непрерывности Бытия и абсолютной непознанности Человека. Если в эпистолярных контекстных образованиях реализована возвратно-поступательная модель художественного времени, то фрагментарный контекст хорошо структурирует механизм дискретного мышления. Неуловимые мгновенные переходы от одной образной мысли к другой «ломают» привычное представление о логичности (причинно-следственной соотнесенности) мыслительных актов. Соответственно, поэтический фрагментарный контекст («12 фрагментов» Г. Имамбаева, «Мини-архив»

М. Варова) содержит объективную и структурно более четко выраженную информацию о сущности мгновения, нежели самостоятельный стихотворный фрагмент (или отрывок).

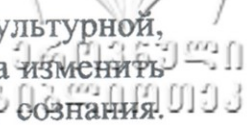
Дискурсивная трансформация позволила переосмыслить возможности жанровых форм *рубай, газели и хокку*. Если каноничность рубай и газели преодолевается через синтез с жанрами казахского фольклора, то минимальный объем, специфический тип завершения японской поэтической миниатюры, органика восприятия смысла и ритма спроецировали жанровое содержание хокку на миробраз фрагмента. Существующая в литературе Новейшего времени интенция на романизацию в синтезе с подражанием таким свойствам японского мироощущения, как созерцательность, «текучесть» образных ассоциаций, в экспериментах казахстанских авторов (Л. Медведева, М. Адибаев) нашли достаточно устойчивую форму преобразования иноязычного жанра – контекст хокку как контекст фрагментов. Так современная поэзия, изыскивая дополнительные средства актуализации лирических и эпических способов освоения действительности, «выравнивает» свою и чужую жанровые традиции, вводит жанры различной этиологии в пространство интертекстуального взаимодействия.

Новейшее время не выработало такой бытийной ценностной парадигмы, которая бы обусловила появление принципиально новой жанровой картины мира. Вышеизложенные наблюдения над явлениями трансформации как лирических, так и лироэпических жанров доказали наличие универсальной тенденции на создание жанрово-многомерного художественного текста. Абсолютное большинство поэтических экспериментов современности создано как жанрово-полифоническое целое. Жанры, входящие в дискурсивную целостность, могут иметь различный «удельный вес», активизироваться на различных этапах текста. Метажанровое образование, созданное в результате *контаминации нескольких жанровых миробразов*, отлично выраженной структурной гетерогенностью (М. Мақатаев, «Моцарт. Жан-азасы. Реквием»; М. Әлімбай, «Заңғар замандастар – қайраң каламдастар»; А. Жовтис, «Сонеты В. Баевскому»). Такие тексты демонстрируют потаенную сущность казахстанского культурного процесса, актуализируют не итоговое запечатление художественного образа, но пути обновления поэзии.

Поиск миробраза, идентичного реальности конца XX – начала XXI столетий, привел поэта-соотечественника к *жанротворчеству*, привлекающего максимальной освобожденностью от памяти жанра, от необходимости вписывать свой текст в существующий жанровый этикет. Новообразованные картины мира являются результатом синтеза классически устоявшихся жанровых миробразов. Дискурсивная трансформация позволяет воспроизвести усложненный образ эпохи через суггестию жанровых картин мира в «*векзамерах*» Б. Канапьянова, «*трибютах*» А. Корчевского, «*трилистниках*» А. Соловьева. «*Мерцание*» жанровых кодов воссоздает сбивчивое, до конца не проясненное содержание современной действительности, где утрачивает актуальность вопрос о жанровой доминанте, и на первый план выходит проблема соответствия данного индивидуального жанрового образования художественно-эстетическим требованиям времени.

Жанром, ответившим потребностям нового времени, в поэзии Казахстана рубежа II – III тысячелетия становится поэма. Корнями уходящая в фольклорное прошлое, поэма порубежья по-новому востребовала память жанра. Активное обращение к праистокам культуры и истории не могло не задействовать в сюжете, миробразе современной поэмы памяти о национальном героическом эпосе. От восточных дастанов и кыс казахстанская поэма конца XX – начала XXI веков унаследовала сюжетность и четко

выраженную позицию автора и героя к событиям историко-политической, культурной, религиозной значимости. Культура постмодернистского диалогизма не смогла изменить специфически национальной формы выражения индивидуально-авторского сознания. Монолог или раздумья в жанре толгау, стилизация фольклорных жанров позволяют автору порубежной поэмы найти наиболее специфичный поэзный мирозобраз: только через «укорененность» в народной культуре современник может обрести силу самостояния, органически необходимую для процесса жизнотворчества. Такая зависимость от ментальных сдвигов, происходящих в обществе, заложена в самой модели поэмы. На протяжении всей истории письменности поэма сохраняет два структурно-содержательных центра: интерес к судьбе народа, нации, с одной стороны, и творческой личности, с другой. Соответственно духу времени в фокусе эстетического переживания оказывается то одна, то другая доминанта, что проявляется в смене господствующего типа поэмы, – эпической или лироэпической. Дух надвигающихся перемен прочитывается в принципиально обновляющемся типе лирических поэм, исподволь вытесняющих приоритет эпических. Выраженная литературно-родовая синкретичность, повышенный лиризм повествования, проявляющиеся в сосредоточенности на изображении жизни человеческой души, во фрагментарном построении поэмы, в особой эмоциональной выразительности, – все свидетельствует о выходе поэмы из старой системы ценностей.

В казахстанской поэме превалирует тип опосредованной героизации субъекта, при котором, с одной стороны, продолжается романтический поиск сильной личности, с другой, – настойчиво заявляет потребность времени в героизации будничного человека. Но повышенный субъективизм поэтов конца XX века отказался от сближения с романтическим индивидуализмом. Эта интенция, в свою очередь, проявилась в образе поэта, подчеркнуто лишенном всех качеств Демиурга (например, вызов-декларацию «Я – карагандинка...» Е. Зейферт, сентиментально-стилизованное обращение к самому себе: «Ах, бедный Дюсенбек Накипов...», название своего псевдонима: «Степан Степной» (Ю. Грунин)).

Признаком обновления современной поэмы становится повышенный интерес к политическому факту, событиям истории. Предметом лирического переживания в поэмах 1990-х годов (М. Шаханова, Қ. Мырзалиева, Д. Накипова, Б. Канапьянова) стал не частнополитический прецедент, касающийся жизни казахстанцев обозначенного периода, но глобальные События, повлиявшие на преобразование всего экзистенциального опыта человечества (темы непрекращающихся войн, политической эмиграции, терроризма, неблагополучного советского прошлого). Появление «блуждающих» мотивов обусловлено переживанием истории как события частной человеческой жизни.

Своеобразие сюжета казахстанской лирической поэмы можно определить как нанизывание бесконечного множества коллизий различной содержательности и масштабности на ось эмоционально-мировоззренческой оценочности героя. Невозможность полной ретроспекции и отстранения от событийности эпохи лишает лирического героя права на объективность суждений, что проявляется в ситуации реальной незавершенности текста как жизни.

Узнаваемым признаком трансформируемой поэмы конца XX – начала XXI веков является её стремление к синтезу с жанрами казахского фольклора. Полифонизм поэмы образуется соединением параметров нескольких фольклорных жанров одновременно. Сюжеты многих поэм современности созданы по аналогии с сюжетами исторических

песен, песен-мақтау. “Допуская” в пространство своей картины мира другие жанры (сонет, элегию, гимн, фрагмент, послание, посвящение) или их стилистические доминанты (элегическую, гимническую, одическую), поэма не только не утрачивает своего жанрового ядра, но укрепляет его проекцией на романическую жанрово-стилевую многомерность.

Поэма порубежного времени отмечена максимальным обновлением поэтики. Определенная группа авторов – Д. Накипов, Е. Зейферт, О. Жанайдаров, М. Исенов, Ю. Леонов, И. Полуяхтов – настойчиво разрабатывает в рамках поэмы (или художественного образования, приближенного к поэмному мирообразу) так называемый «новый поэтический алфавит». Искажение или отказ наследовать нормы поэтики, бывшей в авангарде стихотворчества до настоящего времени, направлены на компрессию Текста: поэму, собранную обновленными поэтическими средствами, невозможно аналитически «расчлениить» на составляющие; целостность такого текста абсолютна. В поэме Д. Накипова «Близнецы» связаны воедино различные носители информации: печатные записи исповедального, газетно-публицистического содержания, фотографии, собственные художественно-графические композиции, компьютерные символы. Функцию связующего звена выполняет ключевой образ «близнецов», именуемый в специальной терминологии «гипертекстовой ссылкой». Свойства компьютерного гипертекста, выборочно скопированные на организацию поэтического материала поэмы, позволили автору обнажить современную форму мышления – информативно насыщенную, неупорядоченно-хаотичную, сплошь пронизанную парадоксальными суждениями.

Современная поэма обнаруживает тенденцию к контекстной трансформации. Пространство книги поэм (например, «книги поэзии» Д. Накипова «Песня моллюска»), выводит жанр поэмы в интертекст активно диалогических отношений, в результате действия которых поэма обнаруживает потенциал жанровой полифонии, приближенной к романной.

В целом, жанровый подход к изучению современной казахстанской поэзии позволяет констатировать активно действующую стратегию универсального, синтетически-свободного жанропользования, в которой прежние жанровые модели собираются обновленным сознанием личности в новое культурное поле. Тенденция на творчество в жанрово-интертекстуальных дискурсах, где гармоничным становится всякий жанровый синтез, где свойства сверхжанра могут быть возложены на любой эпохально востребованный жанр и активно практикуется создание книги как целостности высшего порядка, – в этих условиях всё свидетельствует о появлении мультижанрового мышления как основного механизма трансформации жанрового канона на период порубежья.

Zhanna Tolysbaeva

Condition Genre's Search of Modern Kazakhstan Poetry

Summary

Genre transformation is represented as an universal regularity of current literary process. In the article studied deformation of such modern poetry genres as ballad, poem, tolgau, sonnet, elegy, epitaph, madrigal, epigram, dithyramb, rondeau, sextin, rubai, hokku. It's

demonstrated that the decanonization of the most formalized genres (sonnet, elegy) gives a new self-descriptiveness. The modern variant of transformed sonnet, elegy is a model of many dimensionally organized artistic whole.

The contents of discursive genre transformation of modern Kazakhstan poetry is studied in such genre as ballad, poem, tolgau. The Kazakh folklore genres actualization is the most important factor for the combined-genres constructions formation. Only the literary tolgau from all Kazakhstan foiklore genres keeps the genre core in recreation process. The lyric genres of Kazakh literature (zhoktau, maktau, arnau, bata soz, olen) transform in the intertextual genre space as the intext. The context transformation of genre tradition happens through intertextual synthesis of mono-genre compositions (context messages, letters, fragments, hokku); creation of polygenre unity as a complicated artice intergrity; genre-creation.

The poem is a representational genre of modern Kazakhstan poetry. Such signs as the a rich lyricism, interest in polytical facts, new historical author's and subject's, thinking fragmentary plot, increased intertextuality, genre polyphonizm, fundamentally renovated poetics of poem, minimal text size are found out in transformed poem.

In the conclusions some thesises are formulated. The important observations are about manifestation of multigenre thinking in national literature; about the developed intention on romanization.

ქანა ტოლისბაევა

ქანრული ძიების პროცესი თანამედროვე ყაზახურ ლიტერატურაში

რეზიუმე

ქანრული ტრანსფორმაცია არის თანამედროვე ყაზახური პოეზიის უნივერსალური და უნიკალური მოვლენა. გამოკვლევას დაექვემდებარა: ბალადა, პოემა, ტოლგაუ, სონეტი, ელეგია, ეპიტაფია, მადრიგალი, დითირამბი, რონდო, სიქსტინა, რუბაი, ხოკუ და სხვა ჟანრები. კანონიზირებული და ფორმირებული ჟანრების (სონეტი, ელეგია) დეკანონიზაცია ქმნის ჟანრების ნომინალიზმის ეფექტს. სტატიაში დადასტურებულია, რომ ელეგიისა და სონეტის თანამედროვე ტრანსფორმირებული ვარიანტები არის ნახევრადქანრული წარმონაქმნები.

სტატიის დასასრულში არის არაერთი საგულისხმო დასკვნა, რომელთა შორის ყველაზე მთავარია – თანამედროვე ყაზახურ პოეზიაში მულტიჟანრული აზროვნების აღმოჩენა და გამოკვლევა.

(საქართველო, უკრაინა)

უკრაინელი პოეტების რაულ ჩილაჩავასეული თარგმანები
(კრებული „აგვისტო“)

მხატვრული თარგმანის პრობლემატიკა თავისი არსით მხატვრულ სფეროს ეკუთვნის და ექვემდებარება მის სპეციფიკურ კანონებს. მხატვრული თარგმანის განმსაზღვრელი მოთხოვნაა მაქსიმალურად ფაქიზი მოპყრობა თარგმანის ობიექტისადმი და მისი ხელახალი აღდგენა. როგორც მხატვრული ნაწარმოების შინაარსისა და ფორმის ერთიანობის, აგრეთვე ნაციონალური და ინდივიდუალური თავისებურებების შენარჩუნება.

მთარგმნელობითი ხელოვნება თავისი ბუნებით განისაზღვრება მთარგმნელის მიერ. ის ყოველთვის თავისი შრომით ამდიდრებს მშობლიურ ლიტერატურას. ახალი მხატვრული რეალობა იქმნება ორი კომპონენტით – საერთო და ნაციონალური სინთეზით. ხელოვნებაში, ლიტერატურაში ნაციონალური საერთოს გამოხატვის ერთადერთი ხერხია. მით უმეტეს, რომ მათი თანაფარდობის დიალექტიკა ასეთია – ნაციონალური და მსოფლიო სულიერი გამოცდილება უზრუნველყოფს მხატვრულ პროცესს.

რაც შეეხება საქართველო-უკრაინის საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ ურთიერთობების შესწავლას, შესაძლებელია ითქვას, რომ ახლანდელ დროში მეცნიერება ეფუძნება საკმაოდ დიდ ფაქტობრივ მასალას.

ჩვენ შევეცადეთ ყურადღება შეგვეჩერებინა უკრაინული ლიტერატურის ქართულ ენაზე მთარგმნელ – რაულ ჩილაჩავაზე და, კერძოდ, მის კრებულზე „აგვისტო“ („Серпень“), რომელიც გამოიცა კიევში 2001 წელს. ეს კრებული შედგება 55 უკრაინელი პოეტის ლექსებისაგან.

რაულ ჩილაჩავამ თარგმნა XIX და XX საუკუნეების უკრაინელი პოეტების ლექსები. როგორც რაულ ჩილაჩავა აღნიშნავს, მის კრებულს არა აქვს ანთოლოგიის პრეტენზია, მაგრამ თუ გადავხედავთ მთელ წიგნს, აღმოვაჩენთ, რომ უკრაინელი პოეტების შემოქმედებაა ქრონოლოგიურად განთავსებული.

კრებული „აგვისტო“ იწყება დიდი უკრაინელი პოეტის, მხატვრის, მოაზროვნის ტარას შევჩენკოს პოემა „კავკასიით“.

კრებული ორენოვანია, აქ წარმოდგენილი ნაწარმოებები აუღერებულია უკრაინულ ენაზე, ასევე მოცემულია ქართული თარგმანი.

როგორც ცნობილია, პოემა „კავკასია“ შევჩენკომ მიუძღვნა თავის მეგობარს იაკობ დე ბალმენს, რომელიც მსახურობდა კავკასიაში და იქ დაიღუპა. შევჩენკო მიაპყრობს თავის მზერას თავისუფლების მოყვარულ კავკასიას, რომელიც ისევე იტანჯება და სწყურია თავისუფლება, როგორც შევჩენკოსათვის სათაყვანებელ უკრაინას.

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете.
Вам Бог помагає!

თქვენც დიდება, ლურჯო მთებო,
ყინული რომ გფარავთ
თქვენც, დიადო რაინდებო,
იბრძოლეთ და გაიმარჯვებთ
ღმერთიმც დაგეხმაროთ!
თქვენკენაა სამართალი,

За вас правда, за вас слава
І воля свята!

შეგბაც სანეტარო!

რაულ ჩილაჩავა თარგმნის ასევე დიდი უკრაინელი პოეტის, პროზაიკოსის, მეცნიერის, საზოგადო მოღვაწის ივან ფრანკოს წიგნიდან „მჭკნარი ფოთლები“, უკრაინელი პოეტი ქალის ღესია უკრაინკას ღექსებს.

უკრაინელი კლასიკოსების ღექსები ბევრჯერ იყო ნათარგმნი სხვადასხვა ქართველი პოეტებისა და მთარგმნელების მიერ. რაულ ჩილაჩავამ სცადა ახლებურად, თავისებურად აეუღერებინა ისინი. ის, ალბათ, ყველაზე მეტად მიუახლოვდა მათ პოეზიას.

რაულ ჩილაჩავა აღნიშნავს კრებულის წინასიტყვაობაში: „... გულით მეწადა ქართველი მკითხველისათვის მიახლოებით მაინც მეგრძნობინებინა აქ წარმოდგენილ უკრაინელ პოეტთა შემოქმედების განუმეორებელი ხიბლი. ბევრი მათგანი ჩემამდეც ბევრჯერ უთარგმნიათ უფროს თანამოკალმეებს, მაგრამ მოგეხსენებათ, ყოველი ახალი თარგმანი ორიგინალის რაღაც ახალ და აქამდე უცნობ წახნაგებსაც წარმოადგენს ხოლმე. მით უმეტეს, თუკი წინა მეტწილად პროზაული პწკარედებიდან იყო შესრულებული.“

ნამდვილად ვეთანხმებით რაულ ჩილაჩავას მოსაზრებას – ნაწარმოებს რომ ჩაწვდე, უნდა გესმოდეს იმ ხალხის ენა, ვის ნაწარმოებსაც თარგმნი. ჩილაჩავას თარგმნებში ეს ნათლად გამოიხატა. მთარგმნელს გათავისებული აქვს ის, რასაც თარგმნის, ამასთან ღრმად აქვს შესწავლილი უკრაინელი პოეტების ენა, მისი სპეციფიკა.

რაულ ჩილაჩავას კრებულში შევიდა არა მარტო ქართველი მკითხველისათვის ცნობილი უკრაინელი პოეტები, არამედ ისინიც, რომლებიც ნაკლებად ცნობილი არიან. ამ პოეტების ღექსები ქართულად სწორედ რაულ ჩილაჩავამ თარგმნა.

კრებულში ყოველი თარგმანი მოცემულია პოეტის მოკლე ბიოგრაფიული მონაცემებით და მათი შემოქმედება კი ქრონოლოგიურად არის განლაგებული.

ჩვენ გვსურს შევაჩეროთ ყურადღება რამდენიმე მათგანზე. ესენი არიან: მიკოლა ვორონი, მიკოლა ზეროვი, მიხაილო სემენკო, მიკოლა ხვილიოვი, თოდოროს ოსმაჩკა, ევგენი მაღანიუკი, ევგენი პლუჟნიკი, ვასილ სტუსი.

ეს პოეტები ორ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ: ისინი, რომლებიც დახვრიტეს ავად ხსენებულ 1937 წელს, ისინი, რომლებიც გადაურჩნენ დახვრეტას და თავისი სიცოცხლე დაასრულეს ემიგრაციაში.

მიკოლა ვორონი:

Краю мій рідний!
Краю мій рідний, зневажений краю!
Де ж те сподіване щастя твоє?
Кразьється серце від болю, одчаю,
რე,
Як тільки долю твою нагадаю,
მწარე,
Горе моз!

მხარეე ჩემო მშობლიურო!

მხარეე ჩემო მშობლიურო, დაჩაგრულო მხარეე!
რატომ არ ჩანს შენი ბედის ძელნური ღელო?
მტკივა გული, მიწვივ კრული, შენზე მგლოვია-

მსერავს, მკორტნის, არ მასვენებს მოგონება

ჩემო სადარდელო!

მიკოლა ზეროვი:

Прудко на безвість ідуть наші дні і короткі години,
Зрана до ночі гуде колесо темних турбот.

მიისწრაფვიან მოუსაველეთში ჩვენი დღეები და საათები,
გათენებიდან დაღამებამდე ბნელ საზრუნავთა ბრუნავს ბორბალი.

მიხაილო სემენკო:

Сучасні.

Пройдуть дні –
розклянуть пальці –
гуркне рушниця
на підлоги цемент
пройдуть потяги
навантажені вуглем
тоді покличете нас
всіх
хто розсунув лобо
щоб влістити глиби
безпросторного думання
вартото велетенских
днів.

თანამედროვენო,
წარვლიან დღენი –
გაიშლებიან თითები –
იქუხებს თოფი
ცემენტების იატაკზე –
წამოვლენ ქვანახშირით
დატვირთული მატარებლები,
მაშინ მოგვიხმობთ ჩვენ –
ყველას,
ვინც შუბლი გაშალა
რათა დაეცია, უსაზღვრო
ფიქრის ღოდები –
ღირსნი უზარმაზარ
დღეთა.

ჩვენი თანამედროვე უკრაინელი პოეტის ვისილ სტუსის ცხოვრება და შე-
მოქმედება, მის პოეზიასთან შეხება მკითხველში იწვევს დაუფიქრებელ გრძნობას.

ვასილ სტუსი არის საბჭოთა სუკის მსხვერპლი. ის იყო სულიერად ძლიერი
პიროვნება, რომელმაც ვერ გაუძლო მორტოვეთის საკონცერტაციო ბანაკში ხან-
გრძლივ გადასახლებას და 1985 წელს გარდაიცვალა.

ვასილ სტუსი წერს:

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верств.

ო, რა კარგია, რომ სიკვდილის არ მეშინია
და არ ვკითხულობ, რას იწონის საჩემო ჯვარი,
რომ თქვენს წინაშე, მსაჯულებო, როგორც ფინია,
არ ვილაქუცებ, დამეხშობა როდესაც კარი.

მიკოლა გორონი, მიკოლა ზეროვი, მიკოლა სემენკო – ეს ის უკრაინელი
პოეტები არიან, რომლებიც დახვრიტეს 1937 წელს. ყველა მათგანის ლექსში იგ-
რძნობა უსაზღვრო სევდა და მოლოდინი მოახლოებული დასასრულისა. ამ პოე-
ტებს აღელვებთ თავისი ქვეყნის ბედი ისინი თავის სიცოცხლეს (ბევრი მათგანი
დახვრეტილ იქნა სრულიად ახალგაზრდა) უძღვნიან უკრაინას, უკრაინას, რომლის
სიყვარულმა მისცა მათ იმის ძალა. ასე დაუსრულებინათ თავისი სიცოცხლე.

აღექსანდრე ოდესი, თოდოს ოსმაჩკა, ევგენი მალინიუკი კი იძულებული იყ-
ვნენ დაუტოვენიათ თავიანთი სამშობლო და ემიგრაციით გადარჩენილიყვნენ. მთე-

ლი თავისი დარჩენილი სიცოცხლე ისინი ატარებდნენ ემიგრანტის მძიმე მანქანაში. მაგრამ სადაც არ უნდა ყოფილიყვნენ, სადაც არ უნდა გადაესროლა ბედნიერება, მათი ფიქრები და მზერა ყოველთვის სამშობლოსკენ, უკრაინისკენ იყო მიპყრობილი, და ეს იგრძნობა მათ ლექსებში, რომლის გადმოტანაც შეძლო ქართულ ენაზე რაულ ჩილაჩავამ.

აი რას წერენ ისინი:
აღექსამდრე ოდესი:

Чуєш, чуєш стогін мій, გესმის, გესმის კვნესა ჩემი,
Моя сонце, щастя, втіло. ჩემო მზეო, სასოვ, ლხენავ.
Коли стане тихо-тихо მიწენარდება როცა ზენა,
Ти почуєш стогін мій. შენ მოგვწდება კვნესა ჩემი.

თოდოს ოსმაჩკო:

Хто.	ვინ
Звір бенктує!	მხეცი ნადირობს!
Болит душа.	მე სული მტკივა.

ევგენი მალინიუკი:

А мені ти – фата-моргана	შენ კი ჩემთვის ხარ ფატა-მორგანა
На пісках смі грантських Сахар –	ემიგრანტული საჰარის ქვიშის.
Ти красо зешлі несказанна	ვკპოვებ კი შენებრს სხვაგანო, განა, –
Нам немудрим – даремний дар!	შენ ხომ შლევთათვის ამოდ იშვი!

მთარგმნელი ცდილობს არა მარტო გადმოგვცეს ლექსის აზრი, ჟღერადობა, ასევე შეინარჩუნოს ლექსის ფორმაც.

ჩილაჩავა ასე ეხმაურება თავის თარგმანს: „...ვიტყვი, რომ ცდა არ დამიკლია, რათა ორიგინალებისათვის მაქსიმალურად შემენარჩუნებინა მათი ჟღერადობა, ფორმალური, შინაასობრივი და სახეობრივი მრავალფეროვნება, რამდენადაც ამის საშუალებას მაძლევდა უწინარესად საკუთარი პოეტური შესაძლებლობანი“.

ჩვენ მთლიანად ვეთანხმებით რაულ ჩილაჩავას აზრს, რადგან მისი თარგმანები ნამდვილად გამოირჩევიან ჟღერადობით, აზრობრივად უახლოვდებიან დედნის ტექსტს და სიამოვნებას პგერთან მკითხველს.

კრებულის გაცნობისას ქართველი მკითხველი ახლებურად გაითავისებს უკრაინელი 55 პოეტის ლექსებს, როგორც ჩვენთვის კარგად ცნობილი პოეტების, ასევე პირველად ნათარგმნს რაულ ჩილაჩავას მიერ.

დედნის სულისკვეთება, განწყობილება, რიტმი, ნაციონალური კოლორიტი – ეს ყველაფერი მეტყველებს რაულ ჩილაჩავას მაღალმხატვრულ თარგმანზე. მისი თარგმანი არ არის გადმოქართულებული, არამედ მასში ორგანულად არის შენარჩუნებული დედნის არსი.

ვიმედოვნებთ, რომ ქართული მკითხველი დიდი ინტერესით გაეცნობა რაულ ჩილაჩავას კრებულში „აგვისტო“ („Серпень“) შესულ XIX და XX საუკუნის უკრაინელი პოეტების საუკეთესო ნიმუშებს, რომლებიც ხელს შეუწყობს უკრაინელი და ქართველი ერების და მათი კულტურის საუკუნოვანი ურთიერთობების შემდგომ გაღრმავებას.

ლიტერატურა:

1. „აგვისტო“ „Серпень“. 55 უკრაინელი პოეტი. კიევი. 2001. გვ. 9.
2. „აგვისტო“ „Серпень“. 55 უკრაინელი პოეტი. კიევი. 2001. გვ. 9

Eldino Tsereteli, Olena Garkovenko-Manchkhashvili

*Translations of XIX-XX Centuries Ukrainian Poets by Raul Chilachava
(the collected stories “August”)*

Summary

Works of XIX-XX centuries Ukrainian poets in Raul Chilachava's translations are distinctive among all other translations made from Ukrainian into Georgian. His translations are full of rhythm, harmony and maximum congeniality with the original.

The collection includes not only Ukrainian poetry that is famous for Georgian readers but also the ones translated by Chilachava at early stage of his activity as a translator. His excellent translation versions enable readers to discover and get closer touch with the poetry of XIX-XX centuries Ukrainian poets.

Элдино Церетели, Олена Гарковенко-Манчхашвили

*Переводы Раулем Чилачава украинских поэтов XIX-XX ВВ.
(Сборник, „Серпень“)*

Резюме

Переводы Рауля Чилачава украинских поэтов XIX-XX вв., которые вошли в сборник „აგვისტო“ („Серпень“) отличаются от всех остальных переводов с украинского на грузинский язык.

Рауль Чилачава не пользуется подстрочником, но делает прямой перевод с украинского языка. Знание языка переводимой им поэзии дает переводчику возможность ближе всех подойти к украинской поэзии.

Его переводы отличаются особой ритмичностью, благозвучностью, максимальным приближением к оригиналу.

В сборник вошли переводы не только хорошо известных грузинскому читателю поэтов, но и тех, кто впервые был переведен Раулем Чилачава. Это дает возможность приблизиться к поэзии тех поэтов и открыть их для себя благодаря прекрасным переводам.

ПРОБЛЕМАТИКА АБСУРДА И БУНТА В ТВОРЧЕСТВЕ АЛЬБЕРА КАМЮ

Противоречивость мира и бытия, смысл жизни, граница между свободой и анархией, неоднозначная оценка места и роли человека в мире и в обществе - эти вопросы всегда оставались открытыми и привлекали мыслителей во все времена. Но особенно актуальными они стали именно в XX веке, который войдет в историю как век научно-технического прогресса, век многочисленных политических преобразований и двух мировых войн. Это эпоха становления и краха невиданных до этого тоталитарных режимов. Альбер Камю является не только великим литератором, но и одним из крупнейших представителей западной философии XX века. Среди всего спектра философских тем, затронутых в творчестве А. Камю, наиболее интересными кажутся проблемы абсурда и бунта. Рассматривая понятия абсурда и бунта, Камю анализировал идеи современных ему философских школ, полемизируя с ними некоторыми своими мыслями и выводами. У Камю свой взгляд на эти проблемы, и тем интереснее его творчество.

Начиная эссе об абсурде с попытки понять причины, способные заставить человека добровольно уйти из жизни, Камю подходит к понятию чувства абсурда. Это чувство, по мнению автора, возникает прежде всего на основе противоречия между человеком и окружающим его миром, или, словами Камю, «между актером и декорациями». В самом начале своего эссе об абсурде А. Камю подчеркивает, что, пожалуй, основным философским вопросом является вопрос о смысле жизни. Это, в общем-то, и определяет основные проблемы, рассмотренные автором в его работе: абсурдность бытия, чувство абсурда и его влияние на отношение к жизни и вопрос самоубийства, надежда и свобода.

Если мир поддается объяснению, даже и не слишком убедительному, он понятен и приемлем для человека. Но как только человек осознает всю иллюзорность этого объяснения, он начинает ощущать себя чужим во вселенной. Перед человеком встает вопрос: стоит ли жизнь того, чтобы быть прожитой? Из этого противоречия и возникает чувство абсурда. Камю кратко описывает факторы, присущие этому чувству. Абсурд проникает в сознание человека неожиданно, когда он в какой-то момент вдруг чувствует опустошенность, усталость от повседневного бытия. Вдруг он перестает понимать смысл и цель этой повседневности. Цепочка привычных поступков разрывается, и именно в этот момент, по мнению автора, сознание человека, застывшее до этого в машинальной жизни, начинает приходить в движение.

Человек, живущий будущим, вдруг осознает, что как раз время - его враг. Еще один фактор абсурда - время. Как говорит Камю, возникает своего рода бунт плоти, направленный против воздействия времени. Следующей ступенью является ощущение человеком своей чужеродности в окружающем мире. Мир, по всей сути, имеет бесчеловечное начало. Плотность и чуждость мира выражают абсурдность бытия. Кроме того, и в самом человеке скрыто нечто бесчеловечное - поведение, жесты, действия других людей вызывают растерянность, показывая чем человек как физическое существо является на самом деле. В этом тоже проявляется абсурд. Смертность человека и неизбежность смерти придают чувству абсурда дополнительное содержание.

Камю особо останавливается на проблеме интеллекта, разума и познания мира. Познаваемость мира для человека заключается в сведении его к человеческим понятиям. Однако существует неизменное противоречие между тем, что человек, как ему кажется, знает и тем, что он знает на самом деле. Познание мира с помощью образов (литература, живопись и т.п.) предполагает отсутствие точного знания. В то же время освоение мира и с помощью науки невозможно, поскольку она способна лишь опознать и перечислить отдельные явления. При этом Камю отмечает, что мир как таковой не абсурден, он неразумен. Абсурдность же заключается в столкновении этой неопознанности мира с отчаянной жаждой ясности, зов которой раздается в душе человека. Абсурд рождается из столкновения человеческого запроса быть счастливым и постигнуть разумность мира, с одной стороны, и безмолвного неразумия мира, с другой. Этим выводом Камю противопоставляет себя многим современным ему философским школам, утверждавшим, что все сущее разумно, и все познаваемо с помощью разума.

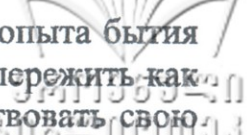
Углубляясь в анализ понятия абсурда, Камю отмечает, что чувство абсурда возникает при рассмотрении не единичных фактов и впечатлений, а при сравнении наличного положения вещей с определенным рода действительностью, действия – с превосходящим его миром. Камю говорит, что абсурд не коренится ни в человеке, ни в мире, а в их совместном присутствии. Абсурд – единственная связующая нить между ними. Развивая свою мысль, автор определяет своего рода триединство: абсурд, человеческое сознание и мир. Исключение одного из этих слагаемых приведет к разрушению всей общности.

Столкновение и борьба этих составляющих предполагает отсутствие надежды (но, как подчеркивает Камю, это не отчаяние), постоянное отрицание (но не отречение) и осознанную неудовлетворенность. Нарушение этих условий устраняет абсурд, поскольку разлад уничтожается согласием. Абсурд, по мнению Камю, имеет смысл только в той мере, в какой с ним не соглашаются. Он добавляет также, что человек, осознавший абсурд, навсегда к нему привязан.

Возвращаясь к проблеме смысла бытия, Камю отмечает, что пережить и испытать все, что положено судьбой, значит всецело ее принять. Однако, если человек осознал, что судьба абсурдна, он не сможет пережить ее испытаний, если не сделает все возможное для поддержания этого выявленного сознанием абсурда. «Жить означает поддерживать жизнь абсурда», – говорит Камю. Поэтому автор и делает очень важный вывод о том, что опыт абсурда и самоубийство – категории несовместимые. Человек, осознавший абсурдность бытия, находит смысл жизни как раз в постоянной схватке разума с превосходящей его действительностью. Соответственно, и обеднение, облегчение действительности, которая своим бесчеловечием питает величие человека, – означает обеднение самого человека. Поэтому основным следствием абсурда Камю считает то, что человек своим сознанием изо дня в день свидетельствует об истине, которой является вызов превосходящему миру.

Переходя к понятию свободы, Камю отмечает, что абсурд сводит к нулю все шансы человека на призрачную вечную свободу, исповедуемую в религии, но возвращает свободу поступков и воодушевляет на нее. После осознания абсурда человек понимает: нет более высшей свободы, чем свобода быть, единственной свободой, которая служит основанием для истины. Причина внутренней свободы человека абсурда заключается в том, что он осознает, что завтрашнего дня в его прежнем понимании ожидания чего-либо от будущего, нет. Возврат к отчетливому сознанию, бегство от повседневного сна являются первоначальными посылами абсурдной свободы.

По мнению автора, осознание абсурда предполагает замену качества опыта бытия его количеством. Иными словами, важно не прожить как можно лучше, а пережить как можно больше. А это, в свою очередь, заключается в том, чтобы прочувствовать свою жизнь, свой бунт, свою свободу как можно сильнее. Как отмечалось выше, абсурд проявляет себя в человеческом бытии тем, что вызывает к действию сознание и разум и предоставляет человеку внутреннюю свободу.

Кроме того, Камю задается вопросом: какое влияние оказывает абсурд на нравственные аспекты поведения человека, как соотносятся абсурд и мораль. По мнению Камю, человек абсурда мог бы принять только одну мораль – ту, что неотделима от Бога, ту, что продиктована свыше. Но человек абсурда живет без Бога. Все остальные виды морали представляют собой для человека абсурда лишь способы самооправдания, а ему не в чем оправдываться. Однако было бы ошибочно полагать, что абсурд позволяет совершать любые поступки. Как говорит Камю, абсурд только делает равнозначными последствия поступков. Мораль основывается на положении, что поступок имеет свои последствия, которые его либо оправдывают, либо перечеркивают. Напротив, абсурд ограничивается мнением, что об этих последствиях следует судить спокойно. По словам автора, абсурд не выделяет виновных, для него существуют лишь несущие ответственность. Все виды опыта бытия равнозначны, считает Камю. Поэтому если человек обладает ясным сознанием, то его поступки служат ему. В ином случае они причиняют ему ущерб, и ответственность за это несет сам человек, но никак не обстоятельства.

Сознание и отсутствие надежды – вот черты, которыми Камю наделяет человека абсурда. Чувство печали, возникающее либо из неведения, либо из-за несбывшихся надежд, ему не знакомо. Таков, например, Дон Жуан, герой-любовник, приводимый автором в качестве иллюстрации к своим рассуждениям. Дон Жуан ясно сознает, что он всего лишь обыкновенный соблазнитель, и не надеется найти идеал совершенной любви. Камю определяет его жизненный принцип: неважно, что будет после смерти, зато какая длинная вереница дней впереди у того, кто умеет быть в живых.

Другое явление, где, по мнению автора, ярко представлен абсурд, – это театр. Спектакль, разыгрываемый на сцене, – не что иное, как иллюстрация абсурдности бытия: за несколько часов в замкнутом пространстве актеры воплощают неповторимые и целые судьбы. Аналогия, подразумеваемая автором, очевидна: точно так же и жизнь человека ограничена своим сроком и проходит в рамках превосходящего мира.

Еще один пример, приводимый автором, это герой-завоеватель, или авантюрист. Подобный человек и есть главная самоцель для самого себя. Только он хозяин своей судьбы; все, чего он хочет добиться, он стремится достичь в свой жизненный срок, не возлагая надежд на «память в сердцах потомков». Всем видам славы он предпочитает славу среди современников. Завоеватель полностью сознает свое величие и способность именно в настоящем добиваться большего, чем окружающие его. Итак, по мнению автора, люди, осознавшие абсурд, – это люди ясно мыслящие, осознающие свои возможности и не возлагающие ни на что надежд.

Исследуя проявления абсурда в творчестве, Камю замечает, что творческое произведение, будь то картина, музыкальное сочинение, роман, скульптура, всегда предполагает, что в нем высказывается меньше, чем предполагается. Поскольку, как отмечал ранее Камю, мир неразумен и непознаваем разумом, то абсурдное произведение свидетельствует об отказе мысли от ее преимуществ и согласии быть лишь

интеллектуальной силой, которая приводит в действие внешний вид вещей и претворяет в образы то, в чем нет смысла.

Абсурдный творец преследует сразу две цели: с одной стороны, он отвергает, с другой, прославляет. Как говорит Камю, творец «должен придать окраску пустоте». При этом умение жить не менее важно для творца, чем умение творить. Если окончательный смысл всем произведениям творца придает его смерть, то самый яркий свет проливает на них его жизнь. Творить – значит придавать форму своей судьбе.

Подводя итог рассуждению об абсурде, Камю приводит миф о Сизифе. На примере этого образа Камю ярко раскрывает влияние абсурда на бытие человека. С одной стороны муки, испытываемые Сизифом под тяжестью обломка скалы, – это тот самый превосходящий мир, о котором Камю говорил ранее. С другой, ясность ума позволяет Сизифу противостоять этому миру: он возвышается над судьбой, осознавая, что это его собственный путь, и только он его хозяин. Камю представляет себе Сизифа счастливым, потому что все гнетущие его обстоятельства он признает и осознает, и таким образом становится выше их.

Итак, рассмотрев и проанализировав понятие абсурда, Камю определяет три основных следствия из абсурда: четкое сознание, с помощью которого человек противостоит миру, внутренняя свобода и многообразие опыта бытия. С помощью работы ума и сознания человек абсурда обращает в правило жизни то, что было приглашением к смерти, обретая тем самым смысл бытия и отвергая самоубийство.

Чувство абсурда, возникающее в результате работы сознания, позволяет человеку переоценить свою судьбу. Это можно считать одной из предпосылок другому понятию, рассмотренному Камю в своем творчестве, – понятию бунта. Пробужденное сознание показывает человеку абсурдность бытия, непонятность и несправедливость человеческого удела. Это порождает бунт, цель которого – преображение. Основной мотив бунта, словами Камю, «Человек – единственное существо, которое отказывается быть тем, что оно есть».

Человек бунтующий, по мнению Камю, это прежде всего человек, говорящий «нет». Но первым же своим действием он говорит «да». Протестуя против прежнего порядка вещей, человек в то же время признает существование некой границы, до которой он допускал вмешательство в свою жизнь негативных обстоятельств. Бунт, безусловно, предполагает в себе определенную ценность. Во-первых, бунтующий человек противопоставляет все то, что для него ценно, тому, что таковым не является. Развиваясь, бунт одного человека начинает определять некое благо, которое имеет значение уже больше, чем собственная судьба индивида. Приводя пример бунта раба против своего господина, Камю приходит к выводу, что раб восстает против прежнего порядка, в котором отрицается нечто, присущее сообществу всех угнетенных людей. Сам по себе индивид не является той ценностью, которую он намерен защищать. Эту ценность составляют все люди вообще.

При этом Камю дистанцирует понятия бунт и озлобленность. Озлобленность вызвана завистью и всегда направлена против объекта зависти. Бунт же, напротив, стремится к защите личности. Восставший защищает себя, каков он есть, целостность своей личности, стремится заставить уважать себя. Таким образом, делает вывод Камю, озлобленность несет в себе негативное начало, бунт – позитивное. Автор этим тезисом полемизирует с некоторыми философами, отождествлявшими бунтарский дух и озлобленность.

Подходя к понятию бунта с позиций социальных, Камю отмечает, что бунт невозможен в обществах, где неравенство слишком велико (например, кастовые общества) или равенство абсолютно (некоторые первобытные общества). Камю подчеркивает, что бунт возможен в тех обществах, где за теоретическим равенством скрывается огромное фактическое неравенство. Кроме того, бунт – дело человека осведомленного. Он должен четко осознавать свои права. Из этого следует, что бунтующий человек не может присутствовать в сакрализованном обществе, где царят мифы и традиции, и где ответы на все спорные вопросы даны в понятии священного. Причем первоисточником бунта является не только индивид. В ходе исторического развития человечество в целом все глубже и полнее осознает себя. Камю утверждает, что сегодняшняя история с ее распрями вынуждает людей признать, что бунт – одно из существенных измерений человека. Он является исторической реальностью человечества. И не следует бежать от этой реальности, а найти в ней ценности для человечества.

Одна из главных ценностей бунта – то, что он предполагает человеческую общность, причем свободную от какой бы то ни было святости. Для того, чтобы жить, человек должен бунтовать, но не нарушая границы, открытые им в самом себе, границы, за которыми люди, объединившись, начинают свое подлинное бытие. Осознание абсурдности бытия и неразумности мира является первопричиной бунта. Однако, если в опыте абсурда страдание индивидуально, то в бунтарском порыве оно сознает себя как коллективное. Оно оказывается общей участью, пишет Камю.

Выводя индивида из одиночества, бунт является основой ценности для всех людей. Если первоначально значение бунта для индивида можно выразить фразой «я бунтую – значит я существую», то дальнейшее созидательное развитие бунта позволит сказать: «я бунтую, следовательно, мы существуем». Исследуя понятие бунта, Камю выделяет несколько его категорий и определяет характерные особенности каждой из них.

Метафизический бунт, как его определяет Камю, это восстание человека против своего удела и против всего мироздания. Если раб бунтует против своего рабского положения, то метафизический бунтарь – против удела, уготованного ему как представителю рода человеческого. Он заявляет, что обманут и обделен самим мирозданием.

Камю указывает на одну интересную особенность. Раб, протестуя против господина, тем самым одновременно и признает существование господина и его власти. Так же и метафизический бунтарь, выступая против силы, определяющей его смертную природу, вместе с тем и утверждает реальность этой силы. Из этого утверждения можно сделать вывод, что метафизический бунт не подразумевает в себе атеизм. Бунт не отрицает высшую силу, а, признавая ее, бросает ей вызов.

Основная цель исторического бунта, по мнению Камю, это свобода и справедливость. Исторический бунт стремится предоставить человеку царствование во времени, в истории. Камю сразу разделяет понятия бунт и революция. Он считает, что революция начинается с идеи, в то время как бунт представляет собой движение от индивидуального опыта к идее. Камю высказывает интересную мысль: революции в ее подлинном значении человечество еще не знало.

Подлинная революция ставит целью всеобщее единство и окончательное завершение истории. Происходившие же до сих пор революции приводили лишь к замене одного политического строя другим. Даже начинавшаяся как экономическая,

любая революция в итоге становилась политической. И в этом также заключается отличие революции от бунта.

Кроме того, цели революции и бунта совершенно различны. Революция предполагает низведение человека до уровня истории, точнее, материала для истории. Бунт же утверждает человека и человеческую природу, не подвластную миру силы. Бунт исходит из отрицания во имя утверждения. Революция исходит из абсолютного отрицания и обрекает себя на всевозможные виды рабства и террора ради цели, достижимой лишь в конце времен. Таким образом, делает очень важный вывод Камю, бунт созидателен, революция нигилистична. Бунт предполагает, что вместо того, чтобы убивать и умирать во имя созидания такого бытия, каковым человечество не является, человечество должно жить ради созидания того, чем оно является.

Бунт в искусстве, по мнению Камю, это созидатель вселенной. Творец считает, что мир несовершенен, и стремится переписать, переделать его, придать ему недостающий стиль. Искусство спорит с действительностью, говорит Камю, но не избегает ее. Искусство, творчество заключают в себе бунт, проявляющийся в одновременном отрицании и утверждении. Творчество отрицает мир за то, чего ему недостает, но отрицает во имя того, чем мир хотя бы иногда является. Искусство приобщает человека к истокам бунта в той мере, в какой оно наделяет формой ценности, неуловимые во всем многообразии бытия, но зримые для творца, который, улавливая их, отделяет их от истории.

Заканчивая исследование понятия бунта, Камю сопоставил бунт и понятие убийства – аналогично ранее сделанному им сопоставлению абсурда и самоубийства. Ценность бунта заключается в том, что он, положив предел угнетению, создает общее для всех людей достоинство. Бунт несет в себе созидательное начало. Его значение – в общности людей, единстве их природы, общении, всем, что способствует их схожести и содружеству. Таким образом, бунт и убийство логически противоречат друг другу. Совершив убийство, бунтовщик раскалывает мир, разрушая те самые общность и единство людей. Таким образом, появляется новая формула, вмещающая в себя ценность и значение бунта: «я бунтую, следовательно, мы будем существовать».

Таким образом, можно заключить, что проблемы и понятия абсурда и бунта – одни из основных в творчестве А. Камю. Камю придал им позитивный, созидательный, жизнеутверждающий смысл. Действительно, чувство абсурда пробуждает сознание человека, он возвышается над своей судьбой и в абсурде находит смысл бытия. Сознание, в свою очередь, является первоисточником бунта – стремления к преображению. Бунт индивида, развиваясь, становится ценностью множества людей, объединяя их как созидательную силу. «Я бунтую, следовательно, мы существуем и будем существовать», – таков принцип бунтующего человека.

Проблематика бунта и абсурда остается актуальной и сейчас. В современном противоречивом мире с его катаклизмами эти вопросы являются одними из главных объектов исследования философов.

Литература:

1. Долгов К.М. От Киркегора до Камю. Философия, эстетика, культура. М., 1991.
2. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990.
3. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. М., 1990.

4. Киссель М. А. Экзистенциализм // Современная западная философия. Словарь. - М., 1991.
5. Курбатов В.И. История философии. Конспект. М., 1997.
6. Марсель Г. К. О трагической мудрости и за ее пределы// Самосознание европейской культуры XX века. Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. М., 1991.

Marina Sioridze

Problems of absurdity and revolt in Albert's Camus works

Summary

Thus, it is possible to conclude, that problems and concepts of absurdity and revolt – is one of the cores in A. Camus's works. Camus has given them positive, creative, vital sense. Really, the feeling of absurdity clears up consciousness of the person, it towers over the destiny and in absurdity finds sense of life. The consciousness, in turn, is the revolt primary source - aspirations to transformation. Revolt of the individual, developing, becomes value of set of people, uniting them as creative force. "I revolt, hence, we exist and we will exist", - this is a principle of the revolting person.

The problems of revolt and absurdity are still actual. In the modern inconsistent world full of cataclysms these questions are one of the main objects of research for philosophers.

მარინა სიორიძე

აბსურდისა და ამბოხის პრობლემატიკა ალბერ კამიუს შემოქმედებაში

რეზიუმე

ალბერ კამიუს შემოქმედებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აბსურდისა და ამბოხის პრობლემატიკას და წარმოდგენებს. მწერალმა შესძინა მათ პოზიტიური, შემოქმედებითი, მაცოცხლებელი არსი. აბსურდის შეგრძნება აღვიძებს ადამიანის ცნობიერებას, ის აღიმართება თავის ბედზე მაღლა და აბსურდში ნახულობს თავისი ყოფიერების არსს. ცნობიერება კი, თავის მხრივ, არის ამბოხის საწყისი – ესაა სწრაფვა გარდასახვისაკენ. ინდივიდის ბუნტი მრავალი ადამიანისათვის წარმოადგენს ღირებულებას, რომელიც აერთიანებს მათ შემოქმედებით ძალას. „მე ავჯანყდი, შესაბამისად, ჩვენ ვარსებობთ და ვიარსებებთ“ – ასეთია მეამბოხე ადამიანის პრინციპი.

აბსურდისა და ამბოხის პრობლემატიკა დღესაც აქტუალურია. კატაკლიზმებით სავსე თანამედროვე სამყაროში ეს საკითხი წარმოადგენს ფილოსოფიური კვლევების ერთ-ერთ უნიშვნელოვანეს ობიექტს.

LITERARY CONTEXT OF BULGAKOV'S "MASTER AND MARGARITA"

The novel "Master and Margarita" is the best work by Mikhail Bulgakov. During the years he worked on it, the author's concept underwent significant change from satirical novel to a philosophic work, in which the satirical line is just a component of the complex compositional unit.

Numerous studies of Bulgakov's life and creation show that he was unusually well-read and educated. The literary context is linked first and foremost to such names as Goethe, Dante, Hoffmann, Pushkin, Gogol, Cervantes, Dostoyevsky, and so forth. These links can be tracked in images, phrases, and the structure of the plotline. Literary critics have also noted the presence of Skovoroda and the poetry of Provencal Troubadours - Albigenians - in the literary context. It has justly been noted in the scientific literature that Bulgakov is rather guided by Gounod's opera, not Goethe's "Faust" (4).

Master says, addressing Bezdomny (Homeless): "Forgive me, however, perhaps you've never even heard the opera 'Faust'?" The Goethe literary context is emphasised in the epigraph taken from "Faust": "... and so who are you, after all? I am part of the power which forever wills evil and forever works good". It should be noted here that the description of Woland fully corresponds to the description of Mephistopheles: a grey beret, a walking-stick with a knob in the shape of a poodle's head, the black right eye and green left eye, and one eyebrow higher than the other. Finally, the letter "W", which Berlioz and Homeless managed to read in Woland's passport and on his cigarette-case, can be read (on the other side of the cigarette-case) also as "M" - Mephistopheles. Bulgakov deliberately emphasises Goethe, as he dissolves "Faust" in the fabric of narration in his novel, marking nevertheless out Mephistopheles from Gounod's opera "Faust", which he often listened to in Kiev, where Chaliapin sung Mephistopheles. It should also be noted that Schubert's romance, which Woland sings on the broken telephone in the bad apartment - "...and cliffs are my shelter..." - refers us not only to Mephistopheles, but also to Demon, which is again the opera Demon by Rubinstein.

Hoffmann is the second most important author shaping the literary context of "Master and Margarita". In particular, it is a question of "Golden Pot" of the German writer and storyteller. In Hoffmann's fairy tale, archivist Lindhorst's small house holds huge halls and winter gardens with mockingbirds. In Bulgakov's novel, there is enough space for ball rooms in an ordinary apartment and parrots crying in the gardens. A subtler pattern of Hoffmann's context in Bulgakov's novel can be found in such episodes as Azazello's conversation with Margarita and the transformation of cat Behemoth into a youth-demon. Azazello tells Margarita: "The devil take you! Sitting on the bench alone here!" In Hoffmann's "Golden Pot", the old witch tells Anselm: "Well, remain here and perish!" In Bulgakov's novel, cat Behemoth is transformed into a youth-demon at the night of transformations and with Hoffmann, Veronica thinks that the old woman's cat is a well-educated young man. It is possible to produce numerous such examples. It is also necessary to note here that the idea itself of Hoffmann's fairy tale is that "everyone will receive what he believes in". Bulgakov makes Woland say the same words.

Provençal Troubadours (Albigensians) shape a literary context in Bulgakov's novel in the case of Korovyev and the scene, where Judas is killed. Korovyev is called a knight throughout the novel:

"Why has he changed so?" Margarita asked quietly of Woland as the wind whistled by.

"The knight once made an ill-timed joke," Woland replied. "The pun he made in a conversation about light and darkness was rather unfortunate. As a result the knight had to spend slightly more time as a joker than he bargained for".

Korovyev was punished for a pun. In one of the books on Albigensian history, a capital letter was decorated in the shape of a knight in violet colour.

Toulouse besieged by the leader of Crusaders, Simon de Guy, was about to fall, but de Guy was killed in one of the attacks. One of the knights made a refined pun, which read approximately as follows:

Since Simon died, such joy condescended

On everyone in the city that light was made of dark.

According to the Albigensian doctrine, dark is completely separated from light. Therefore, the knight's pun was not suitable either for the forces of light or the forces of dark.

In one of the books on Albigensian history, there is an episode, which fully corresponds to the story of Judas' killing in Bulgakov's novel. (5) Pope's legate comes to the court of Raymund of Toulouse to excommunicate the count. When the legate leaves the hall, Raymund exclaims that the legate deserves death, adding, however, that the murder will stain his - Raymund's - coat of arms and expressing his assumption that "tracker dog will certainly be found to free Provence of the wolf". And that is what happens. When the Pope's legate leaves the city, he is caught and killed. Thus, Raymund indirectly voices his desire to have the legate killed. In the same manner, Pilatus tells his servant that he wants Judas to be knifed. The legate is killed outside the city, just like Judas is killed in Bulgakov's novel. The legate is stabbed with a knife in his back and heart, which is also in full correspondence with the episode, in which Judas is killed. Finally, in the Albigensian story, Raymund receives the killer as a friend and in "Master and Margarita", Pilatus receives Judas' killer Afranius as a friend and rewards him.

Scholars studying Bulgakov have noted in the novel views of Ukrainian philosopher Skovoroda. That is first and foremost the idea of "three worlds" and the dispute between Archangel Michael and Satan. Literary critics (1, 4) have also noted that Grigory Skovoroda may be one of Master's prototypes, as Skovoroda called himself a master, i.e. a connoisseur of the Evangelic text, who teaches reading and writing on the basis of this text.

One more literary context of the novel "Master and Margarita" is linked to Alexandre Dumas' novel "The Count of Monte Cristo". Similarity between the compositions of Bulgakov's and Dumas' novels is the first thing that arrests one's attention. Both novels seem to comprise two books: the first books tell about devoted and unjustly punished "bright" personalities (Yeshua and Dantès), and the second books tell about the deeds of powerful people, who take revenge or reward - Woland in one case and the Count of Monte Cristo in the second. It should be noted that Dumas, in turn, borrowed the story of Dantès from the Gospel and the idea of a super powerful human being from Goethe and Lesage ("The Crippled Devil"). Bulgakov seems to have caught a certain imitation of the Gospel by Dumas: Dantès is similar to unjustly convicted Christ and prosecutor Villefort to procurator Pilatus. The second advent of Dantès in his terrible hypostasis, a person who punishes and pardons, is also directly linked to the Scripture. Dumas' two books are clearly divided, but are connected logically and

chronologically. With Bulgakov, they are overlaid in layers and the thread, which connects them, seems to be lost at a glance.

It is interesting to consider the refined outlines of Bulgakov's novel, whose context is linked with Dumas' work. Here are several details: first of all, the Count Monte Cristo and Azazello are extremely accurate with the gun and then, Abbot Faria and Azazello have drops, which can both poison or resurrect a person. It would seem that these methods can be encountered separately with Shakespeare in "Romeo and Juliet" and with Pushkin in "The Shot", but there are too many similarities to enable us to speak about an accidental coincidence.

In both novels, teachers and disciples meet in captivity: Dantès and Abbot Faria in prison and Master and Ivan Homeless at madhouse. In both cases, it is the teachers, who come to the disciples. The teachers have the reputation of calm lunatics, while disciples are wild. In both cases, disciples go at large and teachers die in captivity leaving behind only their numbers without names. It is interesting that the number of Master is 118, in which the first figure coincides with the number of the building. The abbot's number is 27. The sums of figures in 27 and 18 are the same - nine. The difference between these numbers is also equal to nine. The difference between the number of Homeless - 117 - and the number of Master is one, so long as Homeless is in the same building. Otherwise, his number (17) is precisely half of the number of Dantès - 34. It differs from the abbot's number (27) by one (the first figures). It is also noteworthy that the wild behaviour of Dantès and Homeless is similar at the time, when they are delivered to the respective places of detention. The abbot, as well as Bulgakov's Master, is a polyglot. The latter is, in a sense, an ecclesiastic like a melamed. At any rate, he categorically rejects the title of writer, although he has written a great book. The abbot in Dumas' novel has also written a book, which is then published by Dantès. Bulgakov's Ivan Homeless, just as Dumas' Dantès, is the only legal representative of his teacher's book. At any rate, he is the only person, who knows its content. In this, both novels also resemble the Gospel.

As regards the retinue, the count in Dumas' novel has dumb Ethiopian Haydee, smugglers, a Sicilian with a knife, bandit Luigi, and so forth, and Woland has Gella, Behemoth, Fagot, Azazello with a knife, Abaddon, and so forth. In general terms, the descriptions of and actions by Woland and Monte Cristo are very similar. For example, the restoration of the wrecked vessel Pharaoh by the count does not differ in essence from the restoration of a burned manuscript by Woland in Bulgakov's novel. Given his charity, Woland does not at all resemble the Devil in the conventional sense of this word.

The ball in apartment No 50 with revived naked sinners - Messalina and Frieda - resembles not only the adventures in the house of Hoffmann's archivist Lindhorst, but also the dinner in the grotto with Count Monte Cristo (Sindbad the Sailor) and Baron Franz d'Epinay and the naked statues of Frieda, Messalina, and Cleopatra, which return to life under the influence of hashish.

For the purposes of this article, it is interesting to consider a scene in Dumas' novel, in which Monte Cristo and his two interlocutors talk in expectation of public executions through crushing (*mazzolato*) and through decapitation (*decapitato*). Similarly, Bulgakov's Woland talks with Berlioz and Homeless, saying that Berlioz will be decapitated. It was a tram (quite a blunt subject) that carried out *mazzolato*, while it is miserable master of ceremonies Bengalski who is *decapitato* (Behemoth tore away his head). It is true that the head was later returned in accordance with Woland's order, but in Dumas' novel, the second execution is cancelled thanks to Monte Cristo. It is noteworthy that the count has a very similar conversation with Villefort

about plans for revenge and sudden death or madness, which can thwart the plans, Villefort becomes subject to the revenge and goes mad (as well as Homeless).

Bulgakov adds the component of motives to his original game with the use of well-known literary texts, historic events, musical compositions, composers, the Gospel, and so forth as an artistic method. The motive of vampirism is one of the most interesting intertextual events in "Master and Margarita". In Duma's novel, this motive is present in the shape of rumours, which say that the count is a vampire, because his face is pale, his teeth are small and sharp, he eats nothing in the presence of people, and has excellent sight in the dark. Moreover, the count is compared with a vampire throughout the novel. It is in the same line that we should consider the motive of the telegrapher, who sends false information. With Bulgakov, the telegrapher is bribed by Likhodeyev and with Dumas, by Monte Cristo.

In both novels, the main heroines do not deserve light, but deserve calm. Both Mercedes and Margarita move away from light and are turned out to grass in solitary homes.

It is necessary to note one more peculiarity of how literary contexts linked to the novel "The Count of Monte Cristo" function in "Master and Margarita". Faria does teach Dantès, but Master is just said to be the teacher of Homeless. Dumas neatly places in the plot the episodes with the telegrapher and torture by hunger of Danglars, but with Bulgakov, they appear as reflections in Nikanor Ivanovich's night dreams and old wife's tales by Varenuška. With Dumas, a mass poisoner is in action, but with Bulgakov, the poisoner is just present at the ball. Monte Cristo summons and sends away a swindler - Father Cavalcanti, because that is necessary for the plot, but there is no sense in why Behemoth summons and sends away old fox Uncle Berlioz. It is obvious that Bulgakov uses literary contexts even when that is not necessary for the plot. He joins a strange aesthetic game, which obviously pleases the author and which often remains invisible for readers. M. Bakhtin regards such artistic and aesthetic game by the example of Rablé's work. In the famous chapter on Gargantua's wiping, all things seem to be removed from their places. All of them whirl in a strange round dance or, as Bakhtin puts it, "images of the things are deprived here of logical and other semantic links" (6, p. 404).

When people read Bulgakov's novel "Master and Margarita", they apprehend a central semantic area and peripheral areas surrounding it. The latter are filled with an open number of increasingly less obvious and increasingly more problematic associations, links, and parallels, which are infinite. This is true of both different contexts (literary, musical, and so forth) and internal motivational structure of the novel.

Literature:

1. Галинская И.Л. Загадки известных книг. - М., 1986.
2. Чудакова М.О. Булгаков и Гоголь//Рус. Речь, 1979, No2, с. 38-46; No 3, с. 55-59.
3. Утехин Н.П. "Мастер и Маргарита" М. Булгакова: Об источниках действительных и мнимых//Рус. Лит., 1979, No4, с. 97-102.
4. Лакшин В. Роман М. Булгакова "Мастер и Маргарита"//Новый мир, 1968, No 6 с. 175-185.
5. Осокин М. История альбигойцев и их времени. - М., 2000.
6. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. - М., 1990.

Литературный контекст романа М.Булгакова "Мастер и Маргарита"

Резюме

Литературный контекст романа М. Булгакова "Мастер и Маргарита" связан, в первую очередь, с именами Гете, Данте, Гофмана, Дюма, Пушкина, Гоголя, Сервантеса, Достоевского и т.д. Эта связь прослеживается в образах, фразах и строении сюжетной линии. В литературном контексте романа присутствует так же украинский философ Сковорода и поэзия провансальских трубадуров - альбигойцев. В свою своеобразную игру с использованием известных литературных текстов, исторических событий, музыкальных произведений, композиторов, Евангелия и т.д. в качестве художественного средства, Булгаков включает и мотивную составляющую. Смысловая составляющая романа заполняется открытым множеством ассоциаций, связей, параллелей, уходящих в бесконечность. Это касается как различных контекстов (литературный, музыкальный и т.д.), так и внутренней мотивной структуры романа.

ლილიანა ჯანაშია

*მ. ბულგაკოვის რომან „ოსტატი და მარგარიტას“
ლიტერატურული კონტექსტი*

რეზიუმე

მ. ბულგაკოვის რომან „ოსტატი და მარგარიტას“ ლიტერატურული კონტექსტი, უპირველეს ყოვლისა, გოეთეს, დანტეს, ჰოფმანის, დიუმას, პუშკინის, გოგოლის, სერვანტესის, დოსტოევსკისა და სხვების სახელებთანაა დაკავშირებული. ეს კავშირი მხატვრულ სახეებში, ფრაზებსა და სიუჟეტის აგებულებაში ვლინდება. რომანის ლიტერატურულ კონტექსტში უკრაინელი ფილოსოფოსი სკოვოროდა და პროვანსელი ტრუბადურების - ალბიგოელების - პოეზიაც ჩანს. თავისებურ თამაშში, რომელშიც მხატვრულ ხერხად ცნობილი ლიტერატურული ტექსტები, ისტორიული მოვლენები, მუსიკალური ნაწარმოებები, კომპოზიტორები, სახარება და ა.შ. არის გამოყენებული, ბულგაკოვი სამოტივაციო შემადგენელსაც ურთავს. რომანის აზრობრივი შემადგენელი შევსებულია უსასრულო ასოციაციების, კავშირებისა და პარალელების სიმრავლით. ეს ეხება როგორც სხვადასხვა კონტექსტს (ლიტერატურულს, მუსიკალურს და ა.შ.), ისე რომანის მოტივების შინაგან სტრუქტურას.

მელეა კვარაცხელია

(საქართველო)

ბასილ მელიქიშვილის „მამრფეობილი მამცხალი“

„მთას შეზმუოდი მთის გულთმისანი,
გზააბნეული მოზერის ზმუილით
თითქოს ამქვეყნად იყავ ხიზანი
სხვა სამყაროდან შემოხიზნული

...

და გულში ბოღმად ჩამოიგუბე
თითებდაგლეჯილ თუმბოლის სისხლი
რად ჩამოვარდი ბარად, ირემო,
თუ მთის ძახილი არ გასვენებდა,
და ღრუბლისაკენ ძველი ურემი,
ფილტვებდაცხრილულს აგასვენებდა“

ამ სიტყვების ავტორი, ქუჯი ძიძიშვილი (შემდგომში დიდი მეცნიერი) უკანასკნელი იყო, ვისაც, ბასილ მელიქიშვილი აკანკალებული ხელით ნაწერი ბარათით შეეხმინა, „ძმა ქუჯი! არა ვხუმრობ, ჩემი საქმე ძალიან ცუდად არის“.

იღმა 1930 წლის გაზაფხული. მწერალი, მართლაც, ძალიან ცუდად იყო. მზრუნველმა მეგობრებმა ბინა წყნეთში დაუქირავეს, მაგრამ 24 აპრილს მას „სამარე პირს დაექვა“. ძველი საყდრის ნანგრევებთან უხმოდ დაიტირეს და დედის გვერდით, სოფელ წვერში დაკრძალეს.

სამუდამო სასუფეველისკენ მეგობრებმა, ერეკლე ტატიშვილმა, „ცოტნეს ქვეყნიდან მოსულმა (როგორც მას უწოდებდნენ), ვიქტორ გაბესკირიამ, მიხო ბერტაშვილმა, ლექსო ივანიშვილმა, ვანო ტაბიძემ, სიკო ოზიაშვილმა, ოთარ ლოლაძემ, ქუჯი ძიძიშვილმა გააცილეს.

გარდაცვალებიდან 30 წლის შემდეგ ნათესავებთან ერთად (და, ბიძა, დის მეუღლე, შალვა ტატიშვილი) უკვე ცნობილმა საზოგადო მოღვაწეებმა აკადემიკოსმა, ევგენი ხარაძემ, პროფესორმა ქუჯი ძიძიშვილმა, მწერალმა მიხეილ მრევლიშვილმა, ბასილის ნეშტი პანტიანში გადმოასვენეს „ეს ჭაღარა კაცები იდგნენ 26 წლის ჭაბუკის, ბასილ მელიქიშვილის საფლავთან და ადრე გარდაცვლილ მეგობარზე ფიქრობდნენ, იმ კაცზე, ვისაც სიკვდილმა დავაუკაცება არ აცალა. ჭირნახული ვერ მოიწია, რაც ჰქონდა, ისიც გაეფანტა და დავიწყებას მიეცა მისი სახელი. ყველას ფიქრს ერთი ძველი, განუყრელი მეგობრის, (მიხეილ მრევლიშვილის) ფიქრი გამოხატავდა: „ბევრს გვპირდებოდა, კარგსა გვპირდებოდა და ასე უძრახით რათ წავიდაო“. (გ. შატბერაშვილი).

1918 წლის 26 მაისს, საქართველოში გამოცხადებული დამოუკიდებლობა 1921 წლის 11 თებერვალს რუსეთმა დაანგრია და მოსკო, რასაც გამოსვლები და გაფიცვები მოჰყვა. ყველაზე დიდ იმედს ხალხი ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმზე ამყარებდა, მაგრამ „ბედიწერად ეს ერგო ქაქუცა ჩოლოყაშვილს და მის რაზმს - თავისი ზნეობრივი ვალი პირწმინდად უნდა მოეხადათ, თორემ გველეშაპის გამოფატვრა ჯერ შორს იყო, ვიდრე მთელი კაცობრიობა ჩაერეოდა მის დასათრგუნად“ (რ. ჩხეიძე).

სწორედ ამ პერიოდის ქართულ მწერლობაში გამოჩნდა ბასილ მელიქიშვილი, „ის იყო საშუალო ტანის, პირხმელი, ჩოფურა ახალგაზრდა, მუდამ ტკბილმო-

უბარი, მაგრამ კილონადვლიანი“. (ბ. მელიქიშვილი, „მკერდშებოლილი მერცხა-ლი“).

ბასილ მელიქიშვილი 1904 წელს 2 ნოემბერს დაიბადა თეთრიწყაროს რაიონში, სოფელ ზირბითში. ყოფილი მოჯამაგირის, „მთიელი ვანოს“ ოჯახში. დედა ადრე გარდაეცვალა და მამამ 8 წლისა თბილისის სასულიერო სემინარიაში მიაბარა, საიდანაც სათვადანაურო გიმნაზიაში გადავიდა. 1924 წელს დაამთავრა სათვადანაურო გიმნაზიის ბაზაზე შექმნილი XI ტექნიკუმი.

ბავშვობიდანვე სუსტს, ტუბერკულოზის ნიშნები აღმოაჩნდა. ამ პერიოდში გარდაეცვალა მამაც და საკმაოდ დიდი და ხელმოკლე ოჯახი ავადმყოფის სარჩენი გახდა, მიუხედავად ამისა, 1925 წელს ის მაინც ჩარიცხა თსუ სოციალურ-ეკონომიკურ ფაკულტეტზე, შემდეგ კი ლიტერატურის სპეციალობაზე გადავიდა.

საქართველოს იატაკქვეშა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასა და 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებასთან დაკავშირებით ჩეკისტთა საიდუმლო დავთრებში მისი გვარ-სახელიც ფიგურირებდა და ოფიციალური ბოლშევიკური ხელისუფლება სიკვდილამდე სდევნიდა მას.

1924 წელს აჯანყებულებმა დუშეთიდან მანგლისისკენ გადმონაცვლეს და შეძლეს მენშევიკური ხელისუფლების რესტავრაცია, მაგრამ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმი ისევ განდევნა წითელმა ჯარმა, ბასილ მელიქიშვილიც გაჰყვა „შეფიცულებს“, რის გამოც, მამა დააპატიმრეს და ჩეკადან მეტეხის ციხეში გადაიყვანეს, მშობლის მოსაკითხად მისული დაიჭირეს და საპატიმროში შეაგდეს. იქვე გაიგო მამის დახვრეტის ამბავი, რაც ძალიან მტკივნეულად განიცადა, პატიმრობიდან გამოსულმა ჯანმრთელობა ვერ აღიდგინა, ჭლექს ნევრასთენიაც დაემატა – არც ნაწარმოებებს უბეჭდავდნენ და არც სამსახური აღირსეს. სოფლის მასწავლებლობიდანაც გაათავისუფლეს, მეგობრებიღა უმსუბუქებდნენ მძიმე ყოფას და მასზე ზრუნავდნენ. პაოლო იაშვილის დახმარებით აბასთუმანში წავიდა სამკურნალოდ, მაგრამ იქაური ჰავა ვერ აიტანა და მალევე დაბრუნდა უკან.

ცნობილი მწერალი, გ. შატბერაშვილი ბ. მელიქიშვილთან პირველ შეხვედრას რუსთაველზე ასე იხსენებს, „1928 წელს ის 24 წლისაც არ იყო, მაგრამ ხნიერ კაცად მომეჩვენა, საოცრად გამხდარი, გაყვითლებული ღოყები, ნაოჭები. ენერგიული, მეტყველი თვალები ჰქონდა, მაგრამ ლაპარაკს რომ იწყებდა, საოცრება იყო, გარეგნობაზე აღარ ფიქრობდი...“ (შატბერაშვილი გ., საუკუნო საგზალი).

„ბასილ მელიქიშვილი, ნიადაგ ჩუმი და მოკრძალებული იყო, არც ლახტს თამაშობდა და საერთოდ არ ერეოდა თანატოლთა გართობებში. მოკრძალებული იყო, მაგრამ თავის თავში გამოკეტილი და სკოლის კლასელთაგან გარიდებული როდი იყო. ადვილად არავის მიენდობოდა, მაგრამ, თუ ვინმეს კეთილი თვალთშეხედავდა, მას მყისვე გულს გაუხსნიდა და თავდაუზოგავ მეგობრად გაუხდებოდა... ვერ იტანდა მლიქვნელებს და ორპირებს“, - წერდა ქუჯი ძიძიშვილი.

მისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა სიყრმის მეგობრებმა, ევგენი ხარაძემ და ქუჯი ძიძიშვილმა გადაარჩინეს.

აღექსანდრე გომიაშვილის ხელშეწყობით 1963 წელს გამოიცა ბასილ მელიქიშვილის მოთხრობების პირველი კრებული. 1987 წელს მეორე, რომელიც, პირველთან შედარებით, უფრო ვრცელი და სრული იყო. (აქ შევიდა „ჯილაგი“, „თურმანი“, „გელიყარი“, „გველების ტბა“, „ვარძია“, „გახელილი თვალები“, „მოკვეთილი თითი“, „ზირბითის ღამეები“, „ორფეხი“, „ქვირინაი“ და სხვ.

„ბ. მელიქიშვილის გმირები მთიელები არიან, ძლიერი ადამიანები. ცხადია, ვაქას შემდეგ დაბადებული ახალგაზრდა მწერალი მთიელთა ყოფის ხატვისას ვერ ასცდებოდა მის არწივის გზას, მის კილოს, მისი პოეტური სამყაროს გავლენა ეს

გამანაყოფიერებელი გავლენა მადლივით აცხია მწერლის თემასაც და სიტყვასაც (შატბერაშვილი გ., წერილები).

მწერალს პირველი აღიარება „მკერდშებოლილმა მერცხალმა“ მოუტანა. მელიქ მიხეილ ჯავახიშვილის ხელშეწყობით დაიბეჭდა ალმანახ „არიფიონში“, ავტორი ნაწარმოებს ხშირად „თორელითაც“ მოიხსენიებს, ხოლო გ. შატბერაშვილი „პოეტურ“ მოთხრობას. „მე აღფრთოვანებული ვიყავი მისი „მკერდშებოლილი მერცხლით“ (შატბერაშვილი გ., წერილები). მას „თამამად შეიძლება პოემა ვუწოდოთ, დახატულია ქართველთა ბრძოლა ეროვნული გადაგვარების, თავისთავადობის დაკარგვის წინააღმდეგ. ერთ-ერთ ეპიზოდურ გმირად გამოყვანილია ალექსანდრე ბაგრატიონის ძე ერეკლე მეორისა. თორელი და მისი ვაჟიშვილი მშობლიურ მთებს მიაღწევნ და არ იზიარებენ ბედს, საბრალო მკერდშებოლილი მერცხლისა, რომელმაც, გადაგვარების შიშით, საკუთარი კლანჭებით ყელი გამოიღადრა და თავი მოიკლა“. (შატბერაშვილი გ., წერილები).

1963 წელს გამოცემული მოთხრობების კრებულის წინასიტყვაობაში ვკითხლობთ, „ბასილ მელიქიშვილის შემოქმედების მთავარი თემა თორელია და თორელის თემის ლეიტმოტივი მიჰყვება კრებულში წარმოდგენილ ოთხივე მოთხრობას, ამიტომ ბუნებრივია, კრებულს, „მკერდშებოლილი მერცხალი“ ვუწოდეთ“ (ალ. გომიაშვილი, ბასილ მელიქიშვილის „მკერდშებოლილი მერცხალი“) ბასილ მელიქიშვილის თითქმის ყველა ნაწარმოებს სევდის ხაზი გასდევს. „ეს მოთხრობები და მინიატურები იწერებოდა ამ საუკუნის ოციან წლებში, სხვა პირობებში, მძიმე სენით გაწამებული ჭაბუკის მიერ, ამიტომ, ბუნებრივია, ამ თავისებური შემოქმედის ზოგიერთ ნაწერს თან სდევს სევდიანი კილო, მისტიკური ხილვა, განწყობილებათა ქაოსურობა, მაგრამ ყველაფერს ანაზღაურებს წიფელი თავდადებული სიყვარული სამშობლოსი და მისი ენისა“ (შატბერაშვილი გ., ბასილ მელიქიშვილი).

სანდრო რაზიკაშვილი „მკერდშებოლილი მერცხალი“ ახალი ქართული მწერლობის დიდ მიღწევად მიაჩნდა და არა ერთხელ უთქვამს, „ბასილი ცოტას კობტაობს, მაგრამ მომავალში შორს წავა... მისი სახით ქართულ მწერლობას თვალსაზრისო ბელეტრისტი ეყოლებაო“ (შატბერაშვილი გ., ბასილ მელიქიშვილი).

პიროვნების თავისუფლების იდეა, რომელიც თავისთავად დაკავშირებულია სამშობლოს თავისუფლებასთან, ერთ-ერთი მთავარი საკითხია ზემოთ დასახელებულ მოთხრობაში.

სოფელს, რომელსაც ლეკებისგან უსახელო კოშკი იცავდა, ერთ დღეს „ლეკები მოეკალიავენ“ და ცეცხლი წაუკიდეს. ხვედიამ (თორელის მამამ) ბელადი მოკლა. მტრები კუდამოძუებულები გარბოდნენ, მაგრამ მოახერხეს და თან გაიყოლეს ხვედუა და პელოს 13 წლის ბიჭი თორელი, რომლის გზა-კვალს წლების განმავლობაში მშობლებმა ვერ მიაკვლიეს. დედა დღედაღამ ტიროდა, მამა რამდენჯერმე იყო დაღესტანს, მაგრამ... გაიარეს დღეებმა, ტანჯვამ, თვეები აიკონა და თითქოს მიხედდა თორელის დაკარგვის ამბავიც. „გაგიტაცეს ლეკებმა და წინ აგიდაპეს თოვლით დანაბარდი მთაგრეხილი, გამოგამწყვდიეს ბაღლო თორელო შუა ლეკეთს, ყრუ ანდიასა“.

პატარა ტყვე თორელი დაღესტნის ერთ-ერთ სოფელში „დანკმა ბელადმა აბულმა იშვილა. მან ქოსას გაუღალა საფასე ცხვარ-ძროხა და ყველანაირად ცდილობდა ბავშვისთვის „გალეკების“ პერიოდი შეემსუბუქებინა. ერთხელაც, თორელს მამობილმა ჩამოუტკბილაო“, „ისწავლე შვილო, ლეკურის ცეკვა, ისწავლე. ხომ ხედავ მოხუც ახუნდის, შენსავით ბაღლი გამოიტაცეს გურჯისტანიდან, ჰხედავ. სოფლის ბოლოს მოხუცი ლეკი რომ მიიკაკვება? რა იცი, რომ იმასაც ქართული სისხლი არ უდუღს... დიახ, რა იცი, რომ კეთილი მუსას დედაც ტყვე ქალი იყო შილდიდან? თავისუფლების მოყვარე ერის შვილს, რომელსაც თვალეები მტებს

იქით გაურბის და ხშირად სამშობლოსკენ მიმავალი ღრუბლებს ცრემლიან მზეს
რას აყოლებს. ამ სიტყვების მოსმენა არ სიამოვნებს. ავტორის მიერ გამოთქმული
ეჭვი, „ალბათ მალე შეეგუები ლეკეთს თორელს, ალბათ“ არ მართლდება, მის
თავისი კუთხე ენატრება, ახლობლებთან ყოფნა და თავისუფლება უნდა და სურვი-
ლი ამისა იმდენად ძლიერია, რომ უღამაზეს გრძნობაზე. სიყვარულზეც კი ამბობს
უარს. იმ დეიზე, რომელმაც მას მოუტანა „მკერდს ჩაღაგებული ლეკური ყველი
და უბიწო ტანი“ (გვ. 18), იმ დეიზე, რომლის სიყვარულით დაბრმავებაზე ამბობ-
დნენ, „თორელი ჰხედავს, მაგრამ ბრმა არისო“ (გვ. 16).

თორელის სწრაფვა თავისუფლებისკენ და თავისუფლებისათვის ძალიან
ჰგავს ეროვნული გმირის, მერაბ კოსტავას სულის ტკივილს (კოსტავა მ., თავისუფ-
ლება). „რაოდენ თავისუფლებაა, საოცარო ფრინველო, მტრედი შენს მოძრაობაში !
განუსაზღვრელი ექსტაზი სივრცეთა შთანთქმისა, ერთდროულად ყველგანყოფნის
სურვილი. თავისუფლება დიახაც გულისხმობს ყოვლისმომცველობას და სენ უთუ-
ოდ ფლობ მას სივრცეში, რომლის სინაკლებესაც მომეტებულად განვიცდი მე,
როგორც პატიმარი, მაგრამ შენს უბოროტო გულს, შენს უმანკოებას ვფიცავ, უსპე-
ტაკესო, კიდევ მეტად რომ დაეწროვდეს საკანი, თუნდაც რომ დაიძრნენ და კუ-
ბოს ფიცრებივით შემომეჭედონ მისი კედლები. სენ მაინც ვერ იქნები ჩემზე თავი-
სუფალი. შენ სივრცეებმა გასწავლეს ფრენა... არამც და არამც შენ არა ხარ თავი-
სუფლება, არამედ მარტოდენ სიმბოლო ხარ თავისუფლებისა. ნამდვილი თავი-
სუფლება აქ კუბსადარ ვიწრო საკანში იშვის. აქ შეგრძნებათათვის, ხანგრძლივ
მოწყენილობაში იბადება იგი. უჩინრად ისახება ენერგიულ ფიქრებში, და იძვრის
როგორც მდორე მესხიერებისა და მიეშურება ჩემივე ცხოვრების სათავისაკენ.

„მერცხლებს წელიწადში, სულ მცირე, ორი ნამრავლი ჰყავთ. როგორც წე-
სი, პირველი ნამრავლი უფრო სიცოცხლისუნარიანია, ვიდრე მომდევნო ბუდიდან
გადმოფრენის ორი კვირის თავზე, ბარტყები დამოუკიდებელ ცხოვრებას იწყებენ...
ბოლო ნამრავლს შეიძლება ზრდა-განვითარება საგრძნობლად შეუგვიანდეს. ასე-
თები ჩვეულებრივ, თბილ ქვეყნებში ვეღარ მიფრინავენ, ადგილზე რჩებიან და ხში-
რად იღუპებიან კიდევ, არა აქვს მნიშვნელობა, სოფლის იქნება თუ ქალაქის მერ-
ცხალი (გეგეჭკორი ა. დედაბუნება).

ალბათ, ფრინველებს ჩამორცენილი, შეგვიანებული, სოფლის მერცხალი
იყო თორელის ოჯახში კერიის თავზე ტანსაცმლის გასაშრობად შემოდებულ ხა-
რისხს რომ შეაფარა თავი. მტრედისგან განსხვავებით, ის არ არის თავისუფალი,
ის არც იმ გაზაფხულის მაუწყებელი მერცხალი, რომელმაც ხალხს სიხარული,
იმედები და მომავლის რწმენა მოუტანა

სული მეცა გაზაფხულის,

უცნაური ვიგრძენ ძალი !..

მასში არ არის სიძლიერე. ის პატრონივით სხვას შეკედლებული და სხვაზე
დამოკიდებულია, რომელიც კვამლისგან საკუთარ სახესაც კი კარგავს. „რძისფერი
მკერდი შეიბოლა და გულმა დაკარგა სახე, იწიწკნის გულს, არა უშველა რა, მა-
ინც იმჭვარტლება“ (მელიქიშვილი ბ., მკერდშებოლილი მერცხალი). ასეთი შეც-
ვლილი, გაზაფხულზე დაბრუნებულმა მოკეთებელმა არ მიიღეს დაკორტნეს და დაა-
სისხლიანეს. ყელგამოღადრულ მერცხალს სისხლმა მოჰბანა სიშავე და თორელის
წინ თეთრგულა ფრინველი, დაეცა თავისუფლებადაკარგულმა საკუთარი თავის
სასტიკი განაჩენი გამოუტანა. მან თავი მოიკლა.

„მერცხალმა თავი მოიკლა“ - საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ თო-
რელს საბოლოო გადაწყვეტილება მიეღო. წლების განმავლობაში სამშობლოდან
მოშორებულმა სულმა აიწყვიტა, შეუძლებელი იყო ასე ცხოვრების გაგრძელება.
„დეი, ეხვეწებოდა თორელი საყვარელ მეუღლეს, - ყნდა წავიდეთ აქედან, მეც მერ-

ცხალი მიდრღნის გულს, დეი, აქედან უნდა წავიდეთ, მთებს იქით არაგვი, აქ კი - სიკვდილი ან სახის დაკარგვა... მაგრამ დეიც დიდი სულიერი კულტურის მატარებელი მთიელი კავკასიელი ხალხის შვილია. დადესტნის ადათის და ტრადიციის მატარებელი, რომელსაც თორელზე არანაკლებ უყვარს თავისი სამშობლო. მამის შეკითხვაზე, „შენც ხომ არ გინდა თორელთან ერთად წასვლაო, - პასუხობს, „ჩუმი, მამი, ჩუმი! ლეკეთს იქით ჩემი ფეხი არ იქნება, გახდება, თვალი დაბრმავდება, გულს ჭია ამოჭამსო“. (მელიქიშვილი ბ., მკერდშეპოლილი მერცხალი)

შვილთან ერთად გაქცეულ თორელს ფეხდაფეხ სდია დეიმ, სამშვიდობოს გასულეზმა. მთის გამოღმა დატოვეს გამწარებული დედა, „კლდესთან დარჩა დედა, უბედური და თმებგაწეწილი. შვიდი დღე იდგა კლდისპირსა და მეშვიდე დღეს გადაიხეხა უფსკრულში. თმები დაახვია ბენტერა ქუნსა და გული ქვალოდსა ქუნთან-ვე რომ დაყუდებულა“.

კიდევ ერთხელ გვხვდება ნაწარმოებში შვილისდაკარგვით დამწუხრებული დედის სახე, თავიდან - როცა ლეკები თორელს გაიტაცებენ, წლების მანძილზე მტირალი დედა პელო და სვილისგარეშე დარჩენილი, მაგრამ სამშობლოზე უსახლუროდ შეყვარებული დეი.

სამშვიდობოს გასულმა და ბედნიერმა თორელმა თავისუფლად ამოისუნთქა. ყაზბეგის ზოგიერთი გმირისაგან განსხვავებით, მის გონებაში წამიერი ჭიდილიც კი არ ყოფილა არჩევანისა - მშობლიური კუთხე ან დეი. მას შემდეგ, რაც მოესიყვარულ მშობლიურ კუთხეს, დატკბა მისი სილამაზით და ბუნებით დადესტნისკენ საღაშქროდ მიმავალ ჯარს შეუერთდა. სიყვარული მეუღლის ნახვის სურვილით, მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო.

ბ. მელიქიშვილის გმირის, თორელის ცხოვრება ტყვედაყვანის დღიდან სიცოცხლის ბოლომდე მშფოთვარე და ტრაგიკულია. საყვარელი ადამიანის გვერდით უბედურია, იმიტომ რომ სამშობლო და მშობლები ენატრებოდა. ოცნების ასრულების მერე კი პირიქით მოხდა, მაგრამ იმდენად დიდი იყო სურვილი თავისუფლებისა, რომ მწერალი შეგნებულად გადაადგმევინებს თავის გმირს ნაბიჯს სამშობლოსკენ და არა სიყვარულისკენ.

ბასილი მელიქიშვილმა პროზაში თავისებური სტილი შემოიტანა. ის მართლაც არ ჰგავს არავის.

„მშვენიერი ენა აქვს ბ. მელიქიშვილს. მშობლიური კუთხის კოლორიტულ მეტყველებაში ეშხიანად გაისმის „ქართლის ცხოვრების“, სახარების ხმა, გაზაფხულის ამღვრეული და ადიდებული არაგვის ძახილი“, - წერს გიორგი სატბერაშვილი.

ის წერს მანერითაც განსხვავდება სხვებისგან... სიტყვიერი მასალის განლაგებაში, გმირის ხასიათის გახსნაში თუ ბუნების აღწერაში.

მუდამ ფრთიანი სახეებით მოაზროვნე იგი, უფრო პოეტია და მისი მოთხრობების დადებითი და უარყოფითი მხარეც ეს არის.

ხშირად ახალგაზრდა შემოქმედზე იტყვიან ხოლმე: „მაჭარივით დუღს, დაღვინდება და უკეთესი იქნებაო“. ღვინო კარგია, მაგრამ არც მაჭარია ნაკლები. ბასილ მელიქიშვილის ნაწერები მარად დუღილში მყოფი მაჭარია (შატბერაშვილი გ., წერილები).

მის შემოქმედებაში ხშირად ვხვდებით ახლებურ სიტყვათწარმოებებსაც, მარტო „მკერდშეპოლილი მერცხლიდან“ შეგვიძლია უამრავი მოვიტანოთ. მაგ.

1. „სოფელს მოიკალიავენ“ (ლეკები) (გვ. 4)
2. ამოიმიზნა (ბელადი) (გვ. 4)
3. აიგუდანაბადავა (ლეკმა) (იქვე)
4. აგიდარაბეს მთაგრეხილი (6)

5. ჩამოგიტკბილა (6)
6. დაიკონა (ტანჯვამ თვეები დაიკონა)
7. გურჯისტანი დაინებლიეს (გვ. 9)
8. ამონაგარდებული უღვაშები (12)
9. ჩამოხუნაგდა ნისლი (12)
10. აბუნაგდნენ მთაში (14)
11. ამოგრიანებულია ქარი (26) და სხვ.

მწერლის სიცოცხლეშივე ჰქონდა დამკვიდრებული თავისებური ხმის მქონე მწერლის სახელი. თავიდან ის ლექსებს წერდა, მაგრამ ამ გატაცების მერე, ალექსანდრე გომიაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ „ვწუხვართ, რომ დიდად ნიჭიერმა ახალგაზრდამ სულ რამდენიმე მოთხრობა დაგვიტოვა, მაგრამ დაგვიტოვა მოთხრობები, რომლებიც ბასილ მელიქიშვილმა ქართული მწერლობის დიდი ტაძრის ჭაღზე დაანთო საკუთარი სულის პატარა სანთელი“.

ლიტერატურა:

1. მელიქიშვილი ბ., „მკერდშებოლილი მერცხალი“, თბ., 1963
2. გაბესკირია ვ., თხზ., ტ. IV, თბ., 1974
3. გეგეჭკორი არნ., დედაბუნება, თბ., 1986
4. გომიაშვილი ალ., ბ. მელიქიშვილის მკერდშებოლილი მერცხალი, თბ., 1963
5. კოსტავა მ., „თავისუფლება“, ჟურნ., „შავლეგო“, თბ., 1990
6. მჭედლური დ., თურმანი და მისი ავტორი, გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1993
7. ჩხეიძე როსტომ, იდუმალი წამთა ათინათი და სხვა ესეები, თბ., 2000
8. ჩხეიძე რ., მზის ამოსვლის წინ, თბ., 1997
9. ჩხეიძე რ., როცა შვიდნი ვართ, თბ., 1005
10. შატბერაშვილი გ., საუკუნო საგზალი, თბ., 1991
11. შატბერაშვილი გ., თხზ., ტ. IV, თბ., 1975
12. ჭანია ლ., შამილი ქართულ მწერლობაში, თბ., 2009.

Medea Kvaratskhelia

«Sooty-Card Swallow» by B. Melikishvili

Summary

The name of the writer Basil Melikishvili was closely connected with the national movement of Georgia in the 20s of the 20th century. He was fighting together with national hero of Georgia Qaqtusa Cholokashvili, a well-known Georgian patriot.

Literary works of B. Melikishvili were saved by his devoted friends, outstanding Georgian scientist Evgeni Kharadze and outstanding person Quji Dzidzishvili.

Georgian scholars wrote that B. Melikishvili was spiritual descendent of the great Georgian writer and thinker Vazha-Phshavela.

Melikishvili had repeated dialectical peculiarities of the writers poetical style.

The most important novel of the writer « Mkerdshebolili Mertskhali » (« Sooty – Card Swallow ») was published in the literary magazine « The Ariphioni ».

Georgian scientists wrote, that the novel was a real symbol of Georgian people's fighting for independence of their native country, its development and free future.

The article presents different ideas of novel and several short-stories by B. Melikishvili (Ideas of S. Razikashvili, G. Shatberashvili, Al. Gomiashvili's novel – verbal forms as well. The novel is important not only in content but in form as well.

The ideals of the main character of the novel – Toreli – are the same as the ideals of outstanding Georgian national hero – Merab Kostava.

Медея Кварацхелия

«Закоптелая ласточка» Б. Меликишвили

Резюме

Имя писателя Б. Меликишвили тесно связано с национальным движением в Грузии в начале XX века.

Б. Меликишвили был сподвижником национального героя Грузии К. Чолокашвили – широко известного грузинского патриота.

Литературное наследие Б. Меликишвили сохранилось благодаря стараниям его друзей – выдающего грузинского учёного – Евгения Харадзе и Куджи Дзидзишвили.

Грузинские учёные писали, что Б. Меликишвили можно считать наследником великого грузинского писателя и мыслителя Важа-Пшавелы. Меликишвили унаследовал диалектические особенности поэтического стиля великого горца.

Самый известный роман Б. Меликишвили «Мкердшеболили мерцхали» («Закоптелая ласточка») был опубликован в литературном альманахе «Арипиони».

Грузинские учёные подчёркивали, что роман – символ борьбы грузинского народа за независимость, борьбы против национальной катастрофы.

Семейство Торели – аллегорический символ грузинских патриотов, борцов за свободное будущее страны.

В статье представлены разные мнения о романе и некоторых рассказах Б. Меликишвили (размышления С. Разикашвили, Г. Шатберашвили, Ал. Гомиашвили).

В романе Б. Меликишвили много неологизмов т.н. вербальных форм.

Роман интересен не только в смысловом, но и в формальном плане.

Идеалы главного героя романа – Торели – совпадают с идеалами выдающегося человека, национального героя Грузии Мераба Костава.

О ЖАНРЕ «АЛ-МУТАЛИФ ВА-Л-МУХТАЛИФ» В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Известно, что каждое малое государство, добровольно или принудительно вошедшее в состав большого, обретает не только новую государственность, но и новую культуру, одновременно сохраняя и трансформируя свою собственную. Подобное произошло и с Азербайджаном. Войдя в VII-VIII веках, в результате арабских завоеваний, в состав Халифата, Азербайджан стал частью мусульманского Востока с богатейшей синкретической культурой: общность территории, религии, государственного языка способствовали взаимообогащению всех культур, образовавших впоследствии единую средневековую мусульманскую культуру. Уже в VIII-IX веках местное население приняло арабский язык не как язык чужеземцев, а как язык священной книги, науки, культуры, общения.

Посредством арабского языка азербайджанцы познакомились со священной книгой – Кораном, духовной и научной литературой и вместе с другими народностями участвовали в создании арабо-мусульманской культуры.

Многие личности – выходцы из Азербайджана учились в культурных центрах Арабского Востока, таких как Медина, Дамаск, Багдад, Куфа, Фустат, Александрия и т. д., овладевали религиозными и научными знаниями. Поэтому исследование каждого памятника, в создании которого принимали участие выходцы из Азербайджана, является вкладом в дело изучения культурной жизни родины.

В арабской историографии тема роли личности в обществе начала проявляться как новый элемент в X-XI вв. Биографии личностей, их роль в культурной жизни отныне начала акцентироваться в произведениях арабо-мусульманских мыслителей. До этого времени Коран распространялся в устной форме. По той причине, что ислам с момента своего появления остерегался сомнений в себе, и, чтобы предупредить возможность возникновения в будущем обсуждения своих положений и споров вокруг них, которые могли бы привести к подрыву веры, Пророк запретил записывать суры Корана. В своей работе «Коран – его происхождение и образование» А.Гассиев писал: «Мухаммад не любил давать и не давал записей сур Корана народу. Он считал, что Коран должен жить в памяти и сердце». А запись может послужить поводом к спорам и расколам, расколов и споров в вере в своей общине он боялся пуще всего (1, с.298; 15, с.62-63). В Коране есть даже специальная сура, направленная на устранение раскола: «Если ты слушаешься большинства тех, кто на земле, они сведут тебя с пути Аллаха. Они следуют только за предложением, и они только ложно измышляют» (2, с.116). От ниспослания Корана до его фиксации прошло несколько десятков лет. В течение этого периода была подготовлена почва для создания мусульманских библиографических трудов. Только во время правления халифа Османа велась ее запись. Первым библиографическим сочинением на Арабском Востоке о приверженцах пророка и их последователях было произведение «Ат-Табакаат ал-кабир» Хамда ибн Саад аз Зухри ал-Басри (умер в 230/845). Вслед за этим стало известным среди своих читателей произведение «История Бухари», повествующая об авторитетных хадисоведах-пересказчиках. Если во время формирования халифата и первых арабских завоеваний

больше места уделялось написанию политической истории (в произведениях ат-Табари, ал-Балазури и др.), то со временем стало отдаваться предпочтение жизнеописаниям личностей. Абульхасан ибн Сахл ибн Аслам ал-Васити ар-Раззаз (умер в 288/902), известный как Бахшал, в своем произведении «Тарихи Васит», 10 страниц из 258 уделил политической истории, а остальные 248 выдающимся личностям (3, с.203). После книги ал-Васити регистрация личностей имеется в произведении «История Багдада» Абу Бакра Ахмед ибн Али ибн Сабит, известный как Хатиб ал-Багдади (умер в 463/1070-71 гг.), где он указал названия и описал свои населения Багдада, составленные им самим. Основная часть произведения историка XI века Абдуррахмана ал-Джаузи была посвящена биографиям выдающихся людей, где автор, придерживаясь хронологической последовательности, в обязательном порядке дает даты их смерти.

Интерес к человеку, большой вес индивидуально-личностного начала в общественной мысли не были случайны в условиях развитого феодализма (4, с. 9). Причину использования средневековыми историками этого стиля О. Г. Большаков связывает с тем, что они были теологами и знатоками хадисов (3, с. 203). Следует отметить и мощь исламского фактора в изучаемый период. Если политическая история в начальный период халифата писалась на заказ, то, начиная с X-XI вв., в результате широкого распространения ислама возникла потребность в регистрации наиболее отличившихся личностей мусульманского мира. Поэтому современные арабские ученые связывают понятие «регистрации» (сиджил) именно с исламом и считают это одним из его особенностей (5, с. 3). Такого рода записи стали вестись при описании жизни Пророка Мухаммада (с.а.с.), затем о его приверженцах, их последователях, комментаторах и т. д. Однако со временем, из-за схожести имен, их чтения и написания был создан отделившийся от исторической литературы жанр «л-муталиф ва-л-мухталиф» (сходные и расходящиеся), который охватывал разные области науки. «Китаб аль-муштарики вад ан ва-л-муфтарики сук ан» («Книга об именах, общих по форме, отличающаяся по обозначаемой местности») географа XIII века Йакута ал-Хамави является продуктом этого жанра. Автор о причине создания этого труда пишет следующее: «Я привел в пример выбранные мною из произведения «Муджам ал-булдан» нисбы, порождающие спор, одинаковые в правописании и произношении, различные по местоположению, утерявшие первичные названия и корень, измененные в соответствии с пониманием говорящих, для облегчения работы летописцев; а также я упростил [непонятные] иностранные имена и высказывания свидетелей, приведенные в «Муджам ал – кабир». Я собирал их из анекдотов, бесед, переписывал из стихов поэтов и это я подарил тем, кто их использует для облегчения своей работы» (6, с. 3,4).

Основной целью этого произведения является сравнение названий местностей: областей, городов, крепостей, деревень и даже поселений, базаров, святых мест и так далее, а также гор, островов. Это произведение является основным шагом в выявлении, сопоставлении и группировании вышеуказанных географических местностей.

В произведении также рассказывается о жизненном пути деятелей культуры различных регионов. Проведенные нами исследования указывают на то, что это произведение Йакута имеет очень большое значение в выявлении новой информации о местных топонимах. Важность данного произведения состоит также в том, что оно помогает уточнить происхождение выдающихся личностей (7, с. 40).

В исторической литературе этот жанр был развит не только в сфере географии, но и в истории, а также в истории литературы. Причиной возникновения такого рода жанра в истории литературы оказалась схожая форма написания букв «б» и «с» в

именах личностей, невнимательность к таким буквам в неарабских словах как «з», «х» и «ш», и допущение ошибок во время переписывания со стороны неграмотных переписчиков. Причиной широкого распространения этого жанра является его важность в одинаковой степени для писателя, историка, литератора и исследователя. Значение сочинений «ал-муталиф в-ал-мухталиф» появляется тогда, когда имена, прозвища, кунья и нисбы ученых бывают схожими, их форма письма подлежит сомнению, появляется нужда в их уточнении. Знаменитый ученый-географ XIII века Йакут аль-Хамави по этому поводу пишет: «И переписчики, и передатчики, и даже ученые, некритически относящиеся к именам, часто закрепляют совершенно неправильную форму». Как образец он приводит современный ему комментарий на «Макамы» ал-Харири одного почтенного филолога, который ошибочно писал, что Табриз находится в 20-ти фарсах от Манбиджа и является одним из маленьких городов - столиц Шама (8, т.1, с.10). Один из средневековых авторов Хаджи Халифа в своем произведении «Кашф аз-Зунун» так объясняет этот термин: «Уточнение имен личностей можно считать самым важным, потому что если нельзя поставить в рамку слова, которые идут до и после, то это имена собственные». Он же, сгруппировав авторов, писавших в этом жанре, указал имена трех из их представителей:

1. Хафиз Абуль-Хасан Али ибн Омар ад-Дарагутни ал-Багдади (умер в 385/ 995).
2. Абдулгани ибн Саид ал-Азди (409/ 1019).
3. Хафиз Абу Бакр Ахмед ибн Али ал-Хатиб ал-Багдади (472/1070).

На основании дополнений, сделанных к произведению ад-Дарагутни «ал-Мухталиф ва-л-муталиф фи асмаи-р-риджал» ал-Хатиб ал-Багдади создал свое произведение «ал-Мутаниф фи такмилат ал-мухталиф». Одна копия этого произведения находится в Берлинской Национальной Библиотеке (5, с.10).

Собрав произведения из этого цикла в серию произведений по ономастике, А. Халидов добавляет в эту группу также произведения Абу Насра ибн Макулу и Ибн Нокты (9, с.93). Сюда можно добавить произведение Ибн ас-Сабунни в этом жанре.

Сделав дополнение к сочинению Хатиба ал-Багдади, Абу Наср Али ибн Хаббатутла ибн Макула (умер в 487/1095) создал содержательный труд под названием «Ал-Икмал фи асмаи-р-риджал» («Совершенствование имен лиц, передававших хадисы»).

Ибн Макула считается предшественником ас-Самани (506/562 113/ 1167), известным в арабской традиционной науке как экзегет и знаток преданий. Ас-Самани использовал труд Ибн Макулы и массу других произведений, посвященных «илм ар-риджал» (наука, посвященная выяснению авторитетности лиц, передававших хадисы - предания). По словам академика И. Ю.Крачковского, предшественники ас-Самани затерялись по причине ограниченности и однообразия материалов, заключенных в них.

Но все же он выделил среди них Ибн Макулу. И это доказывает авторитетность этого ученого в европейской науке (10, т. 4-ый, с.316). Но нельзя путать сочинения Ибн Макулы с другим одноименным произведением азербайджанского автора – Валийуддина Абу Абдуллы Мухаммад ибн Абдулла ал-Амри ат-Табризи. Сочинение ат-Табризи, повествующее об ученых VIII в. хиджры, вместе с его другим произведением «Мушкат ал-Масабих» были напечатаны в Петербурге в 1898 – 1899 годах (5, с.12).

Джирджи Зейдан, характеризуя произведение Ибн Макулы как исторический сборник, отмечает, что в «Ал-Икмал» автор устраняет сомнения, имеющиеся в сходных и расходящихся именах, прозвищах, куньях и нисбах. В предисловии он добавляет, что, ознакомившись с сочинениями Абу-Бакра ал-Хатиб ал-Дарагутни и с другими произведениями такого содержания, Ибн Макула объединил их и создал свое объемное,

содержательное сочинение, назвав его «словарем хадисоведов». Это ценное произведение Ибн Макулы в последствии было продолжено Абу Бакром Мухаммадом бин Абдулгани, известным как Ибн Нукта. Ибн Халликан, который был лично знаком с Ибн Нуктой, и слушавший рассказанные им происшествия, привел информацию о дополнениях, сделанных Ибн Нуктой к двухтомнику Ибн Макулы (12, с.100). Одна часть рукописи этого произведения Ибн Нукты (от буквы «д» до буквы «с») находится в Британском музее под №622. Другой экземпляр, содержащий обе части, находится в библиотеке Египта.

Сочинение «Такмилат икмалил икмал» («Совершенствование дополнения дополнений»), созданное другим представителем этого жанра Абу Хамидом Мухаммадом ибн Али ас-Сабуни (604-608/ 1207-1282), было создано как дополнение к дополнению этого произведения. Ибн ас-Сабуни, высоко оценив произведение Ибн Нукты, отметил его хорошее знание собирательской работы, умение создавать прекрасные статьи. Несмотря на все это, согласно Ибн ас-Сабуни, Ибн Нукта не имел сведения о биографиях некоторых личностей, и поэтому Ибн ас-Сабуни создал свое произведение (13, с.322). Эта книга, подготовленная для издания Мустафа Джавадом, была дважды опубликована: в первый раз в 1957 г. в Багдаде, во второй - в 1986 г. в Бейруте.

В своей книге автор наибольшее место уделяет рассказчикам хадисов. Не случайно, что Хайрадин аз-Зирикли в своем произведении описывает Ибн-ас-Сабуни, как знатока хадисов (14, с.172). Наряду с рассказчиками хадисов, в этой книге он собрал информацию об ученых, преподавателях, комментаторах, визирях, литераторах, писателях, медиках, переплетчиках, историках и др. Упомянув женщин, прославившихся своими знаниями, он тем самым усилил важность своего произведения.

Одна из проблем исторической науки — выявление выдающихся личностей, оставивших следы в истории. Произведения жанра «аль-муталиф ва-л-мухталиф» играют важную роль в уточнении родины и имен ученых средневековья, писавших на арабском языке и их сочинений, которые находятся в разных архивах и библиотеках мира.

Литература:

1. Гассиев А. Коран, его происхождение и образование. Труды Киевской Духовной Академии, 1870.
2. Коран, гл. 6 (перевод с арабского И. Ю. Крачковского), 1990.
3. Большаков О. Г. Средневековый арабский город /Очерки истории арабской культуры V-VI вв. М., 1981.
4. Мусульманский мир 950/ 1150, М., 1981.
5. Ибн ас-Сабуни. Такмилат икмалил икмал (предисловие и издание док. Мустафа Джвада). Ирак, 1377/1957 (на арабском языке).
6. Китаб ал-Мусштарик. Aus den Handschriften zu Wien und Gotting, 1846.
7. Алиева Наргиз. Азербайджан в сочинениях Йакута ал-Хамави. Баку, 1999 (на азерб. языке).
8. Йакут. Муджам ал-Булдан. Бейрут, 1977, т. 1.
9. Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция. Москва, 1985.
10. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. М-Л., 1957, т.IV.

11. Известия Академии Наук Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права, 1990, 1.
12. Ибн Халликан «Вафаят ал Айян». Тегеран, 1284/1864, т. II.
13. Алиева Н. А. Ибн ас-Сабун и о выдающихся личностях Азербайджана средних веков. Музей Истории Азербайджана. Баку, 2002.
14. Аз-Зирикли ал-Алям. Каир, 137-78/1954-59, 2-е издание, т. VIII.
15. Кули-заде З. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Баку, 1970.

Nargiz Aliyeva

About al Mutalif va-l-Muxtalif Genre in the Middle Ages

Summary

This article is dedicated to the individuals in Arabic-Islamic society. There are retracing a development of "al muxtalif and mutalif" (similar and diverging) genre, as one of diversity of biographic composition. The works of this genre play an important role in definition of the motherland and names of the Middle Ages scientists.

ნარგიზ ალიევა

“ალ-მუტალიფ ვა-ლ-მუხტალიფ” ჟანრის შესახებ შუასაუკუნეებში

რეზიუმე

ცნობილია, რომ ყველა მცირე სახელმწიფო, ნებაყოფლობით ან იძულებით შესული დიდის შემადგენლობაში, იძენს არა მხოლოდ ახალ სახელმწიფოებრიობას, არამედ ახალ კულტურასაც, ამავდროულად ინარჩუნებს და გარდასახავს საკუთარს. მსგავსი მოვლენები მიმდინარეობდა აზერბაიჯანში, როდესაც იგი VII-VIII საუკუნეებში არაბეთს დაექვემდებარა. ამ დროს იგი ეზიარა მუსულმანურ უმდიდრეს სინკრეტულ კულტურას. მოგვიანებით ადგილობრივმა მოსახლეობამ არაბული მიიღო არა როგორც დამპყრობლის, არამედ როგორც წმინდა წიგნის, მეცნიერების, კულტურის, ურთიერთობის ენა.

Irma Zakaraia

(Georgia)

DAVID ERISTAVI AND SHAKESPEARE

In the XIX century, when Georgia was a constituent part of Russian Empire, when the conqueror was trying to do everything for extirpation Georgian genius, language, killing Georgian soul, public figures of Georgia tried with effort to wake national consciousness, to keep and strengthen people's patriotism. Intelligence of Georgia, guiding with the interests of Mother Country and Nation, was attempting with its activity to make well-wisher influence on reviving public life of people. Such a public man was David Eristavi.

A writer, publicist, journalist, theatre worker David Eristavi (1847-1890) was involved in public-cultural life of 70-80s of the XIX century. His activity was a component part of National-liberation struggle of Georgian people in the XIX century.

The present paper touches upon David Eristavi's attitude towards Shakespeare.

Georgia has always had cultural-literary relationship with civilized countries. As is mentioned in a scientific literature, the interest towards Shakespeare in Georgia dates back from the first half of the XIX century, but a deep understanding of his working begins from the second half of the mentioned century. The publications are written, where there are talks about life of the English writer, some questions of his work are discussed, a number of translations of Shakespeare's plays are expand and they are presented on stages.

In the works of widely educated David Eristavi with European erudite, quite deep knowledge of life and works of representatives of World's literature are shown. David Eristavi expressed his attitude towards Shakespeare at first time in 1867 in his unpublished letter "Some notes about "Tsiskari" articles", which had been found by the researcher Iakob Balakhashvili in the writer's literary archive. In 1938 he published it in "Literaturuli Sakartvelo" (# 21, p 4). This letter, by David Eristavi, discusses the material inserted in journal "Tsiskari" of 1867, ##1-5. In these issues, there were printed translations of "Julius Ceasar" (##1, 2) and "The Two Gentlemen of Verona" (##4,5), by Shakespeare. David Eristavi responded to this fact. He called Shakespeare the genius. Herewith, he thought that it was early to translate the mentioned pieces of works, because the majority of Georgian people had not known the English dramatist.

In the same letter David Eristavi speaks about the translators of Shakespeare plays and considers that among them one of the best is Ketcher.

"The Two Gentlemen of Verona" published in the journal "Tsiskari" has a postscript by editorial office, from where it is getting clear, that it has translated to be performed on the stage. D.Eristavi has not left this postscript without attention as well. He says that in Georgia there is developed neither a stage culture and we have nor Aldridges for performing Shakespeare's plays.

Theatrical art was known to the Georgians since the olden times, but the professional theatre was created at the beginning of 50s of the XIX century. Giorgi Eristavi (father of David Eristavi) was leading to that theatre. After several years, privately, in 1856 it has finished its functioning. The professional theatre was restored in 1879. It was the fact that after closing Giorgi Eristavi's theatre there was held performances of stage-lovers, in different cities and villages of Georgia, but they were not held systematically. The revival of theatrical life begins only from 70s. Stage-lovers began active life from that time that was conditioned by the

renovation of the professional theatre. That's why David Eristavi wrote about not existence of the stage art and the purposeless of performances of Shakespeare plays in 1867. It would be noted that in Georgia in the following years Shakespeare's plays had been staged more than once and had a great success.

David Eristavi got into closer contact with Georgian theatre. He played an important role in restoring of professional theatre. He was writing plays, taking part in stage-lovers performances, was a producer. D.Eristavi served the theatre as a member of theatrical partnership and as a member of management of dramatic society.

In 1873 "King Lear" by Shakespeare was translated by Ilia Chavchavadze and Ivane Machabeli. Lately it was decided to be performed on a stage. At the beginning the role of King Lear was offered to the famous public man Dimitri Kipiani, who declared that he would agree with that role, if he personally translated the role. He had some notes about Ilia Chavchavadze's and Ivane Machabeli's translations. Dimitri Kipiani was refused. After that some people began preparation for the role, they were: David Eristavi, the poet Mamia Gurieli, the actor Kote Kipiani and Karashvili. The competition was held at Ilia Chavchavadze's place. The preference was gained to Kote Kipiani and he played the role of King Lear [1].

In 70-80s of the XIX century, actually David Eristavi was taking part in literary-musical evenings, which had charitable, educational, cognitive and aesthetical purpose. He was a quite popular reciter. He was reading the works of Georgian and foreign writers at that literary-musical evenings. There is information, that at one of such evenings, D. Eristavi has read the scenes from "King Lear" by Shakespeare [2,329].

David Eristavi was engaged with publicity activities as well. In January-May, 1886 he was a collaborator of the newspaper "Iveria". He was leading the rubric "Among Foreigners", he was writing the newspaper satires under the pseudonym "Don N". The aim of the rubric was to introduce news of foreign countries to Georgian reader. David Eristavi was against reticence and each manifestation of isolation. He paid a huge attention to acquaintance with all parts of life of developed countries, their experience, achievements, in case of need even using them that would be promoted people's development, outfitting with a proper knowledge, the introduction of new, progressive methods, refusing everything old and outdated and, in general, the development and advance of society.

D. Eristavi knew foreign languages he was abroad and was familiarizing with foreign press. Starting from it, it was easy for him to guide the rubric. He has written to his close friend in one of the letters: "I am writing news of foreign countries, so I know better than you what is happening in Europe" [3,3]. David Eristavi in its newspaper satire touches upon different aspects of social-political life of leading countries. He was writing about culture, science, holidays, traditions, famous people and many other themes, that would be interesting for readers to his mind.

In one of the newspaper satires [4, 1-2] David Eristavi pays attention to Shakespeare. He emphasizes greatness of the English writer once more. He singles out dramas from his works, which he prefers them to comedies. D.Eristavi pointed out that Shakespeare had been recognized in France late. He touches upon the first French translations of Shakespeare plays and his first performances. At last D.Eristavi speaks that "Hamlet" was performed in France in February, 1886, how Sara Bernar played the role of Opelia and acquainted readers with evaluations of French press.

Thus, David Eristavi knew Shakespeare's creation well. In D.Eristavi's writings we encounter the discussion about other questions connected with a genius English writer. He was an appreciator and admirer of Shakespeare's talent.

Literature:

1. K. Kipiani, mentions, letters, Tb., 1964 (in Georgian).
2. A. Gachechiladze, essays from the history of Georgian drama and theatre of the second half of XIX century, Tb., 1963 (in Georgian).
3. Giorgi Leonidze State Museum of Georgian Literature, manuscript #18794 (in Georgian).
4. The newspaper "Iveria", 1886, March 8, #53.
5. The journal "Tsiskari", 1867, ##1-5.

Ирма Закараиа

Давიდ Эристави и Шекспир

Резюме

Писатель, публицист, журналист, театрал Давид Эристави принимал активное участие в общественно-культурной жизни 70–80-ых годов XIX века. Его деятельность являлась составной частью национально-освободительной борьбы грузинского народа в XIX веке.

В представленной статье показано отношение Давида Эристави к Шекспиру.

Давид Эристави, получивший глубокое европейское образование, был хорошо знаком с творчеством Шекспира и осознавал его важность. В статьях Давида Эристави также встречаются рассуждения о других вопросах, связанных с гениальным английским писателем, в частности, о переводах и постановках его пьес.

Давид Эристави был ценителем и поклонником таланта Шекспира.

ირმა ზაქარაია

დავით ერისთავი და შექსპირი

რეზიუმე

მწერალი, პუბლიცისტი, ჟურნალისტი, თეატრალი დავით ერისთავი აქტიურად იყო ჩართული XIX საუკუნის 70-80-იანი წლების საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებაში. მისი მოღვაწეობა – ეს იყო XIX საუკუნეში ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემადგენელი ნაწილი.

წარმოდგენილ სტატიაში ნაჩვენებია შექსპირისადმი დავით ერისთავის დამოკიდებულება. ფართო განათლების, ევროპულად განსწავლული დავით ერისთავი კარგად იცნობდა შექსპირის შემოქმედებას, გააზრებული ჰქონდა მისი მნიშვნელობა. დ. ერისთავის ნაწერებში გვხვდება მსჯელობა გენიალურ ინგლისელ მწერალთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებზეც, კერძოდ, მისი პიესების თარგმანებსა და დადგმებზე.

დავით ერისთავი იყო შექსპირის ნიჭის დამფასებელი და თაყვანისმცემელი.

ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ И ГРАЖДАНСКАЯ ПОЗИЦИЯ ПИСАТЕЛЯ

Проблема общественной значимости литературы и искусства, их функционирования и воздействия на сознание человека относится к числу важнейших проблем искусствознания и литературоведения. Проблема эта всегда была в центре внимания исследователей, в наше же сложное и противоречивое время настоящее время она приобретает особую остроту и социальную значимость.

В связи с глубоким социальным, политическим, экономическим кризисом, обусловившим стремительное видение представленных ценностей, особую актуальность приобретает вопрос о нравственном воздействии прекрасного. Не случайно мы в последнее время особенно часто повторяем слова Ф.М. Достоевского о том, что красота спасёт мир. Да, только приобщение человека к высоким нравственным и эстетическим ценностям сможет спасти общество от морального растрепания и падения. Таким образом, одна из первоочередных задач современного искусствознания и литературоведения - исследовать специфику реализации воспитательной функции искусства, определить его место среди других форм общественного сознания человека, проследить воздействие образной формы отражения жизни на формирование нравственных ценностей, на процесс духовного обогащения личности.

Но при решении этих задач необходимо преодолеть ту чрезмерную идеологизацию форм общественного сознания человека, в том числе искусства и литературы, которая ещё недавно господствовала в нашем тоталитарном обществе, бывшем Советском Союзе. Ведь почти все постановления и резолюции по вопросам литературы и искусства имели конечной целью подчинить их политике, сделать всеобразной «служанкой» коммунистической идеологии. Как итог - игнорирование или ослабление внимания к эстетической сущности искусства. Ведь не секрет, что многие произведения, удостоившиеся Ленинской и Государственной премии, оценивались только исходя из наличия в них пресловутого «пафоса», политической проблематики. Этим единственным фактором и критерием по существу определялась воспитательная роль художественного произведения, сила его воздействия на читателя.

В нашем литературоведении есть немало работ, авторы которых утверждают, что в осуществлении своей воспитательной роли «искусство взаимодействует с политикой, правом, философией» (1).

Между тем, вопрос о воспитательной роли искусства в жизни общества нельзя решить прямолинейно. Нельзя воспитательное воздействие литературы сводить почти к автоматическому внедрению в читательское сознание определённых общественных идей и моральных установок.

Следует иметь в виду, что искусство, литература принадлежат к сфере идеологии, активно взаимодействуя с другими её формами, остаются явлением, обладающим определённой самостоятельностью. Именно поэтому они не были поглощены господствующей идеологией, а успешно развивались по своим имманентным законам и выполняли свою собственную роль в духовном развитии человеческого общества, в формировании каждого отдельного индивидуума. В

противном случае остаётся признать, что искусство решает только «чужие» задачи - политики, морали, философии.

Если придерживаться подобной точки зрения, то легко поставить под сомнение саму необходимость существования искусства и литературы. Так, например, в прошедшей в 50-70-ые годы минувшего столетия почти во всех европейских странах дискуссии по проблеме «Искусство и НТР», многие утверждали, что в середине XX века успешное развитие науки вытесняет искусство. Общество будто бы испытывает все меньшую необходимость в «лириках», поэзии, литературе. Некоторые учёные ссылались даже на то, что искусство будто бы не имеет своего специфического содержания, единственное отличие его от науки - в образной форме отражения жизни.

Подобные суждения высказывались и по отношению к художественной литературе. В лучшем случае было принято считать, что главным предметом литературного изображения является сам человек.

Но история развития человеческого общества неопровержимо свидетельствует о том, что в его духовном развитии искусство и литература играют особую роль, и их невозможно заменить никакими другими формами духовной деятельности человека. Именно потому, что искусство имеет своё специфическое содержание и отражает конкретно-чувственное богатство явлений окружающего нас мира в специфической, образной форме, оно оказывает сильное эмоциональное воздействие на человека, облагораживает его внутренний и эмоциональный мир, является «творчеством по законам красоты». И в этой связи нельзя не согласиться с суждением К.Маркса о том, что в процессе труда и под воздействием искусства «развивается, часто впервые рождается богатство субъективной человеческой чувственности: музыкальное ухо, чувствующий красоту формы глаз, - одним словом, такие чувства, которые способны к человеческим наслаждениям и которые утверждают себя как человеческие сущностные силы» (2).

К.Маркс подчёркивал, что специфическая задача искусства состоит в том, чтобы «с одной стороны, очеловечить чувства человека, а с другой стороны, создать человеческое чувство, соответствующее всему богатству человеческой природной сущности» (3),

Таким образом, искусство и литература выполняют задачу огромной общественно-исторической значимости, поскольку «не только в мышлении, но и всеми чувствами человек утверждает себя в предметном мире» (4).

Вышеуказанное подводит к мысли, что искусство своими специфическими средствами отражает реальную действительность во всём богатстве её проявлений. Особая специфическая цель художественного отображения действительности - доставить человеку эстетическое наслаждение. Правдиво отражая жизнь в конкретно-чувственной форме, искусство, как бы приближает её к человеку, формирует у него чувственно-эмоциональное отношение к ней. Прав был А.В. Луначарский в своём высказывании, что искусство «вызывает, растит, организует симпатии личности к окружающим, оно заставляет понимать, любить, ненавидеть, живо отреагировать на существование других людей, животных, предметов, на прошлое и будущее» (5).

Искусство содействует развитию индивида и историческому прогрессу всего человечества, оно развивает эстетическое восприятие человеком окружающего мира. Исследуя проблему места искусства в сфере человеческих отношений, крупный русский учёный-нейрофизиолог, академик П.В.Симонов пришёл к выводу, что оно «порождает естественное стремление проникнуть во внутренний мир другого. Не только познать

свое сходство, свою общность с другими, но и понять, каким именно видит, чувствует, воспринимает мир другой человек.

Есть только один путь, одна возможность увидеть мир глазами другого человека. Эту уникальную возможность дает искусство. И в это один из секретов его незаменимости, его «дополнительности» по отношению к иным формам отражения и познания действительности, в частности, к науке» (6).

Общественная значимость литературы, несомненно, определяется тем, насколько адекватно писатель смог откликнуться на важнейшие вопросы своего времени, насколько актуальны те проблемы, которые он поднимает в своём творчестве. Очень важна также гражданская позиция самого художника, не навязанная извне, а выраженная опять-таки в полноценных художественных образах.

Как справедливо подчёркивал один из известных русских писателей XX века Леонид Леонов, очень важно понять, в каком взаимоотношении находится «художник» и «гражданин» в самом процессе творчества. Так, обращаясь к одному из самых ярких образов мировой литературы, образу Гамлета, писатель задумывается над тем, каким надлежало быть Гамлету, чтобы оказать наиболее сильное влияние на читателя. «Остаться прежним несчастным и печальным мудрецом, - пишет Л. Леонов, - умирающим скорее всего от горя, от раны или, напротив, пусть он свергает ненавистного Клавдия, рассказывает наглое, обступившее его злодейство, после чего приступит к расчистке средневековых нравов, к последующим переходам к аграрно-правовым реформам для феодального крестьянина.

Однако так и не выяснено до сих пор, который же из этих двух столь непохожих, даже противоречивых замыслов, способен проделать большую работу в гуманитарном образовании человеческой души, без чего бессмысленны и даже чреватые разрушительными последствиями самые чудесные машины века» (7).

Высокая идейная позиция художника, осознанное желание выразить в образной форме передовые идеи своего времени были очень характерны для классиков XIX века. Успехи натуральной школы Белинский, например, считал «плодом сознательной мысли» (8).

Каждая историческая эпоха предъявляет свои требования к литературе, и художники слова по-разному на них откликаются. Но несомненно, что лучшие из них считали своим гражданским долгом создать высокоидейные произведения, в которых бы нашла правдивое отражение современная им действительность. Роль литературы становилась тем существеннее, чем ближе художники слова подходили к пониманию истинных законов жизни, чем глубже они понимали общественные отношения, чем ближе они были к жизни народа. Великие писатели прошлого не случайно назывались народными, ибо они своим словом «жгли сердца людей».

Литература:

1. Марксистско-ленинская эстетика. М., 1983.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., 1956.
3. Луначарский А.В. О воспитании и образовании. М., 1976.
4. Симонов П.В. О познавательной функции сопереживания // Вопросы философии.- М., 1979, № 9.
5. Леонов Л. Литература и время. М., 1983.
6. Белинский В.Г. Полн. собр. соч. Т.10. М., 1956.

Summary

The problem of the public importance of the literature and art, their functioning and influence on consciousness of the person is among the major problems of Art Studies and literary criticism. This problem always was the focus of attention researchers, during our difficult and inconsistent time the present gets a special sharpness and the social importance.

ლალა ახმედოვა

მწერლის ჰუმანური და მოქალაქეობრივი პოზიცია

რეზიუმე

ლიტერატურის მცოდნეობისა და ხელოვნების ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემა არის ადამიანის ფორმირების პროცესში ლიტერატურის როლის გარკვევა. ეს საკითხი ყოველთვის აწუხებდათ მეცნიერებს, ჩვენს რთულსა და წინააღმდეგობრივ დროში კი იგი კიდევ უფრო აქტუალური გახდა. სტატიაში ეს პრობლემა განხილულია მწერლის ჰუმანური და მოქალაქეობრივი პოზიციის კონტექსტში. ეს პოზიცია თავისთავად ახდენს ზეგავლენას ლიტერატურის აღმზრდელობით ფუნქციაზე.

Женские истории Л. Петрушевской и В. Токаревой

Прозаические произведения Л. Петрушевской и В. Токаревой представляют собой весьма значительное явление современного литературного процесса. Писательницы концентрируют свое внимание на особенностях женской психологии, их интересует женская логика, последовательность мыслей женщины, и в особенности, феномен материнства.

Рассказы и повести Петрушевской довольно долго шли к читателю, довольно долго принадлежали они к произведениям, «написанным в стол». В них перед нами предстает современная Россия, ее повседневная жизнь со своими проблемами и радостями. Популярность произведений Л. Петрушевской во многом зависит от того, что писательница опередила время и заговорила о вещах и героях, не поощряемых официозом, задолго до перестроечного бума на подобные темы. «Объектом изображения, как правило, являются взаимоотношения в семье, в «своем круге» знакомых, друзей, сослуживцев. Это мир «маленьких людей», и позиция автора по отношению к ним — не осуждение, но сострадание» (Прохорова 2008). В галерее современных «маленьких людей» особенно выразительны женские образы. Персонажи отмеченных писательниц смотрят на жизнь, в первую очередь, с точки зрения матери.

Поведанные Петрушевской женские истории представляют весьма интересные характеры, которых нельзя как-то однозначно и четко определить каким-нибудь одним словом. Даже когда рассказчица повести «Свой круг» как-то категорически характеризует себя («Я человек жесткий, жестокий, всегда с улыбкой на полных румяных губах, всегда ко всем с насмешкой»), и настойчиво старается убедить нас в этом на протяжении всего сюжетного времени («...он... невзлюбил меня, как все, с первого взгляда и навеки»), подробности ее житейской истории заставляют нас усомниться в этом, развитие действия представляет совершенно другого человека, не жестокого, а заботливого, не жестокого, а нежного, не циничного, а трезво мыслящего.

Героиня хорошо знает «свой круг» и не надеется на сострадание и милосердие со стороны своего окружения. С ними нужно играть по их же правилам и поэтому она совершенно верно провоцирует сюжетную ситуацию — на глазах у своих «друзей» избивает в кровь собственного сына. И этим она устраивает его дальнейшую жизнь, обнажая при этом истинное лицо своего окружения. «...Под знаменем «романтической традиции» они совершат с готовностью ...это доброе дело - призреют сироту. Только лозунг им обязательно нужен, идея руководящая. Христианское милосердие им чуждо - климат «вечеринок» убедительно показывает его полное отсутствие в этом мини-социуме» (Сушилиа forum.hi-edu.ru).

Последние мысли матери не о себе, а о сыне: «Алеша, я думаю, придет ко мне в первый день Пасхи, я с ним договорилась, показала ему дорожку и день, и там, среди крашенных яиц, среди пластмассовых венков и помятой, пьяной и доброй толпы, он меня простит, что я не дала ему попрощаться, а ударила его по лицу вместо благословения».

В повести «Длинный день» В. Токарева использует характерную для «женской прозы» сюжетную схему. Ради достижения цели героиня вынуждена преодолеть определенные препятствия. Подобная ситуация с первого взгляда кажется

занимательной, интригуемой, направленной на развитие действия. Однако весь семантический корпус текста убеждает нас в том, что отмеченная ситуация в некотором роде полифункциональна: представленный автором конфликт не только определяет своеобразие развития сюжета и отношения персонажей друг к другу, но и представляет образ человека без прикрас, его истинную суть.

Токарева обязательно проводит психологический анализ ситуации, в которой оказывается ее персонаж. Именно это достоинство отличает ее произведения от т.н. «дамских романов». В отличие от драматической ситуации, на которой выстраивается «дамский роман», в «женской прозе» особое значение имеет рассматриваемый конфликт, он не только определяет взаимоотношения между героями и динамику действия, но и становится способом оценки и характеристики персонажей (Русская проза ... 2005: 170).

В некоторых эпизодах, учитывая переживания героев, их эмоциональное состояние, общий экспрессивный фон произведения, обильные словами конструкции, разъясняющие читателю суть изображаемого, как бы не надеясь на его догадливость, можно принять не как просчет повествовательной манеры Токаревой, а как «думы вслух» отчаявшегося персонажа, которому уже невмочь молчать. «Вероника испытывала нечто похожее на ненависть, но не к другому человеку, а к себе, хотя легче обвинить другого. Страх за ребенка – это больше, чем страх за собственную жизнь. Это страх за собственное бессмертие. Вероника со счастьем поменялась бы с Аней местами: забрала бы ее болезнь, залегла в больницу, чтобы Алеша и Аня ее навещали. Или не навещали. Это не важно» («Длинный день»). Переживания матери, у которой тяжело заболела единственная дочь, разумеется, не нуждаются в авторском толковании. Писательница здесь возможно хочет подчеркнуть взволнованность, тревожность матери.

В рассмотренных нами двух женских историях поведение персонажей основано на т.н. феномене женского вранья – в обоих случаях матери вынуждены играть чужую роль, чтобы спасти детей. Но какими нечеловеческими усилиями достигают они этого, как тонка грань между двумя ипостасями персонажей! На протяжении всего текста читатель почти физически ощущает, что героиня «Своего круга» вот-вот сорвется, ей уже почти неумогу выдержать фальшь своего времени, лозунговость и одиозность жизни. Она вспоминает, как однажды на Пасху отвела Алешку на кладбище: «...покойники лежат хорошо, за них пьют, убраны могилки, воздух свежий, птицы, никто не забыт и ничто не забыто...», из описания как-то слишком резко выпирает известная, несколько избитая фраза.

Вероника из «Длинного дня» В. Токаревой, не находя другого пути для спасения своего ребенка, также провоцирует ситуацию. Чтобы добраться до самого лучшего врача Егорова, она договаривается с ним о серии очерков в газете. Разумеется, никаких очерков не предвиделось. Ради спасения дочери мать готова на все, «похожая на весну» Вероника совершенно преобразуется: «Когда зав заглянул в комнату, он ничего не понял. Вместо сломленной в плаче Вероники сидел маленький портативный танк, отделанный натуральным шелком и прибалтийским янтарем» (подчеркнуто нами – Н.К.).

Персонажи Петрушевской и Токаревой играют не свойственные роли ради спасения собственных детей. Их антиподы тоже играют, но им чужие маски нужны лишь для того, чтобы скрыть свою ничтожность, малозначительность, чтобы уйти от себя, от своего выбора в мораль «круговую».

1. Прохорова Т. Как сделан первый роман Людмилы Петрушевской? // «Вопросы литературы» 2008, №1.
2. Русская проза XX века. Под редакцией Т.М.Колядич. М., 2005.
3. Сушилиа И.К. Современный литературный процесс в России. [http// forum.hi-edu.ru](http://forum.hi-edu.ru).

Nana Kajaia

L. Petrushevskaya's and V. Tokareva's Women Life Stories

Summary

The author's position in the creative world of L. Petrushevskaya and V. Tokareva expresses not only a woman's attitudes and imaginations, but also mother's feelings. According to the above-mentioned, the specification of the plot of the author's compositions is determined by means of the family theme.

ნანა ქაჯაია

ლ. პეტრუშევსკაიასა და ვ. ტოკარევის ქალური ისტორიები

რეზიუმე

ლ. პეტრუშევსკაიასა და ვ. ტოკარევის მხატვრულ სამყაროში ავტორისეული პოზიცია გამოხატავს არა მხოლოდ ქალის შეხედულებასა და წარმოდგენებს, არამედ სწორედ დედობრივ განცდებს. აქედან გამომდინარე, მათი ნაწარმოებების სიუჟეტთა სპეციფიკა გარკვეულწილად განისაზღვრება საოჯახო თემით.

Ilyas Ustunyer

(Turkey)

GEORGIAN CULTURE and SOME SOCIAL PHENOMENON “IN THE DIARY OF AN IDEALIST”

Written impressions of every foreigner and researcher, who has ‘umbilical cord’ with other cultures and is purified from ‘prejudice parentheses’, on his/her own country or the other countries to which s/he has been and traveled, presents important data to those who are interested in being acquainted with above mentioned countries’ culture closer, as well as, in seeing the changes in paradigms of those cultures in the course of time. “*The Diary of an Idealist*” (Roelofs 2007) in this case presents hints in recognition of Georgian culture, individual, and society, as well as, presents noteworthy sociological deductions in its own field.

At first sight, when we look at the title “*The Diary of an Idealist*”, it reminds us populist contents publications of modern periods. Book titles are first invitation of readers’ attraction, these deductions’ rightness share increases when we look at the book named “*The Diary of an Idealist*”. Being wife of a famous politician in Caucasia (although she doesn’t use “Saakashvili” as her surname), could have been other factor that could make the deduction acceptable for writer but in the process of introducing with the diary it can’t be said that the deduction, mentioned above, doesn’t verify itself freely enough.

Born in Holland, 1968 writer Sandra Elisabeth Roelofs, thanks to her choosing traveling abroad as a hobby, during and after university education, as a result in early period of her life, she was already acquainted with many cultures of the world, and dealt with these impressions in autobiographical pattern of her book.

Fact that writer has been to Africa, some European cities, Turkey, Russia, Greece and some Caucasian countries, gives possibility for comparison cultural analysis in the work.

The book consists of two prefaces (one in her own language, Dutch; the other for books’ Turkish translation); six subtitles (“Greetings from mysterious Georgia”, “Lover, fiancée, married. The first years in America (1993-1995)”, “A young couple in construction and reformation periods (1995-1998)”, “One step forward, two steps backward (1999-2000)”, “A careful protest and becoming conscious (2001)”, “Resultant Straggle (2002-2003)” and an epilog (“Gaumardjos Sakartvelos/ God blesses Georgia”).

The book was published in 2004, Holland and afterwards with its 264 pages content it was translated into Turkish, unfortunately with troublesome Turkish, by Sadık Yemni, in 2007. In the second preface, which author dedicates to Turkish edition of the book, she stresses her memories in Turkey.

“.... Turkey especially Istanbul (Islands, Heybeli, The big island....ect.) was my favorite vacation spots, when I was 10 years. I can add to this list Uludag (Great Mountain) for winter sports, and as well as” (p. 8).

I. The First Travel To Caucasia and Being Acquainted With 'Merani' White Horse

First part of the book deals with author's arrival, with her brother in Georgian city Kutaisi, when she was a young girl of 24 years, and traces reasons of this excursion.

"...Translation is a passive occupation. It wasn't useful occupation for my creativeness, organization ability, and social mobility" (p. 14).

Author's short-term acquaintance with Georgian culture, later would produce acquaintance with a Georgian young man (at present with the President of Georgia), with whom she sat at the same table accidentally in the university (monastery) canteen, during taking "Human Rights Course" in Strasburg.

"... When I was walking from the cash with my pretty-well tray. I chose a free table for four persons. When I began to mix spoon in my soup, the tall young man with dark blue jeans, short collar shirt, having a foreign profile because of shawl on his neck, sat in front of me staring to each other neither he, nor me gave signal. He was an elegant man, and I've thought to myself whether he could be a French. After some time Qyvin sat to our table, whom I was acquainted before. Qyvin asked this French, where he was from.

"I'm from Georgia, but not state of Georgia in U.S.A." I was getting choked with soup before long. Because I had been there. Quickly; "I was there last year" I said. Misha (brief form of Mikheil) could roll down from his chair before long. I told him that I'd been to Kutaisi for 10 days, that it was wonderful country, but dogs were not treated well there. We had strange manner of conversation that it was worst to see!!! (p. 15)".

Author expresses, reaction from her surroundings when this acquaintance was developed into a marriage decision and her own anxiety of acceptance by society when she was coming to Georgia for wedding, in a tale-like manner;

"Educated in Belgium, in French, German languages met husband in France, went for America to live with him, and now was going to marry in Georgian Church! Because I was Catholic and was ready to convert into Georgian Orthodox belief. Reactions were very strong. I'd got acquainted only with my mother-in-law from my Georgian family, and didn't know the others. Would Misha's marriage with foreigner find acceptance?"

II. Georgian Culture and Some Social Phenomenon

Diary, published in Dutch, 2004 (translated into Georgian, in 2005) in general focus on author's life after 1992 process. We can sum up the work as an 'autobiography after marriage' as well. Nevertheless, because of coincidence of this period with Georgian independence after 1992, the book also indicates socio-politic changes of this period, experienced by Georgia. Taken from the "Rose Revolution" (in 2003) which is dealt with in the last part of book is an example for this (p. 243-260). In the book, Georgia's progress on thorny path of independence, Georgian individual's resistance against the sociological changes, as well as the struggle of the political elite in order to break this resistance after "Rose Revolution" and at last, as an individual there are some life preferences of Saakahsvili - all these are shared with readers by author (p. 15, 41, 55, 67, 132, 133, 140, 142-147, 153, 155, 168, 213, 242-243, 262).

First acquaintance of author with Georgian culture had taken place in Europe before her arrival in Georgia through Russian language, which she learned there. This acquaintance turns into Georgian language after her settlement in Georgia, where has learnt Georgian

language. Except Georgian, and local dialect Mingrelian, before Georgia she knew five languages as a result, as she mentions herself, learning Georgian wasn't very difficult for her.

Learning Georgian for author was through her experiences in every field, as she worked in different organizations (Red Cross, NATO, Holland Embassy, especially charity organization 'Soco' which was established in 1998 by herself). All these bore to her sharing with Georgians, and analysis experience and adoption of Georgian culture as well (3rd Part).

For the author, coming from western norm of life it was not easy to adopt cultural signs of Georgian society, which has original life codes for itself, and she has confessed that she had experienced conflicts during this adoption period (p. 127).

Georgians' talking on the phone for a long time, visiting close relatives without warning in advance and way of helping to the ones, who were needy and so on many more original cultural codes are some reasons which caused author conflicts in her thought plan;

"....When I thought my first period in Georgia, I'd been hearing phone calls in my imagination all the time. I have hardly got accustomed to Georgians' 'phone addiction'. How accustomed in Holland, not related to any issue, just for pleasure, to be phoned by all chatty aunties! (...) It was natural for every Georgian family. I have comforting myself only by this that "It's much better than their staying with us". "(...) Once, I happened not to open door to my mother-in-law (later on, she will use the word "angel" for her mother-in-law) (p. 80), now I perceive it was unpardonable mistake. From time to time, I really needed to be alone. Misha was very angry with me when he had heard this! To them, in such situations, I have been becoming unbearable, because I was not hospitable; especially I had no link of having quality of being Georgian (p. 82-83). (...) Besides, it was difficult for 'Zeus's girl', like me, perception of helping one Georgian to another without asking any return because it was big shame culturally (p. 28). (...) Naturally, marriage of two different cultures needs much adaptation power. Facing in different life, undergoing and with this trying to live your own principles, these all are perpetual challenge refreshments (p. 57)".

For the author, who's grown up in western culture and comes from confession tradition, Georgians' point of view toward life, individual, object, events, facts and their perception of all above mentioned; Georgians' various treatment methods for sick person; Georgian man and woman's figure of life; Kutaisians' way of teasing life with their administrators; 'Soco' charity foundation which was founded in Tbilisi by author, and the way how the helping package of the charity foundation appeared in the hands of a commissioner's mother...etc. many events like these, at first were added to the author's notebook, then to the 'diary' as an interesting lines which make easy to understand Georgian culture, individual and society.

We can sum up author's observation on Georgian culture, individual and society, like this;

Baptism; "According to Georgian traditions, baptism creates lifelong family ties. In addition to this, it is crucial to mention that Georgians also respect their Name Fathers greatly" (p. 43).

Home; In Georgian homes there is always an iron stick by fireplaces, which can be turned into roast, skewer right away. Several bricks are put on the embers, and on these bricks you see pork on this stick soused with pomegranate syrup or fish. Another rule connected with this, is; burning of the fireplace by housewife, using the stick herself. These two actions show that she is a real housewife (namdvili diasakhlisi) who can manage all the housework pretty well (p. 113). (...) If you can prepare 'Satsivi' (turkey with walnut), it means that you are princess of kitchen" (p. 104).

Students; “(...) Any time when I thought of Georgian students, I imagined them on the streets eating sunflower, going to cafes or searching terrace. Education at the school is not as it should be, because of the attendance. If there is an overmuch cold or hold, then it is a reason for them not to attend lectures.

Also, strong family ties often weaken the daily rules. When someone from close friend, relatives, get sick or die, people always are not seen in sight” (p. 104).

Woman; “(...) Georgian women like to serve without obedience (p. 101). Especially, pregnant women are very respected in every part of society they are always first in queue, it's always like that in Georgian Society. The word ‘pregnant’ in Georgian sounds like ‘orsuli’, which means ‘two souled’, or ‘with two souls’ (p. 72).

Men; “(...) Georgian men aren't ‘home men’, so Georgian man doesn't take any role in managing the homework. They work until the late night and spend most of their time with friends. In order to spend their free time after work with their wives and children, they don't come home after work like other men” (p. 110).

Life Mentality; “(...) People in Georgia live Mediterranean way of live, they don't look forward too much, and events are accepted as they are. Because of that, as in every socialist society, people's precedence is fully different. If a Georgian loses a family member or friend, then he or she does not go to work irresponsibly. Status plays an important role. If one accidentally has more income, instead of repairing the broken roof or a stair, which is standing dangerously, he or she invests money in luxury merchandise, fashionable cloth or watch.

There is no accumulation behind of statu quo, so everything is temporary. They are fatalist, enough generous and hospitable as well. Maybe for a Dutch it is exaggeration and nonsense, but in order to be hospitable they can even sell family belonging. They live in one home for generations because of the reasons like; economic, habitual or respect and other different values. Our action or behavior to put aged people to asylum in Holland can be easily viewed as a social terror by Georgians” (p. 89).

Piano; “Piona is like a furniture in sitting-room in Georgia, family members played it or didn't, its absence can't be thought”(p. 95).

Success; “ (...) If a Georgian dedicates himself and his charm to struggle, and shows good sides himself and his country, also responds to e-mails and phone-calls with objectiveness”, then success can be achieved (p. 56).

Money; You have always been in process of lending and borrowing of money in Georgia, you are always in service to each other. This economy of goodness is more appropriate for Georgian mentality, because showing how many people surrounded him, and to express this is a pleasure, which is desirable for him. Two-sided dependence is formed and neutralable effect of money had repeatedly ignored. (...) To feel change, in this case, probably may need one generation or more (p. 81).

Traffic; “(...) I was driving a car in Georgia. It means that you drive in a wide road but pretty well right sided (not middle of the road which belongs to you!). Because an imaginary car which is on stripe or sometimes fourth, can try to cross from here. He wants to opposite side by horn or by lighting the headlights or you may hope to be seen by one who is supposed to make a way for you. Suddenly you can find yourself in a forbidden side or you may want to turn back in the urgent time. You can have conversation in the middle of the road with another or next to each other from opened window. Despite your striving to lead the way, you do not have peep mirrors. You fasten security seat-belt when you sit next to one whom you don't trust in driving. You trust in Holy Icon in your car for 100 percent. You can't get

license legally, you buy it, and later you can make driving practice in real traffic, also you don't have such word, like 'mirror' in your dictionary" (p. 116).

Friendship and Loyalty; "Loyalty and friendship are ambitions for Georgians, and their energetic effects... I realized forward-developing of friendship here (p. 27). (...) It is still sacred to be man of your own word in Georgia, it means that fulfilling of promises are crucial" (p. 56).

Superstitions; "(...) Superstitions are some simply faced occurrences during a journey or struggling with something. It is believed that whistling in a house doesn't bring richness there. Handshaking on the table or threshold is not good, also not to give soap from hand to hand (could it cause the wiping out of friendship, I wondered?) and not to celebrate the first birth date of a child..." (p. 92).

Health; "Usually, strict measures are taken against fever and infections in Georgia. They do not see any disadvantage in given injection to children. They stick antibiotic syringe into child's buttocks, which seems to me like a dose for horses. (...) One of my friends had told me that Georgians every day have put in a thin pipe to a newborn child's stomach through mouth. This method would be effective against intestinal cramps. I have found all these excessive. (...) For example, I had found the 'husband-wife' drugs more bearable, which were gaseous socks wetted with vinegar or cabbage leaves wet with vinegar in order to make one sleep (p. 79). (...) I have asked my father-in-law who is a doctor, how I shall get recovered from chronic cough. He advised drop Cat Herb, and also take a shower transformationally (warm-cold-warm-cold) which should be finished by cold water, as well as to dry roughly with a rough towel" (p. 156).

Death; "Condolence visits made to dead's home are accepted and highly respected between the date of death and burial ceremony. You do not have to know dead closely. If someone from your close friend or relatives loses, one of his/her close relatives or friends, as a result when you go for condolence you just shake his/her hand, strike his/her shoulder softly, and say some comforting words. The front door of dead house is always opened. Then, you embrace with family members of dead, and enter the place where dead is displayed and take a sit on one of the chairs which are settled globelike around dead. The picture of dead with wine and bread is put on a portable shelf hanging up on wall. At his time speaking is not forbidden.

In some parts of Georgia there is tradition of elegy and lamenting for dead by wailer women. The closest friends and relatives of dead help funeral organizers, priests at dead's home during autopsical process, and in buying candles, flowers, in finding appropriate place in cemetery and many more like these. On that day of burial (the days like ~~these~~ Monday, Wednesday and Friday are forbidden) about two o'clock coffin is brought out courtyard. At first, men and children carry out a lot of flowers and necessary things, dead's photos to courtyard, afterwards portable shelf also is brought out outside. Firstly, women take place around coffin. When men are taking the coffin into grave, women are stepping aside.

(...) I had seen in Georgia that the faces of dead bodies were colored with different colour like purple, gray or even green. The face of dead has often colored into the colour of sleep.

The close friends and relatives of dead come together to commemorate the renounce of the soul from body of dead. Exactly after one year, a meeting is organized in which it is not necessary to wear special mourning clothes. The meeting symbolizes that life goes on in its own stream. Normally during this meeting participants sing moderate songs and as well as sweeties are served. After this date everything becomes as it were" (p. 103)

Ильяс Устуньер

Грузинская культура и некоторые социальные феномены в «Дневнике идеалиста»

Резюме

Письменные впечатления каждого иностранца и исследователя, который «пуповиной» связан с другими культурами и очищен от «скобок предрассудков», по поводу родной страны или других стран, по которым он/она путешествовал(а), представляют важные данные для тех, кто заинтересован в более близком ознакомлении с культурами вышеназванных стран, а также в наблюдении за изменениями в парадигмах этих культур в продолжение времени. «Дневник идеалиста», в данном случае, содержит намёки в отношении понимания грузинской культуры, индивида и общества, а также представляет заслуживающие внимания социологические дедукции в своей сфере.

ილიას უსტუნერი

*ქართული კულტურა და ზოგიერთი სოციალური ფენომენი
“იდეალისტის დღიურში”*

რეზიუმე

აბსტრაქტი: წერილობითი შთაბეჭდილებანი ყოველი იმ უცხოელისა და მკვლევრისა, რომელსაც გააჩნია “ჭიპლარი” სხვა კულტურებთან და სუფთაა “მიკერძოებულობის ბრჭყალებისაგან”, თავისი მშობლიური ქვეყნისა და სხვა ქვეყნების შესახებ, რომლებშიაც იგი ნამყოფია, წარმოადგენს მნიშვნელოვან მონაცემებს იმათთვის, ვინც დაინტერესებულია უფრო ახლოს გაეცნოს ზემოაღნიშნული ქვეყნების კულტურას, აგრეთვე დააკვირდეს ცვლილებებს იმ კულტურების პარადიგმებს დროის განმავლობაში. “იდეალისტის დღიური” ამ შემთხვევაში წარმოადგენს ჩამოკრულებს ქართული კულტურის, ინდივიდისა და საზოგადოების შეცნობაში, აგრეთვე წარმოადგენს აღსანიშნავ სოციოლოგიურ დედუქციებს თავის სფეროში.

ПРИМЕР МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА: ФЕТХУЛЛАХ ГЮЛЕН

Недавно я познакомилась с работами и идеями великого турецкого мыслителя – гуманиста Фетхуллах Гюлена и была поражена глубиной мысли, его философией, взглядами, касающихся всех сфер жизни и человеческой деятельности. На очень многие вопросы, возникающие у меня я получила ответы, читая этого мудрого человека и, была счастлива, когда наши позиции совпадали.

Фетхуллах Гюлен обращает внимание на то, что наш мир нуждается в объединении материального и духовного, в возрождении истинной нравственности и культуры. Только так современный человек сможет обрести внутреннюю гармонию, покой и уверенность. Философ подчеркивает особое значение диалога и взаимосвязей в современном мире.

Фетхуллах Гюлен сравнивает разные народы, культуры с уютным, красивым, просторным домом. В таком доме комнаты могут быть разными, в различном стиле, разной мебелью, но вместе, в целом – это дом, отличающийся единством и неповторимостью.

Идеальный сад для мыслителя – это сад тенистый, манящий. Деревья и кустарники не похожи друг на друга, как и плоды, предназначенные людям.

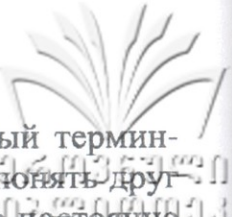
И идеальная библиотека должна быть большой, разнообразной, дающая знания и пищу для пытливого ума. Для мудрого и доброго хозяина жить среди такого разнообразия – счастье, ведь можно сделать это разнообразие органичным и максимально служить людям.

Во всех своих работах, выступлениях, статьях Фетхуллах Гюлен объясняет людям важность единства разнообразия. Он говорит о разумности и целесообразности жизни в мире, населенном разными людьми, несущих в себе истоки различных философий и верований. Для него важно раскрыть людям глаза, но это лишь первый шаг. Второй сделать сложнее. Надо убедить их протянуть руку тому, кто рядом, заглянуть в его глаза, услышать его голос и сделать главное – постараться понять.

В беседе со студентами на практических занятиях мы часто пользуемся психологическим термином «эмпатия». Это – чуткое отношение к настрою собеседника, способность к сопереживанию в процессе коммуникации, когда человек ставит себя на место другого и старается понять причину его поведения, поступков, слов, одним словом – понять, а значит раскрыть глаза и души. И, когда это получается, проходит боль, обида и начинается процесс восприятия человека. Но это, повторяю, сложный процесс, который требует терпения, желания и, конечно же, любви.

Правда, есть и другой вариант – оттолкнуть протянутую руку, признать, что перед тобой чужой человек, не такой как ты, другой веры, культуры... К тому же выбрать такую линию поведения проще: не надо постигать культуру другого, изучать его язык и историю, признать простую истину, что все мы – дети единого Бога. Кстати, всегда найдутся люди, которые укажут на различия в религиозных толкованиях одного и того же вопроса, напомнят о конфликтах и войнах между странами. Эти люди, вместо того, чтобы возводить мосты между людьми, связывать умы и сердца, только создают пропасть.

В последнее время появился очень важный, но в то же время, опасный термин-«столкновение цивилизаций». И перед нами выбор: мы можем постараться понять друг друга, вступить в диалог или продолжить расширять пропасть. Людям надо постоянно напоминать, что воевали цари, а дружили народы, конфликтовали владыки, а создавали культуру этносы.

Фетхуллах Гюлен предлагает выстраивать диалог грамотно и эффективно. Он считает, что должна быть выработана общая система ценностей людей, существующая на земле, независимо от того, к какому классу, этносу или конфессии мы себя относим. Такой ценностью, по мнению мыслителя, может и должна стать **Вера**.

Гюлен в своих работах часто приводит цитаты их Корана. Одно из таких изречений гласит: «Коль среди тех, кто верует, одни вступили в спор с другими, примите их». Эти слова мудры и имеют большой смысл. И речь не идет только о толерантности, прощении, любви. Гюлен подчеркивает, что все мы – христиане, мусульмане, иудеи, буддисты – дети одного Бога. Именно так он понимает слова Корана о «тех, кто верует».

Настоящая вера может только объединять, а не разъединять, так как стоит на ценностях, доказавших свою незыбленность в течение веков. Это – любовь, дети, отношение к родителям, к ближнему и, даже врагу своему. В христианской морали мы читаем: «Люби ближнего своего как самого себя», «люби врага своего...».

В разъяснении своей позиции по межрелигиозному диалогу Гюлен приводит известную исламскую формулу «нет бога, кроме Аллаха». Гюлен пишет слово «бог» с маленькой буквы, а в скобках уточняет: «Нет бога, кроме Бога». Мы привыкли слышать эту фразу как проявление «исламской нетерпимости», забывая, что Аллах – это и значит Бог, только по – арабски. То есть, правильное было бы переводить эту фразу так, как это дано в скобках: «Нет бога, кроме Бога».

Фетхуллах Гюлен касается и такого интересного вопроса как роль и место женщины в сегодняшнем мире. В связи с этим он пишет: «Если посмотреть на исторический опыт, то по мнению Абу Ханифа (Имам Азам), женщина могла быть даже судьей. Он не стал бы говорить от себя, значит, первоисточники разрешают это. Для того, чтобы женщины чувствовали себя спокойно, Управление по делам религии стало назначать женщин на работу в аппарат муфтиев, что достойно одобрения... Женщины могут быть и военными, и врачами.. Важно выполнять постулаты веры. Могут быть такие, кто должным образом выполняет их, находясь на государственной службе, и такие, кто их как следует не выполняет, находясь дома. В связи с особенностями и физическим состоянием женщин их ответственность и сферы деятельности были несколько отличны от мужских. Например, тяжелый труд и ответственность за стенами дома возложены на мужчин...

Нельзя сказать, что правила зависели от исторических условий. По – моему, правильное будет сказать, что в этом вопросе основополагающей причиной было указание особенностей, присущих мужчинам и женщинам ... Женщина – это женщина, а мужчина – это мужчина. Если один из них – положительный плюс, то другой – отрицательный, вместе они составляют единое целое. Не следует смотреть на вопрос с точки зрения наличия второго класса или равенства, потому что в некоторых аспектах женщина стоит впереди». Что можно здесь добавить!

Фетхуллах Гюлен и образование – это одно целое. Так как для него наука и образование – одна из важнейших ценностей современного мира. Пример тому множество школ, где учат толерантности, пониманию и добру и где имя Гюлена

произносят с уважением и благодарностью. Именно толерантность и межкультурный диалог лежат в основе образовательной концепции Гюлена. Он считает, что невежество и экстремизм служат основой для различных социальных болезней и конфликтов. Он подчеркивает, что «три злейших врага людей остаются невежество, нищета и раздоры». Далее, рассуждая по данному поводу, он говорит: «Просвещение побеждает невежество, труд и накопление материальных благ устраняют нищету, а единство, диалог и терпимость сводят на нет распри и противоречия».

Интересно, что в философии Гюлена нет признаков догмы, она изменяется и развивается в процессе его деятельности. Школы и университеты, связанные с ним и его учениками, отличаются свободой мысли и уважением к человеку. В «Фатих» университете (Стамбул, Турция) я видела свободных, умеющих думать и анализировать, способных воспринимать критику молодых людей. Обучающиеся там студенты из многих стран мира любят свою Родину, культуру, язык, но трепетно и с уважением относятся к стране, культуре и языку тех, с кем они вместе живут и учатся. Мне было приятно наблюдать, как тепло относятся преподаватели к студентам, как терпеливо и с улыбкой объясняют им интересующие вопросы. И по всему было видно, что это живое общение, от которого все стороны получают большое удовольствие.

Фетхуллах Гюлен напоминает, что человек является не только физической субстанцией. Одновременно он не сводится только к разуму, сердцу или душе. Человек является гармоничной совокупностью всего этого. Он также наделен сложными чувствами и силой воли. Если утрачивается гармония всех этих качеств, то сначала в человеке, а потом и в обществе появляются проблемы. Наша физическая природа, наше тело имеют потребности, и нам известно, как мы можем их удовлетворить. Свои потребности есть у ума, сердца, души и чувств. Поэтому, считает мудрец, необходимо сначала узнать человека и Вселенную, познать жизнь и понять, что она ожидает от нас. И только на этой основе следует пересмотреть образовательную систему в соответствии с новыми взглядами.

Огромное значение мыслитель придает семье, как самой важной ячейке общества. Семья, для него – убежище, место любви, соединение с другими людьми и одновременно фундамент общества. Даже если захотеть, то нельзя уничтожить материнство и отцовство, так как материнскую нежность и отцовскую доброту ничем невозможно заменить. Ведь человек, выросший в обстановке семейной любви, в окружении теплоты и заботы, пронесет эту любовь и заботу через всю свою жизнь. Фетхуллах Гюлен говорит и о тесных связях со старшим поколением – дедушками, бабушками, дядями и тетями, – которые могут помочь в воспитании молодого поколения, но иногда забываются родителями. В семье найдется место каждому – матери, отцу, дедушке, бабушке, сыну, дочери, внуку. Семья для человека сродни маленькому раю на земле и этот рай надо всячески оберегать.

Несмотря на то, что Фетхуллах Гюлен сторонник диалога, он понимает, что нельзя спешить, иначе можно совершить серьезную ошибку. Нельзя заставлять вступать в диалог, заставлять изучать «чужую» культуру, историю, язык, также как нельзя заставлять человека любить и верить. Человек должен сам прийти к этому, всей душой, разумом, сердцем. Только тогда человечество сможет построить такое общество, о котором мечтает Гюлен, и только тогда наши дети смогут жить счастливо, не боясь будущего, где они, сохранив индивидуальность и самобытность, будут жить в мире единства разнообразия.

У философа чувствуется глубокое научное осмысление категорий чести и уважения. Действительно, человек чести приближается в какой – то мере к альтруисту. Он во имя собственной чести идет на уступку людям, готов принимать удары, не отвечая на них. Он скромнен, не кичится своими успехами, готов в любую минуту прийти на помощь, такой человек никогда не оскорбит и не унижит, поэтому окружающие относятся к нему с уважением и достоинством. Из таких людей, считает Гюлен, получаются хорошие администраторы и политики, так как « для хорошего политика особое значение имеют следующие качества: вера в справедливость, приоритет закона, сознание своей ответственности в грубой и тяжелой работе и зрелость таланта в делах, требующих максимального такта и корректности».

Мечтой Гюлена являются хорошие руководители. Правительство для него – это, прежде всего, справедливость и порядок. Если чиновники, правящие государством, избираются по основаниям чистоты и праведности своего характера, своих мыслей и чувств, то можно сказать, что это государство могущественно и благородно. Никогда нельзя забывать, что излишняя суровость может стать причиной неожиданных взрывов, а излишняя мягкость превращает общество в рассадник зла и пороков.

По мнению мыслителя, законы всегда должны быть одинаковы для всех. А те, кто их осуществляет, должны быть мужественными и справедливыми, чтобы массы не только боялись их, но и чувствовали себя в безопасности. Стабильность и сила государства находятся в прямой зависимости от того, насколько праведны, умны, сильны и динамичны его представители. Государство и правительство должны заслужить уважение народа серьезностью, чистоплотностью, искренностью своего труда, а не деспотизмом чиновников.

Фетхуллах Гюлен правильно подмечает, что не всегда интеллект помогает прогрессу, что умение мыслить не как все и иметь свое мнение – свойство зрелых людей, но в то же время никто не имеет права терпеть те мнения и взгляды, которые вносят раздор в общество и раскалывают его на враждующие лагеря. Ибо закрывать глаза на такие явления означает смириться с гибелью нации.

В человеке заложены не только многие благие начала, говорит Фетхуллах Гюлен Ходжа Эфенди, но и, в силу определенных причин, начала отрицательные и порочные. Например, с такими достоинствами, как дружелюбие, искренность, самоотверженность и независимость, в человеке нередко соседствуют такие пороки, как честолюбие, тщеславие, свойства, убивающие человеческое сердце и парализующие его дух. Поэтому в отношениях с людьми надо учитывать также и эти естественные стороны их характера. А для того, чтобы анализировать критерии цивилизованного общества, нужно знать особенности людей, составляющих эту группу, и нужно иметь представление об идеальном человеке. В этом человеке ум не превосходит духовность, сердце не подчиняется разуму. Это две гармонирующие друг с другом составляющие единого целого. Это человек чести и альтруист, стремящийся жить на пользу другим. Если такой человек занимает место в правительстве, он во всех своих начинаниях опирается на принцип справедливости и равенства всех перед законом. Он придает большое значение свободе мысли и знаниям. По его мнению, цивилизованное общество возможно создать лишь из личностей, обладающих этими качествами. Один из исследователей творчества Ф. Гюлена считает его продолжателем «теологии диалога», ибо богослов вопросы межконфессионального диалога обосновывает исключительно принципами ислама. Он открыто заявляет, что его позиция по вопросам диалога между различными конфессиями и цивилизациями имеет исток и нет ничего странного в том, что у людей могут быть

разные мнения и взгляды, но это « никак не может и не должно вести к разногласиям и конфликтам».

Фетхуллах Гюлен имеет мужество смотреть правде в глаза и признает, что, к сожалению, терроризм, как и в других частях света, имеет место и в исламском мире. Он говорит о том, что на это не следует закрывать глаза, а « следует сначала поставить правильный диагноз, а потом проводить соответствующее лечение недуга». Я думаю, это относится ко всем видам современного терроризма. Ф. Гюлен, анализируя природу терроризма и его проявления, детально останавливается на причинах распространения терроризма. К основным причинам распространения терроризма он относит те социальные недуги, которые имеют место в большинстве современных мусульманских стран. Это нищета, неграмотность, классовые различия и наличие этнической дискриминации. В мусульманских странах не реализованы такие базовые ценности, как права человека, доступ к образованию и информационным технологиям, экономическое благосостояние и справедливость в распределении доходов. Более того, как считает Гюлен, народы этих стран не в состоянии самостоятельно удовлетворить свои базовые потребности, что вызывает ненависть, враждебность по отношению к Западу. Также негативное отношение к Западу и вытекающие отсюда последствия связаны и с процессами глобализации, когда идет процесс великого переселения и смешения разных народов и рас. В результате весь мир превращается в « глобальную деревню», и все становится весьма прозрачным: роскошная жизнь одних и нищая других, что чревато различными конфликтами. Но, воистину, самой главной причиной распространения терроризма является духовный кризис, что в большей степени связано с пренебрежением подлинно религиозными ценностями. Сегодня мир заполнили всевозможные новоявленные религиозные образования и упадническая философия. Такой неутешительный диагноз современному миру ставит современный турецкий мыслитель.

Фетхуллах Гюлен – один из самых известных и популярных современных исламских ученых – теологов, философов и мыслителей мира. По результатам опроса, проведенного английским изданием « Foreign Affairs», он был назван самым влиятельным интеллектуалом мира. За свою миротворческую деятельность, за стремление к межконфессиональному диалогу и согласию, за толерантность и сотрудничество между различными сообществами мира был удостоен Премии ЮНЕСКО за пропаганду идеалов терпимости и независимости. На основе его идей, по инициативе единомышленников, были организованы Фонд журналистов и писателей, сеть образовательных учреждений во многих странах мира и т.д., основной целью которых является межконфессиональный и межкультурный диалог.

Мыслитель пытается донести до людей следующие принципы: Любить все сущее, сотворенное Всевышним, и в первую очередь, человека, как зеркало его творения; объять окружающий мир любовью и состраданием; открыть свое сердце для всех, подобно океану, найти в душе место для всех и каждого; стремиться к тому, чтобы не осталось ни одного опечаленного, кому не протянули бы руку помощи; отказаться от желания жить самому, во имя того, чтобы спасти жизнь ближнего; принимать всех людей как равных себе, независимо от их религиозной принадлежности, верований, цвета кожи и национальности; развивать с людьми диалог, вызывать в людях симпатию и никогда не опускаться до насилия, угроз и гнева; встречать плохое отношение, проявленную враждебность и любую другую негативную реакцию в соответствии с Божественным наказом: « Преодолевай сделанное тебе зло самым добрым образом, будь

всегда на пути прощения и понимания, не обращай внимания на поступки и поведение невежд, отвечай на них щедрым прощением и желай всем добра и милости Божьей» не ожидать ни от кого благодарности или платы за свое служение; принимать всю жизнь как труд во имя благоволения Бога и выполнения человеческого долга.

Есть много схожих других принципов. Все пророки опирались на эти постулаты, их провозглашали истинные философы, мыслители и духовно просветленные люди, обращающиеся к сердцу и сознанию, все священные книги основаны на них. Фетхуллах Гюлен лишь напоминает....

Indira Dzagania

An Example of Intercultural Dialogue: Fethullah Gulen

Summary

This great Turkish thinker's ideas can captivate a reader by the depth of his reflections, philosophy and views, concerning all fields of life. While reading his work one can get answers to many actual questions, like religion, politics, intercultural dialogue, family matters, ethics, morals etc. He considers science and education as the greatest treasures of modern world. This is proved by great number of schools where students are taught to be tolerant, kind and understanding and where Gulen's name is pronounced with great respect and gratitude.

ინდირა ძაგანია

კულტურათაშორისი დიალოგის მაგალითი: ფეთხულაზ გიულენი

რეზიუმე

დიდი თურქი მოაზროვნე ჰუმანისტის იდეები გვაოცებენ თავიანთი სიღრმით, ფილოსოფიურობითა და შეხედულებებით, რომლებიც ადამიანთა ცხოვრებისა და შემოქმედების ყველა სფეროს შეეხება. ამ ბრძენი პიროვნების ნააზრევს გაცნობისას უამრავ კითხვაზე პასუხის მიღებაა შესაძლებელი. ძალიან საინტერესოა მისი მოსაზრებები რელიგიასთან, პოლიტიკასთან, კულტურათაშორის დიალოგთან, ოჯახთან, ეთიკასთან, მორალთან დაკავშირებით. გიულენისთვის მეცნიერება და განათლება ერთ-ერთია თანამედროვე მსოფლიოს უმაღლეს კატეგორიათა შორის. ამის მაგალითია ის სკოლები, სადაც ტოლერანტობას, ურთიერთგაგებასა და სიკეთეს ასწავლიან და სადაც გიულენს ყოველთვის პატივისცემითა და მაღლიერებით მოიხსენიებენ.

Айдын Мамедов

(Азербайджан)

ПОПЫТКИ УСИЛЕНИЯ ГЕРМАНИИ В ТУРЦИИ В КОНЦЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА НА МАТЕРИАЛАХ РУССКОЙ И ГЕРМАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Ближневосточная экспансия Германии в конце XIX-начале XX века остается предметом внимательного изучения со стороны историков. После образования в 1871 году Германская империя становится мощным фактором мировой политики и начинает проявлять особенный интерес к "восточному вопросу". Молодому, быстро формирующемуся германскому империализму становилось тесно на внутреннем рынке. Германии требовались колониальные приобретения, выход на широкие просторы Азии и Африки в целях захвата источников сырья, вывоза товаров и капитала. «Большая часть германских колониальных захватов относится к периоду, когда канцлером Германии был Бисмарк. Тем не менее, некоторые историки считают, что в начале своего правления Бисмарк не стремился к захвату колоний и, если в конце его политической деятельности Германия все же превратилась в крупное колониальное государство, то это произошло не по его воле» - так писал А.К.Дживилегов в своем труде «История современной Германии», вышедшем в свет еще в 1910 году (68, с.83).

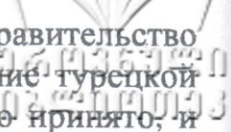
В немецкой историографии принято считать, что в этот период Бисмарк действительно не проявлял никакого интереса к Востоку вообще и к Турции в особенности. Однако письмо самого Бисмарка к будущему канцлеру Германии князю Гогенлоэ красноречиво опровергает это утверждение: «Если шовинисты, панслависты и антигерманские силы в России начнут на нас нападать, позиция и военная мощь Турции не будут для нас безразличными. Опасной Турция никогда не станет для нас, но не исключена возможность, что ее враги станут и нашими врагами» (15, с.301-302).

Правильно заметил Гогенлоэ: «Канцлер считает, что для нас могло бы быть полезным иметь своими друзьями и турок, поскольку это соответствует нашей выгоде» (15, с.302; 64, с.48). Спустя 6 лет после этого, в беседе с французским послом в Германии Эрбетом, Бисмарк недвусмысленно заявил: «Когда имеешь противниками русских, надо иметь союзниками турок» (54, с.32). Начиная с середины 70-х годов германский канцлер придает особое значение Османской империи. Это, в частности, проявилось в том, что представительство Германии в Стамбуле было в 1876 г. возведено в ранг посольства и на постах послов там находились такие выдающиеся дипломаты Бисмарка, как Гатцфельд (1879-1881) и Радовиц (1882-1892).

Поражение, которое потерпела Турция в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. и решения Берлинского конгресса ухудшило и без того тяжелое международное положение страны. В лице Германии правящие круги Турции видели единственно возможного союзника и наиболее желаемого для себя покровителя.

С целью восстановить свои разгромленные вооруженные силы, турецкое правительство решило обратиться за помощью к германскому правительству. В награду

за согласие взять на себя реорганизацию турецкой армии, германское правительство поставило перед Турцией условие - передать все заказы на перевооружение турецкой армии исключительно германским военным заводам. Требование это было принято, и заводы Круппа в Эссене получили заказов на 80 миллионов франков (54, с.33).

Как известно, еще в 1888 г. Вильгельм II заявлял: «Турция - это мост на пути к германскому мировому господству» (57, с.35). Чтобы построить этот мост и прочно удержать его в своих руках, Германия весьма эффективно использовала такой мощный рычаг воздействия на Турцию, как военные миссии, значительно облегчавшие ей выполнение не только чисто военных, но и экономических и политических задач на Ближнем Востоке. Отныне усилия немецких офицеров в деле повышения военного потенциала Турции поддерживались из Берлина значительно активнее. В своих мемуарах Вильгельм II впоследствии писал: «Князь и граф Герберт (т.е. Бисмарк и его сын - А.М.) не были расположены к Турции и не одобряли моей турецкой политики» (24, с.8-9).

Таким образом Вильгельм II и его правительство наметили Турцию как подходящую и наиболее ценную колонию для Германии.

Посылка в Турцию германской военной миссии в очень большом масштабе была освещена как в немецкой, так и в русской историографии. Большой интерес представляют работы таких немецких историков, как Г.Гольборн (14, с. 22, 24-25, 26), К.Виеденфельд (32, с.332-368), В.Гисель (7, с.46), Г.Гравенитц (10, с.422), Е.Глайс (8, с.209, 288-289), А.Вальдерзе (29, с.28-29, 32-34, 55-56, 67, 88-92, 134, 135-137; 30, с.222-232), Х.Краусник (21, с.381), В.Гёрлитс (9, с.143-146), Н.Форнашон (6, с.114), Е.Кессель (19, с.441-458), Х.Моисе (23, с.239-240) и др. Из этих и других работ можно сделать вывод, что Германия хотела использовать тяжелое положение Турции и захватить богатейшие владения страны. Помимо всего прочего, Турция интересовала Германию в качестве опорного пункта для достижения дальнейших завоеваний сфер влияния на всем Востоке.

Ценность Турции для Германии в первую очередь определялась ее крупными людскими ресурсами, которые рассматривались в качестве возможного резерва армий Германии, а также занимаемыми ею стратегическими позициями на стыке Европы и Азии.

Немецкий публицист-пангерманист Эрнст цу Ревентлов писал по этому поводу: «Германская империя, которая возникла среди других европейских держав как укрепляющаяся вопреки им промышленная и торговая держава, была лишена на континенте каких-либо иных возможностей широкой экономической деятельности. Единственным районом, позволявшим вырваться на простор, был Балканский полуостров, и путь этот вел на Восток. Морской путь туда был нужен для будущих рынков но он приобрел бы крупное значение только после постройки железных дорог, оставаясь, однако, при этом зависимым от Великобритании. Сухопутная связь по линии Балканский полуостров - Константинополь могла явиться независимой от этой морской державы и, более того, стать монополией Центральных держав. В то же время это связывало германскую внешнюю и экономическую политику со всем комплексом вопросов Балканского полуострова, вопросов силы и вопросов экономики» (13, с.52).

Османская империя, уже утратившая положения великой державы, все еще играла значительную роль на международной арене. В то же время, по мере своего ослабления, Турция все больше превращалась в объект империалистической экспансии великих держав, в том числе и Германии. Значение Турции в международных делах

определялось также ее географическим положением: она контролировала черноморские проливы и непосредственно примыкала к наиболее уязвимым частям Британской колониальной империи. Коммуникации, связывавшие Германию с Турцией, проходили по суше и не могли быть блокированы английским флотом. Экономические и политические соображения побудили германскую дипломатию включиться в активную борьбу за влияние в Турции. Германский генеральный штаб отводил ей существенную роль в своих планах превентивной войны против России (42, с.72-73).

Знаменательно, что Вильгельм II сразу же заинтересовался состоянием обороны Босфора, русский дипломат, посол в Стамбуле (1883-1897) Нелидов писал: «Германия обращает серьезное внимание на стратегические условия Турции, и особенно Константинополя. Это все яснее видно, - продолжал посол, - из выступлений немецкой печати и путешественников. В Константинополь все чаще стали приезжать германские военные, которые под видом простого любопытства объезжают с немецким генералом Гольц-пашой укрепления Верхнего Босфора. В этом районе ведется подготовка к усиленным работам, и Гольц, который считается самым способным из присланных в Константинополь немцев и занимает здесь должность помощника начальника генерального штаба, усердно занимается разработкой обороны столицы» (64, с.119).

Большое влияние, приобретенное Германией на Ближнем Востоке, и пребывание в 1882-1895 гг. в Стамбуле военной миссии фон дер Гольца способствовали значительному успеху в Турции немецких оружейных фирм. Эту проблему освещали в своих трудах такие немецкие историки, как Г.Хальгартен (11, с.48-50, 228-230), Б.Менне (22, с.154-155), В.Бедров (2, с.310-311, 388-389, 410; 3, с.168), Гольборн (14, с.73-74, 88), А.Вальдерзее (29, с.181), К.Гельферих (12, с.23-24, 33-35), В.Бельке (4, с.54-55), Г.Гейдорт (13, с.320-349), В.Валентин (28, с.71-85) и др. Г.Гейдорт по этому поводу пишет: «Турция, все более и более увязала в экономической и политической зависимости от Германии. Если турецкие финансы уже и ранее находились под контролем европейских держав, то незадолго до первой мировой войны германский империализм сумел подчинить себе также турецкую армию. Богатства, которые выкачивались из Турции, должны были оплачиваться в первую очередь турецкими крестьянами. Да, Германия осуществила в Турции себе на благо великолепный бизнес» (13, с. 327-328). То же самое пишет Г.Хальгартен: «Все же, как ни важна была роль военного снаряжения и железнодорожного оборудования в составе германского экспорта, список немецких товаров для вывоза не исчерпывался ими; в частности, Турция была привлекательным рынком сбыта также для химической и керамической промышленности. В 1901 году размер германского экспорта в Турцию исчислялся суммой в 230 миллионов марок, тогда как находившиеся в германской собственности турецкие ценности составляли сумму около 9,5 миллиона» (11, с.228-229). И дальше Хальгартен, продолжая, пишет: «Германия имела в Турции монополию на поставки вооружения» (11, с.229).

Проникновение на турецкий рынок германской военной промышленности нашло свое освещение и в русской историографии, особенно в трудах А.С.Силина (64, с.63-79, 121-148), А.Д.Новичева (53, с.137-139, 142-143), Ф.А.Ротштейна (61, с.228), Г.Л.Бондаревского (37, с.63-64, 65), С.Д.Сказкина (65, с.17-22), А.С.Ерусалимского (43, с.33-34; 37, 40-41; 44, 46-49), В.М.Хвостова (75, с.54-55), Б.М.Туполева (70, с.222-226; 71, с.132; 72, с.168-200; 73, с.38-39) и др.

Из трудов этих историков нам становится известно, что уже в 80-х годах XIX века генерал-квартирмейстер, а затем начальник генерального штаба Германии

А. Вальдерзее, настаивал на заключении военного союза с Турцией и переоснащении ее армии. Точно такое же сведение мы получаем из сборника научных статей под названием «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918 гг.». Из этого сборника узнаем: «При активной поддержке германской дипломатии и промышленных кругов К. фон дер Гольцу удалось добиться почти монопольного положения германской военной промышленности в деле продажи вооружения Османской империи. Главными поставщиками полевых орудий и тяжелой артиллерии стали фирмы Круппа, винтовок и карабинов - Маузер и Леве. В результате был заложен прочный фундамент германского влияния в Османской империи, позволивший впоследствии германскому империализму, опираясь также и на возраставшее экономическое проникновение, постепенно завоевывать все новые и новые позиции в этой стране» (42, с.73).

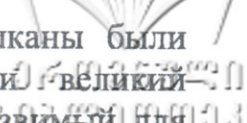
В осуществлении экономической экспансии германскому капиталу в Турции, где его исходные позиции не шли ни в какое сравнение с английскими и французскими, приходилось вести особенно тяжелую борьбу. Из общей задолженности Турции европейским державам в 2,4 млрд. франков в 1881 г. на долю Германии приходилось лишь 4,7%. Германские банки финансировали торговлю с Ближним Востоком, но их участие в турецких займах вначале было незначительным, активизации немецких финансистов в Турции содействовали поставки германских оружейных фирм в эту страну. Для покрытия затрат на закупку оружия в Германии турецкие власти вынуждены были прибегать к внешним займам. В 1888 г. Немецкий Банк предоставил Османской империи крупный заем и с этого времени был заинтересован почти во всех финансовых операциях, связанных с Турцией (42, с.73).

Как в русской, так и в немецкой историографии большое внимание уделяется визиту Вильгельма II в 1889 г. в Стамбул. Еще в 1918 году И.М. Майский заметил, что визит кайзера упрочил положение миссии фон дер Гольца и привел к расширению сферы торгово-финансовых интересов Германской империи на Ближнем Востоке (51, с.111). В конце 80-х годов произошел решительный поворот крупного германского капитала к Османской империи. Директор Немецкого банка Георг фон Сименс заявил с трибуны рейхстага, что прошли те времена, когда германский капитал был лишь участником английских и французских предприятий в Турции. Теперь германский капитал чувствует себя настолько окрепшим, что готов в интересах развития германской промышленности выступить там самостоятельно (44, с.192; 70, с.219-256; 71, с.132; 72, с.169-171, 173-176; 73, с.26-47, 49, 55, 61, 96-117).

В книге под названием «Очерки истории Германии с древнейших времен до 1918 г.» читаем: «На Ближнем Востоке германский империализм проявил особый интерес к Турции. В 1898 г. Вильгельм II в сопровождении статс-секретаря иностранных дел Бюлова и директора Немецкого банка Сименса с необычайной торжественностью совершил поездку в Турцию к султану Абдул-Гамиду. Он заявил: «Пусть султан и 300 миллионов мусульман, разбросанных по земле, будут уверены, что германский император во все времена останется их другом» (55, с.256). Далее читаем: «Вильгельм II заявлял: «Без Германии, без германского кайзера нельзя более принимать никакого важного решения» (55, с.277). Из этой работы так же можно узнать, что: «Германию во владениях Турции привлекала нефть, в которой она остро нуждалась» (55, с.281).

Почти все русские историки придавали огромное значение освещению строительства Багдадской железной дороги. Русская историография насыщена многочисленными исследовательскими работами, посвященными данному вопросу.

На основании этих исследований можно сделать вывод, что Балканы были дорогой в Турцию. По территории Балкан должен был пройти великий железнодорожный путь из Германии к берегам Персидского залива, неуязвимый для владычицы морей - Англии. Эта линия должна была отрезать Россию от Средиземного моря и угрожать господству Англии в Египте, на Суэцком канале, в Индии. Вот что пишет по этому поводу Б.М.Туполев: «Багдадская политика Германии, угрожавшая экономическим и политическим интересам британских судоходных и железнодорожных компаний и косвенно служившая укреплению позиции турецкого султана на арабских территориях Османской империи, вызывала упорное сопротивление» (73, с.55).

Надо отметить, что это дорога таила в себе потенциальную военную угрозу и для Суэцкого канала. Нельзя сбрасывать со счетов и то обстоятельство, что строительство железных дорог в Турции требовало гарантий, обеспечением которых служили таможенные пошлины. Вот почему Б.М.Туполев отмечал, что их возможное увеличение могло нанести удар ввозу в страну английских товаров (73, с.54).

Один из виднейших исследователей в этой области И.Л.Фадеев правильно отметил, что борьба Англии и Турции за власть и влияние на обширных арабских территориях, начавшаяся еще в 70-х годах XIX в., продолжалась фактически вплоть до первой мировой войны. Однако не только Англия пыталась прибрать к рукам османские владения. Осуществив в 60-70-х годах финансовое закабаление Туниса, Франция в 1881 г. оккупировала его территорию. На протяжении нескольких десятилетий султан прилагал немалые усилия, чтобы вернуть Египет и Тунис - мусульманские страны под власть Стамбула, а также удержать оставшиеся земли в составе Османской империи (74, с.144).

Ознакомившись с работой И.Л.Фадеева, можно сделать вывод, что главная цель османского халифата в последней четверти XIX в. состояла в том, чтобы обосновать притязания османских султанов, понесших большие территориальные потери, на остававшиеся еще под их властью мусульманские земли. Этот вопрос неоднократно обсуждался в русской и советской историографии. Об этом писали В.А.Гордлевский, А.С.Твертинов, А.Ф.Миллер, А.Аршаруни, Х.Габидуллин и другие авторы, которые считали, что на основе притязаний на потерянные территории султана развернулась официальная идеология панисламизма (41, с.194; 69, с.175-179; 52, с.20; 35, с.13).

Так, в книге А.Аршаруни и Х.Габидуллина говорится: «Пантюркизм - продукт российской действительности, и если в центре Турции - Стамбуле - он нашел себе сторонников и покровителей, то это результат многолетней борьбы российских и турецких пантюркистов за преодоление «османизма», который был по существу основан на отрицании родства османских турок с российскими тюрко-татарами, несмотря на общность религии и очевидное сходство языков» (35, с.13).

С начала 80-х годов Абдул Хамид II пытался получить военную и дипломатическую поддержку Германии. В газете «Османлы», близкой к придворным кругам, говорилось, что Германия менее всех других европейских держав заинтересована в восточных делах, а потому ее содействие в реформах и внутренней реорганизации Турции предпочтительнее, чем со стороны какого-либо другого государства: «Некогда для Турции был полезен союз с Англией и Францией. В то время для этих двух держав поддержание независимости и целостности Османской империи являлось аксиомой международного европейского плана. Но постепенно под влиянием радикальных идей и тайной деятельности их сторонников сформировалась новая

политическая школа, которая пришла даже к тому, чтобы подстрекать часть населения империи к мятежу» (74, с.155).

Экономическая экспансия Германии проходила в условиях острой конкуренции с французским и английским капиталом, имевшим старые позиции в Турции. Коммуникации, связывавшие Германию с Турцией, проходили по суше и не могли быть блокированы английским флотом.

Этот вопрос был широко освещен в немецкой историографии такими немецкими авторами как В.Хубац (16, с.72-73), В.Виедемманн (31, с.23-25, 27, 150-181, 220), Е.Кехр (17, с.93-119), Ф.Уплеггер (27, с.14-15, 16-19), П.Кеннеди (18, с.179), К.Вормер (33, с.38, 147-148, 152), В.Баумгарт (1, с.57), Кидерлен-Вехтером (20, с.48-59, 64-67), Ф.Фишером (5, с.108-110, 169-170), Тирпицом и др.

В 1897 г. новый статс-секретарь военно-морского ведомства контр-адмирал А.Тирпиц явился выразителем политической программы тех кругов германского капитала, которые собирались предпринять попытку передела мира путем войны с Англией, так как линейный флот для войны с Францией или Россией был Германии не нужен. «В сущности, - пишет Тирпиц в своих «Воспоминаниях», - каждый военный корабль, строившийся на земле - вне пределов Англии - являлся для нас преимуществом, ибо он укреплял равновесие сил на море» (66, с.25).

Особый интерес по этому вопросу представляет исследование А.С.Ерусалимского: «Первенство Германии на море не может быть совместимо с существованием Британской империи. Создание немецкой Индии в Малой Азии в конечном счете зависит от германского господства на море, либо от завоевания Германией Константинополя и стран, находящихся между Босфором и ее нынешними юго-восточными границами» (44, с.378; 45, с.139; 46, с.234-247, 248; а также 50, с.181-182, 184-185).

Статьи М.Н.Машкина под названием «Современная историография германской колониальной политики XIX века» в сборнике «Империализм и борьба рабочего класса», «Изучение в СССР в 1970-е годы истории германского империализма XX в.» в сборнике «Исследования по истории германского империализма начала XX века» имеет большое значение (47, с.471-499; 48, с.52-81).

Эти также можно сказать и в отношении исследований К.Д.Петряева. Автор глубоко проанализировал как немецкую (56, с.3-64; 58, с.3-244), так и русскую историографию (57, с.20-36). В своих работах «Фальсификация историками ФРГ истории Германии 1871-1914 гг.» и «Мифы и действительность - Очерки буржуазной историографии ФРГ» автор подробно освещал тенденции немецкой историографии. Однако, на наш взгляд, эти работы написаны под влиянием господствовавшей в то время советской идеологии. Но внимательный читатель может сделать для себя серьезные выводы на основе обширного фактического материала.

В связи с нашей темой немаловажное значение имеют работы таких русских историков, как И.С.Галкин (40, с.44-46, 50-52) И.И.Поп (59, с.136-137), М.А.Бирман (36, с.116-119, 124-126, 130-139), И.И.Астафьева (34, с.19), Сидоров А.Л. (63, с.92-94), Розенталь Э. (60, с.63-66), Волков В.К. (38, с.25-69, 39, с.3-30), Салов В.И. (62, с.256-267), Тарле Е.В. (67, с.81-140, 198-214), Шпилькова В.И. (76, с.89-134) и др.

Большой интерес по теме исследования представляют следующие книги: «Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 гг.» (66, с.335-336), «История дипломатии» (50, с.181-182, 184-185), «История международных отношений и внешней политики СССР 1870-1957» (49, с.4-5, 7-16, 20, 23-24, 49, 54-60) и др.

Хотелось бы завершить данную работу словами немецкого путешественника, который в рассматриваемый период совершил поездку по Ближнему Востоку: «Почти во всех отраслях турецкой государственной деятельности можно найти немцев, как, например, среди прочих, несколько немецких военных-пашей. Немцы по-новому организовали юстицию и строительное дело. Во все важные предприятия новейшего времени вложены немецкие капиталы, а на крупных предприятиях находится немецкий персонал» (73, с.51).

Литература:

1. Baumgart W. Deutschland im Zeitalter des Imperialismus (1890-1914), Frankfurt a.M., 1972.
2. Bedrow W. Alfred Krupp Bd I-II Berlin, 1927.
3. Bedrow W. Alfred Krupp und sein Geschlecht. Berlin, 1943.
4. Bölcke W. Krupp und die Hohenzollern. Aus der Korrespondenz Familie Krupp 1850-1916. Berlin, 1956.
5. Fischer F. Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914 Düsseldorf, 1978.
6. Fornaschon N. Die politischen Anschauungen des Grafen Alfred von Waldersee.
7. Giesel W. Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, Berlin, 1927.
8. Glaise-Horstenau E. Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Graf Beck, Zürich-Leipzig-Wien, 1930.
9. Görlitz W. Der deutsche Generalstab. Geschichte und Gestalt von 1650-1945. Frankfurt a. M. 1958.
10. Graevenitz G. Die deutsche Militärmission der Türkei: Zum Gedächtnis; Kolmar Frh. v.d.Goltz, - „Deutsche Rundschau" Bd 168. 1916.
11. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года (перевод с немецкого). М., 1961.
12. Helfferich K. Georg von Siemens. Ein Lebensbild aus Deutschlands grosser Zeit. Bd III. Berlin, 1923.
13. Гейдорт Г. Монополии. Пресса. Исследование политики Германии с 1902 по 1914 год (перевод с немецкого). М., 1964.
14. Holborn H. Deutschland und die Türkei Berlin, 1926.
15. Hohenlohe-Schillingsfürst. Denkwürdigkeiten Bd I-II Stuttgart und Leipzig, 1907.
16. Hubatsch W. Die Tirpitz. Göttingen, 1955.
17. Kehr E. Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894-1901. Berlin, 1930.
18. Kennedy P. Maritime Strategieprobleme der deutsch-englischen Flottenrivalität. Marine und Marinepolitik im kaiserlichen Deutschland.
1. 1871-1914. Düsseldorf, 1972.
19. Kessel E. Die Entlassung von Kameke und Stosch im Jahre 1883 – „Forschungen zu Staat und Verfassung". Berlin, 1958.
20. Kiderlen-Wächter. Der Staatsmann und Mensch. Bd II. Stuttgart, 1925.
21. Krausnick H. Holstein Geheimpolitik in der Ära Bismarck, 1886-1890. Hamburg, 1942.
22. Menne B. Krupp: Deutschlands Kanonenkönige. Zürich, 1937.
23. Mohs H. General-Feldmarschall Alfred Graff von Waldersee in seinem militärischen Wirken. Bd II, Berlin, 1929.
24. Гогенцоллерн Вильгельм. Мемуары. Пг., 1923.
25. Radowitz J. Aufzeichnungen und Erinnerungen. Bd II. Berlin-Leipzig, 1925.
26. Тирпиц А. фон. Воспоминания (перевод с немецкого). М., 1957.
27. Uplegger F. Die englische Flottenpolitik vor dem Weltkrieg. Stuttgart, 193.

28. Valentin V. Deutschlands Außenpolitik von Bismarks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges. Berlin, 1921.
29. Waldersee A. Aus dem Briefwechsel des Generalfeldmarschalls Alfred Grafen v. Waldersee, Bd I. Berlin und Leipzig, 1928.
30. Waldersee A. v. Denkwürdigkeiten, Bd I-III, Stuttgart und Berlin 1923-1925.
31. Widenmann W. Marine-Attache an der kaiserlich-deutschen Botschaft in London 1907-1912. Göttingen, 1952.
32. Wiedenfeld K. Die deutsch-türkischen Wirtschaftsbeziehungen und ihre Entwicklungsmöglichkeiten. München und Leipzig, 1914.
33. Wormer K. Grossbritannien, Russland und Deutschland: Studien zur britischen Weltreichpolitik am Vorabend des ersten Weltkrieges. München, 1980.
34. Астафьев И.И. Русско-германские дипломатические отношения 1905-1911 г. М., 1972.
35. Аршаруни А. и Габидуллин Х. Очерки панисламизма и пантюркизма в России. М., 193.
36. Бирман М.А. Дипломатия Германии и Балканский союз в 1912 г.- В кн: Исследования по славяно-германским отношениям. М., 1971.
37. Бондаревский Г. Багдадская железная дорога и проникновение германского империализма на Ближний Восток (1888-1903). Ташкент, 1955.
38. Волков В.К. К вопросу о присхождении терминов «Пангерманизм» и «Панславизм». В кн: Славяно-германские культурные связи и отношения. М., 1969.
39. Волков В.К. Основные этапы развития славяно-германских отношений в XIX-XX вв. В свете Германской империалистической политики «Дранг нах Остен». В кн: Исследования по славяно-германским отношениям. М., 1971.
40. Галкин И.С. Франко-Прусская война и Парижская Коммуна. Франция и Германия в 1870-1914 годах. М., 1952.
41. Гордлевский В.А. Был ли турецкий султан халифом? (Привесок к монографии В.В.Бартольда) - Избранные сочинения. Т.3. М., 1962.
42. «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918. М., 1977.
43. Ерусалимский А.С. Бисмарк как дипломат. М., 1940.
44. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия Германского империализма в конце XIX века. М., 1951.
45. Ерусалимский А.С. Дипломатическая подготовка мировой войны 1914-1918 годов. В кн. Ерусалимский А.С. Германский империализм: история и современность: (Исследования, публицистика). М., 1964.
46. Ерусалимский А.С. Бисмарк: дипломатия и милитаризм. М., 1968.
47. Империализм и борьба рабочего класса (Памяти академика Ф.А.Ротштейна). М., 1960.
48. Исследования по истории Германского империализма начала XX века. М., 1987.
49. История международных отношений и внешней политики СССР (1870-1957). М., 1957.
50. История дипломатии. Т. II. М., 1945.
51. Майский И.М. От Пруссии к Средней Европе (Внешняя политика Германии). Пг., 1918.
52. Миллер А.Ф. Очерки новейшей истории Турции. М-Л., 1948.
53. Новичев А.Д. Очерки экономики Турции до мировой войны. М-Л., 1937.
54. Оруджев М.Г. Из истории проникновения германского империализма в Турцию. Баку, 1961.
55. Очерки истории Германии с древнейших времен до 1918 г. М., 1959.
56. Петряев К.Д., Матвеев С.А. Фальсификация историками ФРГ истории Германии 1871-1914 гг. Одесса, 1965.
57. Петряев К.Д. Современная советская историография о внешней политике германского империализма начала XX века. Одесса, 1966.

58. Петряев К.Д. Мифы и действительность в «критическом пересмотре» прошлого. Очерки буржуазной историографии ФРГ. Издательство Киевского университета. 1969.
59. Поп И.И. «Срединная Европа» в планах кайзеровской Германии в период первой мировой войны. - В кн: Исследования по славяно-германским отношениям. М., 1971.
60. Розенталь Э. Дипломатическая история русско-французского союза в начале XX века. М., 1960.
61. Ротштейн Ф.А. Международные отношения в конце XIX века. М.-Л., 1960.
62. Салов В.И. Современная западно-германская буржуазная историография. М., 1968.
63. Сидоров А.Л. Финансовое положение России в годы первой мировой войны (1914-1917). М., 1960.
64. Силин А.С. Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце XX века. М., 1971.
65. Сказкин С.Д. Конец австро-руско-германского союза. Т. I. М., 1928.
66. Сборник договоров России с другими государствами, 1856-1917. М., 1952.
67. Тарле Е.В. Сочинения в двенадцати томах. Т. V. М., 1958.
68. Тваладзе В.Т. Вопросы новой истории Германии и грузинская публицистика. Тбилиси, 1981.
69. Твертинова А.С. Фальсифицированная версия о турецком халифате (Из истории панисламизма в Турции) - Известия отд. Общ. Наук АН Таджикской ССР. 1954. Вып. 5.
70. Туполев Б.М. Экспансия германского империализма в Юго-Восточной Европе в конце XIX - начале XX века. М., 1970.
71. Туполев Б.М. Кайзеровский военно-морской флот рвется на океанские просторы (конец XIX - начало XX в.). Новая и новейшая история. М., 1982.
72. Туполев Б.М. Багдадская железная дорога и экспансия германского империализма в конце XIX - начале XX в. М., 1987.
73. Туполев Б.М. Германский империализм в борьбе за «Место под солнцем». М., 1991.
74. Фадеева И.Л. Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи. М., 1985.
75. Хвостов В.М. Кризис внешней политики Бисмарка, - «Историк-марксист». Т. 5 (39), 1934.
76. Шпилькова В.И. Младотурецкая революция 1908-1909. М., 1977.

Aydin Mammedov

Germany's Strengthening Efforts in Turkey at the end of the XIX Century and at the Beginning of the XX Century, in Russian-German Historiography

Summary

After the formation of the Germany Empire, after the signing the treaty between Austria and Germany and after the formation of the Tripartite Union Germany's intervention to the Near East began to increase. Germany's ruling circles sent their former office employees to Turkey's Ministries of Finance, Justice, Trade and Transport as counselors and reformers. They showed their interest to Turkey in such away.

Germany's Turkey policy naturally served to guaranteed strengthening of German interests in this country.

It was expedient to put Turkey front to front with Russia as contrary load and a potential rival, in case, if Germany's relations with Russia strained.

But in case if there was a war with Russia, Turkey would be a reliable ally of Germany. Bismark didn't say in vain: If we have an enemy such as Russia, Turkey has to be our ally. "Who declares himself the master of Asia Minor; he will be Konstantinople's master". This idea became axiom for Russians long ago.

Because of her geographical location Turkey turned a struggle object between Germany and Russia and among a number of countries. It's not casual that Russians call World War I - war for dividing Turkey. They didn't beware from saying: We need Small Asia, Konstantinople and the Straits. We have to overthrow Tatar tyranny in the name of civilization. Turkey was ruined and we have to declare ourselves the master of Turkey.

German-Russian discords for Turkey is the graphic example of the imperialist's counteractions at the end of the XIX century and at the beginning of the XX century. Just because of this counteraction Germany's intervention to Turkey increased incessantly. This problem was elucidated in several Russian and German author's works. For example: G.Hallgarten, F.Fisher, U.Gehrke, C.Goltz, H.Grothe, H.Hohenloe, B.Menne, C.Muhlman works. Russian historians: A.D.Novichevin, A.S.Erusalimsky, A.S.Silin, E.V.Tarle, B.M.Tupolev, M.N.Mashkin and others wrote several precious monographs and scientific works on this problem. But all these authors approached the problem in the interests of their states.

აიღინ მაჰმედოვი

თურქეთში გერმანიის გაძლიერების მცდელობები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, თურქული და გერმანული ისტორიოგრაფიის მასალებზე დაყრდნობით

რეზიუმე

გერმანიის მიერ ახლო აღმოსავლეთის ექსპანსია XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში რჩება ისტორიკოსების კვლევის საგნად. 1871 წელს გერმანული იმპერია მსოფლიო პოლიტიკის მძლავრ ფაქტორად იქცა. იგი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა "აღმოსავლეთის საკითხისადმი". ახალგაზრდა, სწრაფად ფორმირებად გერმანულ იმპერიას არ ყოფნიდა ასპარეზი შიდა ბაზარზე. გერმანიას ჭირდებოდა მეტი გასაქანი, ასპარეზი აზიასა და აფრიკაში გასასვლელად, ამ რეგიონების ნედლეულისა და წიაღისეულის ხელში ჩასაგდებად.

ხელოსნის სახელო სამთავროს (ოდიშის) სამთავროში

ოდიშის სამთავროს ადგილობრივი მმართველობის ყველაზე ქვედა რგოლს წარმოადგენდა ხელოსანი. ეს სახელო დასავლურ ქართული ფეოდალური სახელმწიფოების (იმერეთის სამეფოს, ოდიშისა და გურიის სამთავროთა) საბუთებში გვხვდება.

პირველი დოკუმენტი, სადაც ხელოსანი იხსენიება, IX საუკუნეში შედგენილი მიქელ მემღვიმის დაწერილია, მაგრამ აქ ის სახელოს მნიშვნელობით კი არ არაა ნახმარი, როგორც ეს პროფ. გოგოლაძეს მიაჩნია.(1) არამედ მოსაქმეობის აღმნიშვნელი ტერმინია. სახელოს მნიშვნელობით კი ეს ტერმინი XII საუკუნის ძეგლში “მეფის კურთხევის წესში” არის ნახმარი. “თაყვანი სცეს შემდგონაც ხელოსანთა და უხელოთა დარბაზისერთა”- ნათქვამია ამ წყაროში.(2) ამავე საუკუნეს განეკუთვნება ქიქინა სურამელის მიერ ქვათახევის მონასტრისათვის შეუვალობის განახლების დაწერილი, სადაც მოხსენებულია, როგორც ქვათახევის მონასტრის ხელოსანი, ასევე სურამელთა სახლის ხელოსანი.(3)

“ხელმწიფის კარის გარიგების” ცნობით სამეფო კარზე პურობას კარის დიდ ხელისუფლებთან ერთად თურმე ესწრებოდნენ “სხვანი ხელისუფალნი და ხელოსანნი”,(4) რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ხელოსანი ცენტრალური მმართველობის მოხელესაც წარმოადგენდა.

ხელოსნის სახელოს შესახებ რაფიელ ერისთავი, რომელმაც რამდენიმე წელიწადი იმუშავა ოდიშის სამთავროში ასეთ ცნობას გვაწვდის: მთავრის “ხელოსნები მოურავების თანაშემწეებად ითვლებოდნენ და მოურავებს აქეთ-იქით გასაგზავნ-გამოსაგზავნად ყავდათ სამსახურსა და ბატონის საქმეების გამო”.(5) მისივე ცნობით ხელოსნები სოფლის მამასახლისებს ერქვათ.(6) ამ შემთხვევაში შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტერმინი ხელოსანი მოხელის შინაარსსაც გულისხმობდა.

ხელოსანი იყო როგორც სამთავრო (მთავრის ხელოსანი), ასევე სათავადო (თავადის ხელოსანი),(7) აგრეთვე საკუთარი ხელოსანი ყავდა დედოფალსაც.(8)

ხელოსნის სახელო ოდიშის სამთავროდან მომდინარე საბუთებში გვხვდება XVII საუკუნის დამდეგიდან.

ბექან დადიანის (1715-1728 წწ.) მიერ ჩაჩხიანებისათვის ბოძებულ წყალობის წიგნი მოწმედ არის დასახელებული ხელოსანი გოგიბეშვილი.(9)

ოტია დადიანის მიერ 1748-1756 წლებს შორის მამუკოჩი ნაჭყებიასათვის ბოძებული წყალობის წიგნში მოწმედ არის დასახელებული ხელოსანი ძიკიელა ბასილაია.(10)

1793 წელს ნინო დედოფლის მიერ მიქელ გეგელიასათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში მოწმედ იხსენიება ხელოსანი ლაკუშია,(11) რომელსაც მოწმედ ვხვდავთ გრიგოლ დადიანის მიერ გაბუ ნაჭყებიასათვის 1795-1804 წლებს შორის ბოძებული წყალობის წიგნშიც.(12) აქ მისი გვარიც არის დასახელებული, ძიკიელა ბასილაია ყოფილა.

1855 წელს კონსტანტინე ფაღავა ქაჯაიებისათვის მიცემულ ხელნაწერში მოწმედ ასახელებს “მთავრის დადიანის ხელოსან ბუკოია ჯანჯღავას” და თავის ხელოსან სიმონ პატარაიას.(13)

1854 წლის ერთ დოკუმენტში კი მოწმედ არის დასახელებული თავად ღუტუ დადიანის ხელოსანი კიკო თოდუა.(14)

როგორც დოკუმენტებიდან ირკვევა ერთ სოფელში რამდენიმე ხელოსანი შეიძლება ყოფილიყო.

1822 წელს შედგენილ ლაზარე ნაჭყეობიას შეწირულობის წიგნში ცაიშის ეკლესიისადმი მოწმედ არის დასახელებული “ცაიშის ხელოსნები გურიშია კუკავა, საშულია ქირია და ხეთის ხელოსნები ონდია ქირია, ქირხელია ქირია და სკვამილა ქირია”.(15)

გურიშია კუკავას ხელოსნის სახელოზე ვხედავთ ლაზარე ნაჭყეობიას მიერ 1819 წელს ხუტია ცხადიასათვის მიცემულ ნასყიდობის წიგნშიც.(16) I

იმავე 1822 წელს ლაზარე ნაჭყეობიასავე მიერ თავის ყმა გიორგი ქირიასათვის მიცემულ ხელწერილში მოწმედ იხსენიება წინა დოკუმენტში უკვე დასახელებული ხელოსნები – ონდია და ქრისტეშია ქირიები.(17)

1809 წელს ნინო დედოფლის მიერ სენაკის წმ. გიორგის ეკლესიის დეკანოზ გრიგოლ ჭკადუასათვის ბოძებულ წყალობის სიგელში მოწმედ არის დასახელებული “ხელოსანი ქავთარია ხუტუა და გვიანიშა”, რომლებიც სენაკის ხელოსნები იყვნენ.(18)

1828 წელს სარდალ-ბოქაულთუხუცეს ნიკო დადიანის მიერ შხეფელ აზნაურ ხოფერიებისათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში მოწმედ ვხედავთ ხელოსნებს-გიორგიტა შაფათავას და იესიკა შაფათავას.(19)

1832 წელს სარდალ-ბოქაულთუხუცეს ნიკო დადიანის მიერ მღვდელ იოანე ოდიშარიასათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში მოწმედ არიან დასახელებული “ნოსიორის მოხელე აზნაური კუჭუჭია კიზირია და ხელოსანი იესიკა ბესელია და სოფრომა ოდიშარია”.(20)

ხელოსნის სახელოს რაობის გასარკვევად საყურადღებო ცნობებია შემონახული 1842 წელს აზნაურ ჯორჯიკიებსა და გლეხ ქაქუთიების დავის საქმეზე შედგენილ განჩინებაში.

გლეხმა ქაქუთიებმა აზნაურ ჯორჯიკიებს უჩივლეს, რომ ჩვენ კათალიკოსისაგან ხელოსნად ვყოფილვართ დადგენილი და ჯორჯიკიების ფარეშობა არ გემართებათ. ჯორჯიკიებმა კი განაცხადეს: “კათალიკოსი ჩვენს ყმას ხელოსნათ რად დაადგენდა. ჩვენი ყმანი ჩვენ დაგვიდგენია ჩვენ მოხელეთ და ჩვენ ხელქვეითად მოსამსახურე ხელოსნათ” და სასამართლომ უნდა დაადგინოს “ვის მაგიერ ხელოსნათ ყოფილანო”.(21)

ამრიგად, ამ დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ხელოსანი ყოლიათ არა მარტო მთავარს და თავადებს, არამედ აზნაურებსაც და ეს ბუნებრივიცაა მათი ფუნქციებიდან გამომდინარე, რადგან ხელოსნებს გადასახადების აკრეფაც ევალებოდა და აზნაურის ყმა გლეხებიდან გადასახადების აკრეფა, სწორედ მათი მოვალეობა უნდა ყოფილიყო.

ამავე განჩინებიდან ჩანს, რომ ხელოსნები მეზეგრე გლეხები არ იყვნენ. როგორც ჩანს ამ სახელოზე უმეტესწილად მსახურები ინიშნებოდნენ, მაგრამ იყო მეზეგრე გლეხების ხელოსნად დანიშვნის შემთხვევები. იმ შემთხვევაში, როცა ხელოსნად მეზეგრე გლეხები ინიშნებოდნენ, ის ბეგარისაგან თავისუფლდებოდა.

ზემოთ ნახსენებ განჩინებაში აღნიშნულია, რომ ჯორჯიკიებმა განაცხადესო: ქაქუთიები რომ ამბობენ თითქოს მხოლოდ ათის თავს გვაძლევდნენო (როგორც ჩანს აკრეფილი გადასახადისა), “უკეთუ ხელოსანი იყვნენ იგინი, არა თუ ბეგარათ მათსას მოგცემდნენ, არამედ სხვისას ისარგებლებდნენო”.(22)

ხელოსნის სახელო მემკვიდრეობით არ გადადიოდა, მამიდან შვილზე. მეტიც ხელოსანს, თუკი ის ვერ შეასრულებდა თავის მოვალეობას გადაყენება ელოდა. 1857 წელს შედგენილ “ჭაქვინჯის სამთავრო ციხის აღწერილობაში” მოხსენიებულია “ნახელოსნევი ბიტუია შენგელია”.(23)

მიუხედავად იმისა, რომ ხელოსნის სახელო მემკვიდრეობითი ხასიათისა არ იყო, ის მაინც ძირითადად ერთი და იგივე გვარების ხელში იყო. მაგალითად, ბერულავებს ხელოსნის სახელოზე ვხვდებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშიც და XIX საუკუნის პირველ მესამედშიც. კაცია II დადიანის (1756-1788 წწ.) მიერ ოფიშიაისთვის ბოძებულ უთარილო წყალობის წიგნში მოწმდება დასახელებული ხელოსანი ივანე ბერულავა, (24) 1821 წელს ნიკო დადიანის მიერ აზნაურ აღშიზიებისთვის ბოძებულ წყალობის წიგნში კი მოწმედ ვხვდებით ხელოსან გუბა ბერულავას. (25)

ხელოსნის ინსტიტუტის შესახებ საყურადღებო მასალაა დაცული ფოლკლორულ წყაროებში. თედო სახოკიას მიერ ჩაწერლი ერთ-ერთი გადმოცემის მიხედვით, ლეჩხუმში, რომელიც ოდიშის სამთავროში შედიოდა, ერთ გლეხს მთავარ დადიანისთვის დიდი ძღვენი მიუერთმევია და სოფელ ოფითარას ხელოსნად დანიშნა უთხოვია. დადიანს ის ამ სოფლის ხელოსნად დაუნიშნავს, მაგრამ შემდეგ მას სხვა გლეხებიც ხლებიან უფრო დიდი საჩუქრებით და ისინიც (სულ ოცი კაცი) ოფითარას ხელოსნებად დაუნიშნავს. არადა ამ სოფელში თურმე ორად ორი კომლი სახლებულა. მოსდგომიან ხელოსნები და რიგრიგობით უთხოვიათ გადასახადი ოფითარელ გლეხებისათვის. გაოცებული ოფითარელები დადიანს ხლებიან და შეუჩივლიათ: ბატონო, შენი ჭირიმე, ჩვენს სოფელში სულ ორი გლეხი ვსახლობთ და ხელოსნები კი ოცი დაგინიშნიათ და რამდენს ერთს უნდა გაუძღოთო?...

დადიანი ჩაფიქრებულია და ბოლოს რამოდენიმეჯერ გაუმეორებია: ოფითარის ორი გლეხი, ოცი მისი ხელოსანი... ეს სიტყვები მერე საანდაზოდ ქცეულა. (26)

ამ ზეპირსიტყვიერ მასალაში კარგადაა ასახული ხელოსნის სახელოს ბუნება, მაგრამ მისი უფრო სრულყოფილად წარმოდგენისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის მიერ სოხისტრის ეკლესიისათვის მიცემულ ერთ დოკუმენტში ამ ინსტიტუტის შესახებ დაცული ცნობის გათვალისწინებაც, რადგან ოდიშის სამთავროს სამოხელო აპარატი და მოხელეთა ფუნქციები და უფლებები თითქმის ზუსტად იმეორებდნენ იმერეთის სამეფოს სამოხელო აპარატსა და მოხელეთა ფუნქციებს.

“ნასიკა ბრეგაძე-ნათქვამია ამ დოკუმენტში-ამ ქამათ ხელოსანი იყო და სანამდის (SIC) ხელოსნათ იყო, თითო იჯრის ყოველისფერს უნდა თვისას სახლშიდ მიათმევდეს [სოხისტრის] წინამძღვარს და უნდოდეს თვითონ მის სახლში დაპატიჯებდეს, ისე გაუმასპინძლებოდეს, როდესაც ხელოსნათ აღარ იქმნეს, როგორითაც სხვას, ისე გარდაიხდიდეს ღომს, ღვინოს, ხორცს, სანთელს და ყველას”. (27)

ოდიშის სამთავროშიც ხელოსნები გარკვეულ წილს (როგორც ჩანს აკრეფილი გადასახადის მეათედს ანუ ათისთავს) იღებდნენ სამსახურისათვის. გარდა ამისა თავიანთ სახელოს სხვა მხრივაც იყენებდნენ. მაგალითად, როგორც 1857 წელს შედგენილი “ჭაქვინჯის სამთავრო ციხის აღწერილობიდან” ირკვევა, ციხეში არსებული ორივე ბეღელი თავისთვის ქონია ხელოსან ღუკაია სიჭინავას, მაგრამ მისი გარდაცვალების შემდეგ ერთი მათგანი ხელოსან ბუხუია ჯიქიას დაუდგამს “სამოდე ადგილებშიდ”. (28)

გარდა ზემოთ ნახსენები ხელოსნებისა საბუთებში იხსენიებიან აგრეთვე ხელოსნები ლაკუშია ბასილაია (1793 წლისა) (29) და XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნის (30) საბუთებში, თანაფია გერგედავა, რომელიც სამურზაყანოელი (საფიქრებელია ფახულანელი) ხელოსანი ჩანს და XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის მესამედის ორ დოკუმენტშია მოხსენიებული, (31) ქაქუჩია ფარულავა, რომელიც ჩიჩუების ხელოსანი უნდა იყოს (იხსენიება 1823 წელს სოლომონ ჩიჩუას მიერ ყულის წმ. გიორგის ეკლესიისათვის მიცემულ პირობის წიგნში), (32) გიორგი ჩახაია, რომელიც ზუგდიდის ხელოსანი ჩანს (მოხსენიებულია 1860 წელს მღვდელ ნიკოლოზ

ჯიქიას მიერ თავის მოჯალაბე ჯუმაშხია გვილიასთვის მიცემულ პირობის წიგ-
ნში),(33) და სხვა.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ რაფ. ერისთავის ცნობით ხელოსანი სამეგრელოში
სოფლის მამასახლისის ეწოდებოდა.(34)

მამასახლისი მართლაც სოფლის ხელისუფალს წარმოადგენდა, მას ევალებოდა მთავრისა და ფეოდალების ბრძანება-განკარგულებების შესრულება, გადასახადების აკრეფა, საზოდაგოებრივ სამუშაოზე (გზების შეკეთება, წყლის გამოყვანა და სხვა) გლეხობის გამოყვანა. მას სასამართლო ფუნქციაც ქონდა, სოფელში წარმოშობილ მცირე სადაო საკითხების განსჯა სასამართლების სახით. (35)

უიულ მურიეს ცნობით სამეგრელოში მამასახლისის მოსახლეობა ირჩევდა, დამტკიცებით კი, თუ სოფელი სახასო იყო მთავარი ამტკიცებდა, თუ საბატონო შესაბამისი სოფლის მფლობელი თავადი, თუ საეკლესიო ეპისკოპოსი ან წინამძღვარი.

1804-1811 წლებს შორის დაწერილ ერთ უთარილო წერილში ნათქვამია: “მეფის ასული დედოფალი ნინო, მრავლის მოკითხვით გაუწყებთ. მერმეთ თქვენ ასე უნდა იცოდეთ, რომ ლაილაშის მამასახლისობა ამ დათილიკა ჯანუაშვილს მიეცეც და რაევარაც წესი არის მამასახლისობისა ისე უნდა გვემსახუროს და თქვენთან უნდა ამყოფოთ. ამის მეტს მამასახლისობაში საქმე არავის არა აქვს და არც არავისთვის გვიბოძებია.(36) ლაილაში ურიებით დასახლებული სოფელი იყო და დედოფლის სათავისთვოს წარმოადგენდა. ამიტომ ამ სოფლის მამასახლისის დანიშვნა მისი უფლება იყო.

მამასახლისი და ხელოსანი სამეგრელოში ერთი და იგივე სახელოს ორი სხვადასხვა სახელი იყო. ნინო დედოფალი, როგორც ქართლში გაზრდილი, ბუნებრივია სოფლის იმ თავკაცის აღსანიშნავად, რომელსაც მეგრელები ხელოსანს ეძახდნენ, ქართლისათვის დამახასიათებელ მამასახლისს ეძახის.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, თბ., 1984, გვ. 18-19.
2. ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 53.
3. იქვე; გვ. 78-79.
4. იქვე; გვ. 94.
5. რაფიელ ერისთავი, ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. 115.
6. იქვე; გვ. 115.
7. თ. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 212-213.
8. რაფიელ ერისთავი, ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. 117.
9. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1061.
10. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1187.
11. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1435.
12. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1186.
13. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Hd. საბ. №1095.
14. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qd. საბ. №3610.
15. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H. საბ. №2509. გვ. 29 v.
16. ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-28.
17. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H. საბ. №2509. გვ. 28v.
18. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1069.

19. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1184.
20. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №190.
21. ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-129.
22. ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-129.
23. ზუგდიდის მუზეუმი, დოკ. №8174.
24. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1498.
25. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qd. საბ. №6821.
26. თ. სახოკია, წინასიტყვაობის მაგიერ წიგნში: კ. ბოროზდინი, რაფ. ერისთავი და მურიე, ბატონყმობა სამეგრელოში (მასალები), თარგმანი და წინასიტყვაობა თ. სახოკიასი. თბ., 1927, გვ. 6-7; ტინა შიოშვილი, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერებიდან, კრებული "სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება", VIII თბ., 1986, გვ. 53.
27. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, II, გვ. 78; მანანა სანაძე, გლეხობა დასავლეთ საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1979, გვ. 133.
28. ზუგდიდის მუზეუმი, დოკ. №8174.
29. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1435.
30. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1186.
31. ზუგდიდის მუზეუმი, Zd-5, Zd-7.
32. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qd, საბ. №6730.
33. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A. საბ. №1366, გვ.46v.
34. რაფიელ ერისთავი, ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. 115.
35. დ. გოგოლაძე, ქართული სოფელი ფეოდალიზმის ხანაში (VI-XVIII სს.), თბ., 1998, გვ. 95.
36. ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1069.

Badri Kvaratskhelia

The Title "Prefect" in the Megrelian (Odishi) Principality

Summary

The lowest link of the local administration of Odishi principality was "a prefect". In the documents of the western Georgia feudal statehood this term appeared in XVIII century.

Raphael Eristavi who worked in Odishi principality during some years gives us the following information about the term "prefect": "The prefects of the prince were considered mouravi's subordinates and the mouravis had them for various jobs. According to Eristavi prefects were called "village headmen".

The prefect's title was not hereditary. If he did not fulfil his duty he was sure to be dismissed. But though not hereditary the prefect's title still remained in the hands of the names of one and the same family.

Резюме

В Одишском имени профессия мастерового представляла самую последнюю ступень в местном управлении. Эта профессия встречается в документах западных грузинских феодальных государствах (имеретинское царство, одишское и гурийское имена).

უშუალო დემოკრატიის პრობლემატიკა პოლიტიკურ პროცესში

უკანასკნელ წლებში საქართველოში განვითარებული მოვლენები ადასტურებენ, რომ ქართულ პოლიტიკურ-სამართლებრივ სისტემაში არის სერიოზული ნაკლოვანებები. პოლიტიკოსებთან ერთად ხალხიც ხშირად გამოდის რადიკალური მოთხოვნებით. საერთოდ, ქართული პოლიტიკა ხასიათდება რადიკალიზმით.

საინტერესოა, რა განაპირობებს პოლიტიკოსებისა და ხალხის ასეთ განწყობებს?! რატომ ხდება საჭირო ქუჩის აქციების გამართვა?! ნუთუ, საქართველოში არ არსებობს პოლიტიკური პლურალიზმი, ან არასაკმარისად ძლიერი არასამთავრობო ორგანიზაციები?! ნუთუ, საქართველოს კანონმდებლობა არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ მხარეები იყვნენ კონსტრუქციულები და პატივს სცემდნენ რესპუბლიკურ ღირებულებებს?! კითხვების დასმა და პრობლემების ჩამოთვლა შორს წავიყვანდა, რადგანაც ისინი უამრავია. ამჯერად გვაინტერესებს თუ, როგორ და რა საკანონმდებლო მექანიზმებით შეიძლება ხალხის ჩაბმა პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებაში უფრო ცივილურად, ქუჩის აქციებისა და მწვავე რადიკალიზმის გარეშე.

იურისპრუდენციაში და დემოკრატიის თეორიაში აღნიშნული პრობლემატიკის მოსაგვარებლად მიმართავენ უშუალო დემოკრაციას და მის ფორმებს, ადეკვატურ საკანონმდებლო მექანიზმებს.

საქართველოს კონსტიტუციის მე-5 მუხლის თანახმად, ხალხი თავის ძალაუფლებას ახორციელებს რეფერენდუმის, უშუალო დემოკრატიის სხვა ფორმებისა და წარმომადგენლების მეშვეობით. გარდა ამისა, დებულებები რეფერენდუმის შესახებ გვხვდება კონსტიტუციის 28-ე და 74-ე მუხლებშიც. ერთი სიტყვით, საქართველოს კონსტიტუცია რეფერენდუმთან ერთად აღიარებს უშუალო დემოკრატიის ნებისმიერ სხვა ფორმას: პირდაპირ საარჩევნო უფლებას, პლებისციტს, სახალხო გამოკითხვას, არჩევითი თანამდებობის პირთა და ორგანოების გამოწვევას, სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივას, პეტიციას, რომლებიც რა თქმა უნდა წარმომადგენელთა ადამიანის ძირითადი უფლებების უმნიშვნელოვანეს ნაწილს და ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ კონსტიტუციის 39-ე მუხლი არაორაზროვნად აღიარებს და განამტკიცებს ადამიანისა და მოქალაქის საყოველთაოდ აღიარებულ უფლებებს, თავისუფლებებსა და გარანტიებს, რომლებიც არ არიან მოხსენიებული კონსტიტუციაში, მაგრამ გამომდინარეობენ კონსტიტუციის პრინციპებიდან. მაშასადამე, საქართველოს კონსტიტუცია ცნობს უშუალო დემოკრატიის ნებისმიერ ფორმას. საქართველოს კანონმდებლობაში ასახულია რეფერენდუმის, პლებისციტის, სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივისა და პირდაპირი საარჩევნო უფლებები, მაგრამ საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები ადასტურებს საწინააღმდეგოს. უშუალო დემოკრატია ჩვენს ქვეყანაში ძალიან ცუდად მუშაობს. შეიძლება ვინმე შეგვედაოს, რომ მანიფესტაციები ნებისმიერ დემოკრატიულ სახელმწიფოში ნორმალური მოვლენაა და ამ მხრივ, საქართველო გამონაკლისად არ უნდა იქნეს მიჩნეული. მაგრამ აქვე უნდა გვახსოვდეს, რომ განვითარებულ დემოკრატიულ ქვეყნებში ხალხი ძალზე იშვიათად ითხოვს პოლიტიკური ხელისუფლების გადადგომას. მათ მანიფესტაციებზე როგორც წესი აქვთ კონკრეტული მოთხოვნები, რომლებიც შეიძლება შეეხებოდეს ეკონომიკურ და სოციალურ საკითხებს. გარდა ამისა, საზღვარგარეთის ქვეყნებში ასეთ მანიფესტაციებში მონაწილეობენ საზოგადოების კონკრეტული ჯგუფები. მაგალითად, სტუდენტები და პროფესორები განათლების

სისტემაში არსებულ პრობლემატიკასთან დაკავშირებით, პროფესიული საკითხებთან დაკავშირებით, ბიზნესმენტა და კომერსანტთა საკითხებთან დაკავშირებით, ე.ი. განვითარებულ დემოკრატიებში საქმე გვაქვს ჩამოყალიბებული და მოქმედებაში მოყვანილ პლურალიზმთან. საზოგადოება ხელისუფლებასთან და პირიქით ხელისუფლება საზოგადოებასთან ურთიერთობს „დაინტერესებული ჯგუფების“-სხვადასხვა გაერთიანებებისა და კავშირების მეშვეობით. ახლა ავიღოთ საქართველოს შემთხვევა. აქ უცვილობლად გვაქვს ჩვენ არასამთავრობო სივრცე. ერთი შეხედვით იმდენად ძლიერიც კი, რომ საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებაშიც დიდ როლს თამაშობს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენთან უფრო ხშირად ითხოვენ პოლიტიკური ხელისუფლების გადადგომას ვიდრე - კონკრეტულ სფეროში პირობების გაუმჯობესებას. ეი საქართველოში არის მაინც „დაინტერესებული ჯგუფების“ მოქმედებისა და რეალური ქმედუნარიანობის პრობლემა. რა შეიძლება იყოს ამის მიზეზი? ჩვენი აზრით არ არსებობს ღარიბი ქვეყანა განვითარებული დემოკრატიით. ეკონომიკურად ძლიერ ქვეყანაში შეიძლება არ იყოს დემოკრატიის მაღალი ხარისხი, მაგრამ ჩვენ მტკიცედ გვწამს, რომ გვექონდეს საქართველოში დემოკრატიის მაღალი დონე, ამისათვის „დაინტერესებული ჯგუფების“ ეკონომიკური სიძლიერეა საჭირო. მაგრამ, რა არის საჭირო იმისათვის, რომ საქართველოში დაინტერესებული ჯგუფები გამდიდრდნენ?! რაღა თქმა უნდა სათანადო დემოკრატიული ინსტიტუტები და მექანიზმები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ და წაახალისებენ ცალკეული ადამიანებისა და კავშირების სამეწარმეო თავისუფლებასა და ინიციატივას. როდესაც გამდიდრდება ესა თუ ის სოციალური ან ეკონომიკური ჯგუფი, მას შეეძლება დაიქირავოს კვალიფიცირებული სპეციალისტები და ამ პროფესიონალების მეშვეობით ექნება უკვე „დაინტერესებულ ჯგუფებს“ ხელისუფლებასთან ურთიერთობა, რაც თავისთავად აღმოფხვრის ქართულ პოლიტიკაში რადიკალიზმს და ქვეყანას დააყენებს ევოლუციური განვითარების გზაზე. გარდა ამისა, მინდა ყურადღება მივაპყრო იმ გარემოებაზეც, რომ საქართველოში ადამიანის უფლებადამცავი ორგანიზაციები ძირითადად ორიენტირებულნი არიან პირად და სამოქალაქო (პოლიტიკურ) უფლებებსა და თავისუფლებების დაცვაზე და არა სოციალურ-ეკონომიკურ უფლებებსა და თავისუფლებებზე. კიდევ ერთხელ განმეორდებით და დავაფიქსირებთ ჩვენს აზრს, რომ სწორედ ეკონომიკური და სოციალური შინაარსის უფლებები შეიძლება განაპირობებდნენ პირად და პოლიტიკური უფლებების დაცვის მაღალ ხარისხს დღევანდელ საქართველოში.

ახლა, რაც შეეხება უშუალო დემოკრატიის ინსტიტუციურ მექანიზმებს. თავდაპირველად განვიხილოთ რეფერენდუმი. მკითხველს შევახსენებ, რომ ტერმინი „რეფერენდუმი“ ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს - „ის რაც უნდა ეცნობოს“. რეფერენდუმის შედეგს გააჩნია პირდაპირი მოქმედების იმპერატიული ძალა და მისი შესრულება ხელისუფლებისათვის სავალდებულოა, განსხვავებით - პლებისციტისაგან, რომელიც ეწეობა საზოგადოებრივი აზრის გასაგებად, მაგრამ მის შედეგს ხელისუფლებისათვის სარეკომენდაციო ხასიათი გააჩნია. აქვე დავძენთ, რომ პლებისციტი წარმოდგება ლათინურისაგან და ნიშნავს „ის რაც თქვა ხალხმა“. (ო. მელქაძე, საარჩევნო სამართალი, თბილისი 2005წ., გვ. 167.)

ჩვენ არ გვინდა, რომ რეფერენდუმი და პლებისციტი განვიხილოთ დემოკრატიული ინსტიტუტების სისტემისგან დამოუკიდებლად, მათთან კავშირის გარეშე, რადგანაც პოსტსაბჭოთა სივრცეში და სხვა ქვეყნებშიც პრეზიდენტებს თავიანთი უფლებამოსილების ვადა ათწლეულების მანძილზე სწორედ რეფერენდუმებით გაუგრძელებიათ (ჩილე, თურქმენეთი, ბელორუსია ...).

ჩვენ თუ რეფერენდუმს როგორც ინსტიტუტს განვიხილავთ დემოკრატიული პროცესისგან დამოუკიდებლად, ეს იგივე იქნებოდა გვემსჯელა სახალხო დამცველის ინსტიტუტზე, მისი უფლებამოსილების სივრცეზე და მხედველობიდან გამომდინარე ერჩენოდა ის გარემოება, რომ სახალხო დამცველი არის საკანონმდებლო ხელისუფლების წარმომადგენელი ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის საქმეში. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ადამიანის უფლებების დაცვის რაკურსით პარლამენტი აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე ზედამხედველობას ახორციელებს სახალხო დამცველის მეშვეობით, მაგრამ თუ კი, ხელისუფლებათა დანაწილების პრინციპი დარღვეულია და საკანონმდებლო ხელისუფლება არის სუსტი, მაშინ რაც არ უნდა გავაფართოვოთ სახალხო დამცველის საქმიანობის არეალი და რაც არ უნდა ვიამაყოთ ამ ინსტიტუტის არსებობით ჩვენს ქვეყანაში, ის მაინც დარჩება სუსტი საკანონმდებლო ხელისუფლების წარმომადგენლად და ამის გამო, ეს ინსტიტუტი ვერ იქნება ისეთივე ეფექტური როგორცაა მაგალითად, შვედეთში ან ესპანეთში და სხვა განვითარებულ დემოკრატიებში. იგივე შეიძლება ითქვას რეფერენდუმზე. რეფერენდუმი და პლებისციტი ვერასდროს გაამართლებენ თავის არსებობას თუკი არ არსებობს ქვეყანაში დემოკრატიული სისტემა, თუკი არ არსებობს პლურალისტური საზოგადოება. რეფერენდუმმა შეიძლება გაარკვიოს თუ კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით რომელი პოლიტიკური სუბსტანცია ფლობს ამომრჩევლის თუნდაც ერთით მეტ ხმას და ამით წერტილი დაესვას საჯარო დისპუტს ან დამთავრდეს სამოქალაქო დაპირისპირება. კიდევ ერთხელ დავაზუსტებთ ჩვენს მოსაზრებას: რეფერენდუმი თავისი პროცედურით ძალიან ჰგავს არჩევნებს. კარგად მოგვეხსენება, რომ ავტორიტარულ ან ტოტალიტარულ ქვეყნებში ჩატარებულ არჩევნებს არ გააჩნიათ ლეგიტიმურობა. იგივეს ვიტყვით რეფერენდუმთან ან პლებისციტთან მიმართებაშიც.

უშუალო დემოკრატიის რეალიზაციის ფორმა მხოლოდ რეფერენდუმი და პლებისციტი არ არის. პირდაპირი საარჩევნო უფლება შეიძლება დემოკრატიის თეორიის ქვაკუთხედადაც კი მივიჩნიოთ, მაგრამ ერთია პირდაპირი საარჩევნო უფლების კონსტიტუციაში ასახვა და მეორე მისი რეალიზაციის საკანონმდებლო მექანიზმი და შესაბამისი დემოკრატიული პრინციპის მხარდაჭერა. კერძოდ, რომელი პრინციპის გარეშე არ შეუძლია პირდაპირ საარჩევნო უფლებას როგორც ინსტიტუტს არსებობა?... ეს არის ხელისუფლების მონაცვლეობისა და უწყვეტობის პრინციპი. რაც ნიშნავს, რომ ხელისუფლება აუცილებლად უნდა იცვლებოდეს, მაგრამ არც ერთ შემთხვევაში არ შეიძლება, რომ სამივე ხელისუფლებას თითქმის ერთდროულად შეუწყდეს უფლებამოსილება. ასე მაგალითად, თუ კი ჩვენი პრეზიდენტი აირჩევა ხუთი წლის ვადით, პარლამენტი ოთხი წლით და მოსამართლეები ინიშნებიან უფლებამოსილების ათი წლით. საბოლოოდ გამოდის, რომ თუ პოპულარულ ლიდერს ავირჩევთ პრეზიდენტად, მისი პარტია პარლამენტში უმრავლესობით მოვა. იმიტომ, რომ არ არის გასული საკმარისი დრო, რათა შევაფასოთ პრეზიდენტის მოღვაწეობა. არჩეული პრეზიდენტის წინამორბედი კი როგორც წესი ხელისუფლებაში იმყოფებოდა უფლებამოსილების ორი ვადით, ე.ი. ათი წლით და აქვე არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ახალ არჩეულ პრეზიდენტსა და პარლამენტში მისი პარტიის წევრებს დასანიშნი ჰყავთ უკვე მოსამართლეთა ახალი კორპუსი.

ამდენად, ხელისუფლების მონაცვლეობისა და უწყვეტობის პრინციპის დარღვევამ ჩვენ მოგვცა როგორც მინიმუმ ავტორიტარული ხელისუფლება, ხოლო უშუალო დემოკრატიის ფორმა - „პირდაპირი საარჩევნო უფლება“ მხოლოდ ფარატინა ქაღალდზე დარჩა უმოქმედოდ. რა თქმა უნდა, პირდაპირი საარჩევნო უფლება ერთობ კომპლექსური შინაარსისაა და მისი განხილვა მხოლოდ ერთ პრინციპთან კავშირში არ შეიძლება და მის რეალურად ასამოქმედებლად საჭიროა სა-

თანადო საარჩევნო მექანიზმებიც, რომელთა განხილვა მოცემული სტატიის მეშვეობით
მატში ვერ ჩაჯდება.

უშუალო დემოკრატიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გამოხატულებას წარმოადგენს სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივა. საქართველოს კონსტიტუციის 67-ე მუხლის მიხედვით, საკანონმდებლო ინიციატივის წესით საკანონმდებლო აქტის პროექტის წარდგენის უფლება აქვს არანაკლებ 30 000 ამომრჩეველს, ხოლო 200 000 ამომრჩეველს - კონსტიტუციური კანონის პროექტის. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს თითოეულ მოქალაქეს გააჩნია საკანონმდებლო წინადადების წარდგენის უფლება. საკანონმდებლო წინადადება არ არის აუცილებელი წარდგენილი იქნეს კანონპროექტის სახით. ეს შეიძლება იყოს სამართლის რომელიმე პრინციპის ასახვის შეთავაზება კანონმდებლობაში ან ზოგადად, რაიმე წინადადება კანონმდებლობის სრულყოფის მიზნით.

საქართველოს სინამდვილეში სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივამ როგორც უშუალო დემოკრატიის ერთ-ერთი ფორმა ნორმატიული თვალსაზრისით ნამდვილად გამართულია, მაგრამ რეალურად ქართველი ამომრჩეველები არ მიმართავენ საკანონმდებლო ინიციატივის უფლებას. ჩვენი აზრით, მიზეზები ამ შემთხვევაში შესწავლილი უნდა იქნეს დემოკრატიის პროცესთან და სხვა პოლიტიკურ ინსტიტუტებთან მჭიდრო კავშირში.

საქართველოს კონსტიტუციის 52-ე მუხლის თანახმად საქართველოს პარლამენტის წევრი არის სრულიად საქართველოს წარმომადგენელი, სარგებლობს თავისუფალი მანდატით და მისი გაწვევა დაუშვებელია.

ამგვარად, საქართველოს კონსტიტუცია უზულებელყოფს გამოწვევის ინსტიტუტს დეპუტატთან მიმართებაში. ზოგადად, იურიდიულ ლიტერატურაში უშუალო დემოკრატიის ამ ფორმასთან უარყოფითი დამოკიდებულება არსებობს და გამოწვევის ინსტიტუტი იგივე „იმპერატიული მანდატი“ განიხილება როგორც არადემოკრატიული საკანონმდებლო მექანიზმი საარჩევნო სამართალში. ამ მოსაზრებას ჩვენ შეგვიძლია კიდევ დავეთანხმოთ და არც დავეთანხმოთ. კონკრეტული ქვეყნის პოლიტიკურ-სამართლებრივ სისტემაში. იმის მიხედვით, თუ როგორ არის დაცული ურთიერთშეკავებისა და გაწონასწორების პრინციპი. თუ, გამოწვევის ინსტიტუტს გააჩნია ხელისუფლებათა დაბალანსების ფუნქცია, მაშინ ამ ინსტიტუტს ჩვენი აზრით, აქვს არსებობის უფლება, მხოლოდ პრეზიდენტის, პრემიერ-მინისტრისა და მერის მიმართ. ესეც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც საჭიროა ხელისუფლებათა შორის აუცილებელი წონასწორობის დაცვა დემოკრატიული პარამეტრებიდან გამომდინარე (მაგალითად, საპარლამენტო მმართველობის ზოგიერთ თავისებურებაში). აქვე ხაზგასმით მინდა ავღნიშნო, რომ არცერთ შემთხვევაში არ უნდა იყოს შესაძლებელი წარმომადგენლობითი ორგანოს წევრის გამოწვევა იქნება ეს თვითმმართველობისა თუ უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო.

საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჩვენ გვქონდა ისეთი შემთხვევები, როდესაც პარტიის თავმჯდომარეები ითხოვდნენ „იმპერატიული მანდატის“ ამოქმედებას პარტიული სიებით (პროპორციული სისტემით) პარლამენტში არჩეული დეპუტატების მიმართ. პარტიული ლიდერების მოტივაცია ამ შემთხვევაში მდგომარეობდა შემდეგში: ზოგიერთმა კანდიდატმა საკანონმდებლო ორგანოში მოხვედრის შემდეგ პოლიტიკური ორიენტაცია შეიცვალა. ამ დეპუტატებმა განაცხადეს, რომ მათსა და მათ ყოფილ პარტიას შორის აღარ არსებობდა საერთო შეხედულებები კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებით. ლოგიკურად არ უნდა იყოს გასაკვირი პარტიული ლიდერების გულისწყრომა, მაგრამ სამართლებრივი თვალსაზრისით „იმპერატიული მანდატის“ დაშვება ამ შემთხვევაში შეზღუდავდა არა მხოლოდ დე-

პუტატის სამართლებრივ სტატუსს, არამედ – ადამიანის ძირითად უფლებას – აზროვნებისა და სიტყვის თავისუფლებას.

ამდენად, გამოსავალი „იმპერატიულ მანდატში“ კი არა, საქართველოს საკანონმდებლო ორგანოში პროცესში უნდა ვეძებოთ. არ შეიძლება რომ ლიდერებმა სივრცეში შეიყვანონ არაფრით გამორჩეული ადამიანები, რომლებიც პარლამენტში მოხვედრის შემთხვევაში ისინი ერთობ დავალებულად იგრძნობენ თავს თავიანთი პარტიული შეფების წინაშე. შესაბამისად, არც ასეთი ხალხის გადაბირება არის ძნელი, ვინაიდან მათ თავიანთი ავტორიტეტი და პროფესიონალის რეპუტაცია არაფრად უღირთ, რადგანაც უმრავლეს შემთხვევაში ისინი არც გააჩნიათ.

დემოკრატიის თეორიის მკვლევარები დიდი ხანია შეთანხმდნენ, რომ დემოკრატია ეს არის პროცესი და არა სტატიკური მდგომარეობა და თუ ეს ასეა, დემოკრატიული პროცესი შეიძლება შევადაროთ საათის მექანიზმს. საკმარისია საათის მექანიზმში რომელიმე ნაწილი უვარგისი გახდეს, რომ მთელმა მექანიზმმა მუშაობა შეწყვიტოს, ასეა დემოკრატიული პოლიტიკურ-სამართლებრივი სისტემაც. დემოკრატიის პრინციპები და ინსტიტუტები არიან ერთმანეთის ფუნქციონირების გარანტორები. არც ერთ დემოკრატიულ ინსტიტუტს არ შეუძლია დემოკრატიული სისტემისაგან დამოუკიდებლად იარსებოს. თუკი დაცულია ხელისუფლების უწყვეტობის პრინციპი და ხდება ხელისუფლების მუდმივი განახლება უშუალო დემოკრატიის ზოგიერთმა ინსტიტუტმა შეიძლება დაკარგოს თავისი პრინციპული მნიშვნელობა, რადგანაც დემოკრატიულ ქვეყნებში საარჩევნო პროცესი დროში გაწეულია და მრავალსაფეხურიან არჩევნებს მოიცავს. უშუალო დემოკრატიის ფორმები კი (მაგალითად რეფერენდუმი) მხოლოდ „ვინიცობისთვის არსებობენ“.

ამგვარად, უშუალო დემოკრატიის ფორმები, რეფერენდუმი, პლებისციტი, პირდაპირი სარჩევნო უფლება, სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივა და გამოწვევის ინსტიტუტი შეიძლება ქმედუნარიანად და ეფექტურად მივიჩნიოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი გამოყენებულ იქნებიან ისეთ პოლიტიკურ-სამართლებრივ სისტემაში, სადაც დაცულია ხელისუფლებათა ურთიერთშეკავებისა და გაწონასწორების პრინციპი. ხელისუფლების მონაცვლეობისა და უწყვეტობის პრინციპები. საქართველოში აღნიშნული პრინციპების უზულვებელყოფა განაპირობებს უშუალო დემოკრატიის დაკნინებას, რაც ხალხში და პოლიტიკურ წრეებში ამაღლებს სკეპტიკურ, ნიჰილისტურ და რადიკალურ განწყობებს ხელისუფლებისა და სახელმწიფო ინსტიტუტების მიმართ. ამასთან, გვსურს კვლავ ხაზგასმით აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ პოლიტიკური პროცესის დემოკრატიზაციისათვის აუცილებელია „დაინტერესებული ჯგუფების“ ეკონომიკური სიძლიერე.

Kartlos Pridonashvili

The Problems of the Direct Democracy in the Political Process

Summary

In the presented work the author tries to find a juridical answer for the recent political events taking place in Georgia. Consequently are discussed the ways of the direct democracy which enables the people to express their opinion without the street manifestations and have the relationships with the government by the means of protecting the juridical procedures.

The author reviews the Institutes of the Direct democracy with the firm accordance of the democratic system and democratic processes suggesting adequate recommendations about the improved functions of the Institutes of the Direct democracy.

Картлос Придонашвили

Проблематика непосредственной демократии в политическом процессе

Резюме

В представленном труде автор старается найти юридическое толкование политическим явлениям, происходящим на сегодняшний день в Грузии. Соответственно, в статье рассмотрены формы непосредственной демократии, которые дают возможность народу цивилизованно, без уличных акций, выразить свое мнение, волю и, соблюдая различные процессуальные нормы, иметь взаимоотношения с властями. Автор рассматривает институты непосредственной демократии в непосредственной связи с демократическими системами и с демократическими процессами. В результате этого предлагает адекватные рекомендации для полноценного функционирования институтов непосредственной демократии.

Положение консенсуса в Азербайджане в начале переходного периода

Переход к демократическому режиму в Азербайджане протекал параллельно с процессом создания независимой государственной системы, что было чревато с самого начала столкновением с огромным количеством проблем. Тем самым, между политическими группировками, образовавшимися в процессе демократизации, возник ряд противоречий при выборе стратегии развития общества и разрешения проблем общегосударственного значения. Данные противоречия являлись препятствием для политических сил на пути к консенсусу, необходимому для достижения общих интересов. Как отмечается в учебной литературе, - «Политический консенсус – это в первую очередь, согласие между гражданами внутри определенной общины (2, 137). Здесь также отмечается, что наличие (или отсутствие) консенсуса неизбежно создает кризисную ситуацию, тем самым создавая проблему поиска путей его возобновления.

Исследуя проблему консенсуса в азербайджанском обществе, внимание привлекает в первую очередь, наличие кризисных ситуаций в нем. Как известно, в современный период возникновение кризисных ситуаций в Азербайджане, как и в некоторых других странах, напрямую было связано с переходным периодом. Именно в этот период в обществе наблюдаются процессы перехода в новую общественно-экономическую формацию. Путем замены старых процедур современными, общество пытается создать новую форму консенсуса между гражданами. Следует указать, что именно в таких обществах часто принимается абсолютно новая система ценностей. В этом случае данный консенсус описывается в учебной литературе, как консенсус – материальный (7). С другой стороны, такой консенсус также можно охарактеризовать как консенсус – негативный, так как под консенсусом – негативным понимается ситуация, когда рождается общее согласие о непринятии существующих норм, правил, ценностей и даже игнорирование правящей элиты, что нашло свое явное отражение в азербайджанском обществе на первых годах приобретения независимости.

Как показывают исследования, в первые годы независимости в переходный период попытки достижения консенсуса – материального в азербайджанском обществе реализовались достаточно успешно. Впоследствии согласно закону был начат этап восстановления процессуального консенсуса. Под процессуальным консенсусом понимается согласованность «правил игры», т.е. принятие общего согласия о «правилах игры». Под «правилами игры» понимаются способы захвата власти, а также механизм принятия и выполнения постановлений (2, 39). В начале переходного периода в азербайджанском обществе проблема консенсуса приобрела свою актуальность именно в этом направлении, что объясняется рядом факторов.

Дело в том, что препятствия, возникающие на пути к процессуальному консенсусу, в первые годы независимости Азербайджана уходили корнями в проблемы, зародившиеся еще в советский период. Идея «перестройки», выдвинутая М.Горбачёвым с его приходом к власти в СССР, стала подоплекой для замены всей системы существующих фундаментальных принципов советской империи. В это время во всем Союзе ощущалась атмосфера пробуждения. В Азербайджане, являющимся

составной частью советского пространства, также создаются так называемые «клубы защиты перестройки» (5, 57).

Вышеуказанное является свидетельством того, что азербайджанское общество также единогласно поддерживало перемены на пути к демократии, происходящие в пределах Союза. Однако в результате происшедших событий был нарушен процесс консенсуса, как в Азербайджане, так и во всем советском пространстве. Именно в этот период во всем советском обществе, в том числе и в Азербайджане, начинается стадия зарождения кризиса, при котором консенсус становится необходимым как воздух и вода.

В начале переходного периода актуальность политического консенсуса в Азербайджане была связана, в том числе и с проблемой Карабаха, возникшей в период советской власти. В переходный период в азербайджанском обществе сердцевинной проблемы консенсуса, возникающей в том или ином направлении, составлял лишь Карабахский конфликт.

Возникновением Карабахской проблемы в азербайджанском обществе, резко меняет отношение к процессу перестройки. Если даже «перестройка» продолжалась на уровне уже всего Союза, не затрагивая при этом основы государства, в Прибалтике, а также и в Азербайджане под воздействием Карабахского конфликта, с каждым днем все больше активизировались выступления по поводу выхода из состава Союза. Все это свидетельствовало о том, в процессе строительства умеренно прогрессивного социалистического общества, создаваемого на основе новых ценностей, во всем советском пространстве происходило разрушение консенсуса.

Деятельность сепаратистских сил, а также поддержка, оказываемая им руководством Союза, стала причиной сплочения либералов с националистами и консерваторами, которые появились в Азербайджане с целью создания нового общества. Образовавшиеся в Азербайджане на первых порах «перестройки» новые общественные организации, с целью поддержания данного процесса, постепенно стали менять свои позиции. Постепенно организации создавались с целью борьбы против сепаратистского движения, возникшего в Карабахе. Проанализировав идеологическое направление этих организаций, можно обнаружить наличие в них широкого спектра, включающего как националистические, так и социал-демократические образования. Образовавшийся в 1989 году Народный Фронт Азербайджана (НФА), представлявший интересы вышеуказанных политических групп, стал причиной, в определенном смысле, проявлений консенсуса между ними. Однако следует отметить, что данного консенсуса было недостаточно для разрешения всех проблем, возникающих в обществе. Была ощутима большая необходимость в консенсусе между силами значительно широкого спектра, сплотившихся на разных полюсах общества. Данными силами являлись политические партии, представляющие власть – Азербайджанская Коммунистическая Партия (АКП) и НФА.

В вышеизложенном периоде стали возникать острые противоречия между основными принципами оппозиционной НФА и правящей АКП. Существовавшие разногласия между этими партиями затрагивали также и фундаментальные принципы общества. Например, НФА в своей программе отдавали превосходство личным правам над коллективными правами (6, 3). В АКП, наоборот, выступали за коллективные права.

В отличие от АКП, в НФА с каждым днем все больше нарастали требования о независимости Азербайджана, что также свидетельствовало об отсутствии в политической системе консенсуса на высоком уровне. Как отмечает А.Глухова, если

между основными силами общества возникает разномыслие по поводу идеологической направленности и конституционного установления, можно судить о нарушении консенсуса в данном обществе (3, 255).

В целом, создание консенсуса на высоком уровне между социальными классами и политическими группировками является необходимым фактором достижения прогресса в любой сфере общества. Естественно, если общество объявляет о своем вступлении на путь демократического развития, то в нем непременно должна быть четко разработана стратегия многочисленных демократически-правовых реформ для достижения вышеуказанного консенсуса. Выбор наилучших путей развития общества в целом, а также и процесс организации демократического государства и общества как важный фактор формирования атмосферы консенсуса в стране, должны стать объектом изучения в исследованиях политического консенсуса.

Однако тяжелое положение страны в первые годы независимости являлось препятствием для проведения в ней вышеизложенных реформ. В тот период трудно было задуматься не только о начале реформ, но также были потеряны все надежды о благополучии страны в ближайшем будущем. Общенациональный лидер Гейдар Алиев высказывал свое мнение в тот период следующим образом: «Ситуация в стране казалась настолько опасной, что независимое государство, созданное в 1991 году благодаря сложившимся выгодным историческим условиям и возможностям, подаренными нашему народу судьбой, в результате недоверия, возникшего намеренно или же по неопытности, оказалось на грани исчезновения. Следовательно, 1991-93 годы считаются не только потерянными годами в истории независимого Азербайджана, но также эти года поставили Азербайджан перед дилеммой жизни и смерти» (1, 32). Перед проведением реформ в разных отраслях общества необходимо, в первую очередь, восстановление политического консенсуса в стране. Как и было отмечено выше, в область исследования политического консенсуса так же входит и стабильность политической системы. Проблема политической стабильности, возникает в любой стране в своеобразной форме. Данное своеобразие определяется рядом специфических проблем, являющихся характерными для той или иной страны в отдельности. Например, каждой стране присущи и общие признаки, такие как географическое положение, численность и размещение населения, статистика возрастной структуры и рождаемости, уровень национального дохода, участие в выборах, социально-политическая активность граждан, а также и многие другие факторы.

По мнению американских политологов, одним из общих факторов для всех стран является наличие «могучего среднего класса». В широком понимании средний класс может стать основой для создания политической стабильности в обществе. Объединяя централизованные силы внутри себя, средний класс нейтрализует прочие чрезмерные проявления сил правых и левых радикалов, предотвращая тем самым возникновение конфликтов в обществе.

Достижение политической стабильности в Азербайджане стало возможным лишь после возвращения к власти в 1993 году Гейдара Алиева. До этого периода, можно сказать, что политическая система в стране управлялась в основном политическими силами, владеющими отдельными вооруженными группировками. Таким образом, политическая система оказалась в некотором смысле военизированной. Объявленные в политической области методы демократической и цивилизованной борьбы, впоследствии потеряли всю практическую значимость. В будущем возникли большие препятствия на пути к восстановлению демократии, атмосферы консенсуса, а также и к

разрешению общенациональных проблем. В результате прихода к власти Гейдара Алиева, по требованию народа, первым делом были разработаны такие факторы как: строгая дисциплина, требовательность и государственные интересы, а также предприняты шаги для укрепления государственности и независимости. Была заложена основа для борьбы с существующим в стране хаосом и самовольностью, а также начали претворяться в жизнь меры для достижения общественно политической стабильности. Создание общественно-политической стабильности в обществе, защита прав и интересов граждан, развитие экономики и собственности, опирающихся на рыночную экономику, интеграция в международную экономико-финансовую систему, строительство демократически-правового государства на принципах социальной справедливости. Проведение реформ было направленно на создание демократического и гражданского общества, что в свою очередь могло бы выявить пути восстановления гражданского мира, цивилизованной формы взаимоотношений и соперничества между политическими силами и разрешения жизненно-важных проблем для общества.

Как мы уже отметили выше, для формирования атмосферы всестороннего консенсуса, необходимо проведения коренных реформ во всех сферах общества. Если речь идет о восстановлении политического консенсуса, то для его достижения, в первую очередь, главным условием являются реформы в области демократии. Как отмечается в учебной литературе, - «Демократия - это механизм возобновления консенсуса», т.е. в результате демократических реформ возникают базовые элементы, необходимые для консенсуса. Например, в вышеуказанной области рождается правовая, законодательная база, которая направляет политические процессы в обществе в нормальное русло, в соответствии с «правилами игры», отраженных в ней. Следовательно, если обществом принята правовая база, включающая принципиально важные задачи, то все процессы должны происходить лишь сообразно данной базе. Например, принятие конституции, свидетельствует о проведении референдума и согласии граждан с принципами отраженными в ней. Кроме того, парламентом принимаются насущные правовые документы-законы, охватывающие важные сферы государства, что свидетельствует о том, что политические силы пришли к согласию.

Предусмотрев все вышесказанное, Гейдар Алиев предпринял шаги по восстановлению политической стабильности вместе с процессом демократизации одновременно.

Одним из главных достижений Гейдара Алиева в результате проведенных демократических реформ на пути к укреплению стабильности в стране, с целью создания политического консенсуса, было повышение статуса среднего класса в социальной структуре общества. Обратив внимание, на нижеприведенные слова академика Рамиза Мехдиева о роли среднего класса, одного из важных функционеров политической мощи Гейдара Алиева, можно проследить, насколько глубоко осознавал великий политик роль среднего класса в восстановлении политической стабильности, а следовательно и политического консенсуса во время проведения в стране демократических реформ: «В стране невозможна модернизация без целенаправленных усилий для создания среднего класса, являющегося связующим звеном между двумя слоями общества, т.е. бедными и богатыми...как основа гражданского общества средний класс играет исключительную роль – разрешает социальные конфликты, предотвращая расчленение в обществе, являясь стержнем политической стабильности, а также носителем традиционных норм и ценностей» (4, 68),

В процессе достижения в начале переходного периода в Азербайджане, а также во всем обществе в целом политического консенсуса между политическими силами, немаловажную роль сыграло также влияние внешних факторов. С этой точки зрения, большую значимость представляют также способы выбора внешнего политического курса страны. Как уже выявлено в первые годы приобретения независимости, в любом государстве часто наблюдаются вмешательства извне во внутренние политические процессы страны. Результатом этих вмешательств является нарушение политической стабильности, что приводит к формированию неустойчивой атмосферы внутри страны. Естественно, в таких условиях достигнутый в стране политический консенсус также оказывается под угрозой. Невозможно скрыть то, что орудием для разрушения стабильности являются именно внешние политические силы, ставя под сомнение наличие политического консенсуса в стране. Во избежание всего вышесказанного, необходимо выбрать и четко разработать курс внешней политики и правильно согласовать политические интересы государства с международными силами, имеющие геополитические интересы в регионе. Именно согласованность интересов играет важную роль в нормальном и стабильном развитии государства.

Предусмотрев все это, Гейдар Алиев вопреки всем сложностям, искусно сформировав сбалансированную внешнюю политику Азербайджана, определил один из важных компонентов для укрепления среды консенсуса в стране.

Можно сделать вывод из вышеприведенного, что восстановление консенсуса в период независимости являлось одной из основных задач для творца Азербайджанской государственности Гейдара Алиева. Преодолев все трудности и благодаря своим огромным усилиям, Гейдар Алиев с большим успехом достиг своей цели. Следует также отметить, что всестороннее динамичное развитие общества в условиях сегодняшней стабильности стало возможным лишь благодаря стараниям этой гениальной личности, сформировавшего политический консенсус на общенациональном уровне.

Литература:

1. Алиев Г. На перекрёстке XXI века и третьего тысячелетия. Баку, 2001.
2. Ахмедоглы М. Ценность теории консенсуса в период глобализации. Баку, 2003.
3. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика. М, 2000.
4. Мехдиев Р.А. Азербайджан: требования периода глобализации. Баку, 2005.
5. Мирзазаде А.Б. Формирование многопартийной системы в Азербайджане. Баку, 2001.
6. Программа Народного Фронта Азербайджана. Баку, 1989.
7. www.alpha.main.vsu.ru/-rciabic/irex/pubs/qlukova3.html

Tevekul Dadashev

Problems of Consensus at the Beginning of Transition Period in Azerbaijan

Summary

In Azerbaijan transition to democratic system took place in parallel with independent state system formation that primordially was connected with great many problems. Parties established during the process of democratic development had different views concerning

strategies of society development and generally, problems of state formation. These debates and arguments were obstacles to reaching consensus.

ტევეკულ დადაშევი

კონსენსუსის საკითხი აზერბაიჯანში გარდამავალი პერიოდის დასაწყისში

რეზიუმე

აზერბაიჯანში დემოკრატიულ წყობაზე გადასვლა ხდებოდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი სისტემის შექმნის პარალელურად, რაც თავიდან უამრავ პრობლემასთან იყო დაკავშირებული. დემოკრატიულ პროცესში წარმოქმნილ პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის იყო აზრთა სხვადასხვაობა საზოგადოების განვითარების სტრატეგიასა და ზოგადსახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის პრობლემების მოგვარების დროს. ეს წინააღმდეგობები აართულებდა კონსენსუსის შესაძლებლობას.

პოლიტიკური ვითარება „აფხაზთა სამეფოში“ IX საუკუნის 90-იან წლებსა და X საუკუნის 10-იან წლებში

აფხაზთა მეფეების პოლიტიკური და იდეოლოგიურ – სარწმუნოებრივი იდეოტიფიკაციის შესწავლა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია აფხაზთა სამეფოს ისტორიის კვლევის პროცესში, რადგან ამ სახელმწიფოს პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი იერსახე, სწორედ აფხაზთა მეფეების პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი პოლიტიკის შედეგი იყო.

აფხაზთა მეფეებს შორის პოლიტიკურად ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური და მებრძოლი ბუნების ხელისუფალი იყო კონსტანტინე მესამე (893-922 წლები), რომელსაც „მატიანე ქართლისაის“ ავტორი მეტად მიზანსწრაფულ და მოუსვენარი პოლიტიკური ამბიციების მქონე მეფედ გვიხატავს.

სწორედ კონსტანტინე მესამის ზეობის წლებში აფხაზთა სამეფოს პოლიტიკურ ინტერესებში გაჩნდა ახალი პოლიტიკური ამოცანები, რომელიც მანამდე ლეონიდების სამეფო კარისათვის უცხო იყო. ეს იყო: ბრძოლა კახეთის შემოერთებისათვის, ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვრების უსაფრთხოება და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების გაქრისტიანება, დარიალის კარის დაუფლება და მნიშვნელოვანი სავაჭრო – სატრანზიტო გზის გაკონტროლება. სამივე პრობლემა დაკავშირებული იყო კონკრეტულ ისტორიულ ამოცანასთან, რომელიც მომავალში უზრუნველყოფდა აფხაზთა სამეფოს პოლიტიკური საზღვრების გაზრდას, ჩრდილოეთ კავკასიის მხრიდან აფხაზთა სამეფოს ჩრდილოეთი საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას და დარიალის კარის, როგორც განსაკუთრებული სტრატეგიული და სავაჭრო მნიშვნელობის გადასასვლელის აფხაზთა სამეფოს მიერ გაკონტროლებას.

როგორც ვიცით ბაგრატ I-ის (881-893) გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის წესი კვლავ გასწორდა და ტახტი კარგა ხნის მანძილზე, მამიდან უფროს შვილს გადაეცემოდა. 893 წელს გამეფდა ბაგრატის ვაჟი და კანონიერი მემკვიდრე კონსტანტინე III (893-922), რომელიც თავის წინამორბედებთან შედარებით უფრო აქტიურ პოლიტიკას ატარებდა აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ. კონსტანტინე მესამე კარგად იცნობდა აღმოსავლეთ საქართველოს, რადგან იგი, როგორც წყაროებიდან ჩანს, ჯერ კიდევ ბაგრატ I-ის მეფობის დროს ერისთავის (გამგებლის) ტიტულით ქართლს განაგებდა. ამის შესახებ ცნობა დაცულია მეჯუდასხეობის ცნობილ წარწერაში, რომელიც ბერი და გიორგი ხევისუფლებს ეკუთვნის; ... . ესე ხელი ჩუენ ბერმან და გიორგი დაეწერეთ, ოდეს კონსტანტი ქართლისა გამგებელი იყო“ (8. 144). წარწერა კონსტანტინე III-ის მეფობის მიხედვით, დათარიღებულია X საუკუნის 20-იანი წლებით (8. 144), რაც ჩვენი აზრით არ უნდა იყოს სწორი, რადგან კონსტანტინე წარწერაში გამგებლის ტიტულით არის დასახელებული, ეს მიუთითებს, რომ იგი ჯერ კიდევ არ ატარებდა მეფის ტიტულს და ქართლში ერისთავად (გამგებლად) იჯდა. საგულისხმოა, რომ კონსტანტინე ყველა დანარჩენ წარწერაში მეფის ტიტულით არის დასახელებული და ბუნებრივია, რომ მეჯუდასხეობის წარწერა გამონაკლისი არ იქნებოდა. ვფიქრობთ, წარწერის დათარიღება უნდა გასწორდეს IX საუკუნის 80-90-იანი წლების დასაწყისით.

კონსტანტინე მესამემ გამეფების შემდეგ, IX-X საუკუნეების მიჯნაზე, მართალია დაკარგა შიდა ქართლი, რომელსაც დროებით ადგილობრივ ფეოდალთა წარჩინებული ფენა დაეუფლა, მაგრამ 904 წელს კონსტანტინე III-მ შეძლო აღედ-

გინა თავისი ძალაუფლება შიდა ქართლსა და უფლისციხეში, სადაც მისი ერისთავი დასვა.

912 წელს არაბებმა ამიერკავკასია საჯი ამირას აბულ-კასიმის დალაშქრეს. მათი მთავარი მიზანი სომეხთა მეფის სუმბატ ბაგრატიუნის დამორჩილება იყო. სუმბატმა მტერს ვერ გაუწია წინააღმდეგობა და თავი მოკავშირე „აფხაზთა“ მეფის კონსტანტინე III-ის სამფლობელოს შეაფარა. აბულ-კასიმმა დალაშქრა ქართლი, რომელიც ამ დროს „აფხაზთა“ სამეფოს ნაწილი იყო. ვერც კონსტანტინე III-მ შეძლო წინააღმდეგობის გაწევა მტერზე. „მატიანე ქართლისაის“ უცნობი ავტორის ცნობით: „შემოვიდა ქართლად (აბუსჯისძე), მოაოხრა ქართლი. .“ და რათა არ გამაგრებულიყო ქართლში „მოარღუინეს ზღუდენი უფლისციხისანი, რომელ არა დაიმჭირონ“ (6. 263). მართალია, დასავლეთ საქართველო გადაურჩა ამ შემოსევებს, მაგრამ აფხაზთა მეფემ, როგორც ჩანს ახლად გამაგრებული უფლისციხის კედლები დაანგრია, რადგან იქ არაბები ვერ გამაგრებულიყვნენ. აბულ-კასიმის წასვლის შემდეგ კონსტანტინე III-ის პოლიტიკა აღმოსავლეთ საქართველოში კიდევ უფრო აქტიური გახდა.

გაძლიერებული კონსტანტინე მესამე კახეთის ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ მიიწვია პერეთში სალაშქროდ. კვირიკე კახთა მეფემ და კონსტანტინე III-მ პერეთი დალაშქრეს, რომლის შემდეგ აფხაზთა სამეფოს შემადგენლობაში გადავიდა ორი სიმაგრე პერეთში: არიში და გავაზი. ამ ისტორიულ მოვლენებს ეხმაურება ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები, რომლებიც, ძირითადად, მოგვითხრობენ კონსტანტინე მეფის მიერ წარმოებული საეკლესიო მშენებლობის შესახებ, მაგრამ გვერდს ვერ უვლიან აღნიშნული პერიოდის პოლიტიკურ მოვლენებს. ამ მასალიდან ჩანს, რომ კონსტანტინე III-ის ინიციატივით აიგო ერედვისა და სამწვერისის ტაძრები, რასაც ამ ტაძრებზე დაცული საამშენებლო წარწერები მიუთითებენ.

ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის ფასადებზე 1943 წელს რ. მეფისაშვილმა პირველად გახსნა და ამოიკითხა ეკლესიის მთავარი საამშენებლო წარწერა, რომელიც მოთავსებულია ტაძრის სამხრეთის ფასადის მრგვალი სვეტის ზედა ნაწილის ირგვლივ: „[სახ]ელითა ღ(მრთისა)თა მ[ამისა ძისა და] სუ[ლისა წმიდისა]თა, მეოხებითა წმ(ი)დ(ი)სა ღ(მრ)თი[სმშ]ობელისა[თა] [შეწევნითა წ(მი)დ(ი)სა გი]ო[რგი]სითა, ჳელმწიფობასა ღ(მრ)თ(ი)ვდამყარ[ებულისა] წმიდ[ი]სა კ[ოსტანტი]ნე მეფისასა, რ(ომე)ლ(მა)ნ ბრძანა და ჩავიდა პერე/თს [ში]გან, პერთა მეფ[ე] გა(ა)[ქცია] და მუნით მშუიდლობით იქცა, ცისკრად ა/ლავერდს ილოცა, [მ]წუხ(რ) ბრეძას გადაჰტა, მეორედ კ(უ)ლა ავიდა ვეჯინ/ისა ციხე დაღეწა; ქართლსა შინა უფლობასა ტბელისა ივენესა, მთავა/რე[ბი]სკო[სო]ბასა სანატრელისა ყ(უარყუარ)ესა, ჳ(უა)რითა მისითა; გაზრახვითა ნიქოზ/ე[ლი]სა – სანატრ[ელ]ისა სტეფანე ეპისკოსისა[თა], ძალითა, შეწევნითა მოყუას/თა[თა], მე თ(ევედორ)ე თაფლაძსძემან დავედ საძირკველი – წელნი იყ(უ)ნეს ხფი, ქორონიკ[ონსა] რკე“ (8. 171; 1. 56-57).

წარწერის შინაარსში იკითხება ეკლესიის მშენებლობის დასაწყისი – ხფი – 906 წელი, თუმცა წარწერაში დასახელებული ისტორიული მოვლენები ოდნავ გვიან მოხდა. აღნიშნული მოვლენები ზუსტ ასახვას პოულობენ სხვა ისტორიულ წყაროებში, კერძოდ, „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი წერს, რომ აბულ-კასიმის მეორედ ლაშქრობის შემდეგ „უწმო კვირიკე ქორეპისკოპოსმან კოსტანტი აფხაზთა მეფესა, ჩავიდა პერეთად და მოადგეს ციხესა ვეჯინისასა. აფხაზთა მეფე მოადგა ზედათ კერძო და კვრკე ქვემოთ. და ვითარ მისწუდეს წადებად, მაშინ აღარნასე პატრიკი მოვიდა პარასკევის ჳუარსა მიუპყრა ზავის პირი, მოსცა აფხაზთა მეფესა არიში, გავაზნი და კვირიკეს ორჭობი. ვითარ დაიზავნეს და შემოიქცეს. მოვიდა კოსტანტი, ილოცა ალავერდს წმ. გიორგის წინაშე შემოსა ხატი მისი ოქროთა“ (6.

264). როგორც ვხედავთ, ორივე წყარო, წარწერა და მატიანეც ერთი და იმავე მონაცემებს გვაწვდის კონსტანტინე „აფხაზთა“ მეფის მიერ ჰერეთს ლაშქრობის შესახებ. აღნიშნული ლაშქრობა მატიანის მიხედვით, საქართველოში აბულ-კასიმის ლაშქრობის, ე. ი. 914 წლის შემდეგ მოხდა. მაშასადამე, ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის მშენებლობა კონსტანტინე მეფის ინიციატივით, ხუროთმოძღვარ თევდორე თაფლაძეს 906 წელს დაუწყო და 914 წლის შემდეგ დასრულებულია.

ყურადღებას იქცევს კონსტანტინე მეფისა და კვირიკე კახთა ქორეპისკოპოსის ჰერეთში ერთობლივი ლაშქრობის ისტორიის ცალკეული დეტალები, რომელშიც მემატიანე ხაზგასმით აღნიშნავს კონსტანტინეს დამოკიდებულებას აღმოსავლურ ქართული სიწმინდეების მიმართ. „აფხაზთა“ მეფეს ამ დროს მყარად „უჭირავს შიდა ქართლი, რომელსაც მის მიერ დასმული ერისთავი უფლისციხიდან განაგებდა, მაგრამ ჰერეთს ლაშქრობის შემდეგ კონსტანტინემ მიიღო „არიში და გავაზნი“ – ქვემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ამიერიდან, პრაქტიკულად ქართლი მთლიანად (გარდა თბილისის საამიროსი, რომლის ტერიტორია თანდათან მცირედებოდა) „აფხაზთა“ მეფეს დაემორჩილა, რაც „აფხაზთა“ მეფეთა მიერ IX საუკუნის 60-იან წლებში საფუძველჩაყრილი პოლიტიკის – ქართული მიწების გაერთიანებისათვის ბრძოლის ერთი ბრწყინვალე ფურცელი იყო.

კონსტანტინე III-ის საეკლესიო სამშენებლო საქმიანობის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი წყაროა სამწვერისის წარწერა, რომელიც წარმოადგენს მამასახლის დომინოსისა და გიორგი თუალოძის წარწერას კონსტანტინე მეფის მოხსენიებით. „† ზ(ედ)ა წელსა კ-ს კონსტანტინე მეფისა მე, დომინოს, სამწვერისა ჯუარისა მამასახლისმან და გი/ორგი თუალოძსქმან მოვიდეთ რუვი ესე ჯუარად/ და არავი[ნ] არს სხუად მო[მ]ხუმარე და [უფალი] რუვისა ამის, გარნა/პატიოსანი ჯუარი და გიორგი, ვინე სე აღმოიკითხოს მე, დომინოს, მონაჲ ჯუარისაჲ, [ლოცვასა მომივსენეთ და თუალოძს]ქეცა/ გ(იორ)გი ქ(რისტე)მ(ა)ნ შე(ი)წყ(აღლ)ენ. ამენ. იყავნ“(8. 222; 1. 57);

წარწერა დათარიღებულია კონსტანტინე მეფის ზეობის მე-20, ე.ი. 912 წლით. თუ გავითვალისწინებთ, ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერისა და „მატიანე ქართლისაჲს“ ზემოთ მოყვანილ მონაცემებს, სწორედ ამ პერიოდში ფლობდა „აფხაზთა“ მეფე კონსტანტინე III ქართლის მნიშვნელოვან ნაწილს.

ზოგადად, ერედვის, სამწვერისის (ასევე არმაზის) ხუროთმოძღვრულ ძეგლებზე „აფხაზთა“ მეფეთა დასახელება არგუმენტირებულად ასაბუთებს, რომ ადგილობრივი საერო და საეკლესიო ფენის წარმომადგენლებისთვის სავალდებულო იყო მეფის ზეობის წლებით დაეთარილებინათ დიდი მშენებლობები. რასაკვირველია, ეს ვერ მოხდებოდა „დამპყრობელი“ მეფის პირობებში, როგორც ამას წარმოგვიდგენს უკანასკნელ ხანს სოხუმში გამოცემული სახელმძღვანელოს აფხაზი ავტორები სტ. ლაკობა და ო. ბლაჟბა. ისინი იცნობენ სამწვერისისა და ერედვის წარწერებს, თუმცა მათ ლოკალიზაციას კახეთში ახდენენ. ავტორების აზრით, ეს მიუთითებს, რომ კონსტანტინემ ქართლი დაიპყრო, მაგრამ ხაზს უსვამენ, რომ ბრძოლა ქართლისათვის მიმდინარეობდა აფხაზთა და სომეხთა სამეფოებს შორის. არსად, ამ სახელმძღვანელოს არცერთ გვერდზე არ არის ნახსენები ტაოკლარჯეთის სამთავრო, ან კახეთის სამეფო. მკითხველს შთაბეჭდილება რჩება, რომ თანამედროვე საქართველოს აღმოსავლეთი და სამხრეთი ნაწილი მაშინ სომხეთის სამეფოს შემადგენლობაში იყო და ბრძოლა მიმდინარეობდა აფხაზურ და სომხურ სამეფოებს შორის. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ამ წიგნში სომხური თემა საერთოდ ძალზე ფართო და მრავალფეროვანია, მაგალითად, კლისურის ციხე სომხებს აუგიათ, კერძოდ, ვინმე თომა სომეხს, ასევე აფხაზეთის მთებში ციბილიუმის კომენდატი VIII საუკუნეში სომეხი ყოფილა, 550 წელს პეტრას

დამცველთა რიგებში იოანე სომეხიც იყო და ა. შ. ქართლი ან სომხების, ხელმძღვანელები ან აფხაზების, სად იყო ქართული სამეფო-სამთავროები არ ჩანს. აფხაზი ან ავღურები იგნორირებას უკეთებენ იმ ფაქტსაც, რომ ეს ეპიგრაფიკული მასალა — აფხაზთა მეფეთა წარწერები ქართულ ენაზეა დაცული და არსად არ ახსენებენ რატომ წერდნენ ისინი თავიანთი საქმიანობის შესახებ ქართულად და არა ბერძნულად? მაშინ, როცა ბერძნების მიერ კონსტანტინე II-ისადმი გამოგზავნილი ბულის ბერძნულენოვან წარწერაზე საგანგებოდ ჩერდებიან და ეს ერთადერთი წარწერა (ისიც ბერძენი მოხელის მიერ მოწერილი-ლ. ა), აღმოჩნდა არგუმენტი იმისა, „დაესაბუთებინათ“, რომ „აფხაზთა“ მეფეები ბერძნულად აწარმოებდნენ სამეფო კანცელარიის საქმიანობას.

დავუბრუნდეთ ისევ კონსტანტინე III-ს, რომელიც ცდილობდა გაემაგრებინა თავისი პოზიციები ქართლსა და კახეთში. ამ მიზნით კონსტანტინე III დინასტიური ქორწინებით დაუკავშირდა კახეთის ქორეპისკოპოსს, რითაც შეძლო ზურგი გაემაგრებინა თავისი პოლიტიკური საქმიანობის შემდგომი გაფართოების პირობებში. კონსტანტინე III შეეცადა ალანთა კარის მიმდებარე ქვეყნები დაემორჩილებინა, ანუ მან სცადა ქართლიდან ჩრდილოეთ კავკასიაში გადამავალი სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობის გზა გაეკონტოლებინა. სომეხი ისტორიკოსის იოანე დრასხანაკერტელის ცნობით: „ეგრისის მეფე კონსტანტინემ . . . შეკრიბა ჯარი და გაემართა ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთის ხეობით, რათა გუგართა ქვეყანა და ალანთა კარის ახლოს მცხოვრები მოსახლეობა თავის ხელქვეით დაემორჩილებინა“ (5. 109), აფხაზთა მეფის ამ განზრახვას, დრასხანაკერტელის ცნობით წინ აღუდგა სომეხთა მეფე სუმბატ ბაგრატუნი. მართალია, კონსტანტინე III ამ ბრძოლაში დამარცხდა, მაგრამ ვერც სუმბატმა ვერ შეძლო ალანთა კარის მიმდებარე ტერიტორიის დაკავება. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ პერიოდში უნდა მომხდარიყო სუმბატ სომეხთა მეფის მიერ ატენის სიონის ფრესკული მოხატულობის განახლება. ცნობილი ფაქტია, რომ სუმბატი გამოსახულების განმარტებითი ქართული წარწერითურთ იქვე არის გამოსახული (9. 161). ატენის სიონში სუმბატის ფრესკული გამოსახულების გვერდით ჩანს მამაკაცი დიდებული საშოსით, რომელსაც ახლავს დაზიანებული გამოსახულების განმარტებითი წარწერა: „მამაი გიორგი მეფისაი, შემომწირველი ჯუარმეწამულიაი“. აღნიშნული ფრესკა და წარწერა თავის დროზე შ. ამირანაშვილის მიერ მიჩნეული იქნა კონსტანტინე მესამედ, რადგან სუმბატის, მისი ძის, უფლისწულ აშოტისა და კონსტანტინე მესამის ფრესკული გამოსახულებები ერთი და იმავე ეპოქის მხატვრობის ფენად მიიჩნია (11. ტაბულა 82).

მომდევნო პერიოდში კონსტანტინე მესამის ფრესკულ გამოსახულებასთან შესრულებული წარწერის „მამაი გიორგი მეფისაი, შემომწირველი ჯუარმეწამულიაი“, საფუძველზე გიორგი მეფე მიჩნეული იქნა გიორგი II საქართველოს მეფედ (1072-1089), ხოლო ფრესკაზე გამოსახული მეფე ბაგრატ IV-ედ (1027-1072). ჩვენი აზრით, ეს არასწორი უნდა იყოს, რადგან მხატვრობის ეს ფენა (სუმბატის, მისი ძისა და კონსტანტინეს ფრესკები) შ. ამირანაშვილის მიერ დათარიღებული იქნა ერთი და იმავე პერიოდით. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ატენის ფრესკულ წარწერის შინაარსი „მამაი გიორგი მეფისაი“. ანუ გიორგი მეფის მამა. მსგავს ფორმულირებას ქართულ წარწერებში ვერსად ნახავთ, როგორც ჩანს ამ დროს გიორგი მეფის მამა ცოცხალი უნდა იყოს და ატენის ფრესკული მოხატულობის განახლებაშიც დიდი წვლილი მიუძღვის, მაგრამ რატომ არ არის გამოსახული თავად გიორგი მეფე? ჩვენი აზრით სწორი იყო შ. ამირანაშვილისეული დასკვნა, რომ ფრესკაზე გამოსახულია კონსტანტინე მესამე. ჩვენი აზრით, ამ დროს ქართლში გამგებლად ზის კონსტანტინე მესამის უფროსი ვაჟი უფლისწული გიორგი, რომელიც მა-

მის დაგეგმვითა და ფინანსური მხარდაჭერით ხელმძღვანელობდა ატენის განახლებას, შესაბამისად ატენის ფრესკებში მან საპატიო ადგილი დაიმკვიდრა, როგორც ჩანს, ამ პერიოდში კონსტანტინე მესამე გარდაიცვალა და გიორგი მეორე (922-957) გამეფდა, შესაბამისად, წარწერის ოსტატმა ფრესკულ წარწერაში გიორგი მეფის მოხსენიება უფრო მართებულად მიიჩნია. მხოლოდ ამით შეიძლება ავხსნათ წარწერაში ფრესკაზე გამოსახული მეფის მოუხსენიებლობა. ამრიგად, კონსტანტინე მესამე როგორც ჩანს აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა, როგორც სამწვერისისა და ერედვის, ასევე ატენის სიონის განახლებაშიც.

აღანთა კარის ხელში ჩაგდების გარდა, კონსტანტინე მეფეს უფრო შორს მიმავალი მიზნებიც ჰქონდა, რადგან „აფხაზთა სამეფოს“ ისტორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აღანთა გაქრისტიანების საკითხს. ბიზანტიის იმპერია აქტიურად ცდილობდა ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელებას, მაგრამ ეს პრობლემა IX-X საუკუნეებამდე კვლავ გადაუჭრელი იყო. მართალია, ოსები ქრისტიანობას აღრიდანვე იცნობდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ქრისტიანობა აქ ფეხს ვერ იკიდებდა. IX საუკუნიდან ოსების გაქრისტიანება შედარებით წარმატებით წარიმართა (4. 108-115). ბიზანტიის იმპერიისა და გაძლიერებული „აფხაზთა“ სამეფოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ოსეთზე გავლენის მოპოვებას. მ. ლორთქიფანიძის აზრით, ბიზანტიის იმპერია და „ვერის - აფხაზეთი ერთნაირად ცდილობდნენ ოსთა დამორჩილებას და ამ მიზნით, ორივე ქვეყანა იყენებდა იდეოლოგიურ საშუალებას, ქრისტიანულ სარწმუნოებას და ცდილობდა ქრისტიანობის შეტანასა და გავრცელებას აღანებში (5.443). ჩვენი აზრით, „აფხაზთა“ სამეფოს აღანების და საერთოდ, ჩრდილოეთკავკასიელი ხალხების მიმართ სხვა მიზნები და მისწრაფებები ამოძრავებდა. კერძოდ, ეს უნდა ყოფილიყო „აფხაზთა“ სამეფოს ჩრდილოეთი საზღვრების უსაფრთხოების საკითხი. კონსტანტინე III, სწორედ ამ მიმართულებით წარმართავდა თავის ღონისძიებებს, კერძოდ, მისი მხარდაჭერით აღანთა შორის ქრისტიანობის საქადაგებლად გაიგზავნა არქიეპისკოპოსი. ეს, რა თქმა უნდა ბიზანტიის ინტერესებშიც შედიოდა, ამიტომ კონსტანტინე მეფის ამ ღონისძიებას, როგორც ჩანს ბიზანტიის მმართველი წრეები და ბერძენი პატრიარქიც იწონებდა. ამ ისტორიულ მოვლენებზე მოგვითხრობს ბიზანტიის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის (914-925) წერილები გიორგი II „აფხაზთა“ მეფისადმი, საიდანაც აშკარად ჩანს, რომ აღანებში ქრისტიანობის შეტანის საქმე კონსტანტინე III-ის დროს დაწყებულია. ცნობილია ნიკოლოზ მისტიკოსის სამი წერილი გიორგი II აფხაზთა მეფისადმი. უკანასკნელ ხანს გამოითქვა მოსაზრება რომ ნიკოლოზ მისტიკოსის №51 წერილი კონსტანტინე მესამისადმი მიწერილი (10. 89, 91; 2. 112-113). კერძოდ, ნიკოლოზ მისტიკოსის ამ წერილში აღნიშნავს: „შენ ღვთის ცნების მიხედვით დიდი ამაგი დასდე და განანათლე აღანიის მმართველი და ყველა ისინი, ვინც მასთან ერთად ღირსი გახდა წმინდა ნათლისღებისა“. ეს წერილი კონსტანტინე მეფისადმი მიწერილი უნდა იყოს, რადგან აქ აღანთა მთავრის გაქრისტიანების საკითხზეა საუბარი, ხოლო გიორგი მეორისადმი მიწერილ წერილში კი ნიკოლოზ მისტიკოსი თხოვს მას გააგრძელოს მამის საქმიანობა, რომელმაც „აღანთა მმართველის გაქრისტიანება შეძლო“. ჩვენი აზრით, აქ აშკარად ჩანს, რომ ნიკოლოზ მისტიკოსი მამა - შვილს სხვადასხვა დროს უგზავნის წერილებს და ეს მოსაზრება გასაზიარებელია.

კონსტანტინე მეფის ინტერესები აღანებისადმი, ჯერ კიდევ მაშინ გამოიკვეთა, როცა მან აღანთა კარის შემოერთება გადაწყვიტა, მაგრამ მისი დამორჩილება ვერ შეძლო. როგორც ჩანს ეს ბრძოლა იმ დიდი პოლიტიკის ნაწილი იყო, რომელიც ითვალისწინებდა ჩრდილოეთკავკასიელი ხალხების მხრიდან „აფხაზთა“ სამეფოს საზღვრების უსაფრთხოებას და შესაბამისად, იქ ქრისტიანობის ქადაგებას,

რაც მნიშვნელოვანი იდეოლოგიური დასაყრდენი იქნებოდა „აფხაზთა“ სამეფოს მომავალი პოლიტიკური გაფართოებისათვის.

ამრიგად, წერილობითი წყაროების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ აფხაზთა სამეფოს პოლიტიკა IX საუკუნის 90-იან წლებსა და X საუკუნის 10-იან წლებში, აღვადგინოთ აფხაზთა მეფის კონსტანტინე მესამის, ენერგიული და გიუმაჟი სახელმწიფო მოღვაწის სახე: ქვეყნის გაერთიანებისათვის დაუნდობელი მეზობელი, მაგრამ სათნოებით აღსავსე, „ოქროთი ხატის მმოსავი“, „ალავერდს მლოცველი წმ. გიორგის წინაშე“ და „შემომწირველი ჯუარმეწამულისაი“.

ლიტერატურა:

1. ლ. ახალაძე, ეგრის – აფხაზეთის („აფხაზთა“) მეფეთა წარწერები, საინფორმაციო ანალიტიკური ჟურნალი „აფხაზეთი“, I. ასოციაცია „ქართული კულტურა საქართველოში და მის საზღვრებს გარეთ“, თბ. 2004.
2. ჯ. გამახარია, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, თბ. 2005.
3. იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლებით გამოსცა ელენე ცაგარეიშვილმა, თბ. 1965.
4. გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, ცხინვალი, 1958.
5. მ. ლორთქიფანიძე, ახალი ქართული სამთავროების წარმოქმნა, ეგრის-აფხაზეთის სამეფო, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973.
6. მატიანე ქართლისაი, ქართლის ცხოვრება. ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ. 1955.
7. ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვეთი I უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. თბ. 2004.
8. ქართული წარწერების კორპუსი, I. ლაპიდარული წარწერები (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V–X სს). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ. 1980.
9. ქართული წარწერების კორპუსი, ფრესკული წარწერები, I. ატენის სიონი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გურამ აბრამიშვილმა და ზაზა აღუქსიძემ, თბ. 1989.
10. Е. К. Аджинджал, Из истории христианства Абхазии. Сухум. 2000.
11. Ш. Я. Амиранашвили, История грузинской монументальной живописи. т. первый. Тб. 1957.

Lia Akhaladze

Political situation in “Abkhazian Kingdom” in the 90-es of IXth century and 10-s of Xth century

Summary

The article touches upon internal and external policy of Abkhazian kingdom in the 90-es of the IXth century and 10-s of the Xth century, under the reign of the Abkhazian king Konstantin III (893-922). On the basis of new interpretation of Georgian and foreign narrative

and epigraphic materials, the author of the article introduces historic image of Konstantin III as of a prominent statesman.

Лия Ахаладзе

Политическая ситуация в «Абхазском царстве» в 90-ых годах IX века и 10-ых годах X века.

Резюме

В работе рассмотрена внутренняя и внешняя политика абхазского царства в 90-ых годах IX века и 10-ых годах X века, в эпоху абхазского царя Константина III (893 – 922). На основе новой интерпретации грузинских и зарубежных нарративных и эпиграфических материалов, показано историческое лицо Константина III, как видного государственного деятеля.

Кямал Макили-Алиев

(Азербайджан)

ИСТОЧНИКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

1. Основные источники международного права прав человека.

Источники международного права прав человека, по своей сути являются теми же, что и у любой другой отрасли международного права. Это международные договоры, международные обычаи, общие принципы права, а также решения международных судебных органов и доктрины наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву.⁽¹⁾ В этой секции данной работы речь пойдет о конкретных источниках международного права прав человека. В фокусе исследования будут Международный Билль о Правах Человека, а также другие основные международные договоры и соглашения в области права прав человека. Все эти международные документы составляют базис международного права прав человека. Их исследование необходимо в общей части работы, так как ссылки на них будут часто использоваться в особенной части.

1.1. Международный Билль о Правах Человека.

Со дня своего учреждения ООН старалась обеспечить развитие и защиту прав человека по всему миру. Первым и возможно одним из самых важных шагов сделанных ООН в сторону исполнения, взятой на себя обязанности по развитию прав и основных свобод человека, стало принятие Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года, Всеобщей декларации прав человека. Данная Декларация, хоть юридически и не является обязательной к исполнению, превзошла, все ожидания ее создателей и сегодня широко признается консенсусом мирового мнения по поводу основных прав человека. К сожалению, изначальное намерение ООН принять, сразу же после Декларации, свод прав обязательный к применению, не было осуществлено. Лишь спустя восемнадцать лет международное сообщество смогло прийти к консенсусу в отношении текстов Международных Пактов и еще спустя десять лет, данные документы набрали таки достаточное количество ратификаций для вступления в силу.

Международный Билль о Правах Человека состоит из Всеобщей декларации прав человека, Международного Пакта «О гражданских и политических правах» и двух Дополнительных протоколов к нему и Международного Пакта «Об экономических, социальных и культурных правах». ООН отзывается об этом Билле как об: «этическом и правовом базисе всей работы ООН по правам человека... основе на которой выстроилась вся международная система развития и защиты прав человека».⁽²⁾ В данной части работы будут рассмотрены все эти документы, включая их правовой охват и применимость. Отдельные права, содержащиеся в данных инструментах и формирующие отдельные институты права прав человека будут рассмотрены в особенной части данной работы.

Международный Билль о Правах Человека был назван «вехой в истории прав человека, Магна Картой (*Magna Carta*), отмечающей переход человечества в жизненно

важную фазу: признание и принятие человеческого достоинства и ценности» (3). Создание Международного Билля о Правах Человека иногда считается подразумеваемым Уставом ООН. Действительно, если следовать работе Лиге Наций, то создание минимального стандарта прав, всегда было на повестке дня. На своей первой сессии Генеральная Ассамблея ООН передала черновой вариант Декларации основных прав и свобод человека на рассмотрение Экономическому и Социальному Совету и его новому подразделению – Комиссии по правам человека. Международный Билль о Правах Человека, изначально должен был создаваться тремя рабочими группами – одной по общей декларации международных стандартов прав человека, другой – по более специфическому рассмотрению прав (пакт о правах) и третьей – по созданию механизма имплементации. Из-за тяжелых временных рамок, лишь декларация была подготовлена по определенному стандарту ко времени встречи Генеральной Ассамблеи ООН в Париже. В Резолюции 217А (III) от 10 декабря 1948 года, Генеральная Ассамблея ООН приняла Всеобщую декларацию прав человека. Первый смелый шаг в сторону создания Международного Билля о Правах Человека был сделан.

1.2. Всеобщая декларация прав человека.

«Силы умеренности, терпимости и понимания, который представляет собой этот текст, пожалуй в будущем описании истории будут выглядеть как величайшие шаги вперед в процессе перехода к глобальной цивилизации».

(Альфредсон, Г. и Айде, А., на стр. xxvii) (4)

Всеобщая декларация была принята без голосов против, однако восемь государств (Белорусская ССР, Чехословакия, Польша, Саудовская Аравия, Украинская ССР, СССР, Африканский Союз и Югославия) воздержалось. Течение времени в купе с возрастающим доверием к Декларации со стороны международного сообщества, свело эти воздержанные мнения на нет, показывая правдивость заявления тогдашнего Президента Генеральной Ассамблеи о том, что Декларация является выдающимся достижением и шагом вперед в великом эволюционном процессе. Это был первый в своем роде документ, в котором нашли отражения права, принадлежащие всем людям. Естественно его важность невозможно недооценить, но несмотря на это, продолжают споры о применимости этого документа и его правовом статусе в современном международном праве.

Обязательна ли Всеобщая декларация к применению?: Декларация Генеральной Ассамблеи ООН не обязательна к применению с правовой точки зрения уже по определению. Несмотря на это, она все же обладает мощной моральной силой. Более того, вполне допустимо, что многие из прав провозглашенные Всеобщей декларацией сегодня уже на столько широко приняты, что составляют часть общих принципов права, хотя они еще и не кристаллизировались в международное обычное право. Однако, если взглянуть на *dictum* (высказывание судьи не имеющие силы приговора) судьи Аммоуна в его особом мнении в *Namibia case*, он полагает, что положения Всеобщей декларации прав человека «могут быть обязательными к исполнению государствами на основании обычая... потому ли, что они составляют кодификацию обычного права... или потому что получили статус обычая посредством общей практики признаваемой как право...» (5). Чтобы то ни было, несомненно то, что ни одно государство не может избежать влияния Всеобщей декларации. В последние пятьдесят лет она все больше продвигалась к своей основной цели – быть «общим стандартом для достижения всеми людьми и народами». Она часто упоминается в международных, региональных и национальных документах и юриспруденции по правам человека.

Спорным вопросом является то, что не все права, указанные во Всеобщей декларации кристаллизировались в обычай: решения должны приниматься на основании статуса каждого права в отдельности. Американское дело *Filartiga v. Peña-Irala* — это один из примеров того, когда национальный суд решал, является ли запрет на пытки нормой международного обычного права.(6) Судья Кауфман в своем мнении указал, что запрет на пытки: «стал частью международного обычного права, как видно из содержания Всеобщей декларации прав человека и определяется в соответствии с ней». Рабство, несомненно получило такой же статус, будучи определено как преступление против человечности на Международной конференции против расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и нетерпимости в Дурбане в 2001 году.

Всеобщая Декларация рассматривается как представитель: «мирового правосознания — то есть синтеза, выражения веры, общей философии прав человека — и *ipso facto* части общего международного права».(7) Декларация представляет собой консенсус по поводу содержания международно-признаваемых прав, принадлежащих человечеству. Права, определяемые в этом документе, очень широки. Они охватывают безо всякого труда все народы и религии; отсюда такое их единогласное принятие. Некоторые ученые заявляют, что Декларация несколько отдает патернализмом, и все же, в отличие от положений в отношении меньшинств, принятых Лигой Наций, она прошла проверку временем. И Международный Суд, и все многообразие национальных судов применяли Декларацию либо как императивный инструмент, либо как обычное право. Она зачастую применяется как отсылочный пункт для решения конституционных вопросов, особенно для новых государств. Неправительственные организации основываются на Всеобщей Декларации как на стандарте прав человека; некоторые из НПО, такие как «Статья 19» (международное НПО по свободе слова), даже заимствуют свои названия из Декларации.

Статус Декларации изменчив. Однако ясно, что данный документ может свободно использоваться как императивный (при условии соблюдения Устава ООН), и как политический проводник для принятой международной практики. Сущность, некоторых прав определенных в Декларации, однако, сводит возможность их применения на ноль, так как определяется в туманном и не-правовом стиле (дефицит, который были призваны заполнить Международные Пакты).

Необходимость Всеобщей Декларации: Многие государства все еще не подписали и/или не ратифицировали Международные Пакты. Соответственно Декларация может быть единственным применимым к ним международным документом по правам человека. Всеобщая декларация использовалась как базис для конституционных документов многих новых, зарождающихся и де-колонизированных государств. Она, по большей части, рассматривается как определяющее заявление в отношении прав человека в современном обществе, хотя изначально и не подразумевалась таковой. Многие документы, составляющие часть международного права прав человека и принятые ООН основываются на Всеобщей декларации прав человека и дают более детальное определение и раскрывают их смысл правам, содержащимся изначально только в Декларации. Несомненно, что данный международный документ предоставляет ценное обрамление правам человека, которое последующие документы могут расширить в обязательные, с юридической точки зрения, к применению нормы права. Как будет рассмотрено далее в этой работе два Международных Пакта расширяют смысл Всеобщей Декларации, в то время как другие документы, такие как Международная конвенция «О ликвидации всех форм расовой

дискриминации», Конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», и Конвенция ООН «О правах ребенка», расширяют границы правового охвата и содержания Декларации. Важность Всеобщей Декларации может быть измерена количеством международных, региональных и национальных заявлений, которые указывают на ее универсальную применимость как международного стандарта: например, Хельсинкская Декларация, принятая как Заключительный Акт Конференции по Безопасности и Сотрудничеству в Европе, включает в себя следующее заявление: «В области прав человека и основных свобод государства-участники будут действовать в соответствии с целями и принципами Устава ООН и Всеобщей декларацией прав человека».(8) Все основные документы по правам человека, принятые региональными организациями, содержат ссылку на Всеобщую Декларацию в своих преамбулах. Венская Декларация и Программа Действий принятая на Международной конференции по Правам Человека в 1993 году говорит о том, что Всеобщая декларация прав человека является «источником вдохновения и базисом для ООН при разработке стандартов».(9)

В свете сказанного, совершенно очевидно, почему ООН и некоторые государства отмечают, в наши дни, 10 Декабря, день принятия Всеобщей декларации, как праздник Дня Прав Человека. Пятидесятая годовщина принятия Всеобщей Декларации (1998) была отмечена во все мире как Год Прав Человека.

Содержание Всеобщей Декларации: Преамбула Всеобщей декларации прав человека признает нерушимое достоинство и равные и неотъемлемые права всех членов человеческого сообщества, как основы свободы, правосудия и мира на земле. Данная Преамбула также повторяет обязательство государств-членов ООН по достижению всемирного уважения и применения прав и основных свобод человека. Декларация служит достижению данных целей – она старается установить всеобщее понимание прав и свобод, содержащихся в ней.

Хотя Генеральная Ассамблея ООН представила Декларацию как «общий стандарт для достижения всеми людьми и народами», данный стандарт определенный Всеобщей Декларацией должен достигаться прогрессивно, служить целью, к которой надо стремиться, иногда даже горой, пика которой должны достигнуть некоторые государства. Это объясняет, почему некоторые права являются неотъемлемыми, их реализация сиюминутной, в то время как другие права находятся на более слабых позициях, будучи скорее желаемым результатом.

Всеобщая декларация недвусмысленна при определении гарантии равенства всех людей:

Статья 1. Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах. Они наделены разумом и совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства.

Статья 2. Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения. Кроме того, не должно проводиться никакого различия на основе политического, правового или международного статуса страны или территории, к которой человек принадлежит, независимо от того, является ли эта территория независимой, подопечной, самоуправляющейся или как-либо иначе ограниченной в своем суверенитете.(10)

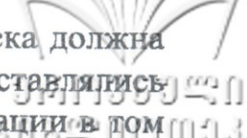
Равенство, а значит и запрет на дискриминацию по любому признаку, являются основой политики прав человека в ООН. Принцип запрета дискриминации будет рассмотрен далее в этой работе в рамках основных принципов международного права прав человека. Некоторые статьи Декларации заново повторяют, а иногда наделяют новой силой запрет на дискриминацию, расширяя границы Декларации, для включения в них способствования пониманию, терпимости и дружбы между всеми народными и всеми расовыми и религиозными группами, таким образом, продвигая вперед ту деятельность ООН, которая ставит своей целью обеспечение международного мира и безопасности (обеспечение международного мира и безопасности, конечно, является основной целью ООН как таковой – статья 1(1) Устава ООН). Подход нового мирового порядка к правам человека, без сомнения характеризуется повторением и приданием новой силы аксиоме, что все люди созданы равными.

Декларация начинается с понятия того, что все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах (статья 1) и таким образом могут пользоваться правами, заключенными в Декларации без каких бы то ни было различий или дискриминации (статья 2). Статья 3 далее, определяет одно из самых фундаментальных прав – «Каждый человек имеет право на жизнь, на свободу и на личную неприкосновенность». Право на свободу далее определяется и расширяется в последующих статьях Декларации, которые запрещают рабство и работорговлю, а также признают свободу всех людей от пыток и схожего обращения (статьи 4 и 5). Каждый человек имеет право свободно передвигаться и выбирать себе местожительство в пределах каждого государства, и также каждый человек имеет право на гражданство и поиск убежища от преследования в других странах и пользование этим убежищем (статьи 13-15). Многие права, указанные в Декларации определяют права людей находящихся в заключении и право на справедливое судебное разбирательство (статьи 7-11). Семья как естественная и фундаментальная ячейка общества имеет право на уважение и защиту – государства несут обязательство не вмешиваться произвольно в личную жизнь, дом, корреспонденцию, семью и репутацию индивидов; также мужчины и женщины имеют право жениться и создавать семью (статьи 12 и 16). Свобода мысли, совести, религии, мнения и самовыражения, также находятся под защитой, как и свобода на мирные собрания и ассоциации (статьи 18-20). В попытке обеспечения демократии, право на участие в управлении своей страной непосредственно или посредством свободно избранных представителей, было включено в статью 21. Для обеспечения индивидам адекватного стандарта жизни, здоровья и благосостояния, в Декларацию были включены права на работу, социальное обеспечение, отдых и досуг, образование и культурную жизнь (статьи 22-27). Универсальность и неделимость прав подчеркивается шириной и большим охватом прав, указанных в Декларации. (11)

Однако, Декларация это не просто свод прав. В ней присутствует элемент корреспондирующего состояния: статья 29 определяет: «Каждый человек имеет обязанности перед обществом, в котором только и возможно свободное и полное развитие его личности».(12) Африканская Хартия Прав Человека и Народов, и в меньшей степени Американская Конвенция о Правах Человека, идут намного дальше, определяя некоторые обязанности индивидов перед обществом и государством.

Защита меньшинств и Всеобщая Декларация: Всеобщая декларация прав человека создает новый вид прав – всеобщие права человека, которые являются неотчуждаемыми правами с рождения каждого человека – однако при всех обсуждениях и спорах при создании Декларации, статья, отвечающая за меньшинства, никогда не

ставилась под сомнения. При этом новая предпосылка всеобщих прав человека должна была сделать специальную защиту меньшинств бессмысленной. Всем предоставлялись основные права человека (свобода вероисповедания и свобода от дискриминации в том числе), которые до этого были прерогативой меньшинств. Несовместимость понятия защиты групп меньшинств с документом, ставящим в основу равенство всех, пересилило озабоченность тем, что национальные меньшинства были жертвами наихудших преступлений против человечности, совершенных во время Второй мировой войны. В конце концов, политические соображения перевесили чистый гуманитарный идеализм и предложенную клаузу по защите меньшинств исключили из документа. Однако, третья часть резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, с помощью которой была принята Декларация, называется «Судьба меньшинств» и передает вопрос защиты меньшинств Комиссии по Правам Человека и Подкомиссии. Современная защита меньшинств, явившаяся результатом данных событий, как институт современного международного права прав человека, будет рассмотрена в особенной части этой работы.

Важность Всеобщей декларации прав человека: Всеобщая декларация заслуживает величайшего акколада. Без сомнения, данный шаг был беспрецедентным для мира – это признание государствами того, что индивиды больше не являются субъектами, только лишь того или иного государства. Скорее индивиды получили приобретаемое с рождения право на равенство и на основные права. Данные права были оформлены международным правом, но их истоки предвеляют Всеобщую декларацию прав человека. Как облаченный в правовую оболочку свод всеобщих прав человека, Декларация не имеет аналогов. Она является первым подобным всеобщим документом, который преодолел культуры и традиции для установления глобального стандарта. Как уже отмечалось, главным недостатком Декларации является, пожалуй, ее юридический статус, а вернее его отсутствие. С правовой точки зрения, данный международный документ не применим, за исключением разве что признания его оболочкой для «общих принципов права» или аспектов обычая. Генеральная Ассамблея ООН постановила, что государства-члены, в соответствии со своими обязательствами, указанными в статьях 55 и 56 Устава ООН, должны «торжественно обнародовать текст Декларации... для ее распространения, оглашения и разъяснения главным образом в школах и других учебных заведениях, без какого бы то ни было различия, основанного на политическом статусе стран или территорий».(13) Генеральный Секретарь ООН наделен обязанностью опубликовывать и распространять данный текст, на стольких языках, на скольких это возможно. Девять государств воздержались от одобрения этой части Резолюции 217, ни одно государство не имело возражений. Право на образование в сфере прав человека, будет рассмотрено совместно с правом на образование в особенной части данной работы.

Появление Интернета и общей компьютеризации способствовал дальнейшему продвижению этих целей. Всеобщая декларация прав человека теперь может быть найдена в сети на сайте Верховного комиссара ООН по правам человека на более чем трехсот языках, включая акуапем тви, ашанти, каталанский, корсиканский, чешский, курдский, непальский, кечуа, язык Самоа, шотландский (гэльский), язык Тонга, турецкий, зулусский, а также латинский и эсперанто. Всеобщая декларация прав человека установила и все еще держит мировой рекорд, как документ, имеющий больше всего переводов – она действительно всеобщая. Во многих странах такие события, как получения независимости от колониальных сил иди даже пятидесятилетие Декларации

как таковой, были отмечены конституционально и даже установлением памятников, символизирующих Всеобщую Декларацию. Единственный документ после Декларации, который подошел близко к достижению такой же высоты это Конвенция «О правах ребенка», которая была переведена, иногда в упрощенном виде, более доступной форме, на большое количество языков. Мультимедийные пакеты доступны на сайтах ЮНИСЕФ, Спасите Детей, а также региональных организаций, занимающихся преподаванием конвенции детям.

1968 год, был посвящен Международному Году Прав Человека и достиг своей кульминации на Международной конференции по правам человека в Тегеране. Конференция приняла Прокламацию, рассматривающую прогресс, достигнутый двадцать лет спустя принятия Декларации. Конференция объявила, что неграмотность является преградой на пути образования (Прокламация 14) и необходимо, чтобы все государства выполняли свои торжественные обязательства развивать и поддерживать уважение к правам и основным свободам каждого человека (Прокламация 1) и тем самым подтвердили свою веру в принципы Всеобщей декларации прав человека и побуждали всех людей и правительства посвятить себя указанным принципам, удваивая свои усилия для «обеспечения всех людей жизнью созвучной со свободой, достоинством, а также физическим, умственным, социальным и духовным благосостоянием» (Решение 1).(14) Начиная с 1968 года, стали вручаться призы за выдающиеся достижения в защите и развитии прав человека.

Сороковая годовщина принятия Всеобщей Декларации ознаменовалась высокоуровневой кампанией «Знай свои права» с проведением местных, национальных, региональных и международных мероприятий, которые следовали все той же цели. Многие из этих мероприятий предоставили разгон для дальнейшего развития прав человека и помогли утоптать почву для новой Международной конференции в Вене, прошедшей несколько лет спустя.

Международная конференция по правам человека, проведенная в Вене в 1993 году еще раз подтвердила взгляды международного сообщества (утроившегося в членстве в ООН со времени создания организации): «Права человека являются всеобщими, неотделимыми, взаимозависимыми и взаимодействующими» (Декларация 5). Основной принцип равенства, который пронизывал всю Всеобщую Декларацию, таким образом, был вновь поддержан, и новое международное сообщество выразило свое признание равной важности всех прав заключенных в Декларации.

Сравнительно недавно, Генеральной Ассамблеей ООН была принята Декларация Тысячелетия (UN Doc A155/L.2), параграф 25 которой подчеркивает намерение государств-членов ООН «уважать и поддерживать в полной мере Всеобщую декларацию прав человека». (15)

1.3. Международные Пакты ООН от 1966 года.

Надеждой создателей Всеобщей декларации прав человека было то, что сразу за ней последует более детальная табуляция прав и свобод в правовом формате.(16) Изначальная идея, предложенная Комиссией по Правам Человека на втором ее заседании, была основана на составлении Международного Билля о Правах Человека из Декларации, Пакта и Способов Имплементации. После продолжительных дискуссий, Генеральная Ассамблея ООН согласилась на создание двух отличных друг от друга документов, вместо одного, юридически обязательного к исполнению, пакта, которые бы охватывали весь спектр прав, заключенных в Декларации. Оба пакта должны были быть представлены на рассмотрение Генеральной Ассамблеи ООН одновременно, дабы

подчеркнуть «единство цели» (GA Resn. 543(VI), 1952).(17) Серии переговоров и консультаций, которые составили процесс создания двух пактов, были длинными и подробными; в них были задействованы как государства, так и специализированные агентства и неправительственные организации.

Изначальный план времени, выделенного на создание, в реальности оказался недостижимым. Лишь 16 декабря 1966 года Экономический и Социальный Совет смог наконец вынести на рассмотрение и утверждение Генеральной Ассамблеи удовлетворительные версии пактов, которые рассматривались Ассамблеей в дополнение к другим резолюциям того дня. Международные Пакты изначально должны были заместить Всеобщую Декларацию, в том смысле, что они представлялись обязательными к исполнению. Однако, хоть они и получили достаточно большое количество ратификаций со стороны государств, их принятие никак нельзя назвать всеобщим. Следовательно, нельзя переоценить продолжающуюся ценность Всеобщей декларации прав человека.

Экономический и Социальный Совет наконец остановился на двойственном подходе к защите прав человека. Это возможно было только частью проблем, возникнувших при попытке расширить Всеобщую декларацию в одном документе. Положения Всеобщей Декларации вылились в два международных документа: Международный Пакт «О гражданских и политических правах» (МПГПП) и Международный Пакт «Об экономических, социальных и культурных правах» (МПЭСКП). Первый по своей сути охватывает права и свободы перечисляемые в статьях 3-21 Декларации, тогда как второй кодифицирует положения статей 22-27 данной Декларации. В резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, с помощью которых были приняты два эти Пакта, выражалась надежда на то «что Пакты и Факультативный протокол [к МПГПП] будут подписаны, ратифицированы или к ним присоединятся, и они в скором времени вступят в силу».(18). Это было еще одной попыткой Генеральной Ассамблеи ООН, хоть как то объединить два Пакта. В каком-то смысле уловка увенчалась успехом. Как показывает история, значения количества ратификаций и присоединений к обоим Пактам очень близки (а вот ратификация Факультативного Протокола другой вопрос). Таким образом, многие государства рассматривают Пакты как единое целое, хотя тут конечно, играют определенную роль политические соображения государств, которые хотят продемонстрировать свое присоединение и поддержку Международному Биллю о Правах Человека на международной арене.

Пакты представлены как часть Международного Билля о Правах Человека, и потому все были в ожидании волны международной поддержки в их адрес, и что Пакты станут достаточно популярными. Однако такие ожидания были, скорее всего, вызваны идеалистическими устремлениями, чего не должно было быть. Почти десять лет длилось ожидание вступления Пактов в силу: Международный Пакт «Об экономических, социальных и культурных правах» вступил в силу 3 января 1976 года, а Международный Пакт «О гражданских и политических правах» – 23 марта 1976 года. Даже сегодня статус Пактов (при всем уважении ко всем присоединениям и ратификациям) не отражает в полной мере их международного значения. Приблизительно три четвертых всех членов ООН обязуются применять данные Пакты. Международный Билль о Правах возможно и не был таким уж стремительным и всепоглощающим успехом, каким он изначально представлялся создателям Всеобщей декларации прав человека от 1948 года.

Ударение в каждом из Пактов стоит над природой прав заключенных в каждом из них. Считалось политически неприемлемым и непрактичным заменять Всеобщую

Декларацию всеми подробно расписанными правами в одном документе. С принятием двух различных пактов, различие увековечило убеждение в том, что права человека существуют в иерархии различных «поколений» прав. Это было за долго до того, как неотъемлемость прав была еще раз подчеркнута ООН в Конвенции «О правах ребенка», в Африканской Хартии Прав Человека и Народов и в Хартии Основных Прав Европейского Союза.

Поколения прав человека: В сущности, Международный Пакт «О гражданских и политических правах» раскрывает то, что многие ученые рассматривают как первое поколение прав человека. В общем смысле, речь идет о фундаментальных (основных) правах человека необходимых для использования всеми в любом справедливом демократическом обществе. Эти права, по своей сути, появились еще в восемнадцатом веке во Французской и Американской Декларациях. Такие права признаются и принимаются практически всеми. Они должны применяться постоянно во всех государствах-членах ООН. Первое поколение прав включает в себя право на жизнь, право на свободу и право на справедливое судебное разбирательство, независимым и беспристрастным трибуналом или судом, а также такие основные свободы, как свободы самовыражения и совести.

Международный Пакт «Об экономических, социальных и культурных правах», с другой стороны, представляет собой обобщение, так называемого, второго поколения прав. Эти права развились под конец девятнадцатого века, с течением социальных реформ в Европе. Более «идеалистические» по своей природе, данные права могут реализовываться менее охотно, особенно развивающимися странами. Право на образование, право на нормальное жилище, право на социальное обеспечение, право на безопасные и здоровые условия труда, а также на отдых и досуг – все это примеры второго поколения прав. Некоторые ученые даже считают, что эти права имеют более давние корни, чем права первого поколения.

Так называемые права третьего поколения, являются сравнительно недавним феноменом, отсюда их название. Они в принципе представляют собой права групп: права, которые можно использовать коллективно. Права групп или солидарные права, как их иногда еще называют, получают все более растущее значение. Например, право на самоопределение или право на проживание в здоровой окружающей среде. В 1986 году Генеральная Ассамблея ООН приняла Декларацию «О праве на развитие».(19) Включение права на развитие в права человека, ставит своей целью создание условий, необходимых для полной реализации других прав человека, как первого, так и второго поколений. Это подчеркивает взаимозависимость, неделимость и универсальность двух Пактов. Данная Декларация представляет собой существенный шаг ООН в сторону концептуализации третьего поколения прав человека. Не один из Пактов не содержит данной секции прав человека, хотя оба документа содержат одинаковые положения, касающиеся права на самоопределение. Представляется резонным, что государства рассматривали включение в международное право прав человека, права на самоопределение, как часть процесса деколонизации, а не как мародерство в отношении коллективных прав. С окончанием процесса деколонизации – это право, в изначальном смысле, стало безосновательным.

Ключ к академическим спорам в отношении различных поколений прав человека лежит в основе того, что права человека неделимы. Различия между поколениями отражают лишь хронологическое развитие прав, и следует помнить данный вид прав, представляет их целое семейство, а не отдельные группы. Как и любое семейство,

различные поколения можно рассматривать как одну общую единицу, в данном случае универсальные права всех человеческих существ.

Литература:

1. Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда. – ООН, 1994, с. 67, статья 38.
2. OHCHR. Fact Sheet No. 22, Discrimination against Women. – Geneva: OHCHR, с. 3.
3. OHCHR, The International Bill of Rights Fact Sheet 2, Rev. 1. – Geneva: OHCHR, 1996.
4. Alfredsson G. and Eide A. (eds.) The Universal Declaration of Human Rights – A Common Standard of Achievement. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1999.
5. Namibia Case (Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) Advisory Opinion) 1971 ICJ Reps 16, <www.javier-leon-diaz.com/humanitarianIssues/NamibiaCase.pdf>, 24 январь 2009.
6. Filartiga v Pena-Irala (1980) F.2d 876 (2d Cir. 1980). International Legal Materials, 1980, Vol. 19, с. 966.
7. Haskar U. Minority Protection and the International Bill of Rights. – Bombay: Allied, 1974, с. 36
8. Выдержка из Заключительного Акта,
<<http://www.sclj.ru/law/int/detail.php?print=Y&ID=1116>>, 24 январь 2009.
9. Венская Декларация и Программа Действий, ООН, Вена, 1993, Преамбула,
<<http://www.un.org/russian/document/declarat/viendec.pdf>>, 1 февраль 2009.
10. См. там же, статья 1 и 2.
11. См. там же.
12. См. там же.
13. Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН, 1948,
<<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/045/84/IMG/NR004584.pdf>>, 24 январь 2009
14. UN Doc A/CONF.32/41 (68.XIV.2).
15. UN Doc. A/55/L.2,
<<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/LTD/N00/631/39/PDF/N0063139.pdf>>, 1 февраль 2009.
16. Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН, 1948,
1. <<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/045/84/IMG/NR004584.pdf>>, 24 январь 2009, часть Е.
17. Резолюция 543 (VI) Генеральной Ассамблеи ООН, 1951,
<<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/070/12/IMG/NR007012.pdf>>, 24 январь 2009.
18. Резолюция 2200 (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН, 1966,
<<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NL6/600/01/IMG/NL660001.pdf>>, 24 январь 2009.
19. Декларация «О праве на развитие», ООН, 1986, <
<http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r41-128.pdf>>, 24 январь 2009.

Summary

The main concept of academic debates concerning different generations of human rights are basis to the fact that human rights are indivisible. Difference between generation only reflect chronological development of rights, and we should note that this category of rights presents the whole class and not separate groups. As any class, different generations can be considered as an aggregate unit, in this case as universal rights of all human beings.

ქამალ მაკილი-ალიევი

ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სამართლის წყაროები

რეზიუმე

სხვადასხვა თაობის წარმომადგენელთა აკადემიურ კამათს ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებით საფუძვლად უდევს ის მოსაზრება, რომ ადამიანის უფლება არის ხელშეუხებელი. განსხვავება თაობებს შორის მხოლოდ სამართლის ქრონოლოგიურ განვითარებაში ვლინდება. როგორც ნებისმიერი ოჯახი, ასევე სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლები, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ზოგადი ერთეული, მოცემულ შემთხვევაში ყველა ადამიანის უნივერსალური უფლება.

**პასუხისმგებლობა ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით
სარგებლობისათვის**

ტრეფიკინგი - ადამიანით ვაჭრობა, ადამიანის უფლებათა დარღვევის ერთ-ერთი უმძიმესი გამოვლენაა, რომელიც თანამედროვე მსოფლიოს გლობალურ პრობლემად, ტრანსნაციონალურ დანაშაულად იქცა. ტრეფიკინგის პრობლემამ მრავალი სახელმწიფო აიძულა გაერთიანებულიყვნენ და სერიოზული ზომები მიეღოთ ამ მეტად საშიში, ორგანიზებული დანაშაულის წინააღმდეგ საბრძოლველად, რადგან ტრეფიკინგი სისხლხორცეულად არის დაკავშირებული იმ მძიმე დანაშაულებთან, რომლებიც ხელყოფენ ადამიანის პირად უფლებას, თავისუფალი გადაადგილების უფლებას, სქესობრივ თავისუფლებასა და სქესობრივ ხელშეუხებლობას, ჯანმრთელობას, სიცოცხლეს, პატივს, ღირსებას, შრომითი საქმიანობის თავისუფლად არჩევის, შრომის რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად ანაზღაურების უფლებას (1). თანამედროვე მსოფლიოს მიერ ტრეფიკინგის წინააღმდეგ გამცხადებულ ბრძოლას საქართველო 2003 წლიდან შეუერთდა. კერძოდ, 2003 წლის ივნისში, საქართველოში, მოხდა ტრეფიკინგის კრიმინალიზაცია და სისხლის სამართლის კოდექსში შევიდა ორი ახალი მუხლი - 143¹ ადამიანით ვაჭრობა (ტრეფიკინგი) და 143² არასრულწლოვნით ვაჭრობა (ტრეფიკინგი), რომლებმაც ტრეფიკინგის დანაშაულისათვის საკმაოდ მკაცრი პასუხისმგებლობა დააწესეს. 2007 წლის მაისში კი, ტრეფიკინგის წინააღმდეგ ბრძოლის გასაძლიერებლად, საქართველოს სისხლის სამართლის კანონმდებლობას ახალი, 143³-ე მუხლი დაემატა, რომლითაც სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა დაწესდა ადამიანით ვაჭრობის (ტრეფიკინგის) მსხვერპლის (დაზარალებულის) მომსახურებით სარგებლობისთვის. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარში ვკითხულობთ, რომ “ტრეფიკინგის შესახებ პალერმოს ოქმის მიხედვით, ადამიანის ექსპლუატაცია გულისხმობს არა მარტო ადამიანის პროსტიტუციის ან სხვა სახის სექსუალურ ექსპლუატაციასა და იძულებით შრომას, არამედ ასევე მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობას. ხაზი გასმულია ტრეფიკინგის მსხვერპლის მიერ მომსახურების გაწევაზე, როგორც მართლსაწინააღმდეგო ქმედებაზე”(2). აღნიშნულ დებულებაში, ჩემი აზრით, მცირეოდენი უზუსტობაა გაპარული. კერძოდ, პროფ. მ. ტურავა სამართლიანად შენიშნავს, რომ პალერმოს ოქმის მიხედვით, ადამიანის ექსპლუატაცია გულისხმობს ... ასევე მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობას, მაგრამ იქვე იმასაც ამბობს, რომ ტრეფიკინგის მსხვერპლის მიერ მომსახურების გაწევა, თითქოსდა მართლსაწინააღმდეგო ქმედებააა მიჩნეული. კითხვაზე: რომელი ქმედებაა მართლსაწინააღმდეგო - ტრეფიკინგის მსხვერპლის მიერ მომსახურების გაწევა თუ სხვა პირის მიერ ამ მომსახურებით სარგებლობა, პასუხი სსკ-ის 143³-ე მუხლით პირდაპირ და არაორაზროვნად არის გაცემული - დასჯადია ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობა და არა თვით მომსახურება, ე.ი. მართლსაწინააღმდეგო ქმედებას სჩადის არა ტრეფიკინგის მსხვერპლი, არამედ ის, ვინც მისი მომსახურებით სარგებლობს. როგორც უკვე გავარკვიეთ, განსახილველი, სსკ-ის 143³-ე მუხლი, იმ პირის სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას აწესებს, რომელიც ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობს. ამასთან, ეს მომსახურება ისეთი სახის უნდა იყოს, რომელიც ტრეფიკინგის დანაშაულის (სსკ-ის 143¹ - 143² მმ) მიხედვით, ექსპლუატაციას წარმოადგენს. ექსპლუატაციად

კი, პალერმოს ოქმის მიხედვით იძულებით შრომასთან და პროსტიტუციასთან სახის სექსუალურ ექსპლუატაციასთან ერთად ითვლება ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობაც. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობა, მოსარგებლე პირის სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას იწვევს არა ყოველთვის და ნებისმიერ შემთხვევაში, არამედ კანონით მკაცრად განსაზღვრული პირობის არსებობისას. კერძოდ, სსკ-ის 143³-ე მუხლი დასჯადად აცხადებს წინასწარი შეცნობით სსკ-ის 143¹ და 143² მუხლებით გათვალისწინებული დანაშაულის მსხვერპლის ან დაზარალებული პირის ისეთი მომსახურებით სარგებლობას, რომელიც საქართველოს სსკ-ის 143¹ მუხლის (შენიშვნის) თანახმად წარმოადგენს ექსპლუატაციას. როგორც ვხედავთ, სსკ-ის 143³-ე მუხლით გათვალისწინებული ქმედების ჩამდგენს წინასწარ უნდა ჰქონდეს შეცნობილი, რომ პირი, რომელიც მომსახურებას უწევს მას, ტრეფიკინგის მსხვერპლია. კანონის ეს მოთხოვნა უტყუარად უნდა იქნეს დადგენილ-დასაბუთებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი ქმედება დანაშაულად ვერ ჩაითვლება. “სსკ-ის 143³-ე მუხლის მიზანია, – აღნიშნავს პროფ. მ. ტურავა, – გააფართოვოს იმ სუბიექტთა წრე, რომლებიც სისხლის სამართლის წესით ისჯებიან ტრეფიკინგის დანაშაულთან

პირდაპირი თუ არაპირდაპირი კავშირის გამო”(3). ვფიქრობ, სსკ-ის 143³-ე მუხლის შემოღებით, კანონმდებელმა არა მხოლოდ გააფართოვა იმ სუბიექტთა წრე, რომლებიც სისხლის სამართლის წესით ისჯებიან ტრეფიკინგის დანაშაულთან პირდაპირი თუ არაპირდაპირი კავშირისათვის, არამედ ერთმანეთისაგან განასხვავა უშუალოდ ტრეფიკინგის ამსრულებელი და ის პირი, რომელიც სარგებლობს (მხოლოდ და მხოლოდ სარგებლობს) ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით. შესაბამისად, მას სსკ-ის 143¹ - 143² მუხლებით გათვალისწინებული დანაშაულით დაზარალებული პირის მსხვერპლად გადაქცევაში არანაირი წვლილი არ მიუძღვის, ის ამ დანაშაულთა არც ამსრულებელი ან/და თანამსრულებელია და არც ამა თუ იმ სახით თანამონაწილე. ახალმა კანონმა, ასევე, ერთმანეთისაგან გამიჯნა სსკ-ის 143¹ - 143² მუხლებით და სსკ-ის 143³-ე მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულებრივი ქმედებები. კერძოდ, მაშინ, როცა ტრეფიკინგი მრავალი, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ქმედებით შეიძლება იქნეს ჩადენილი, ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობა მხოლოდ ამ ერთ ქმედებას მოიცავს. ასეთი დასკვნის საფუძველს სსკ-ის 143³-ე მუხლის დისპოზიცია იძლევა. კერძოდ, ამ მუხლით პასუხს აგებს ის, ვინც იცოდა, რომ პირი, რომლის მოსახურებითაც სარგებლობს, ტრეფიკინგის მსხვერპლია, ტრეფიკიორი უწევს მას ექსპლუატაციას, თვითონ კი სარგებლობს ამ მდგომარეობაში მყოფი მსხვერპლის მომსახურებით. მაგ. ამყარებს მასთან სქესობრივ კავშირს ან ასრულებინებს სხვადასხვა სახის სამუშაოს. ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სსკ-ის 143¹-ე და 143²-ე მუხლებისაგან განსხვავებით, რომლებიც პასუხისმგებლობას მრავალი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული ქმედებებისათვის აწესებენ, სსკ-ის 143³-ე მუხლმა დააკონკრეტა ის პირი, რომელმაც პასუხი უნდა აგოს და მხოლოდ ის დანაშაულებრივი ქმედება, რასაც ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობა ჰქვია და რომელიც სსკ-ის 143¹-ე მუხლის (შენიშვნის) თანახმად, ექსპლუატაციას წარმოადგენს. ამრიგად, ის, ვინც მსხვერპლს (სრულწლოვანს ან არასრულ-წლოვანს) ექსპლუატაციას უწევს, პასუხს აგებს სსკ-ის 143¹-ე ან 143²-ე მუხლით, ხოლო ის, ვინც ამ ექსპლუატაციის შედეგად პირის მომსახურებით სარგებლობს – სსკ-ის 143³-ე მუხლით. რაც შეეხება სსკ-ის 143³-ე მუხლში მითითებულ ექსპლუატაციას, სსკ-ის 143¹-ე მუხლის შენიშვნის თანახმად, ასეთად ითვლება ადამიანის გამოყენება იძულებითი შრომისათვის, რომლის ქვეშაც მოიაზრება ნებისმიერი სამუშაო ან მომსახურება, რომელსაც დაზარალებული ასრულებს მის მიმართ განხორციელებული ფიზიკური ან ფსიქიკური

ძალადობის გამო. მაგ. ცემით ანდა ცემის მუქარით, შანტაჟით, პირის უმჯობეს (მაგ. გონებრივი ან ფიზიკური უმჯობეს), დამნაშავეზე მატერიალური ან სხვაგვარი დამოკიდებულების ბოროტად გამოყენებით. აქ მთავარია ის, რომ მსხვერპლი დაკისრებულ სამუშაოს ასრულებს თავისი ნების საწინააღმდეგოდ, მას არ აწევს ასეთი შრომის ან მომსახურების არანაირი კანონიერი მოვალეობა(4). ასეთი ადამიანები შეიძლება გამოიყენონ მიწისქვეშა ან სხვა სახის მძიმე სამუშაოების შესასრულებლად. მაგ. მშენებლობებზე, ფაბრიკა-ქარხნებში და სხვა. იძულებითი შრომა შეიძლება იყოს არა მხოლოდ ფიზიკური, არამედ ინტელექტუალურიც. ინტელექტუალური შრომის ექსპლუატაციას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს მაგ. მეცნიერის მიმართ, რომელიც ტრეფიკინგის მსხვერპლი აღმოჩნდა და რომელსაც აიძულებენ ჩატაროს ცდები, შექმნას და გამოსცადოს ახალი პრეპარატები და ა.შ. კანონმდებელი ექსპლუატაცი-ად მიიჩნევს ასევე ადამიანის ჩაბმას პროსტიტუციაში. ტრეფიკინგის შემთხვევაში, პროსტიტუციაში ჩაბმა ნიშნავს ქალის ჩაბმას საკუთარი სხეულით ვაჭრობაში, რაც იძულებით ხასიათს ატარებს. კანონით გათვალისწინებული სექსუალური ექსპლუატაცია გულისხმობს სხვადასხვა სახის სექსუალურ მომსახურებას, ხოლო სხვა სახის სექსუალურ მომსახურებად კი შეიძლება მივიჩნიოთ ადამიანის იძულება მონაწილეობა მიიღოს ეროტიკულ სცენებში, პორნოგრაფიული მასალის წარმოებაში და ა.შ.(5). როგორც ვხედავთ, საკმაოდ ფართოა იმ დანაშაულებრივი ქმედებების წრე, რითაც შეიძლება ისარგებლოს დამნაშავემ და ჩაიდინოს სსკ-ის 143³-ე მუხლით გათვალისწინებული ქმედება – ისარგებლოს ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით. სარგებლობა კი შეიძლება გამოიხატოს როგორც სექსუალური მომსახურებით სარგებლობაში, ისე – სხვადასხვა სახის სამუშაოს შესრულებაში.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ დაზარალებულის წინასწარი თანხმობა მისი მომსახურებით სარგებლობაზე, ისევე არ გამორიცხავს მოსარგებლე პირის პასუხისმგებლობას, როგორც ტრეფიკინგის შემთხვევაში – მსხვერპლის თანხმობა მისავე ექსპლუატაციაზე.

საქართველოში ტრეფიკინგის მსხვერპლი არასრულწლოვნის სექსუალური მომსახურებით სარგებლობის მაგალითი მოტანილი აქვს პროფ. მ. ტურავას, სასამართლო პრაქტიკის კომენტარში, სადაც აღნიშნავს, რომ დაახლოებით ცხრა თვის მანძილზე, სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის საშიში ძალადობით ხდებოდა ნ. გ-ს სექსუალური ექსპლუატაცია. იგი სექსუალურ მომსახურებას დღეში დაახლოებით ათამდე მამაკაცს უწევდა. ასეთივე მომსახურების გაწევას აიძულებდნენ საძოვრებზე გამოსაზამთრებლად ჩამოსული მეცხვარეებიც. იგი ორი კვირის განმავლობაში უკაცრიელ ადგილას, სხვადასხვა ფერმებში მიჰყავდათ მანქანით(6). იმ დროს, როცა ეს ქმედება მოხდა, იგი განიხილებოდა, როგორც არასრულწლოვნის ტრეფიკინგი, რადგან ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობა, როგორც დამოუკიდებელი შემადგენლობა, არ იყო გამოყოფილი. დღეს, მსგავსი ქმედებისათვის, პირს სისხლისამართლებრივი პასუხისმგებლობა დაეკისრება სსკ-ის 143³-ე მუხლით. ვფიქრობ, აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებასაც. კერძოდ, მოქმედი სსკ-ის 143³-ე მუხლით გათვალისწინებულ დანაშაულებრივ ქმედებას, ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობას, ადგილი აქვს არა მხოლოდ საქართველოში და არა მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეების მიმართ, არამედ საზღვარგარეთაც, საქართველოს იმ მოქალაქეების მიმართ, რომლებიც სხვადასხვა გზებითა და ხერხებით თვითონ გავიდნენ ან სხვა პირებმა გაიყვანეს უცხო ქვეყანაში. ასეთ შემთხვევაში ბუნებრივად ისმის კითხვა: რამდენად რეალურია საქართველოს მიერ თავისი იურისდიქციის გავრცელების შესაძლებლობა უცხო ქვეყნის იმ მოქალაქეებზე, რომლებმაც აღნიშნული ქმედება

ჩვენი ქვეყნის მოქალაქეების მიმართ განახორციელეს? რამდენად რეალურია საქართველოს სსკ-ის მე-5 მ.-ით დადგენილი, საზღვარგარეთ ჩადენილი დანაშაულისათვის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის პრაქტიკული რეალიზების შესაძლებლობა? ან, არის კი რეალური შანსი თუნდაც იმისა, რომ იმ უცხო ქვეყანამ, სადაც ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობას ჰქონდა ადგილი, პასუხი მოსთხოვს დანაშაულს? ხომ არ მოხდება ისე, რომ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა საქართველოს სსკ-ის 143³-ე მუხლით, არ გასცდება ჩვენი ქვეყნის ფარგლებს და აღნიშნული დანაშაულებრივი ქმედების გამოვლენის ის უამრავი ფაქტი, რასაც ადგილი აქვს საქართველოს მოქალაქეების მიმართ საზღვარგარეთ, თუნდაც თურქეთში, (7) დარჩება უპასუხოდ, ანდა, ამ დანაშაულის ჩამდენ პირთა გამოვლენის შემთხვევაში რამდენად რეალურია მათი პასუხისმგებლობა, ისინი ხომ მრავალათასიან არმიას წარმოადგენენ ე.წ. “მიმღებ სახელმწიფოებში”? ხომ არ იზეიმებს შერჩევითი მართლმსაჯულება მწყემსებისა თუ რიგით მოკვდავების მიმართ, ხოლო სუტენიორთა გაზულუქებული კლიენტები ხელშეუხებელნი დარჩებიან? დაბოლოს, საკანონმდებლო ტექნიკის თვალსაზრისით, სისხლის სამართლის კოდექსის ხელოვნური გადატივრთვის თავიდან ასაცილებლად, იქნებ სჯობს სსკ-ის 143² და 143³-ე მუხლებით გათვალისწინებული ქმედებები სსკ-ის 143¹ მუხლში აისახოს მათთვის შესაფერისი სანქციებით? ვფიქრობ, ასეთ შემთხვევაში, ადარც კოდექსი გადაიტვირთება პრიმა თუ სეკუნდა მუხლებით და არც სასამართლოს გაუჭირდება შესაბამისი სასჯელის სახისა თუ ზომის განსაზღვრა, მითუმეტეს, რომ პალერმოს ოქმის მიხედვით, ადამიანის ექსპლუატაცია გულისხმობს არა მარტო ადამიანის პროსტიტუციას ან სხვა სახის სექსუალურ ექსპლუატაციასა და იძულებით შრომას, არამედ ასევე მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობასაც.

ლიტერატურა:

1. დ. ჯულუხაძე სისხლისსამართლებრივი სისხლისსამართლებრივი ტრეფიკინგისათვის, თბილისი, 2006, გვ.9; ასევე სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარი: დანაშაული ადამიანის წინააღმდეგ (საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის თავი XXII-XXIV), თბილისი, 2008, გვ.125-128.
2. დასახ. სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარი, გვ.166
3. დასახ. სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარი, გვ. 167
4. უნდა აღინიშნოს, რომ სსკ-ის 143¹ მუხლის შენიშვნის თანახმად, მსხვერპლის თანხმობა მის ექსპლუატაციაზე არ გამორიცხავს ტრეფიკიორის პასუხისმგებლობას. იხ. დ. ჯულუხაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25-27.
5. დ. ჯულუხაძე დასახ. ნაშრომი, გვ. 30; ასევე სისხლის სამართლის კერძო ნაწილი, წიგნი I. თბილისი, 2008, გვ. 218-220; ასევე დასახ. სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარი, გვ. 125-131.
6. დასახ. სისხლის სამართლის სასამართლო პრაქტიკის კომენტარი, გვ. 167.
7. saqarTvelos uzენasi sasamarTlos gadawyvetilebebi, wignSi: saqarTvelos uzენaesi sasamarTlos gadawyvetilebani sisxlis samarTlis saqmeebze, 2004 da Semdgomi wlebis, aseve, generaluri prokuraturis 2005-2006 w.w. angariSebi, saidanac naTlad Cans, rom aRniSnuli kuTxiT, saqarTvelos moqalaeTa interesebi yvelaze metad TurqeTis respublikaSi ilaxeba.

Summary

The article covers some aspects of legislative changes that have been made into the criminal code concerning human trafficking combat. In particular, the article 143 3 is added that envisages proceeding against persons that purposely abuse rights of human trafficking victims.

Додо Джулухадзе

Ответственность за пользование жертвами трефикинга

Резюме

В работе рассмотрены те законодательные изменения, которые были внесены в уголовный кодекс с точки зрения борьбы трефикинга. В частности, в уголовный кодекс добавлен 143 3-ий пункт, который предусматривает ответственность в отношении лиц, преднамеренно пользующиеся жертвами трефикинга.

**იდეოლოგია და სახელმწიფო
სამოქალაქო საზოგადოების პირობებში**

ტერმინი “იდეოლოგია” ბერძნული წარმოშობისაა, თუმცა ამგვარ ტერმინს ძველბერძნული ენის არც ერთ ლექსიკონში არ ვხვდებით, ვინაიდან იგი ორი უძველესი სიტყვის “იდეა” და “ლოგოს”-ის ბაზაზეა ხელოვნურად შექმნილი.

“იდეოლოგი (იდეოლოგია) მოცემული საზოგადოებრივი ჯგუფის ან მიმართულების იდეოლოგიის გამომხატველი, დამცველი ან შემქმნელი. მაგ. თეოდორ ჰერცლი (1860-1904) – სიონიზმის იდეოლოგი.

იდეოლოგია (არსი, იდეა + ლოგია) პოლიტიკური, სამართლებრივი, ზნეობრივი, რელიგიური, ესთეტიკური და ფილოსოფიური იდეების, წარმოდგენების, შეხედულებებისა და ცნებების სისტემა, რომელშიც საზოგადოებრივი ცნობიერების სხვადასხვა ფორმა განისაზღვრება, ხდება ადამიანის რეალობასთან დამოკიდებულების გაცნობიერება და შეფასება.

იდეოლოგიზაცია – (იდეოლოგია) ამა თუ იმ იდეების საზოგადოების ან მისი ცალკეული ინსტიტუტების ცხოვრებაში შეღწევა, მაგ. სსრკ-ში იდეოლოგიზაცია მდგომარეობდა კომუნისტური შეხედულებებისა და პრინციპების საყოველთაო დანერგვაში; საპირისპირო – დეიდეოლოგიზაცია.

იდეა – [ძვ. ბერძნ. ἰδέα ცნება, წარმოდგენა]

1. აზროვნების პროდუქტი – საერთო წარმოდგენა, წარმოდგენა რომელიმე საგანზე ან მოვლენაზე;

2. მთავარი ძირითადი აზრი (“ცხოვრებისეული გაკვეთილი”), რომელიც საფუძვლად უდევს ლოგიკურ წყობას, ფასეულობათა სისტემას, მხატვრულ, სამეცნიერო, პოლიტიკურ ნაწარმოებს;

3. განზრახვა, ჩანაფიქრი, გეგმა” იხ. [1] გვ. 306.

“ლოგოსი 1. ძვ. ბერძნულ მატერიალისტურ ფილოსოფიაში (მაგ ჰერაკლიტესთან) საყოველთაო კანონზომიერება, უნივერსალური გააზრებულობა, ყოფიერების რიტმი და თანაზომიერება.

2. იდეალისტურ ფილოსოფიაში (პლატონიდან დაწყებული) სულიერი პირველსაწყისი, ღვთიური გონი;

3. სტოიციზმი – კოსმოსის ეთერულ-ცეცხლოვანი სული და ერთობლიობა ფორმატწარმოქმნელი პოტენციებისა, რომელთაგანაც ინერტულ მატერიაში წარმოიშობა საგნები.

4. ქრისტიანობაში – სამების მეორე პირი” იხ. [1] გვ. 457.

“დეიდეოლოგიზაცია (დე ... + იდეოლოგიზაცია)

1. დასავლური კონცეფცია, რომელმაც “იდეოლოგიის დასასრული” გამოაცხადა, როგორც სამეცნიერო ტექნიკური პროგრესის შედეგი; იდეოლოგია ამასთანავე აიხსნება როგორც სინამდვილის მავნე დამახინჯება სხვადასხვა საზოგადოებრივი დაჯგუფებების მიერ. XX საუკუნის 70-იან წწ-ში დეიდეოლოგიზაცია “რეიდეოლოგიის კონცეფციამ შეცვალა”, რომელიც ამტკიცებდა იმ იდეოლოგიისა და იდეალების ჩამოყალიბების აუცილებლობას, რომლებიც მასებს გაიტაცებდა;

2. სახელმწიფო ინსტიტუტების განთავისუფლება იდეოლოგიური ბორკილებისაგან, რომლებიც ტოტალიტარული რეჟიმების დროს არსებობდა: გერმანიის დე-

ნაციზაცია II მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ, აღმოსავლეთ ევროპის რიგი ქვეყნების დეკომუნიზაცია, რომლებიც XX საუკუნის 90-იან წლებში სოციალისტური პარტიების დიქტატურისაგან განთავისუფლდნენ.

3. ფართო გაგებით – ზოგადად ამა თუ იმ იდეოლოგიური თეორიისაგან, ღოგმატისა და პრინციპების გავლენისაგან დამოუკიდებლობა” იხ. [1] გვ. 219.

იდეოლოგია თავისი ისტორიის ათვლას სახელმწიფოს წარმოშობასთან ერთად იწყებს. სახელმწიფოს, როგორც საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის განსაზღვრულ-ისტორიულ ფორმას, მმართველობის განმახორციელებელ განსაკუთრებულ აპარატს ესაჭიროვებოდა იდეოლოგიის დაფუძნება რაც მართვის გათვალისწინებით უწყობდა ხელს. თუმცა იდეოლოგიის, როგორც მოვლენის საგანგებო კვლევასა და მისი ბუნების სერიოზულ განსჯას XIX – XX საუკუნეებში ეყრება საფუძველი. ორი ძველბერძნული სიტყვისგან ნაერთი ეს ტერმინი იდეოლოგიაც ამავე ეპოქაში შეიქმნა.

დღეისათვის ტერმინი იდეოლოგია მრავალ ასპექტს მოიცავს თავის თავში:

1. ზოგადს, 2. პოზიტიურს, 3. ნეგატიურს და 4. ახლებურს.

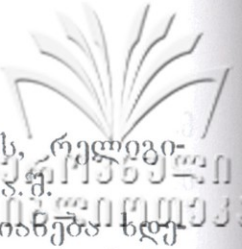
პირველად მეცნიერულ კონტექსტში სიტყვა “იდეოლოგია” გამოიყენა ფრანგმა პოლიტიკოსმა და მოაზროვნემ ანტუან დესტიუ დე ტრასიმ. მის კალამს ეკუთვნის ოთხტომეული სახელწოდებით “იდეოლოგიის ელემენტები”, რომელიც გამოქვეყნდა 1801 – 1815 წწ. ანტუან დესტიუ დე ტრასიმ ამ ოთხტომეულით მოახდინა ახალი ფილოსოფიური დისციპლინის ჩამოყალიბების ცდა, დისციპლინას სახელად უწოდა იდეოლოგია. მისი აზრით ეს უნდა ყოფილიყო ძირითადი ფილოსოფიური მეცნიერება, რომელზეც დაფუძნდებოდა სხვა ფილოსოფიური მეცნიერებანი. იდეოლოგიას, როგორც ფილოსოფიურ მეცნიერებას, უნდა შეესწავლა იდეები, გრძნობადი შთაბეჭდილებებიდან ამ იდეების წარმოქმნის, მათი ბუნებისა და ფუნქციონირების მექანიზმი. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ იდეათა თეორიას, ანუ მათი წარმოქმნისა და ბუნების თეორიას, რასაც სხვაგვარად ვუწოდებთ მოძღვრებას იდეების შესახებ, გაცილებით უფრო ადრე ჩაუყარა საფუძველი ძველმა ბერძენმა ფილოსოფოსმა პლატონმა, მაგრამ მას თავისი თეორიის აღსანიშნავად ტერმინი “იდეოლოგია” არ გამოუყენებია. იგი ცალ-ცალკე იყენებს სიტყვებს “იდეა”-ს და “ლოგოსი”-ს. გარდა ამისა იდეებს სხვადასხვა ასპექტით სწავლობს ფილოსოფიური და არაფილოსოფიური მეცნიერებები, ისეთები როგორიცაა ონთოლოგია, გნოსეოლოგია, ლოგიკა, ფსიქოლოგია, სოციოლოგია, იურისპრუდენცია და სხვა.

ტერმინ იდეოლოგიას ზოგად კონტექსტში განსაზღვრავენ მრავალგვარად. დასანანია, რომ იდეოლოგიის საყოველთაოდ მიღებული დეფინიცია არ არსებობს. ვახტანგ ერქომაიშვილისეული განსაზღვრება შემდეგნაირად ჟღერს: “იდეოლოგია არის აბსოლუტური ჭეშმარიტების რანგში აყვანილი იდეებისა და პრინციპების, ღირებულებებისა და იდეალების თეორიული სისტემა, რომელიც ეხება საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობას, რათა განსაზღვროს მისი მომავალი განვითარება, იგი არის აპოლოგეტიკა, ე.ი. იცავს და გამოხატავს ვიდაცის ინტერესებს” იხ. [2] გვ. 432. ამ ცნებიდან გამომდინარე შესაძლებელია ხუთი ელემენტის გამოყოფა, ესენია:

1. იდეათა სისტემა.
2. თეორიული სისტემა.
3. იდეალის არსებობის აუცილებლობა.
4. იდეოლოგია აპოლოგეტიკაა.
5. იდეოლოგია მესიანიზმი.

იდეათა სისტემა იდეოლოგიის ზოგადი განმარტების კონტექსტში გულისხმობს შემდეგს: ბჭობის გამარტივების მიზნით, შემოიზღუდებიან მხოლოდ იდეე-

ბით; იდეოლოგია მოიცავს იდეათა ფართო სპექტრს – ფილოსოფიურს, რელიგიურს, ეთიკურს, ესთეტიკურს, სამართლებრივს, ზოგადსაკაცობრიოს და ს.შ.

თეორიული სისტემა გულისხმობს: განსხვავებულ იდეათა გაერთიანებას იდეება რაღაც ერთი საერთო პრინციპის საფუძველზე. ამიტომ იგი იღებს თეორიის სახეს. არათეორიული იდეოლოგიის არსებობა შეუძლებელია. იდეოლოგია

ყოველთვის თეორიული სისტემაა.

იდეალის არსებობის აუცილებლობას განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ყოველ იდეოლოგიას აქვს თავისი იდეალი. სწორედ ამ იდეალის შესაბამისად განსაზღვრავს იდეოლოგია საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობას და მის მომავალს. მაგალითად, სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეალია კანონის უზენაესობა, კანონიერება ცხოვრების ყველა სფეროში, პიროვნებისა და სახელმწიფოს ურთიერთპასუხისმგებლობა და ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების განუხრელი დაცვა, რომლის დამყარება და განხორციელება არის ადამიანთა ცხოვრების ძირითადი მიზანი.

იდეოლოგია აპოლოგეტიკაა, ნიშნავს იმას, რომ ნებისმიერი იდეოლოგია იცავს და გამოხატავს ვიღაცის ინტერესებს. ეს ვიღაცა შეიძლება იყოს სოციალური ჯგუფი, ელიტარული ჯგუფი, პარტია, სახელმწიფო ან სულაც ერი. შესაბამისად სახეზე გვაქვს სოციალური ჯგუფის, ელიტარული ჯგუფის, პარტიის, სახელმწიფოს თუ ერის იდეოლოგია. იდეოლოგიის მთავარი მიზანია იმის ინტერესების დაცვა, ვის ინტერესებსაც გამოხატავს იგი. ეს იდეოლოგიის მთავარი ფუნქციაა, რომლის გარეშეც იდეოლოგიის არსებობას ობიექტური საფუძველი ეცლება ხელიდან.

ფილოსოფიაში იდეოლოგია **მესიანიზმთან** არის გაიგივებული. იდეოლოგია ემყარება მისი მატარებელი სუბიექტის ისტორიული მისიის აღიარებას. მესიანიზმი ყოველი იდეოლოგიის აუცილებელი შემადგენელი ელემენტია. მაგალითად ფაშიზმში ემყარებოდა გერმანელი ხალხის ისტორიულ მისიას, რომ მათ დაემყარებინათ ახალი წესრიგი მსოფლიოში.

იდეოლოგიის გაგება პოზიტიური მნიშვნელობით. იდეოლოგია პოზიტიურია, როდესაც პროგრესულია და მეცნიერულად გააზრებული. საზოგადოების ზოგადადამიანური ღირებულებების მატარებელი ნაწილის იდეოლოგია ყოველთვის პოზიტიურია. საზოგადოების ამ ნაწილის საკუთარი ინტერესები არათუ არ განსხვავდება, არამედ მთლიანად ემთხვევა საკაცობრიო იდეალებსა და მისწრაფებებს. მართალია, ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს ტენდენციურობასა და მიკერძოებულობასთან, მაგრამ ეს მიკერძოება ემთხვევა ობიექტურობას. როდესაც იდეოლოგიაში ტენდენციურობა და ობიექტურობა ემთხვევა ერთმანეთს, საქმე გვაქვს მეცნიერულ მოძღვრებასთან – ეს ფაქტობრივად იდეოლოგიაა პოზიტიური მნიშვნელობით.

XX საუკუნის 60-იან წლებში დასავლეთში გაჩაღდა აქტიური ბრძოლა ყოველგვარი იდეოლოგიის წინააღმდეგ. ამ მოძრაობამ მიზნად დაისახა საზოგადოების გათავისუფლება იდეოლოგიური მარწმენებისაგან, რამაც საფუძველი ჩაუყარა **დეიდეოლოგიზაციის თეორიას**. აღნიშნული თეორიის წარმომადგენლები (ამერიკელი მეცნიერი და სოციოლოგი დანიელ ბელი, შილზი, არონი) უარყოფდნენ იდეოლოგიურ დოგმატიზმს და მოითხოვდნენ მის შეცვლას მეცნიერებით. ამერიკელმა მეცნიერმა სოციოლოგმა დანიელ ბელმა გამოაქვეყნა წიგნი (1960 წ.) სახელწოდებით “იდეოლოგიის დასასრული”, რომლის ძირითადი არსი შემდეგში მდგომარეობს: საზოგადოება შედის ახალ-პოსტინდუსტრიულ ფაზაში, რომლის მთავარი მოძრაობებელი ძალა ცოდნაა. საზოგადოებას უკვე მართავს არა წინასწარ შემუშავებული და აკვიატებული იდეები, არამედ მეცნიერულად დასაბუთებული ცოდნა, აღნიშნული ცოდნა ემყარება რეალობის შესახებ სრულფასოვანი ინფორმაციის

ანალიზს. მომავლის საზოგადოება ინფორმაციული საზოგადოებაა, ამიტომ გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს არა იდეოლოგია, არამედ ინფორმაციული ტექნოლოგია. როგორც ფილოსოფოსები ამბობენ: "იდეოლოგიის ერა დასრულდა" - უნდა შეცვალოს ინფორმაციის ეპოქამ." იხ. [2] გვ. 430. უფრო მოგვიანებით დასავლეთის სამყაროში გაჩნდა რეიდეოლოგიზაციის თეორია. იგი უარყოფს სახელმწიფო იდეოლოგიას როგორც ტოტალიტარული აზროვნების გამოვლენას, თუმცა აღიარებს იდეოლოგიას, როგორც ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის კერძო ინტერესების გამოხატულებას.

იდეოლოგიის ნეგატიური ასპექტები. დასავლურ სამეცნიერო წრეებში დამკვიდრდა იდეოლოგიის ნეგატიური მნიშვნელობით აღქმა. სოციოლოგიური სკოლის წარმომადგენლები კარლ მანჰაიმი და მაქს შელერი იდეოლოგიას უარყოფით შეფასებას აძლევენ. მანჰაიმს მიაჩნდა, რომ ყოველი იდეოლოგიის ამოსავალი პრინციპი მდგომარეობს იდეებსა და რეალობას შორის არსებულ შეუსაბამობაში. იგი განასხვავებს იდეოლოგიური ცნობიერების სამ ფორმას (იმის მიხედვით, თუ როგორ ხდება ამ შეუსაბამობის გაცნობიერება) ესენია: 1. როდესაც ადამიანებს გულწრფელად სჯერათ თავიანთი იდეოლოგიის და ამიტომ არ შეუძლიათ დაინახონ შეუსაბამობა რეალობასა და იდეებს შორის.

2. როდესაც ადამიანებს შეუძლიათ აღმოაჩინონ ეს შეუსაბამობა, მაგრამ იძულებულნი არიან დაფარონ იგი სასიცოცხლო ინტერესების პრიორიტეტულობის მოტივით.

3. როდესაც იდეოლოგია ემყარება შეგნებულ თვალთმაქცობას და მიმართულია სხვების შეცდომაში შეყვანაზე (მაგ. ნიკოლო მაკიაველი).

ზემოაღნიშნულ სამივე შემთხვევას აერთიანებს ერთი საერთო რამ: იდეოლოგია არის ყოფიერების შეუსაბამო დამახინჯებული ცნობიერება, რომლის შინაარსი არასოდეს არ შეიძლება იყოს რეალიზებული.

მაქს შელერის აზრით იდეოლოგია ყალბი ცნობიერების ფორმაა, იგი არის მცდარი დოგმების, პრინციპებისა და თეორიების აღრევის შედეგი, რაც საბოლოო ჯამში ქმნის ყალბ, შერეულ ცნობიერებას.

იდეოლოგიის ახლებურ გაგებაში ნაგულისხმევია ნაპოლეონისეული შეფასება. იმპერატორმა 1812 წელს ბრალი დასდო იდეოლოგებს საფრანგეთის ყველა წარუმატებლობაში. მან იდეოლოგიას უწოდა ადამიანური ბუნების საწინააღმდეგო ბუნდოვანი მეტაფიზიკა. სწორედ ამ მოვლენის შემდეგ ტერმინმა იდეოლოგია შეიძინა ხაზგასმით ნეგატიური მნიშვნელობა და ასეთად დამკვიდრდა იგი დასავლურ კულტურასა და აზროვნებაში.

როგორ ყალიბდება იდეოლოგია? იდეოლოგიას ქმნიან შესაბამისი განათლებისა და ერუდიციის მქონე ძლიერი პიროვნებები. იდეოლოგია ყალიბდება მიზანმიმართულად, შეგნებულად და გააზრებულად. იდეოლოგიას არ ახასიათებს სტიქიური შექმნა. იდეოლოგიას, როგორც წესი როდი ქმნიან მისი გამზიარებელი და მატარებელი სუბიექტები. საწყის ეტაპზე რომელიმე მოაზროვნე - ერუდიტი ქმნის თეორიას, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის იდეოლოგია. თეორიას უწერია იდეოლოგიად გადაქცევა, თუკი მას მიიღებს და აღიარებს თავის სამოქმედო პროგრამად რომელიმე სუბიექტი ან სუბიექტთა ჯგუფი (სოციალური ფენა, სახელმწიფო, ერი და ა.შ.) ამგვარი აღიარების გარეშე თეორია ვერასოდეს იქცევა იდეოლოგიად.

ის სუბიექტი, რომელიც აღიარებს აღნიშნულ თეორიას თავის სამოქმედო პროგრამად, ხდება ამ იდეოლოგიის მატარებელი სუბიექტი. თუ მას აღიარებს კონკრეტული სახელმწიფო, სახეზე გვაქვს სახელმწიფო იდეოლოგია, თუ ერი - ეროვნული იდეოლოგია და ა.შ.

იდეოლოგიის როლი სამოქალაქო საზოგადოებაში. ერთობ საინტერესოა იდეოლოგიის როლი და მნიშვნელობა განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოების პირობებში.

სამოქალაქო საზოგადოება ხასიათდება თვითმართვადი და თვითგანვითარებადი ბუნებით, რომელიც დამოუკიდებელია სახელმწიფოსაგან, იგი თავად განსაზღვრავს თავისი განვითარებისა და საქმიანობის ფორმას. როგორც წესი სახელმწიფო ხელისუფლება არ ერევა სამოქალაქო საზოგადოების ე.წ. “შინაურ საქმეებში”. მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, სამოქალაქო საზოგადოება კანონმორჩილია. სამოქალაქო საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებში მართალია მითითებულია ოდეოლოგიური პლურალიზმი და აუცილებელი პირობა: სავალდებულო სახელმწიფო იდეოლოგიის არარსებობისა, მაგრამ სახელმწიფომ რომც მოინდომოს იდეოლოგიის თავს მოხვევა სამოქალაქო საზოგადოებაზე, ჭეშმარიტი დამოკრატის პირობებში ეს შეუძლებელი იქნება. გვინდა სამოქალაქო საზოგადოება, მაღალგანვითარებული დემოკრატიული სამართლებრივი სახელმწიფო? მაშინ უარი უნდა ვთქვათ ნებისმიერი ტიპისა და წარმომავლობის იდეოლოგიაზე. სამოქალაქო საზოგადოებას არ სჭირდება არც სახელმწიფო იდეოლოგია და არც საკუთარი იდეოლოგია. ერთადერთი, რასაც ემორჩილება დემოკრატიული, გამჭვირვალე, მაღალგანვითარებული სამოქალაქო საზოგადოება – ეს არის კანონი, მისი უზენაესობა და სამართლიანობა.

აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ სამოქალაქო საზოგადოება იტევს თავის თავში იდეოლოგიურ პლურალიზმს, რაც გულისხმობს შემდეგს: “პლურალიზმი ნიშნავს, რომ ადამიანებს უფლება აქვთ თავისუფლად აირჩიონ რელიგია, შეიკრიბონ და გადაადგილდნენ ქვეყნის ნებისმიერ კუთხეში და მის ფარგლებს გარეთ. ამის გამო არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. კანონიერად ითვლება არა მარტო ხელისუფლების მიერ ოფიციალურად მიღებული აზრი, არამედ მისგან განსხვავებულიც. არ არსებობს ჭეშმარიტების ერთი ინსტანცია, ხელისუფლების კრიტიკა დაშვებულია და არ ისჯება კანონით. პლურალიზმი ბატონობს ცხოვრებისა და აზროვნების ყველა სფეროში. სამოქალაქო საზოგადოების პლურალიზმის მახასიათებელი ნიშნებია: 1. საზოგადოებაში არსებობს განსხვავებული სოციალური ჯგუფები, ფენები, რომლებსაც აქვთ საკუთარი ინტერესები. ეს ინტერესები ხშირ შემთხვევაში სხვათა ინტერესისგან განსხვავებულია... 2. არ არსებობს სავალდებულო სახელმწიფო იდეოლოგია, სხვაგვარად ამას დეიდეოლოგიზაციას უწოდებენ, რაც აიხსნება შემდეგნაირად: სამოქალაქო საზოგადოებას არ გააჩნია იდეოლოგია, რომლის საფუძველზეც მოხდებოდა მისი გაერთიანება. იგი მოკლებულია იდეურ ერთიანობას, რომელიც დაეყრდნობოდა ერთ გეგმასა და ერთ მიზანს. პირიქით, სამოქალაქო საზოგადოება გამოხატავს ინდივიდების კერძო და არა საერთო ინტერესებს. კერძო ინტერესების მოქცევა ერთი იდეოლოგიის ქვეშ პრინციპულად შეუძლებელია.” იხ. [3] გვ. 42. სამაგიეროდ შესაძლებელი ხდება ცალკეული კერძო ინტერესის გამომხატველი პოლიტიკური ძალების არსებობა. რადგან დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემა მოიცავს მრავალპარტიულობას, შესაბამისად ის მოიცავს იდეოლოგიურ პლურალიზმსაც. დემოკრატიულ საზოგადოებაში პლურალიზმის არსებობა უდავო ფაქტია, თუმცა ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ამ ფაქტის დადებით შეფასებას.

დაისმის მართლზომიერი კითხვა: რამდენად გამართლებულია იდეოლოგიური პლურალიზმის არსებობა? თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ყოველი იდეოლოგია ყალბი ცნობიერებაა, აქედან ვასკვნით, რომ იდეოლოგიური პლურალიზმი ამართლებს მრავალი ყალბი ცნობიერების არსებობას. ლოგიკური გამომდინარეო-

ბით თუ ერთი იდეოლოგია არის გაბატონებული-სახეზე გვაქვს ერთი ყალბი დიქტატორული ცნობიერება, ხოლო დემოკრატიის პირობებში გვაქვს მრავალმხრივი ცნობიერება, რაც ისევე მავნე და დამღუპველია, როგორც ერთი ყალბი ცნობიერების დიქტატი.

დემოკრატიული საზოგადოებრივი წყობა უშვებს აზრის, ხედვის თავისუფლებას, რათა მოხდეს განსხვავებული თვალთახედვების შეპირისპირებით ჭეშმარიტების დადგენა. ვინაიდან არც პიროვნება, არც რომელიმე პოლიტიკური პარტია და არც ხელისუფლება არ ფლობს ჭეშმარიტებას. ჭეშმარიტება უნდა დაიბადოს განსხვავებულ აზრთა და იდეათა ჭიდილში, თუმცა იდეათა პლურალიზმი არ ნიშნავს იდეოლოგიურ პლურალიზმს. იდეათა გარკვეული სისტემა თავისთავად ვერ გახდება იდეოლოგია. იდეათა სისტემის იდეოლოგიზაცია შესაძლებელია, თუმცა არასასურველია. იმდენად, რამდენადაც ყოველი იდეოლოგია ხასიათდება სხვა იდეოლოგიის მიმართ შეუწყნარებლობით. იდეოლოგია იძენს არა ოპონენტებს, არამედ მტრებს, ამიტომ იგი ვერ ეგუება განსხვავებულ აზრს. შესაბამისად მრავალი იდეოლოგიის არსებობა იწვევს იდეოლოგიურ ბრძოლას, რასაც მოხდევს საზოგადოების დაშლა დაპირისპირებულ მტრულ ბანაკებად. ამგვარი ბანაკების და დაპირისპირებულობის დაძლევა მოითხოვს კვლავ ერთი იდეოლოგიის შექმნას, რაც ყოველად დაუშვებელია. ამდენად იდეოლოგიური პლურალიზმი ისევე დამღუპველია, როგორც იდეოლოგიური მონოპოლიზმი. მაშ სად არის გამოსავალი? გამოსავალი მხოლოდ კანონშია, სამართლიან, მორალურ კანონთა სისტემის რეალურ მოქმედებაშია. საზოგადოებაში შემავალმა თითოეულმა სოციალურმა ჯგუფმა, თუ ფენამ უნდა შეიმუშავოს მოქმედებისა და განვითარების გააზრებული, მეცნიერულად დასაბუთებული პროგრამა და მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა მოხდეს მთელი საზოგადოების კონსოლიდირება კანონიერების, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობისა და კანონის უზენაესობის ირგვლივ.

ქართველ მეცნიერთა შორის განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია პროფესორ ვახტანგ ერქომაიშვილის შრომები. სადაც მან სიცოცხლის ბოლო წლებში იდეოლოგიის მავნე ასპექტები მეცნიერული მსჯელობის საგნად გაიხადა და მოგვცა იდეოლოგიის სრულფასოვანი დახასიათება. ვ. ერქომაიშვილმა მეცნიერულად დაასაბუთა იდეოლოგიური ზეგავლენის რეგრესული შედეგები და დაწვრილებით აღწერა იდეოლოგიის მავნე ნიშნები ესენია: “ტოტალიტარიზმი, დოგმატიზმი, ავტორიტარიზმი, აბსოლუტიზმი, ფეტიშიზმი, მესიანიზმი, ბრძოლის კულტი და ძალადობის იარაღად ყოფნა. იდეოლოგიის ასეთი სრულყოფილი დახასიათება კლასიკოსებსაც კი – მანჰაიმსა და შელერსაც არ მოუციათ.” იხ. [2] გვ. 27. მართალია მის ამ პოზიციას გამოუჩნდა ბევრი ოპონენტი ქართველ მეცნიერებს შორის, მაგრამ აბსოლუტურად გასაზიარებელია ვ. ერქომაიშვილის ნეგატიური დამოკიდებულება იდეოლოგიისადმი. განსაკუთრებით ხელშესახებად იგრძნობა იდეოლოგიის მავნე ზეგავლენა სამოქალაქო საზოგადოებისა და სამართლებრივი სახელმწიფოს პრინციპების ანალიზის ფონზე. საზოგადოებრივ პროგრესს სწორედ იდეოლოგიური მარწუხები აფერხებს. მომავალი იდეოლოგიისაგან თავისუფალ ინფორმირებულ, განათლებულ და კანონმორჩილ საზოგადოებას ეკუთვნის. და ბოლოს დასკვნის ნაცვლად მინდა მოვიყვანო პროფ. ვ. ერქომაიშვილის შეფასება: “ის რომ იდეოლოგია ამა თუ იმ ფორმით არსებობდა, არსებობს და მომავალშიც იარსებებს, ეჭვს არ იწვევს... საკითხი ეხება არა იდეოლოგიას როგორც ფაქტს, არამედ იდეოლოგიას როგორც გარკვეულ ფასეულობას... მას საზოგადოებისათვის ზიანი მოაქვს თუ სარგებლობა? ყოველი იდეოლოგია ყალბი ცნობიერების ფორმაა, ამიტომ მიუღებელია საზოგადოებისათვის. უნდა მოხდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების

სრული დეიდოლოგიზაცია. დაუშვებელია როგორც იდეოლოგიური მონოპოლიზაცია, ისე იდეოლოგიური პლურალიზმი. იდეოლოგიის ეპოქა უნდა შეიცვალოს მისი ნიერების ეპოქით.” იხ. [2] გვ. 456.

ლიტერატურა:

1. ს. თეზელიშვილი, “უცხო სიტყვათა ლექსიკონი”. თბ. 2005.
2. ვ. ერქომაიშვილი. ადამიანი თავისუფლება იდეოლოგია. თბილისი 2002.
3. ლ. გაბისონია. სამართლის ფილოსოფიის საკითხები. თბ. 2008.
4. ვ. აბაშაძე. ნარკვევები პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან. ტომი II, ანტიკური სამყაროს ქვეყნები. თბ. 1977.
5. Якушев А.В. Теория государства и права. Москва, 2002.
6. Платон. Государство, соб. соч. в 4-х томах, т.3, 1994.
7. Платон. Государство, соб. соч. в 4-х томах, т.4, 1995.
8. Нерсисянц В.С. Философия права. Москва, изд. Норма, 2000.
9. Нерсисянц В.С. “История политических и правовых учений”. Москва, изд. Норма, 1999.

Lali Gabisonia

Ideology and the State in Conditions of the Civil Society

Summary

The ideology as the phenomenon has old and rich history. In an antiquity and in Middle Ages the problems of ideological structure was developed as a fragment ("idea" and "logos" separately) and aspect more the general subject, and since XIX century - as a scientific discipline.

Originally the term "ideology" in the scientific literature appears in the generalized form, and later the given term concerns some aspects: general scientific aspect, positive aspect, negative aspect and s. c. the newest aspect.

In scientific context the term "ideology" has originally been applied by the French philosopher and politician Antoine Destutt de Tracy, some West-European and American scientists prosecuting subjects of ideology, famous Georgian philosopher Vakhtang Erkomaishvili who has brought the significant contribution to research of the given aspects

This article is devoted to questions of interaction between ideology and the state development in conditions of civil society.

Лали Габисониа

Идеология и государство в условиях гражданского общества

Резюме

Идеология как явление имеет давнюю и богатую историю. В древности и в средние века проблематика идеологического профиля разрабатывалась в качестве фрагмента

(«идея» и «логос» в отдельности) и аспекта более общей темы, а с XIX века – в качестве отдельной научной дисциплины.

Первоначально термин «идеология» в научной литературе появляется в обобщенной форме, а позже данный термин включает несколько аспектов: общенаучный аспект, позитивный аспект, негативный аспект и т. н. новейший аспект.

В научном контексте термин «идеология» первоначально был применен французским мыслителем и политическим деятелем Антуаном Дестю де Трасси. Вопросами идеологии активно занимались западноевропейские и американские ученые. Весомый вклад в исследование данной проблематики внес известный грузинский философ Вахтанг Еркомаишвили.

Предлагаемая статья посвящена вопросам воздействия идеологии на государственное развитие в условиях гражданского общества.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В современном международном правоведении и национальном законодательстве привлечение малолетних к уголовной ответственности и освобождение от наказания входят в ряд проблем, сохраняющих свою актуальность. При рассмотрении национального законодательства положения, связанные с Уголовным Кодексом Азербайджанской Республики, вызывают особый интерес. Так, условия освобождения от уголовной ответственности, т.е. от отбывания наказания, ясно отражены в статье 89 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики. В статье отмечается, что лица, не достигшие совершеннолетия при совершении преступления, не создающего большую социальную угрозу, или же совершившие преступление малой тяжести, могут быть освобождены от наказания путем применения принудительных мер воспитательного характера, предусмотренных статьей 87.2 Уголовного Кодекса (2). В этот ряд входят предупреждение, ограничение свободного времени и другие принудительные меры, принимаемые согласно мнению суда.

Вопросы освобождения от ответственности и наказания несовершеннолетних за совершенные преступления в связи с истечением срока привлечения к уголовной ответственности и с истечением срока исполнения вынесенного приговора решаются согласно указаниям статей 91, 75, 80 Уголовного Кодекса. На основании статьи 75 Уголовного Кодекса лицо (эта статья относится ко всем лицам) не может быть привлечено к уголовной ответственности по истечении нижеуказанных сроков со дня совершения преступления:

- по истечении двух лет со дня совершения преступления, не создающего большую социальную угрозу;
- по истечении семи лет со дня совершения преступления малой тяжести;
- по истечении двенадцати лет со дня совершения тяжкого преступления;
- по истечении пятнадцати лет со дня совершения особо тяжкого преступления.

Обычно сроки исчисляются со дня совершения преступления до момента приобретения обвинительным приговором законной силы. В случае совершения лицом нового преступления сроки за каждое преступление исчисляются в отдельности (3). Если лицо, совершившее преступление, скрывается от следствия и суда, то течение срока приостанавливается. В таком случае течение срока восстанавливается со временем задержания лица или же со временем его добровольного явления и признания вины. При пожизненном лишении свободы наказание в отношении лица, совершившего предусматриваемое преступление, вопрос срока отбывания наказания решается судом. В случае, если суд не сочтет возможным освобождение лица от уголовной ответственности из-за истечения срока, то к данному лицу не может быть применено наказание в виде пожизненного лишения свободы.

Лица, совершившие преступления, определенные в специальной части Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики, (преступления против человечества

и мира, террор, финансирование террора и военные преступления) не могут быть пользоваться положениями этой статьи.

Согласно статье 57.2 Уголовного Кодекса пожизненное лишение свободы не применяется по отношению к женщинам; к лицам, которым не исполнилось восемнадцать лет до совершения преступления; также к мужчинам, достигшим шестидесятипятилетнего возраста до вынесения приговора. На основании статьи 91 Кодекса, в отношении к совершившим преступление несовершеннолетним лицам при освобождении от уголовной ответственности или же от отбывания наказания сроки, предусматриваемые статьями 75 и 80 этого Кодекса, сокращаются наполовину (2).

Срок привлечения к уголовной ответственности - это срок между днем, дающим основание на освобождение от уголовной ответственности и днем совершения преступления. В случае совершения несовершеннолетним нового преступления течение срока за каждое преступление исчисляется отдельно. Из сравнения статьями 91 и 75 Уголовного Кодекса можно сделать вывод, что действительным уголовным законом за совершенные несовершеннолетними преступления определены следующие дифференциальные сроки привлечения к уголовной ответственности (3):

- по истечении одного года со дня совершения преступления, не порождающего большую социальную угрозу;
- по истечении трех лет шести месяцев со дня совершения преступления малой тяжести;
- по истечении шести лет со дня совершения тяжкого преступления;
- по истечении семи лет шести месяцев со дня совершения особо тяжелого преступления.

Если совершившие преступление несовершеннолетние лица не скрывались от следствия и суда, если течение срока не приостанавливалось такими действиями, если после совершения преступления вышеуказанные сроки истекли, то они уже не могут быть привлечены к уголовной ответственности. Срок привлечения к ответственности начинается со времени фактического окончания преступления; со времени приостановления совершения длительных преступлений по инициативе самого обвиняемого или же по причинам, не зависящим от его воли; а в продолжающихся преступлениях - со времени совершения последнего уголовного действия, являющегося составной частью продолжающегося преступления (4).

На основании статьи 83 Уголовного Кодекса, лицо, осужденное за совершение преступления, со дня вступления в законную силу обвинительного приговора до дня его ликвидации или же исполнения, считается приговоренным. Во время рецидива преступлений и при назначении наказания предусматривается приговор согласно Уголовному Кодексу. Лица, освобожденные от наказаний, также считаются неосужденными.

При досрочном освобождении осужденного лица в предусмотренном законом порядке от отбывания наказания или же при замене оставшейся части отбываемого срока более легким видом наказания, срок возмещения приговоренности исчисляется со времени освобождения от отбывания основного и дополнительного наказания. Если, после отбытия срока наказания, лицо докажет свою исправность образцовым поведением, то суд на основании ходатайства того лица может досрочно снять с него осужденность (6). Возмещение или снятие осужденности ликвидирует все юридические последствия, связанные с осужденностью.

Статья 92 Уголовного Кодекса различает правила и сроки возмещения осужденности несовершеннолетних от взрослых. Например, в статье 90 Кодекса

указывается, что сроки осужденности, предусмотренные статьей 83 Уголовного Кодекса, сокращаются для совершивших преступление несовершеннолетних.

Принудительные меры воспитательного характера относятся не только к несовершеннолетним, освобожденным от ответственности за совершенное преступление, но применяются и к несовершеннолетним, освобожденным от наказания. В первом случае, во время судебного процесса, если суд считает удовлетворительным, то по отношению к несовершеннолетнему не применяет наказания и старается исправить его применением принудительных мер воспитательного характера. Во втором случае, если несовершеннолетний, приговоренный к уголовному наказанию, в исправительном заведении создает уверенность в своем исправлении и поведении, то, освобождая его от отбывания наказания, применяют в отношении к нему принудительные меры воспитательного характера. Причиной этому является предотвращение возвращения несовершеннолетнего в уголовную среду после выхода из исправительного заведения (7). При применении принудительных мер воспитательного характера с освобождением от уголовного наказания требуется первичность совершения преступлений перечисленной категории.

Во многих источниках, в том числе в книге «Комментарии Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики», речь идет об освобождении от уголовной ответственности (12). По-моему, суд не освобождает от ответственности несовершеннолетнее лицо, совершившее преступление, лишь применяет по отношению к нему наказание с некоторыми условиями, и эти условия накладывают на него определенную ответственность. Нарушившее эти условия несовершеннолетнее лицо может быть вновь приговоренным к уголовному наказанию. Принудительные меры воспитательного характера нашли свое отражение в Уголовном Кодексе и играют исключительную роль в наказании несовершеннолетнего с одновременным воспитанием. Разъясняются причины и цели судебного процесса и применяемые к несовершеннолетнему в дальнейшем принудительные меры, подразумеваемые под понятием наказание с одновременным воспитанием.

По моему мнению, если есть необходимость ограничения прав и свободы по отношению совершенного преступления, независимо от его тяжести, то это наказание.

В уголовном законодательстве Российской Федерации также есть подробные комментарии, связанные с данным вопросом (9). Этот вопрос нашел свое отражение в статье 92 УК РФ. Там сказано: «За совершенное преступление малой или средней тяжести несовершеннолетний приговоренный может быть освобожден от уголовного наказания путем применения к нему одного из мер принудительного воспитательного действия, предусмотряемых статьей 90 УК РФ». Как видно, между Уголовным Кодексом Российской Федерации и Уголовным Кодексом Азербайджанской Республики нет серьезной разницы.

На наш взгляд, нет необходимости направлять в учебно-воспитательное или же в медицинско-воспитательное заведение несовершеннолетнего, совершившего преступление малой тяжести и приговоренного к наказанию в 17 лет. Срок содержания несовершеннолетних, направленных в специальные учебно-воспитательные или же в медицинско-воспитательные заведения, определяется тремя критериями (10):

- завершение социальной реабилитации;
- обеспечение общеобразовательной и профессиональной подготовки, позволяющей трудовую деятельность;
- появление изменений в личности и жизненной позиции.

Все эти показания дают возможность прогнозировать будущее безопасное поведение несовершеннолетних в обществе.

Как видно, цель уголовного законодательства заключается не в наказании с целью возмездия, а в его перевоспитании путем исправления.

Если помещенные в специальные учебно-воспитательные или же в медицинско-воспитательные заведения несовершеннолетние будут преждевременно исправлены и устранится необходимость их дальнейшего содержания в данных заведениях, то на основании ходатайства соответствующего государственного органа, поднятого перед судом, суд может досрочно освободить несовершеннолетнего от содержания в специальном воспитательном заведении (11).

Освобождение несовершеннолетних, совершивших преступление, от наказаний и помещение их в специальные учебно-воспитательные или же в медицинско-воспитательные заведения, в целом по своей природе, является принудительной мерой воспитательного характера. Однако включение этих мер в систему принудительных мер воспитательного характера объясняется наличием в них особенности определенного ограничения свободы (14).

Специальные учебно-воспитательные или же медицинско-воспитательные заведения не входят в систему исполнения наказаний, а относятся к ряду учреждений системы образования. Специальные учебно-воспитательные или же медицинско-воспитательные заведения обеспечивают несовершеннолетним социальную и медицинскую реабилитацию, учебно-профессиональную подготовку. Это полностью отвечает требованиям ООН к минимально стандартным правилам сокращения ограничений личных свобод несовершеннолетних, допустивших правонарушение.

Освобождение от наказания - это вынесение решения со стороны суда, осуществляющего справедливое судебное разбирательство по отношению к лицу, виновному в совершении преступления, в связи с применением наказания, а также освобождения от отбывания оставшейся части наказания. Для всех видов освобождения от наказания существует ряд общих причин. Это связано с применением к лицам, отбывающим наказание по решению суда, и с вынесением обвинительного приговора (4).

Существуют следующие особенности освобождения от наказания:

- освобождение от наказания возможно в период с момента вступления в силу приговора, предусматривающего наказание, до завершения отбывания срока;
- это полномочие относится исключительно к суду;
- за исключением освобождения от наказания в связи с истечением срока исполнения приговора и осужденных тяжелых психических больных, во всех других случаях освобождение от наказания является правом суда;
- освобождение от наказания может быть полным, условным или же безусловным.

Условно-досрочное освобождение от наказания может быть применено по отношению к осужденному, если выяснится, что нет необходимости полного отбывания наказания отбывающим наказание лицом с целью исправления, и если отбита часть наказания, определенная законом (12).

В отличие от прежнего Уголовного Кодекса в новом Кодексе круг видов наказаний, применяемых при условном освобождении от наказания, сравнительно расширился. Так, законодательством предусмотрено условное освобождение при таких

видах наказания, как ограничение свободы и ограничение по военной службе. Это стало новаторством и в прикладных основах института.

В новом Уголовном Кодексе другой причиной применения условно-досрочного освобождения от наказания является требование отбывания указанной законом части наказания, определенного категориями преступления. В зависимости от категории преступления отбывание нижеуказанных частей наказаний считается обязательным:

- половина срока наказания, назначенного за совершение преступления, не порождающего большую социальную угрозу, и за совершение преступления малой тяжести;

- минимум две третих срока наказания, назначенного за совершение тяжкого преступления;

- минимум три четвертых срока, назначенного за совершение особо тяжкого преступления.

На основании статьи 76 Уголовного Кодекса контроль над условно освобожденными от наказания лицами осуществляет соответствующий государственный орган, а над военными служащими - командование военной части. С условно-досрочных освобожденных от наказания лиц также могут быть сняты дополнительные наказания.

Вместе с тем, суд может наложить на условно освобожденные от наказания лица дополнительные обязанности. Так, суд может поставить перед этими лицами следующие принудительные обязанности: не менять постоянное место жительства, место учебы и работы без уведомления контролирующего его органа; воздержаться от посещения запрещенных мест; не уклоняться от прохождения назначенного курса лечения от алкоголизма, наркомании, токсикомании; оказывать семье материальную помощь и т.п. Эти меры суд определяют в связи с учетом личных качеств, условий жизни и имеющихся психических недостатков (13).

Заведение или государственный орган, осуществляющий исполнение наказания в течение времени, определенного приговором суда, должен дать решение на усмотрение, связанное с возможностью или невозможностью освобождения осужденного от наказания. Независимо от наличия такого усмотрения от заведения или органа, осуществляющего исполнение наказания, право осужденного на обращение в суд с заявлением о его условном освобождении от наказания не ограничивается.

При анализе уголовного законодательства разных стран становится ясно, что к несовершеннолетним везде проявляется, в основном, одинаковое отношение. В настоящее время в мире существуют две юридические системы: римско-германская и англо-американская (если не учитывать религиозные юридические системы). Несмотря на различие систем во всех уголовных законах в отношении к преступлению и преступнику применяются принципы справедливости и гуманизма. Можно сказать, что уголовные законодательства всех бывших советских республик подобны друг другу и отличаются от законов многих европейских государств, с точки зрения содержания и структуры (5). В то же время, в уголовных законах всех мировых государств отдельно учитываются несовершеннолетние, уделяется особое внимание охране их прав, а также учебе и воспитанию в исправительный период.

Из сравнительного анализа Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики и Уголовного Кодекса Российской Федерации видно, что законодательство каждого из государств в отношении к несовершеннолетним выступает из схожих позиций. Есть также схожесть в условно-досрочном освобождении от наказаний и в других способах освобождения от наказания. Статьи 87, 88, 89, 90, 91, 92 Уголовного Кодекса

Российской Федерации посвящены вопросам преступления и наказания несовершеннолетних (15).

Другой сравниваемый с Уголовным Кодексом Азербайджанской Республики Уголовный Закон - это Уголовный Закон Турецкой Республики (1). Уголовный Закон Турецкой Республики, с точки зрения структуры и содержания, коренным образом отличается от Уголовных Кодексов Азербайджанской Республики и Российской Федерации. Первый раздел Уголовного Закона, состоящего из трех разделов (книг), называется Основания. Статьи 53-58 этого раздела посвящены несовершеннолетним. Согласно Уголовному Закону Турецкой Республики несовершеннолетними считаются лица с 11 до 15 лет. В статье 53 Закона говорится, что в отношении лиц, которым не исполнилось 11 лет во время совершения преступления, не может быть открыто уголовное дело и применено наказание. Однако, если совершенное деяние наказывается лишением свободы сроком более одного года, то в этом случае он может быть направлен для исправления в государственное заведение. В статье 54 этого Закона указывается, что если лицу исполнилось 11 лет, но он еще не достиг 15 лет, то и в этом случае к нему не может быть применено наказание. Но если за совершение того деяния определяется наказание лишением свободы сроком более одного года, то тогда применяются требования статьи 53. В этой статье указывается, что если несовершеннолетний осознает, что совершенное им деяние является преступлением, то наказание пожизненным лишением свободы, к которому должны были его приговорить, заменяется наказанием лишения свободы сроком не менее десяти лет, другие же наказания сокращаются наполовину (1).

В связи с принципиальной позицией Уголовного Законодательства по отношению к каждому лицу, совершившему преступление, возникает обязательство быть подвергнутым государственным принудительным мерам материального и морального характера. Отмечаемая позиция в истории развития уголовного права в значительной степени была связана с теориями о наказаниях, в основном, была связана с теорией «абсолютности» (16). Такая идея возникла на основе философского учения «категорический императив» И. Канта и на основе идеалистической философии Гегеля «об отрицании отрицания». Выдающийся представитель классической уголовной правовой школы Ч. Беккария в своей известной работе «Преступления и наказания» писал: «Важным способом воздержания от преступления является не жесткость применяемого наказания, а его неминувемость».

Согласно положению юридической науки, освобождение от уголовной ответственности возможно в том случае, когда совершение деяния связано с условиями, указанными в нормах, предусматривающих этот институт. Поэтому для применения освобождения от уголовной ответственности заранее нужно выяснить факт совершения преступления. После определения лица преступником на основе совершенного преступления разбирается вопрос возможности его освобождения от ответственности. Освобождение от уголовной ответственности применяется в отношении лица, совершившего деяние, отражающее в себе признаки уголовного содержания.

После приобретения Азербайджанской Республикой государственной независимости, осуществляющиеся в стране юридические реформы и приспособление государственного аппарата в новых экономических и политических условиях усилили роль комиссий по делам несовершеннолетних и охране их прав. Повышение роста преступности в период перехода на рыночную экономику, в особенности увеличение числа преступлений, совершенных несовершеннолетними, указывает на необходимость

деятельности комиссий. Переход на качественно новые экономические и политические отношения не может не породить в обществе ряд проблем. В «Комплексной программе по борьбе против преступности несовершеннолетних в Азербайджанской Республике», утвержденной решением Кабинета Министров Азербайджанской Республики от 6 марта 1995 года, указаны следующие причины совершенных несовершеннолетними преступлений и других правонарушений:

- моральная деградация в обществе;
- понижение культурного уровня;
- уничтожение идеалов, кризис истины и справедливости;
- нестабильность социально-политического положения;
- экономический кризис;
- экологический кризис;
- военное положение и др.

Несомненно, при таких условиях несовершеннолетние должны быть в центре внимания государства, и им должна оказываться всесторонняя государственная забота.

Условно-досрочное освобождение от наказания является одним из правовых действенных мер. Она применяется судом по отношению к несовершеннолетним лицам, осужденным приговором суда к лишению свободы, приговоренным к исправительным работам и отбывающим часть наказания сроками, указанными в Уголовном Кодексе (8).

Вместе с тем, в статье 76 Уголовного Кодекса определяются общие положения условно-досрочного освобождения. Считаю, что некоторые указанные здесь положения должны относиться и к условному освобождению несовершеннолетних от наказания. Так, согласно статье 90, учитывается отбытие части, указанной законом, наказания, определенного приговором, и поведение несовершеннолетних в период отбывания наказания. На этом основании судом выясняется ненужность полного отбывания наказания, и несовершеннолетний условно-досрочно освобождается от наказания.

Литература:

1. Гулиев Р. И., Иманов М. Н. Комментарии Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики. Специальная часть.
2. Конвенция прав детей.
3. Самандаров Ф. Уголовное право. Б., 1994.
4. Самандаров Ф. Комментарии Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики. Б., 2001.
5. Бабаев М. М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. Б., 1998.
6. Барило Т. С. Комиссия по делам несовершеннолетних. М., 1976.
7. Вайнер А. А., Вайнер Г. А. Не потерять человека. М., 1978.
8. Велиев С. А. Индивидуализация наказания как правовой принцип. Б., 2001.
9. Вопросы ответственности по советскому праву / Коллектив авторов. М., 1992.
10. Вопросы борьбы с имущественными преступлениями несовершеннолетних / Коллектив авторов. М., 1970.
11. Вопросы эффективности уголовно-правовых мер воздействия на несовершеннолетних правонарушителей / Коллектив авторов. М., 1971.
12. Воронцова В. Г. Труд: права, обязанности, ответственность. М., 1973.
13. Галик Ю. В. Случайный преступник. М., 1984.

14. Гилазев Ф. Г. Социально-психологические и уголовно-правовые черты вины. М., 1979.
15. Лившиц Е. «Социальные корни беспризорности». М., 1925.
16. Шахматов Б. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право. М., 1969.

Ulvi Ismailov

Post-graduater of Odlar Yurdu University

Summary

Exempting of the crime of unreached of mature aged: comparative analysis

In modern international law and national legislation to draw into the crime of responsibility of unreached of mature aged and exempting of the crime are one of the complex problems and the subjects which is always keep its urgency.

In the article after the winning of State independency The Republic of Azerbaijan the Russian Federation (this problem are similar in criminal codecs of all UIS republics) and this problem comparisonly analysed of the criminal codecs of the Republic of Turkey, and shown the differences of Roma, German and English American law systems.

ულვი ისმაილოვი

არასრულწლოვანების განთავისუფლება დასჯისაგან:
შედარებითი ანალიზი

რეზიუმე

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალსა და ეროვნულ კანონმდებლობაში არასრულწლოვანებისათვის სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობაში მიცემასა და განთავისუფლებას ახლავს არაერთი პრობლემა. ეს საკითხი დღემდე ინარჩუნებს აქტუალობას. სტატიაში განხილულია ნაციონალური კანონმდებლობის თავისებურებანი, რაც ავტორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

გარდაცვლილი პირის პირადი უფლებების დაცვა

ადამიანის უფლება და თავისუფლება წარმოადგენს უმაღლეს ფასეულობას, რომელთა აღიარება, განხორციელება და დაცვა ეკისრება სახელმწიფოს.

საქართველო აღიარებს ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაციას, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წესდებას და სხვა ფუძემდებლურ საერთაშორისო სამართლებრივ აქტებს, რომლებიც ეხება ადამიანის უფლებებსა და თავისუფლებებს.

საქართველოს კონსტიტუცია აღიარებს ადამიანის უფლებას სიცოცხლეზე, ჯანმრთელობაზე, პატივსა და ღირსებაზე, სიტყვის, აზრის, სინდისის, აღმსარებლობის და რწმენის თავისუფლებაზე, პირად და ბინის ხელშეუხებლობაზე, აგრეთვე, სხვა პირად არაქონებრივ უფლებებზე. ეს უფლებები ადამიანს ხდის თავისუფალს, აძლევს საშუალებას, განავითაროს სულიერი, ზნეობრივი და ფიზიკური ძალები. არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის მიერ პირადი ღირსების, საზოგადოებრივი და მორალური ფასეულობის შეცნობა.

ადამიანის სიცოცხლე, როგორც ძირითადი არამატერიალური სიკეთე, არის ერთ-ერთი ძირითადი უფლება, რომელიც მას მოჰყვება დაბადებიდან, რაც შეეხება იმას, თუ როგორ უნდა იქნეს დაცული გარდაცვლილი პირის უფლება, ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

კანონის თანახმად, კერძოდ, სამოქალაქო კოდექსის მე-19 მუხლით, დასაშვებია დაინტერესებული პირის მოთხოვნით მოქალაქის პატივისა და ღირსების დაცვა მისი გარდაცვალების შემდეგაც. კანონი არ უთითებს, თუ ვინ შეიძლება ჩაითვალოს დაინტერესებულ პირად.

ჩვენი თვალსაზრისით, მათ უნდა მიეკუთვნოთ ახლო ნათესავები და ოჯახის წევრები (მეუღლე, შვილები, მშობლები, ძმები, დები, ბებიები, ბაბუები, შვილიშვილები), რამდენადაც ოჯახისა და საგვარეულოს ღირსება უკავშირდება დასახელდებულ პირთა შორის ურთიერთკავშირსა და ღირსების ურთიერთშერწყმას.

დაინტერესებულ პირად შეიძლება ჩავთვალოთ გარდაცვლილის კანონიერი მემკვიდრეები, რადგან მემკვიდრეობის მიღებით მათ ხელში გადადის ქონებრივი უფლებები და მოვალეობები, რომელთა განხორციელება ნაწილობრივ განსაზღვრულია გარდაცვლილის რეპუტაციით. ნათესავების, ოჯახის წევრებისა და მემკვიდრეების არყოფნისას შესაძლებელია გარდაცვლილის ღირსების დაცვა დაეკისროთ მის მეგობრებსაც.

აღნიშნული პირების სახით გარდაცვლილის შემოთავაზებული ახლობლები სასამართლოსათვის წარმოადგენენ რეალურ საშუალებას, დაადგინოს სიმართლე.⁽¹⁾

სამოქალაქო კოდექსის მე-19 მუხლში ლაპარაკია მხოლოდ სახელისა და ღირსების დაცვაზე და არა გარდაცვლილის საქმიან რეპუტაციაზე, რაც, ჩვენი აზრით, ეწინააღმდეგება პიროვნების ინტერესების დაცვის კონცეფციას. რადგანაც გარდაცვლილის სახელის გამტეხი ცნობები, მაგალითად, სამსახურში თაღლითობა, გულგრილობა და სხვა ღახავს მის პატივს და ასევე სახელს უტეხს სამუშაო ადგილსაც. კარგი იქნებოდა, კანონით გათვალისწინებული ყოფილიყო მოქალაქის საქმიანი რეპუტაციის დაცვის შესაძლებლობა მისი გარდაცვალების შემდეგაც.

ხოლო დაინტერესებულ პირებად აღიარებულიყვნენ თანამშრომლებიც, სამუშაო ადგილის მიხედვით.

მე-18 მუხელში აღნიშნული უფლებები შეუძლია გამოიყენოს იმ პირმა, რომელიც, თუმცა თვითონ არ არის სახელის ან პირადი ღირსების უფლების მატარებელი, მაგრამ საამისოდ აქვს დაცვის ინტერესი. მას შეუძლია სახელისა და ღირსების ისეთი დაცვის მოთხოვნის განხორციელება, რომელიც პიროვნების არსების განმსაზღვრელია და გრძელდება სიკვდილის შემდეგაც. სახელის, პატივის, ღირსების ან საქმიანი რეპუტაციის შელახვისათვის მორალური ზიანის ქონებრივი ანაზღაურების მოთხოვნა სიკვდილის შემდეგ დაუშვებელია.

სამართალში ადამიანი ფიგურირებს, როგორც პირი და როგორც პიროვნება. პირი და პიროვნება ადამიანის აღმნიშვნელი ორი ურთიერთგანსხვავებული ცნებაა.

ადამიანს, როგორც პირს ანუ სამართლის სუბიექტს ენიჭება უფლებები და ეკისრება მოვალეობები.

პიროვნება ადამიანის სულიერ ღირებულებათა ერთობლიობაა. იგი წარმოადგენს სამართლებრივი დაცვის საგანს.

გარდაცვალებით ადამიანი ქრება, როგორც პირი, სამართლებრივ ურთიერთობათა სუბიექტი. მაგრამ ადამიანი, როგორც პიროვნება, როგორც განსაკუთრებული სულიერი ღირებულება, არ ქრება, გრძელდება მისი სოციალური ზემოქმედება. იგი რჩება ადამიანთა ცნობიერებაში და სიკვდილის შემდეგაც ინარჩუნებს ღირებულებას საზოგადოებისათვის. კანონი იცავს პიროვნებას, ვიდრე არ შეწყდება მისი სოციალური ზემოქმედება.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მე-18 მუხლი იძლევა გარდაცვლილის პიროვნულ უფლებათა დაცვის გარანტიებს, ანუ იცავს ადამიანის პიროვნულობის ცალკეულ გამოვლინებებს მისი სიკვდილის შემდეგ.

გარდაცვლილის პიროვნების დაცვით ხორციელდება არა მხოლოდ გარდაცვლილის ახლობლების, არამედ მთლი საზოგადოების ინტერესი. ამიტომაც, კოდექსში განსაზღვრული არ არის ჩამონათვალი იმ კონკრეტული პირებისა, ვისაც შეუძლია, გარდაცვლილის პიროვნული უფლებების დაცვის მოთხოვნა დააყენოს. ამგვარი მოთხოვნის უფლება აქვთ როგორც გარდაცვლილის მემკვიდრეებს, ისე სხვა პირებს, ვისთვისაც გარდაცვლილის პიროვნება მნიშვნელოვანია. მემკვიდრეებს არ გააჩნიათ გარდაცვლილის პიროვნული უფლებების დაცვის მონოპოლია. პირი და პიროვნება ერთი არსების ორი მხარეა – სუბიექტური და ობიექტური. ეს ერთიანობა გარდაცვალებით ირღვევა, გარდაცვლილი აღარ შეიძლება იყოს უფლებებისა და მოვალეობების სუბიექტი, მას აღარ შეუძლია საკუთარი ინტერესების დაცვა. ამიტომაც კანონი პირის სიკვდილის შემდეგ სხვა პირებს ანიჭებს გარდაცვლილის ინტერესების დაცვის შესაძლებლობას.

სამოქალაქო კოდექსი შესაძლებლად მიიჩნევს იმ სულიერ სიკეთეთა დაცვას, რომლებიც პიროვნულობის განმსაზღვრელია, ამგვარ სიკეთეებს, უპირველეს ყოვლისა, გარდაცვლილის შემოქმედებითი მემკვიდრეობა განეკუთვნება. მისი დაცვა საავტორო სამართლის საგანია.

გარდაცვლილის ხსოვნა ქმედითია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მასთან დაკავშირებული მონაცემები სინამდვილეს შეესაბამება. გარდაცვლილის პატივს, საქმიან რეპუტაციას, სხვა პიროვნულ ღირებულებებს ხელყოფს ისეთი ინფორმაციის გავრცელება, რაც სინამდვილეს ამახინჯებს, გამოსვლები, რომლებიც ზიანს აყენებს საზოგადოებრივ აზრს. ამასთან, გარდაცვლილის მიმართ მოქმედებს სიტყვის თავისუფლების ფაქტორიც. ბუნებრივია, შესაძლებელია გარდაცვლილის მოქმედებათა შეფასება, მაგრამ ცილისმწამებლური გამონათქვამები, სინამდვილის შესაბამის მოსაზრებები გარდაცვლილის პატივის დაცვის მოთხოვნათა საფუძველია.

გარდაცვლილის მემკვიდრეებს, განსაზღვრული სოციალური ფუნქციებიდან გამომდინარე, უფლება არა აქვთ გაახმაურონ საიდუმლოებანი, რომლებიც გარდაცვლილის პიროვნების შეურაცხყოფელია, თუ ასეთი ცნობების გავრცელება შესახებ თავისი ნება არ გამოუთქვამს მას, ვისაც საიდუმლოება ეხება. ამასთან, საიდუმლოების დაცვის მოთხოვნა, გამოსახულების ან ფონოჩანაწერის გამოქვეყნების აკრძალვა არ ვრცელდება იმ მონაცემებზე, რომლებიც გარდაცვლილის საზოგადოებრივ მოღვაწეობას შეეხება, არ ვრცელდება ცნობებზე, რომლებიც მის მიერ საჯაროდ გამოითქვა. საზოგადოებას უფლება აქვს, გაეცნოს ასეთ მასალებს. პირად საიდუმლოებად არ ჩაითვლება პოლიტიკოსის საზოგადოებრივი პოზიცია, მეცნიერის თეორია, მწერლის შემოქმედებითი კრედიტ. ამგვარი ცნობების გამოქვეყნება ამდიდრებს ისტორიას, მეცნიერულ და მხატვრულ ანალიზს. საიდუმლოების დაცვის საკითხის გადაწყვეტის დროს საჭიროა გაიმიჯნოს პირადი და საზოგადოებრივი ინტერესი.

პირადი არაქონებრივი უფლებები მემკვიდრეობით არ გადაეცემა. ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში მემკვიდრეების მიერ ხორცილდება გარდაცვლილის პიროვნული უფლებების და არა გარდაცვლილისაგან მემკვიდრეობით მიღებული უფლებების დაცვა. მორალური ზიანი, პიროვნული უფლებების ხელყოფით გამოწვეული ზიანი, რომლის ანაზღაურების მოთხოვნის უფლება აქვს მხოლოდ ამ უფლებათა სუბიექტებს, სხვა პირი ანაზღაურების მოთხოვნის საფუძველს მოკლებულია. ამასთან, უსაფუძვლოდ არ უნდა ჩაითვალოს ანაზღაურება მორალური ზიანისათვის, რის მოთხოვნით დაზარალებულმა სასამართლოს მიმართა, მაგრამ გადაწყვეტილების გამოტანამდე იგი გარდაიცვლა. მორალური ზიანის ფულადი საზღაური ასეთ შემთხვევაში სამკვიდრო მასის შემადგენელი ნაწილია.(2)

გარდაცვლილი პირის ისეთი პირადი არაქონებრივი უფლებებიდან, როგორიცაა საავტორო უფლება, კანონი ითვალისწინებს ზოგიერთის უვადოდ დაცვას. მაგალითად, როგორიცაა:

1. დაკავშირებული ავტორობის უფლების, სახელის უფლების, ნაწარმოების ხელშეუხებლობის უფლებისა და რეპუტაციის პატივისცემის უფლების დაცვა.

2. საავტორო უფლების ვადის გასვლის შემდეგ დაუშვებელია სხვა ავტორის მიერ ნაწარმოების სახელწოდების გამოყენება იმავე ჟანრის ნაწარმოებისათვის, თუ ასეთმა გამოყენებამ შეიძლება გამოიწვიოს ავტორთა აღრევა, რამაც შესაძლოა, შეცდომაში შეიყვანოს საზოგადოება.

3. აკრძალულია ნაწარმოების გამოცემა ან საჯარო გაცნობა ისეთი ფსევდონიმით, რომელმაც შეიძლება გამოიწვიოს გამოცემის ან საჯარო გაცნობის გზით საზოგადოებისათვის ადრე ხელმისაწვდომი ნაწარმოების ავტორთან გაიგივება, რამაც შესაძლოა, შეცდომაში შეიყვანოს საზოგადოება.(3)

ლიტერატურა:

1. შ. ჩიკვაშვილი, “მორალური ზიანი სამოქალაქო სამართალში”, თბილისი. “მერიდიანი,” 1998 გვ. 129.
2. თ. ნინიძე, “სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი” წიგნი პირველი. თბილისი “სამართალი” გვ. 78.
3. ს. ჯორბენაძე. “საავტორო სამართალი” თბილისი გვ. 99

Lili Gelukashvili

Protection of Personal Rights of Deceased

Summary

Protection of personal rights of deceased is one of the urgent questions in modern civil law. We consider that with the connection of this issue it is necessary to clarify the 13 article of Georgian civil code, where, mainly, it is said about the name of deceased and the defense of dignity of those persons who are not bearer of the name and dignity.

Лили Гелукашвили

Защита личных прав усопшего

Резюме

Одним из актуальных вопросов современного гражданского права является защита личных прав усопшего. В связи с этим уточнения требует 13-ый пункт грузинского гражданского кодекса, где говорится о защите чести и достоинства усопшего от лиц, не имеющих достоинства.

Леонид Джахая

(Грузия)

ПРОБЛЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Поводом для написания этой статьи послужила помещенная в Интернете (18 ноября 2008 года) статья известного экономиста профессора Гавриила Попова «Об экономическом кризисе». В свое время, в 80-90-ые годы, Гавриил Попов был ревностным поборником рыночных отношений в России (однажды был даже мэром Москвы), теперь он президент Вольного экономического общества России. И взгляды уважаемого экономиста тоже заметно изменились. Вот что он пишет, в частности:

«Главным, что определяет мировую ситуацию в данный момент, является глобальный комплексный кризис, который, как мне кажется, проявляется и в финансовом, и в военном отношении, и в загрязнении окружающей среды, и во многом другом. Я хочу остановиться на близкой мне области – на экономическом кризисе». И далее Г.Попов заявляет, что «сами деньги потеряли ту роль, которую играли. Из объективного регулятора и показателя действительного состояния дел в экономике они превратились в знаковые и волюнтаристские инструменты. А мы с ними обращаемся, как будто бы они реальный и объективный инструмент.

На самом деле это уже давно квитанции. Конечно, не этикетки нарзаных бутылок, в которые потом превращались деньги Воланда, но нынешние деньги гораздо ближе к этикеткам, нежели к реальным золотым деньгам. Я не поклонник Гринспена – известного организатора американской финансовой системы, – но он в свое время правильно сказал: «Отход от золотого основания в деньгах обязательно закончится катастрофой». Ведь за деньгами должны стоять или золото, или всеобщее регулирование государства».

(Наш комментарий: уважаемый профессор почему-то ничего не пишет о действительной природе и глубинной сущности периодических экономических кризисов при капитализме, которые циклически повторяются каждые 12-15 лет. Может быть, причина такого умолчания в том, что природу экономических кризисов перепроизводства при капитализме знает любой студент, изучавший экономическую теорию, но вполне может быть и другая причина: нежелание публично критиковать пропагандируемый им экономический уклад).

И далее маститый ученый, анализируя природу нынешнего экономического кризиса, говорит о том, как изменились в современных условиях в неблагоприятную сторону такие рычаги рыночной экономики, как прибыль, процент, кредит, акции, ипотека, налоги. «Но самое поразительное – это налоги. Налоги – это система, при которой независимые граждане обеспечивают ресурсами государство. И сохраняют, благодаря своим налогам, контроль над этим государством. Но сейчас налог потерял этот смысл. Налог платит государству человек, который сам получает зарплату от этого государства. В итоге получает зарплату из своих выплат государству и из этой зарплаты

опять платит налог ему же. Более бессмысленную систему трудно представить. А если налог платит государственная корпорация, получается то же самое: перекладывание денег из кармана в карман и появление наживающихся на этом бюрократов...

Если все суммировать, то я могу сказать, что современной экономической жизнью и экономической действительностью руководит не рынок, как это положено при капитализме. Не Госплан, как это было при социализме. А руководят корпорации спекулянтов, которые создали для себя искусственный мир, в котором можно спокойно наживаться без страха быть пойманными за руку.

Мы сделали гигантский шаг в сторону, которую экономисты когда-то называли фиктивным капиталом. Есть более современное выражение – «финансовые пузыри».

Подчеркнем, со своей стороны, что фиктивный капитал – совсем не новое, а давнее явление в капиталистической экономике. Становление золота как всеобщего эквивалента, произошло не сразу, а в результате длительного исторического процесса развития товарного производства. Первоначальная случайная форма обмена продуктов в первобытном обществе постепенно сменилась в античную эпоху всеобщим товаром, каковым стали вполне конкретные товары, наиболее распространенные и наиболее ходкие у тех или иных народов в разных регионах мира: скот, соль, пушнина, морские раковины (к примеру, в грузинском языке слово «саконели» – означает одновременно и «скот», и «товар»). Но оказалось, что перегонять скот на большие расстояния и в большом количестве – дело не только трудное, но и убыточное, соль от дождя, воды и сырости тает, пушнина портится, морских раковин слишком много вокруг, поэтому с появлением металлургии государства стали чеканить деньги в виде металлических монет, вначале медных, потом бронзовых и железных, а впоследствии серебряных и золотых, поскольку серебро и, в особенности, золото сравнительно редки, их добыча сопряжена с большими затратами труда. Так золото стало всеобщим эквивалентом: мерой стоимости, средством обращения, мировыми деньгами, средством накопления, сокровищем. Однако эти функции золота в роли денег стали приписываться самому золоту как таковому, – его, якобы, сверхъестественным, магическим свойствам, и на этой почве возник культ золота («фетишизм»). Между тем в самом золоте ничего магического нет, это обычный химический элемент Периодической системы Менделеева, и своими антикоррозийными свойствами он лучше всего подходит для использования в электротехнике.

В дальнейшем оказалось, что золотая монета сохраняет свою номинальную стоимость в том количестве, какая указана на монете, даже тогда, когда она теряет вес в процессе обращения. Так уже в средневековом Китае появились бумажные ассигнации как эквивалент золотых монет. В Европе бумажные ассигнации появились в XVIII веке, с государственными гарантиями и подписями министров финансов. Однако бумажные ассигнации являются лишь знаками денег, а истинные деньги в виде золотых слитков высшей пробы находятся в государственных хранилищах. Это золотой запас страны, олицетворяющий ее экономическое и финансовое могущество, и он используется лишь для окончательных расчетов с иностранными государствами. Практически весь XX век прошел под знаком полного доминирования бумажных денег (ассигнаций) с их постоянными реформами (замене), девальвацией, безудержной эмиссией с последующей инфляцией во время войн и революций.

В новую эпоху, с созданием акционерных обществ, корпораций и других монополистических объединений, появились акции, всякого рода «ценные бумаги», наряду с уже существующими векселями и долговыми обязательствами. Это уже вовсе

не деньги, а фикция. Рынки ценных бумаг – фондовые биржи – становятся местом для спекуляций, легкой наживы, биржевых игр на повышение и понижение. И в то же время это олицетворение того вида «богатства», которое стоит не больше, чем та бумага, на которой напечатаны эти акции. Все это становится очевидным и наглядным при очередном финансовом кризисе, «обвале» котировок основных компаний на фондовых биржах.

В заключение своей статьи профессор Г.Попов предлагает собственный, хотя и не бесспорный проект выхода из нынешнего глобального экономического кризиса. Прежде всего Г.Попов выступает против неэффективных «частных мер», он сторонник «фундаментальных решений», многие из которых звучат довольно странно и необычно, даже «революционно», если вспомнить неолиберальные заявления уважаемого автора 20-летней давности. Так, например, он пишет:

«Надо определить, что остается у государства в постиндустриальном обществе. Кто выдумал, что частный сектор должен иметь какое-то отношение к природным ресурсам, к добыче природных ископаемых и т.д.? Это абсолютно не частное дело. Кто выдумал, что частными должны быть крупные банки? Хотя крупные банки – это система государственного регулирования.

Должны быть частные банки, но тогда их надо строго ограничивать по размерам, по форме деятельности и не надо допускать ни до каких государственных финансов».

(В скобках заметим, что г-н Попов явно опоздал со своими риторическими вопросами: природные ресурсы Российской Федерации давно уже поделены между крупнейшими олигархами-миллиардерами, и вернуть эти богатейшие природные ресурсы обратно государству может только конфискация, национализация или новая социальная революция, на что г-н Попов вряд ли согласится.

Что касается частных банков, то в свое время, в 90-е годы прошлого столетия, Российское правительство само санкционировало создание частных (коммерческих) банков, с которыми теперь волей-неволей приходится считаться, поскольку не существует безболезненного способа их закрытия).

Но далее г-н Попов пишет: «Второе. Надо выходить из популистской демократии.

Вместо системы «один человек – один голос» нужна система, где ведущие члены общества – интеллигенция и плательщики налогов – должны иметь больший вес уже в ходе голосований». (Ну, это уже совсем обскурантизм, недостойный бывшего неолиберального демократа, каким был г-н Попов 20 лет назад!).

«Третье. Надо немедленно ввести обеспеченные золотом мировые деньги. Впрочем, ими может стать и валюта, скажем, Люксембурга или Швейцарии. Но очевидно, что в бушующем море национальных валют должны быть прочные якоря и гавани для всех, кто хочет гарантировать свои накопления. Далее. Рано или поздно придется решать и вопрос о мировой национализации всех природных ресурсов и определять меру дохода всех, кто этими ценностями распоряжается».

Мы не будем здесь рассматривать все идеи и предложения Г.Попова в социальной, политической и международной сфере, но одно, по-видимому, заслуживает упоминания: «Моя область – образование. Здесь я точно могу сказать, что должно быть государственным, что частным.

Государственным образованием должна остаться подготовка по фундаментальным и теоретическим наукам. Никто не будет платить за подготовку физика-теоретика, специалиста по античной истории и т.д. Но ни одного государственного рубля не надо

тратить на подготовку юриста, экономиста, врача, потому что все они в состоянии взять кредит, а потом своими доходами расплатиться за свое образование».

На это следует возразить, что система образования (среднего, профессионального, высшего) всегда была и сейчас остается весьма консервативной, она не терпит крутой ломки, и даже разного рода непродуманные реформы вредят ей. Но есть еще одно немаловажное обстоятельство.

Как экономист, профессор Гавриил Попов прекрасно знает (во всяком случае – должен знать), что финансирование образования и науки – самое выгодное вложение капитала в расчете на перспективу, оно в десятки раз превышает среднюю норму прибыли (20%) и приближается к 500%. Но я имею в виду прежде всего и главным образом государственное финансирование, поскольку исхожу из незыблемого принципа: образование, равно как и медицина, является абсолютным приоритетом любого государства, а потому должно быть доступным для всех, то есть бесплатным на всех уровнях (разумеется, при обязательном условии, что новоиспеченный специалист не покинет свою страну, не уедет за границу и не увеличит интеллектуальный потенциал другой страны; если это условие не выполняется, то специалист должен оплатить все расходы на его подготовку, дабы избежать «утечки умов»). Иначе социальная база народного просвещения настолько снизится, что неизбежно породит экономическую, социальную и интеллектуальную стагнацию и в конечном счете – регресс.

Может быть, кое-кто из тех, кто прочитал статью профессора Г.Попова «Об экономическом кризисе», согласится с выводами и рекомендациями русского экономиста, но верно и то, до какой степени эти рекомендации не характерны для профессора Гавриила Попова 80-90-ых годов прошлого столетия.

Leonid Djakhaia

Upon Problems of Higher Education in the Period of Financial Crisis

Summary

The author, Leonid Djakhaia, analyses an article of famous economist Gavriil Popov, that was placed in the Internet (November 18, 2008). The article with the title "Upon Economic Crisis" makes the author conclude that G.Popov has changed his opinion for the last 20 years, particularly in respect of such economic aspects of market economy as money, profit, interest, credit, mortgage, taxes. G.Popov suggests his own project of meeting the financial crisis, including the sphere of higher education. Leonid Djakhaia argues against him upon the touched issues.

*უმაღლესი განათლების პრობლემები მსოფლიო ეკონომიკური
კრიზისის პირობებში*

რეზიუმე

ავტორი აანალიზებს 2008 წლის 18 ნოემბერს ინტერნეტში მოთავსებულ ცნობილი ეკონომისტის პროფესორ გავრილ პოპოვის სტატიას “ეკონომიკური კრიზისის შესახებ” და ასკვნის, რომ მეცნიერის შეხედულებები მკვეთრად შეიცვალა ბოლო 20 წლის განმავლობაში, კერძოდ, საბაზრო ეკონომიკის ისეთი ეკონომიკური კატეგორიების შესახებ, როგორიცაა ფული, აქციები, მოგება, პროცენტი, იპოთეკა, გადასახადები. თავის სტატიაში გ. პოპოვი გვთავაზობს ეკონომიკური კრიზისის გადალახვის საკუთარ პროექტს უმაღლესი განათლების სფეროშიც. ავტორი ეკამათება გ. პოპოვს ყველა განხილულ საკითხში.

**საქართველის რეგიონების ბიუჯეტებისა და საბიუჯეტო ფედერალიზმის
ფორმირების ძირითადი პრინციპები**

უკანასკნელი ორი ათეული წლის განმავლობაში საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების შედეგად ჩამოყალიბდა საბაზრო სისტემა, რომელის ფორმირების და განვითარების გზაზე იყო დაშვებული შეცდომებიც, მაგრამ მიუხედავად ამისა ეკონომიკა წლიდან წლამდე იზრდებოდა, განსაკუთრებით აღსანიშნავია რადიკალური ღიბერალური რეფორმები რომელიც განხორციელდა 2004 წლიდან. გადასახადების რაოდენობის და განაკვეთის შემცირებამ გაზარდა როგორც უცხოური ისე ადგილობრივი ინვესტიციების მოცულობა. ყოველივე ამან განაპირობა როგორც ცენტრალური ბიუჯეტის ისე ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტის ზრდა.

მაგრამ სანამ უშვალოდ გადავალთ საქართველოს რეგიონული ბიუჯეტის ფორმირების ძირითადი საკითხებზე აუცილებელია განისაზღვროს თვით რეგიონის და რეგიონული ბიუჯეტის ცნება.

როგორც ქართულ ისე უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის რეგიონის მკაფიოდ განსაზღვრული განმარტება. არსებობს რეგიონის ათეულობით განმარტება, რაც არის ერთ-ერთი მიზეზი თანამედროვე რეგიონულ გამოკვლევებში მიმართულებებისა და მეთოდოლოგიური კონდიციების მრავალფეროვნებისა.

ვთვლით, რომ რეგიონი ფართო გაგებით არის – საქართველოს ტერიტორიული ერთეულების ერთობლიობა, რომელთაც აქვთ მართვის ერთიანი ადმინისტრაციული ორგანო და ადმინისტრაციული ცენტრი.

აქედან გამომდინარე, საქართველოს რეგიონების ბიუჯეტად ჩვენ მივიჩნევთ კონკრეტული რეგიონის შიგნით ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტების ჯამს, რომლის ფორმირება ქვეყნის ყველა ტერიტორიული ერთეულისათვის ერთიანია.

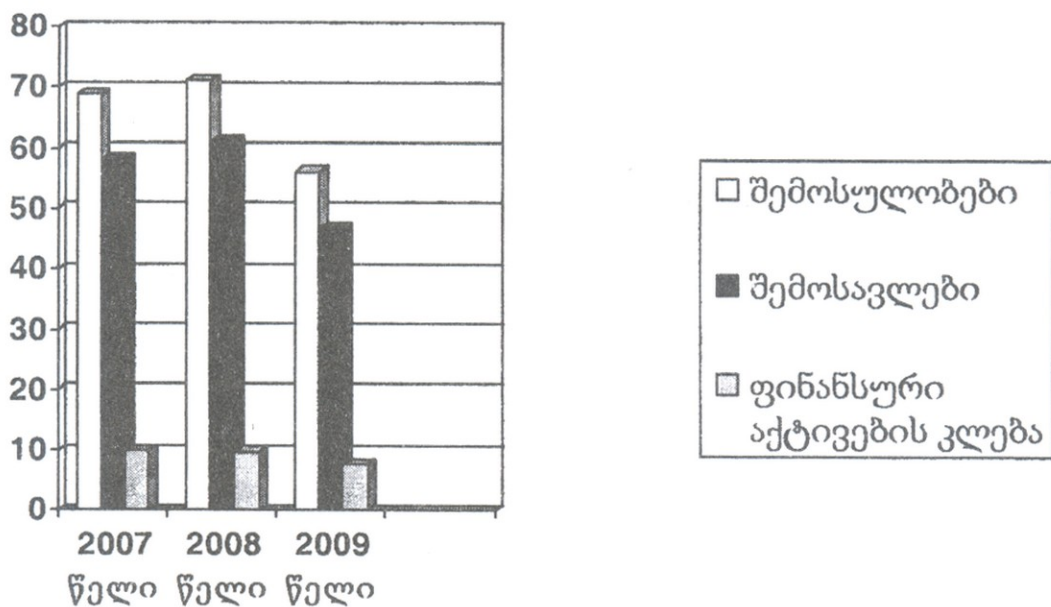
ზემოთაღნიშნულიდან გამომდინარე იმისათვის რომ უკეთ გავერკვეთ ბოლო პერიოდში რეგიონული ბიუჯეტის ფორმირების ზოგიერთ საკითხში აუცილებელია განვიხილოთ კონკრეტული რეგიონის ბიუჯეტის ფორმირების საკითხები, ჩვენ შემთხვევაში ანალიზი შეეხება 2007-2009 წლებში სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ბიუჯეტს.

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიულ ბიუჯეტებში ისევე როგორც ქვეყნის ბიუჯეტში მოხდა მნიშვნელოვანი ცვლილებები, მისი ზრდის თვალსაზრისით 2007 წლისთვის რეგიონის ბიუჯეტის შემოსულობები გაიზარდა 70 მლნ. ლარამდე, მათ შორის შემოსავლები შეადგენდა 58.1 მლნ. ლარს, ხოლო არაფინანსური აქტივების კლება შეადგენდა 10.0 მლნ. ლარს. 2008 წლისთვის შემოსულობები შეადგენდა 71.1 მლნ. მათ შორის შემოსავლები შეადგენდა 61.0 მლნ. ლარს, ხოლო არაფინანსური აქტივების კლება შეადგენდა 9.8 მლნ. ლარს. ლარს, ხოლო 2009 წლის რეგიონის ბიუჯეტის შემოსულობების გეგმა წლის დასაწყისისათვის შეადგენდა 56.1 მლნ. ლარს. მათ შორის შემოსავლები შეადგენდა 46.9 მლნ. ლარს, ხოლო არაფინანსური აქტივების კლება შეადგენდა 7.7 მლნ. ლარს.

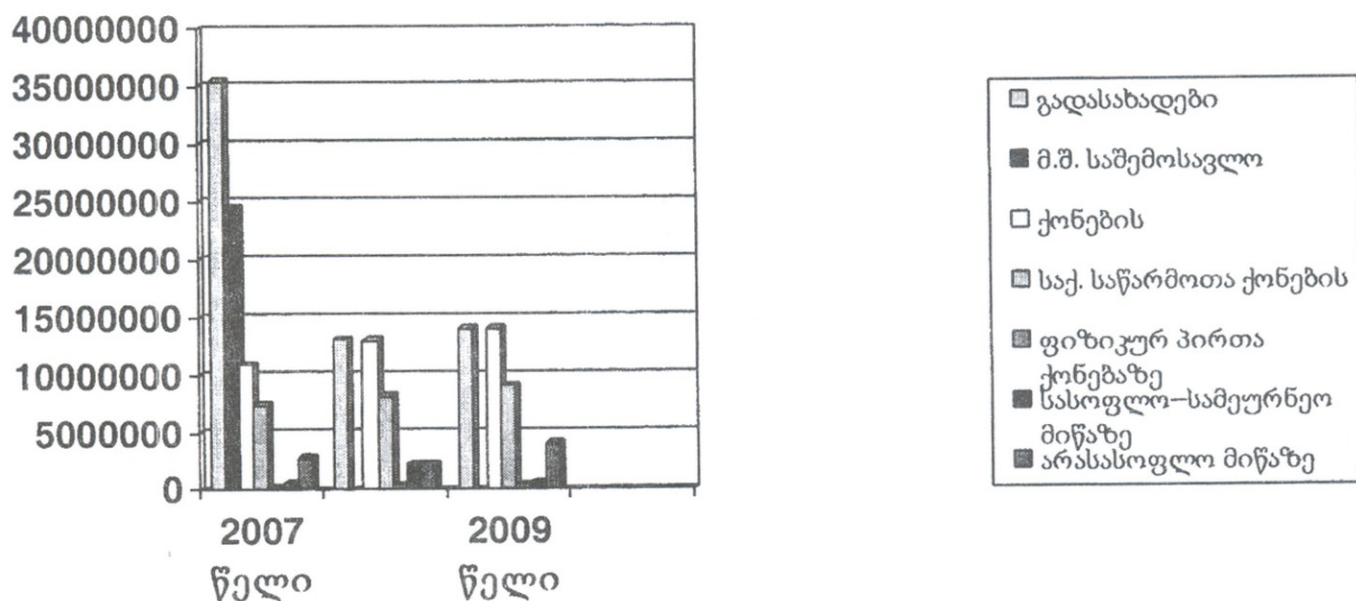
სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების წილობრივი ბიუჯეტის შემოსავლები (მლნ ლარი)

მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა რეგიონის შემოსავლების განაწილებაში რეგიონის შემოსავლებში გადასახადებზე 2007 წელს მოდიოდა 35.4 მლნ. ლარ, რაც შეადგენდა შემოსავლების 60.9 პროცენტს, აღნიშნული მონაცემი 2008 წელს შემცირდა 13.1 მლნ. ლარამდე და შეადგინა შემოსავლების 21.5 პროცენტი. გადასახადების შემცირება განპირობებული იყო საშემოსავლო გადასახადის ადგილობრივი ბიუჯეტიდან ცენტრალურ ბიუჯეტში გადატანით. 2009 წელს 14 მლნ. ლარამდე გაიზარდა გადასახადების მოცულობა და შეადგინა შემოსავლების 29.9 პროცენტი. საშემოსავლო გადასახადი 2007 წელს შეადგენდა 24.5 მლნ. ლარს, ხოლო როგორც ზევით ავნიშნეთ 2008 წლიდან ის გადატანილ იქნა ცენტრალურ ბიუჯეტში. 2007 წელს ქონების გადასახადზე მოდიოდა მთელი გადასახადების 30.8 პროცენტი ანუ 10.8 მლნ. ლარი. მათ შორის საწარმოთა ქონების გადასახადზე მოდიოდა 7.4 მლნ. ლარი, ფიზიკურ პირთა ქონებაზე 0.2 მლნ. ლარი, სასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 0.5 მლნ. ლარი, არასასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 2.7 მლნ. ლარი, სხვა გადასახადებზე მოდიოდა 77 ათასი ლარი. 2008 წელს 2007 წელთან შედარებით ქონების გადასახადი გაიზარდა 20.4 პროცენტით და შეადგინა 13 მლნ. ლარი, რაც შეადგენდა მთელი გადასახადების 99.4 პროცენტს. მათ შორის საწარმოთა ქონების გადასახადზე მოდიოდა 8.1 მლნ. ლარი, ფიზიკურ პირთა ქონებაზე 0.4 მლნ. ლარი, სასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 2.2 მლნ. ლარი, ანუ წინა წელთან შედარებით გადასახადი გაიზარდა 3.4-ჯერ, არასასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 2.2 მლნ. ლარი, სხვა გადასახადებზე მოდიოდა 72.8 ათასი ლარი. 2009 წელს დაგეგმილი გადასახადების მოცულობა წინა წელთან შედარებით გაზრდილია 6.9 პროცენტით და შეადგენს 14 მლნ. ლარს. მათ შორის საწარმოთა ქონების გადასახადზე მოდიოდა 9.1 მლნ. ლარი, ფიზიკურ პირთა ქონებაზე 0.4 მლნ. ლარი, სასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 0.6 მლნ. ლარი, არასასოფლო-სამეურნეო მიწის გადასახადზე 3.9 მლნ. ლარი.

სამეგრელო-ზემო სვანეთის გადასახადების განაწილება (ლარი)

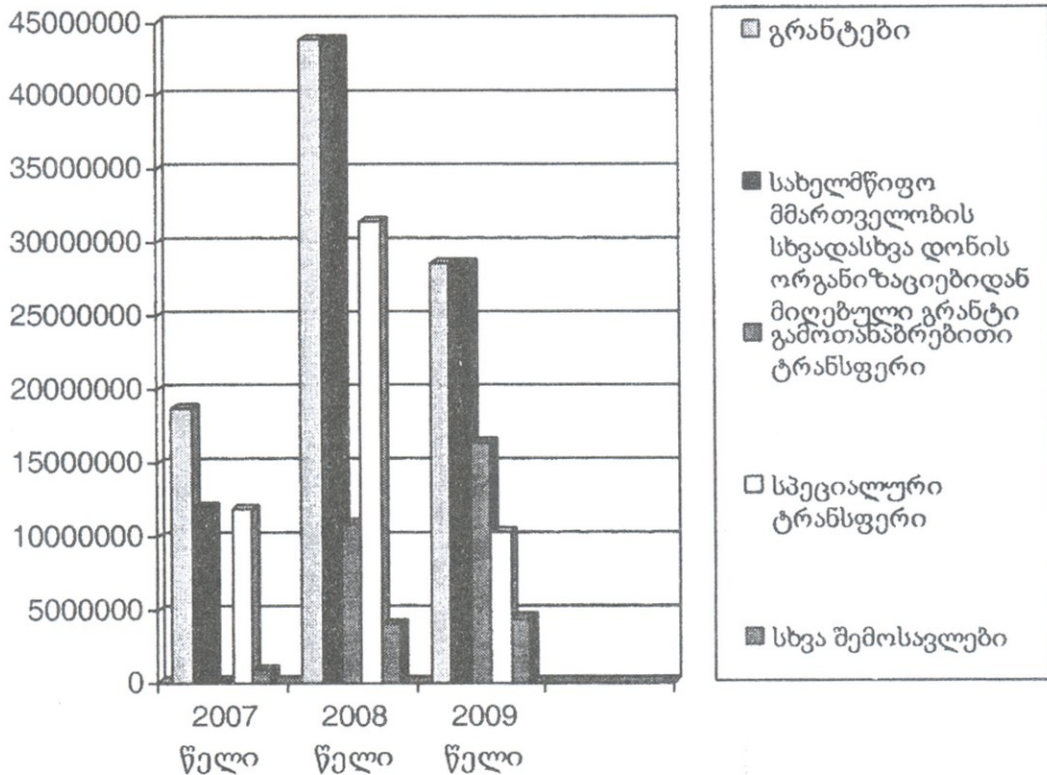

მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს გრანტები, 2007 წელს რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტში აკუმულირებულ იქნა 18.7 მლნ. ლარის გრანტები. მათ შორის სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა დონის ორგანიზაციებიდან გრანტის სახით მიღებულ იქნა 18.7 მლნ. ლარი, მათ შორის გამოთანაბრებითი ტრანსფერი იყო 0.8 მლნ. ლარი, მიზნობრივი ტრანსფერი დელეგირებული უფლებამოსილებების განსახორციელებლად იყო 195.8 ათასი ლარი, სპეციალური ტრანსფერი 17.7 მლნ. ლარი, ხოლო ბიუჯეტის სხვა შემოსავლებმა შეადგინა 3.9 მლნ ლარი. 2008 წელს რეგიონის აკუმულირებული გრანტების ოდენობა წინა წელთან შედარებით გაიზარდა 1.3 - ჯერ და შეადგინა 43.8 მლნ. ლარი, რაც მთლიანად მიღებული იქნა სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა დონის ორგანიზაციებიდან გრანტის სახით. მათ შორის გამოთანაბრებითი ტრანსფერი იყო 10.8 მლნ. ლარი, მიზნობრივი ტრანსფერი დელეგირებული უფლებამოსილებების განსახორციელებლად იყო 1.5 მლნ. ლარი, სპეციალური ტრანსფერი წინა წელთან შედარებით გაიზარდა 77.4 პროცენტით და შეადგინა 31.4 მლნ. ლარი, ხოლო ბიუჯეტის სხვა შემოსავლებმა შეადგინა 4.0 მლნ ლარი.

მესამე დიაგრამიდან ჩანს, რომ 2009 წელს ბიუჯეტის გეგმის პარამეტრების მიხედვით დაგეგმილია 28.6 მლნ. ლარის გრანტის მიღება. რომელიც მთლიანად იქნება მიღებული სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა დონის ორგანიზაციებიდან გრანტის სახით, მათ შორის გამოთანაბრებითი ტრანსფერი იქნება 16.4 მლნ. ლარი, მიზნობრივი ტრანსფერი დელეგირებული უფლებამოსილებების განსახორციელებლად იყო 1.8 მლნ. ლარი, სპეციალური ტრანსფერი იქნება 10.3 მლნ. ლარი, ხოლო ბიუჯეტის სხვა შემოსავლებმა შეადგინა 4.3 მლნ ლარი.

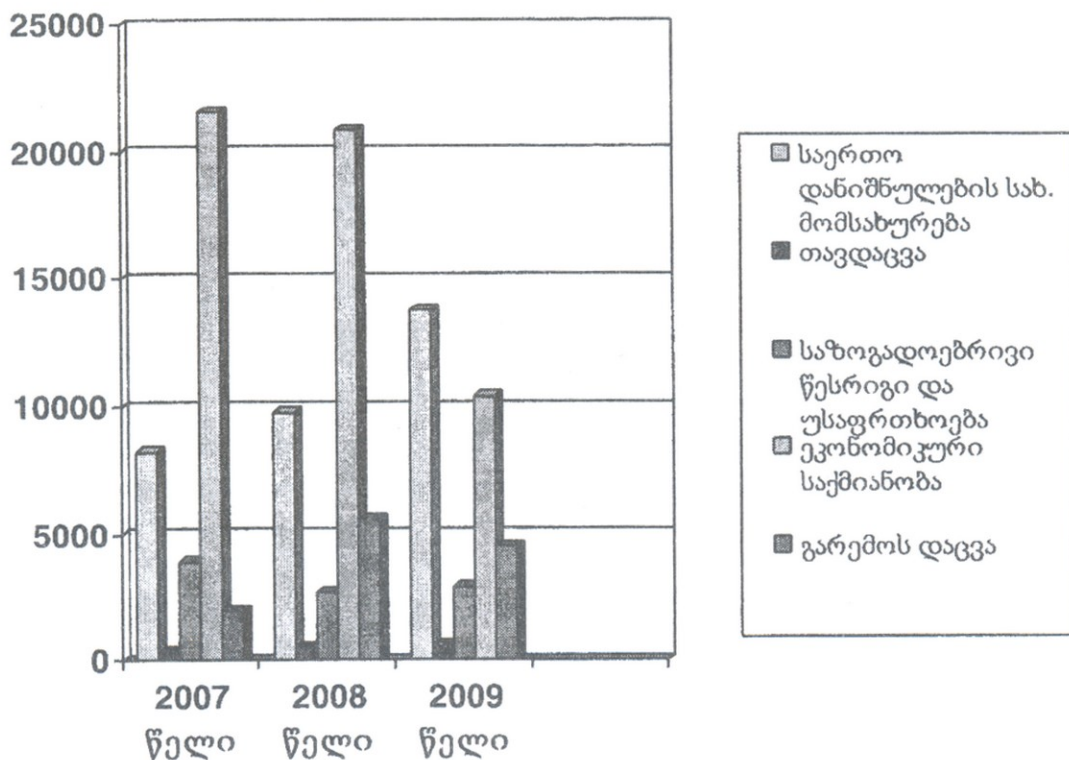

სამეგრელო-ზემო სვანეთის ბიუჯეტში გრანტების განაწილება (ლარი)

დიაგრამა 4

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების წარმომადგენლის ხარჯები (ათასი ლარი)

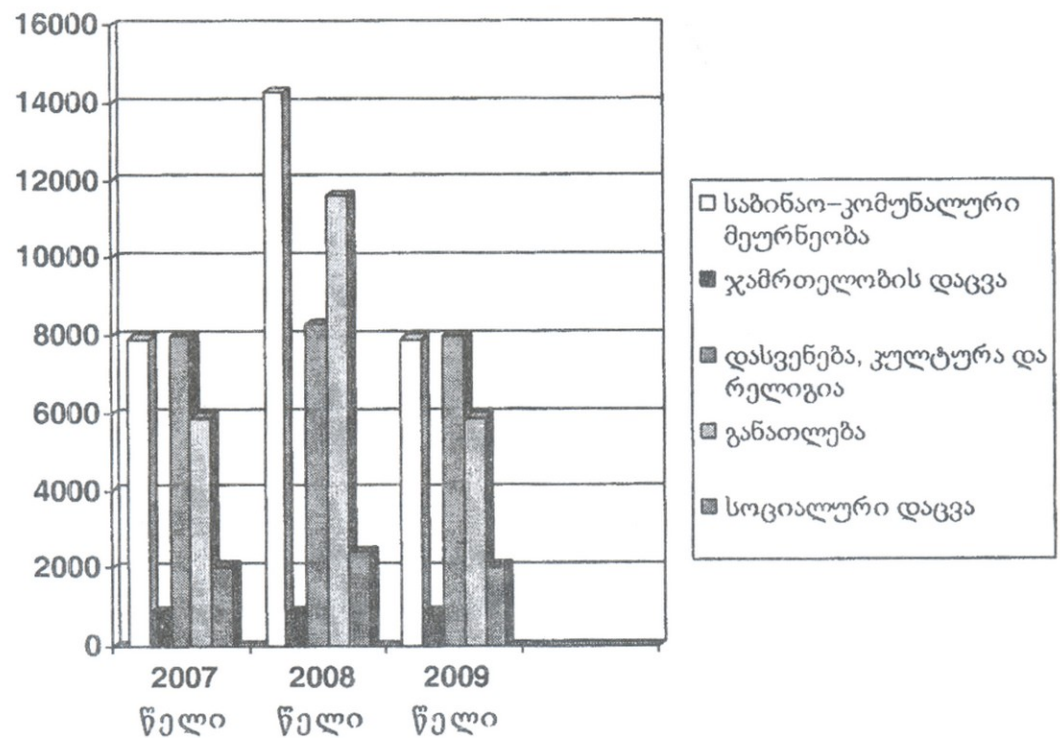
სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯების მეოთხე დიაგრამიდან ჩანს, რომ 2007 წლის ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯების 13.0 პროცენტი ანუ 8.2 მლნ. ლარი მოდის საერთო დანიშნულების სახელმწიფო მომსახურებაზე. თავდაცვაზე - 0.5 პროცენტი ანუ 0.3 მლნ. ლარი. 6.2 პროცენტი ანუ 3.9 მლნ. ლარი მოდის საზოგადოებრივ წესრიგსა და უსაფრთხოებაზე. რეგიონის ეკონომიკურ საქმიანობაზე მოდის მთელი ხარჯების 34.1 პროცენტი ანუ 21.5 მლნ. ლარი. გარემოს დაცვაზე იხარჯება 2.0 მლნ. ლარი.

2008 წელს საერთო დანიშნულების სახელმწიფო მომსახურებაზე მოდიოდა 9.7 მლნ. ლარი, თავდაცვაზე 0.5 მლნ. ლარი, საზოგადოებრივ წესრიგსა და უსაფრთხოებაზე 2.6 მლნ. ლარი, რეგიონის ეკონომიკურ საქმიანობაზე მოდის მთელი ხარჯების 27.0 პროცენტი ანუ 20.8 მლნ. ლარი, უნდა აღინიშნოს, რომ წინა წელთან შედარებით პროცენტულად შემცირების მიუხედავად, აბსოლუტურ მოცულობაში მნიშვნელოვან შემცირებას არ ქონდა ადგილი, გარემოს დაცვაზე იხარჯება 5.6 მლნ. ლარი.

2009 წელს ბიუჯეტის გეგმის შესაბამისად საერთო დანიშნულების სახელმწიფო მომსახურებაზე გათვალისწინებულია 13.8 მლნ. ლარი, თავდაცვაზე 0.6 მლნ. ლარი, საზოგადოებრივ წესრიგსა და უსაფრთხოებაზე 2.9 მლნ. ლარი, რეგიონის ეკონომიკურ საქმიანობაზე მოდის მთელი ხარჯების 18.0 პროცენტი ანუ 10. მლნ. ლარი, გარემოს დაცვაზე გათვალისწინებულია 4.5 მლნ. ლარი.

დიაგრამა 5

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯები (ათასი ლარი)

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯების მეხუთე დიაგრამიდან ჩანს, რომ 2007 წლის ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯების 20.8 პროცენტი ანუ 13.1 მლნ ლარი მოდიოდა საბინაო კომუნალურ

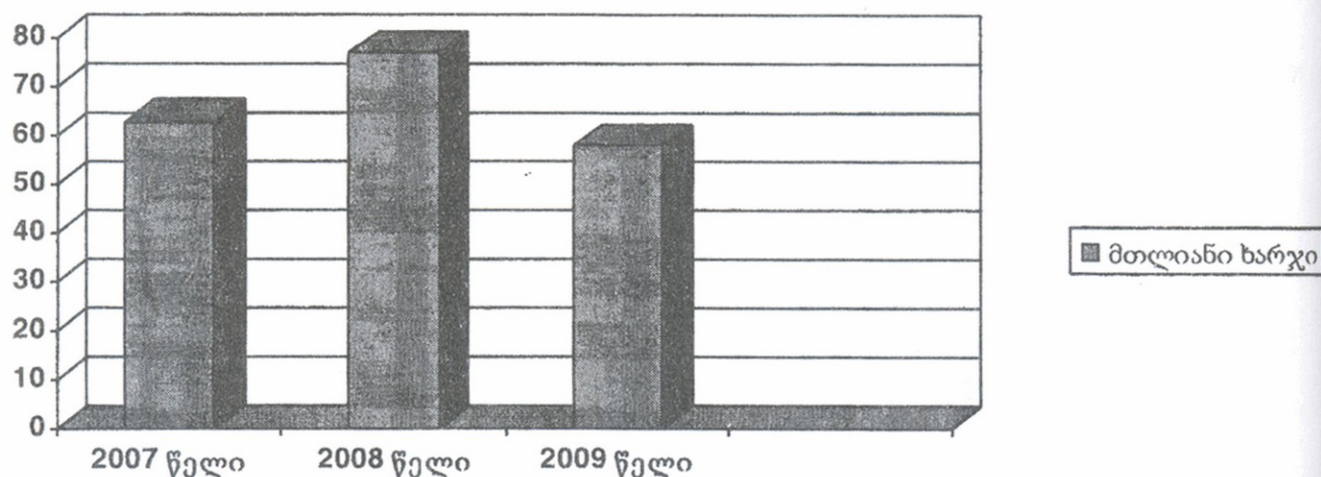
მეურნეობის ხარჯებზე, ჯანდაცვაზე დაიხარჯა 1 პროცენტი ანუ 0.6 მლნ. ლარი. დასვენება, კულტურა და რელიგიაზე დაიხარჯა 5.6 მლნ. ლარი. ანუ 8.9 პროცენტი. განათლების ხარჯებმა შეადგინა 3.7 მლნ. ლარი, ხოლო სოციალურ დაცვაზე 2.1 მლნ. ლარი.

2008 წლის ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯების 18.6 პროცენტი ანუ 14.3 მლნ ლარი მოდიოდა საბინაო კომუნალურ მეურნეობის ხარჯებზე, ჯანდაცვაზე ხარჯები 0.1 პროცენტი ანუ 0.8 მლნ. ლარი. დასვენება, კულტურა და რელიგიაზე ხარჯები წინა წელთან შედარებით გაიზარდა 46,4 პროცენტით და შეადგინა 8.2 მლნ. ლარი, რაც შეადგენს რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების მთლიანი ხარჯების 10.7 პროცენტს. 2.1-ჯერ გაიზარდა განათლების ხარჯები და შეადგინა 11.6 მლნ. ლარი, რაც მთელი ხარჯების 15.1 პროცენტი შეადგინა, ხოლო სოციალურ დაცვაზე ხარჯები გაიზარდა 2.4 მლნ. ლარამდე.

რეგიონის ნაერთი ბიუჯეტის 2009 წლის გეგმიური პარამეტრების მიხედვით საბინაო კომუნალური მეურნეობის ხარჯები არის მთლიანი ბიუჯეტის 12.8 პროცენტი ანუ 7.4 მლნ. ლარი, წინა წელთან შედარებით 0.9 მლნ. ლარამდე გაიზარდა ჯანდაცვაზე ხარჯები, დასვენება, კულტურა და რელიგიაზე ხარჯები შეადგენს 8.0 მლნ. ლარს, რაც რეგიონის ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯების 13.8 პროცენტია. განათლების ხარჯები შეადგინა 5.9 მლნ. ლარი, სოციალურ დაცვაზე ხარჯები შემცირდა 2.0 მლნ. ლარამდე.

დიაგრამა 6

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ნაერთი ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯები (მლნ. ლარი)

2007-2009 წლების ბიუჯეტის ხარჯებით ნაწილის ანალიზი, როგორც მეექვსე დიაგრამიდან ჩანს, აჩვენებს ზრდის ტენდენციას. 2007 წელს რეგიონის ტერიტორიული ერთეულების ხარჯვითმა ნაწილმა შეადგინა 63 მლნ. ლარი. 2008 წელს 76.9 მლნ. ლარი, ხოლო 2009 წლის დასაწყისის ბიუჯეტის ხარჯვითი ნაწილის გეგმა არის 57.8 მლნ. ლარი, რაც თუ წინა წლების გამოცდილებას გავითვალისწინებთ წლის ბოლომდე გაიზრდება შემოსავლების ზრდასთან ერთად.

მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონის ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლები და ხარჯები წლიდან წლამდე იზრდება, რაც რა თქმა უნდა განხორციელებული საბიუჯეტო და საგადასახადო რეფორმების დამსახურებაცაა უნდა აღინიშნოს, ისიც რომ ამჟამად არსებული რეგიონების ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტის ფორ-

მირების წესი გულისხმობს მაქსიმალურ ცენტრალიზაციას, რასაც, აქვს გარკვეული ნაკლოვანებებიც, რაც გამოიხატება იმაში რომ ადგილობრივი თვითმმართველობები, ნაკლებად მოტივირებულნი არიან იმისათვის რომ ეძებონ ბიუჯეტის შემოსავლების ზრდის ალტერნატიული გზები, ამასთან ადგილობრივი თვითმმართველობები თითქმის მთლიანად დამოკიდებულნი არიან ცენტრალური ბიუჯეტიდან მიღებულ გრანტებზე, რაც მათი დამოუკიდებლობის ხარისხს მნიშვნელოვნად ამცირებს.

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საქართველოში ამჟამად არსებული რეგიონების ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტის ფორმირების წესი ძალზე შორსაა საბიუჯეტო ფედერალიზმისაგან. მსოფლიოში საბიუჯეტო ფედერალიზმის ყველაზე გავრცელებული ორი ფორმა არსებობს ეს არის კონკურენტული და კოოპერატიული. პირველ მათგანი გვხვდება უფრო ნაკლებად ძირითადად ზოგიერთ განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში და გამოირჩევა მმართველობის დეცენტრალიზაციის, რეგიონული ხელისუფლების ფინანსური დამოუკიდებლობის მაღალი დონით. ამასთან აშკარაა, რომ კონკურენტული მოდელი უფრო პრესპექტიულია მცირე ზომის ჩვეყნებისთვის, სადაც, როგორც წესი არსებობს დიდი დისპროპორციები რეგიონების განვითარების დონეებში. ითვლება რომ, მოცემული მოდელის უპირატესობას წარმოადგენს, ცენტრისაგან რეგიონების შედარებით დამოუკიდებლობა და საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემაში გადანაწილებითი პროცესების მინიმალიზაცია.

საბიუჯეტო ფედერალიზმის კოოპერატიული ტიპი მსოფლიოში უფრო გავრცელებულია და ხასიათდება რეგიონთაშორისო დისპროპორციების გამოთანაბრების პოლიტიკაში ცენტრალური მთავრობის მეტად ან ნაკლებად გამოხატული მონაწილეობით, ცენტრის პასუხისმგებლობით რეგიონში სახემწიფო ფინანსების მოზიდვაზე და საერთოდ ცენტრალური და ადგილობრივი სახელმწიფო სტრუქტურების მჭიდრო თანამშრომლობით. მისი ნაკლოვანებები გარკვეულწილად კომპენსირდება მისი ისეთი უპირატესობით, როგორცაა ცენტრალიზებულად გადასახადების აკრეფის ეკონომიურობა და ა.შ.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ მსოფლიოში არ არსებობს საბიუჯეტო ფედერალიზმის იდეალური მოდელი. ყოველი მათგანის ეფექტურობა დამოკიდებულია მრავალ სუბიექტურ და ობიექტურ ფაქტორზე. ამასთან უნდა ითქვას, რომ საბიუჯეტო ფედერალიზმის ფუძემდებლურ პრინციპს წარმოადგენს ტერიტორიული სამართლიანობა, რომელიც გულისხმობს შეზღუდული რესურსის განაწილებაში, არა მხოლოდ ცალკეული ინდივიდუუმების არამედ მთელი რეგიონების გარკვეულ თანაბრობას.

Gela Svirava, Maia Chania

Main Principles of Forming Budgetary and Non-Budgetary Federalism in Georgian Regions

Summary

Positive and negative changes of the last two ten-year occurred in the country's budgetary system are appreciated. It is concluded that market system was formed as a result of economical reforms. In spite of the mistakes made during forming and developing, the economy was growing from year to year, especially should be mentioned radical liberal

reforms that were implemented from 2004. Reduction of tax and rate amount increased local as well as foreign investments. All this conditioned the growth of the budgets of the central and territorial units.

The research about main issues of forming the budget of the regions of country are based on the analysis of Samegrelo-Zemo Svaneti region budget.

According to the author's point of view on the budget of region, it represents the totality of territorial units of Georgia, that unites administrative institute and administrative centre.

In addition to this it is noticed that today the budget of territorial units form the existing rules in Georgia are very far from budgetary federalism and we consider that it would be better for Georgian developing economy to move to the competitive form of budgetary federalism.

Гела Свирава, Майя Чания

***Формирование основных принципов бюджетного федерализма
и бюджетов регионов Грузии***

Резюме

В статье оценены негативные и позитивные изменения бюджета Грузии на протяжении последних двух десятилетий. Сделаны выводы, что в результате проведенной экономической реформы сформировалась рыночная экономика, в развитии которой были допущены ошибки. Тем не менее, экономика страны положительно развивалась от года к году, особенно надо отметить либеральные реформы, проведенные с 2004 года. Уменьшение налогов и ставки процента подействовали на рост уровня зарубежных и местных инвестиций. Все это в свою очередь определило рост уровня как центрального бюджета, так и бюджетов территориальных единиц.

В статье отмечено, что метод формирования ныне существующих бюджетов территориальных единиц очень далек от бюджетного федерализма. Считаем, что для ускорения экономического роста Грузии весьма необходимо перейти на конкурентную форму бюджетного федерализма.

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები საქართველოში

ქვეყანაში მიმდინარე სოციალური ტენდენციები პირდაპირი შედეგია იმ ეკონომიკური კრიზისისა, რომლისგანაც თავის დაღწევას საქართველო ცდილობს უკვე რამდენიმე წელია.

უკანასკნელ ათწლეულში მსოფლიოში მიმდინარე გლობალური პროცესების ფონზე საქართველოში, ისევე როგორც ევროპისა და ცენტრალური აზიის რეგიონის გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში, აღინიშნა სიღარიბის დონის მნიშვნელოვანი ზრდა. მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობა მნიშვნელოვნად ჩამორჩება გარდამავალ პერიოდამდე არსებულს, რაც ძირითადად პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარმა ცვლილებებმა განაპირობა.

1994-1997 წლებში ეკონომიკური რეფორმისა და სტაბილიზაციის განხორციელების შედეგად მიღწეულ იქნა ეკონომიკის ზრდა და ინფლაციის მკვეთრი კლება, რამაც შეამცირა სიღარიბის დონე ქვეყნის გარკვეულ ნაწილებში, ძირითადად ქალაქებსა და მათ შემოგარენში. 1996-1997 წლებში მთლიანი შიდა პროდუქტის საშუალო წლიური ზრდის ტემპმა 10%-ს გადააჭარბა, ხოლო ინფლაცია 13,8%-დან (1996 წ.) 7,3%-მდე (1997 წ.) შემცირდა. 1998 წლიდან საქართველოს ეკონომიკაში განვითარებულმა კრიზისულმა მოვლენებმა მნიშვნელოვნად შეაფერხა ეკონომიკური ზრდა, რის გამოც მომდევნო წლებში შესამჩნევი გახდა სიღარიბის გაღრმავება მთელი ქვეყნის მასშტაბით. მშპ-ს საშუალო წლიური ზრდა 1998-1999 წლებში 3%-მდე შემცირდა. ამავე წლებში ინფლაციის მაჩვენებელი 10,7%-10,9% იყო. 2000 წელს აღინიშნა მშპ-ს საშუალო წლიური ზრდის კიდევ უფრო დაბალი მაჩვენებელი – 1,8%, თუმცა, ინფლაციის დონე თითქმის 2,5-ჯერ შემცირდა და 4,6% შეადგინა.

ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით 2001 წელს გამოიკვეთა დადებითი ტენდენცია, რაც მშპ-ის 4,8%-იან ზრდაში გამოიხატა. შემდეგ წლებში ეს ტენდენცია შენარჩუნდა და 2003 წელს 1996 წლის დონეს გაუტოლდა კიდევც, თუმცა 2004 წელს მშპ-ის ზრდის ტემპმა კვლავ დაიკლო და ინფლაცია გაიზარდა. 2005 წელს ქვეყანაში საგადასახადო სფეროში გატარებული რეფორმების შედეგად კვლავ დაიწყო ეკონომიკური ზრდა და ინფლაციის შემცირება.

საქართველოში შინამეურნეობების ნომინალური შემოსავლების მოცულობა უკანასკნელ წლებში ზრდის ტენდენციით ხასიათდება და 2001 წელს, 1996 წელთან შედარებით, 25%-ით გაიზარდა. თუმცა, ეს ზრდა არ არის საკმარისი სიღარიბის არსებითი შემცირებისათვის. შინამეურნეობების გამოკვლევები საქართველოში დაიწყო 1995 წელს და ძირითადი მაჩვენებლები ჩამოყალიბდა 1998 წელს. ამიტომ სტატისტიკის ორგანოები შესაბამის ინფორმაციას ამ პერიოდიდან ამუშავებენ. 1998 წელს საქართველოში აღირიცხა 1156200 შინამეურნეობა, აქედან ქალაქში იყო 53,8%. შინამეურნეობების საშუალო სიდიდე 3,48 კაცს შეადგენდა. 2007 წელს შინამეურნეობების საერთო რაოდენობა 1018,7 ათასი იყო (მათ შორის ქალაქად – 51,3%) საშუალო სიდიდე – 3,7 კაცი. საქართველოში ერთსულიანი შინამეურნეობა შეადგენს 13,9%, ორსულიანი – 17,4%, სამსულიანი – 16,0%, ოთხსულიანი – 23,0%, ხუთსულიანი – 15,9%, ექვს და მეტსულიანი – 16,5%-ს.

მოსახლეობის უმნიშვნელო ნაწილში ხდება არა მხოლოდ შემოსავლების, არამედ ქონების კონცენტრაცია. მაგალითად, 1996 წლის დასაწყისისათვის მო-

სახლეობის 1% ფლობდა ეროვნული სიმდიდრის 1/3-ს, დაგროვილი საშინაო ქონების 25-30%-ს. მოსახლეობის უმდიდრესი 10% წილად მოდიოდა ფარულ ქონებას. უმცირესი 9/10, ღია პრივატიზების 35-40%, მიმდინარე შემოსავლების 35% აქციონერულ საკუთრებაში გადასული ძირითადი ფონდების 70-75%. XX საუკუნის 90-იან წლებში საქართველოში ყველაზე მაღალშემოსავლიანი 10% შემოსავალი ყველაზე დაბალშემოსავლიანი 10%-ის შემოსავლებს 50-ჯერ აღემატებოდა, 2005 წელს – 49,1-ჯერ. (მსოფლიო პრაქტიკაში კრიტიკულ ზღვარად მიჩნეულია შეფარდება 10:1. საქართველოში ეს თანაფარდობა 1989-1990 წლებში დაახლოებით 5 : 1 იყო). ექსპერტთა აზრით, გასული საუკუნის 90-იან წლებში შემოსავლებისა და დაგროვილი ქონების მიხედვით დიფერენციაციის ასიმეტრიულობა ხასიათმა გამოიწვია იმის აუცილებლობა, რომ საყოველთაოდ მიღებული პრინციპის – საზოგადოების სამ ფენად დაყოფის (მდიდრები, საშუალო კლასი, ღარიბები) შესახებ, საჭირო გახდა დიფერენციაციის 5 ფენად განსაზღვრა. კლასიკურ სამფენოვან დაყოფას დაემატა შეძლებულების (სოციალური ფენა მდიდრებსა და საშუალო კლასს შორის) და ღატაკთა (უკიდურესად ღარიბი) კატეგორიებიც. სტატისტიკის დეპარტამენტის მიერ მდიდრებად ჩაითვალია ის ოჯახები, რომელთა შემოსავალიც საარსებო მინიმუმს (სიღარიბის ზღვარს) აღემატებოდა სულ ცოტა 4-ჯერ (საარსებო მინიმუმი (ოთხსულიანი ოჯახისათვის) იმ დროისათვის შეადგენდა 196,6 ლარს. (ანალოგიური სიდიდის ოჯახის საარსებო მინიმუმი აშშ-ში იყო 1000 დოლარი, გერმანიაში – 850 დოლარი). ასეთ ოჯახთა რაოდენობამ იმ დროისათვის შეადგინა 6-7%. შეძლებულ ოჯახებს (იმავე მეთოდიკით) მიეკუთვნა ოჯახები, რომელთა მიმდინარე შემოსავლები 3-4-ჯერ აღემატებოდა საარსებო მინიმუმს. ასეთი ოჯახის რაოდენობამ შეადგინა 6-7%. საშუალო ფენას მიეკუთვნა ოჯახები, რომლებსაც საარსებო მინიმუმზე არაუმეტეს 3-ჯერ მეტი შემოსავალი ჰქონდა. მათმა საერთო რაოდენობამ შეადგინა 21-23%. ასევე შეფასდა ღარიბებისა და ღატაკების შემოსავლებიც. ჩაითვალია, რომ ყველა ოჯახი, რომელსაც საარსებო მინიმუმზე ნაკლები შემოსავალი აქვს, ღარიბია, მაგრამ შექმნილ სიტუაციაში ამ ფენის დიფერენციაცია მოხდა ღარიბებად და მეტისმეტად ღარიბებად. ღატაკებად ჩაითვალია ის ოჯახები, რომელთა შემოსავლები საარსებო მინიმუმის ნახევარზე ნაკლები იყო. ყველა სხვა ოჯახი, რომელთა შემოსავლები მერყეობდა საარსებო მინიმუმსა და მის ნახევარს შორის, „უბრალოდ“ ღარიბად მიიჩნიეს. ასეთი კლასიფიკაციით იმ დროისათვის საქართველოს მოსახლეობის 21% „უბრალოდ“ ღარიბი იყო, ხოლო 41% - ღატაკი.

ცხრილი 1 გვიჩვენებს, რომ საანალიზო პერიოდში უმნიშვნელოდ გაიზარდა ფულადი შემოსავლები და ტრანსფერები. დაქირავებული შრომიდან შემოსავალი გაიზარდა 31,8 ლარიდან 132,9 ლარამდე. ასევე გაიზარდა პენსიების, სტიპენდიების, დახმარებების მოცულობა, უცხოეთიდან მიღებული გზავნილები და ა.შ.

როგორც ცხრილი 2-დან ჩანს, 2005 წელს რეალურმა ხელფასმა 87,9 ლარი შეადგინა. 2000 წელთან შედარებით 2007 წელს სახელმწიფო სექტორში (მათ შორის საბიუჯეტო ორგანიზაციებში) თვიური ნომინალური ხელფასი გაიზარდა 54 ლარიდან 347,9 ლარამდე. მინიმალური ხელფასის სარგო დაწესდა 115 ლარი, მაგრამ მინიმალური ხელფასის ნორმატივი ისევ 20 ლარია, საარსებო მინიმუმის 21,6%. აღსანიშნავია, რომ დიდია ხელფასის ოდენობის მიხედვით დიფერენციაცია. მაგალითად, სამინისტროს შიგნით ხელფასის მინიმალურ და მაქსიმალურ დონეებს შორის თანაფარდობა ტოლია 1 : 26 (ზღვრულ თანაფარდობად მიჩნეულია 1 : 10).

საშუალოთვიური
შემოსავლების დინამიკა ერთ შინამეურნეობაზე (ლარი)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ფულადი შემოსავლები და ტრანსფერტები	85.6	103.2	105.8	108.1	130.5	152.1	171.9	190.2	224.4	257.1	297.6
დაქირავებული შრომიდან	31.8	40.9	43.1	43.9	52.7	57.5	60.4	67.4	87.5	107.2	132.9
თვითდასაქმებიდან	25.4	21.8	15.0	21.6	24.3	28.9	32.2	36.6	39.5	40.7	42.5
სოფლის მეურნეობის პროდუქციის გაყიდვიდან	16.9	20.5	26.6	20.9	21.4	28.9	30.8	34.3	32.1	32.2	27.2
ქონებიდან (გაქირავებიდან, პროცენტი ანაბარიდან)	0.2	0.6	1.2	1.3	1.6	1.0	1.6	2.3	3.3	1.4	3.9
პენსიები, სტიპენდიები, დახმარებები	7.8	9.4	7.8	8.5	12.3	12.2	8.3	15.6	25.6	32.5	41.3
უცხოეთიდან მიღებული ზაღნიღები	1.5	4.1	5.4	3.8	8.5	10.8	18.5	12.5	13.8	14.8	17.3
ახლობლებიდან მიღებული ფული	2.2	6.0	6.7	8.2	9.6	12.8	20.1	21.6	22.7	28.2	32.7
არაფულადი შემოსავლები	99.6	75.6	94.2	95.5	92.8	92.4	88.0	87.5	79.1	81.7	74.1
შემოსავლები, სულ	185.2	178.8	200.0	203.6	223.3	244.4	259.9	277.7	303.5	338.7	371.8
სხვა ფულადი სახსრები	11.9	23.9	22.2	26.9	18.6	44.4	41.7	42.7	43.2	46.7	50.4
ქონების გაყიდვა	5.0	10.1	6.4	6.9	7.0	8.8	8.3	9.3	5.3	6.9	5.8
ფულის სესხება ან დანაზოგის გამოყენება	6.9	13.8	15.8	20.0	11.5	35.6	33.4	33.4	37.9	39.8	44.7
ფულადი სახსრები, სულ	97.5	127.1	128.0	135.0	149.0	196.5	213.6	232.9	267.6	303.7	348.1
ფულადი და არაფულადი სახსრები, სულ	197.1	202.7	222.2	230.5	241.8	288.8	301.6	320.4	346.7	385.4	422.2

წყარო: საქართველოს შინამეურნეობები 2008, სტატისტიკური კრებული თბ., 2008., გვ. 30,
www.statistics.ge.

შრომის ანაზღაურება საქართველოში 2000-2007 წლებში (ლარი)

წლები	ნომინალური საშუალო თვიური ხელფასი	საშუალო თვიური ნომინალური ხელფასის წილი საარსებო მინიმუმში		თვიური ნომინალური ხელფასი		სახელფასო დავალიანება (ათასი ლარი) მომუშავეთა მიმართ
		ერთ სულზე მომუშავე (%)	ოთხსულისათვის ოჯახისათვის (%)	სახელმწიფო სექტორი მ.შ. საბიუჯეტო ორგანიზაციები	კერძო სექტორი	
2000	72,5	62,9	35,9	54,0	106,1	
2001	82,6	70,0	39,9	63,0	120,6	50524,7
2002	99,6	79,0	45,0	77,6	139,4	38074,9
2003	101,5	77,6	44,3	79,3	145,8	43298,1
2004	116,4	84,9	48,4	93,7	160,0	23032,7
2005	149,3	98,1	56,1	130,9	184,1	-
2006	190,2	184,3	104,1	167,5	235,5	-
2007	378,5	320,2	190,9	347,9	402,0	-

წყარო: საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები, თბ., 2006, ივნისი, გვ. 37

აღნიშნულ პერიოდში სამომხმარებლო ფულად ხარჯებში მთავარ მიმართულებად რჩება სურსათზე ხარჯები. კვლავაც დაბალია განათლებაზე, კულტურა-სა და დასვენებაზე, საოჯახო მოხმარების საქონელზე ხარჯების წილი.

ოფიციალური მონაცემებით, 2007 წელს წინა წელთან შედარებით შინამეურნეობის საშუალო თვიური შემოსავლები გაიზარდა როგორც ქალაქად, ისე სოფლად და თითქმის ორჯერ გადააჭარბა 2001 წლის შემოსავლებს (ცხრილი 3).

(ცხრილი 3) ერთი შინამეურნეობის საშუალოთვიური შემოსავალი (ლარი)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
სულ ქვეყანაში	173,7	226,9	242,3	277,3	303,5	338,7	371,8
ქალაქად	170,5	202,5	233,8	253,2	297,6	337,8	401,7
სოფლად	177,2	253,4	250,6	302,1	309,4	339,6	340,3

წყარო: საქართველოს სტატისტიკური წელიწადი – 2008.

2007 წელს შინამეურნეობების მთლიანი ხარჯები თვეში ერთ შინამეურნეობაზე 443,4 ლარი იყო, სამომხმარებლო ხარჯები კი 396,8 ლარი. (შინამეურნეობების რესურსების ძირითადი ნაწილი სურსათზე იხარჯება (155,7 ლარი), ჯანდაცვაზე – 27,6 ლარი. ფულადი და არაფულადი სასურსათო ხარჯების წილი მთლიანი ხარ-

ჯების დაახლოებით 56%-ია. შინამეურნეობების ხარჯებში დიდია არაფულადი ხარჯების (საკუთარი წარმოების ან უფასოდ მიღებული სურსათი) წილი, ანუ ხარჯების დაახლოებით 16,7%. ამის გამო შინამეურნეობების სოციალური მდგომარეობა მნიშვნელოვნად საკუთარი მიწიდან მიღებულ მოსავალზე დამოკიდებული.

უკანასკნელი წლების განმავლობაში მკვეთრად იმატა მოსახლეობაში სოციალურ-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ. შემოსავლების ფაქტიური განაწილების მიხედვით უთანაბრობის მაჩვენებელი („ჯინის“ ინდექსი) 1997-2000 წწ. 0,52-0,53 ფარგლებში იყო.

თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ უთანაბრობას უფრო კარგად ასახავს „ჯინის ინდექსი“ მთლიანი მოხმარების მიხედვით, რომლის მნიშვნელობა ამავე პერიოდში 0,41-ს არ აღემატებოდა. „ჯინის“ ინდექსი მთლიანი შემოსავლების მიხედვით თანდათან მცირდებოდა და 2005 წელსაც, ისევე, როგორც 2004 წელს, 0,44 იყო; 2006-2007წწ. კი 0,47 გახდა. უთანაბრობა შედარებით დაბალია მოხმარების შემთხვევაში, რომლის მიხედვით „ჯინის“ ინდექსი 0,41-ის ტოლია, რაც უფრო თანაბარი განაწილების მაჩვენებელია (ცხრილი 4).

ცხრილი 4

სოციალურ-ეკონომიკური უთანაბრობა

„ჯინის“ ინდექსი	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
მთლიანი შემოსავლების მიხედვით	0,5	0,47	0,49	0,44	0,44	0,47	0,47
მთლიანი მოხმარების მიხედვით	0,38	0,37	0,38	0,38	0,39	0,47	0,47

წყარო: საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული – 2008

1994 წელს სიღარიბის დონე საარსებო მინიმუმის მიმართ ანუ ღარიბების რაოდენობის წილი მთელ მოსახლეობაში 80% იყო, 1995 წელს – 60%. 2004 წელს საარსებო მინიმუმის მიმართ სიღარიბის დონემ ქვეყანაში 52% შეადგინა. ეს მაჩვენებელი 1994 წელს 80%, 1995 წელს – 60%, 2003 წელს – 54,%-ს შეადგენდა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში 2004 წლიდან საარსებო მინიმუმის გაანგარიშების მეთოდიკა შეიცვალა. თუ ადრე საარსებო მინიმუმი იანგარიშებოდა ნორმატიული სტატისტიკური მეთოდით და ემყარებოდა 2500 კილოკალორიის სასურსათო კალათის ღირებულებასა და მინიმალურ არასასურსათო ხარჯებს, 2005 წლიდან მინიმალური საარსებო მინიმუმი იანგარიშება სტატისტიკური მეთოდით, რომელიც ემყარება მოსახლეობის ყველაზე უქონელი 10%-ის ფაქტობრივ მინიმალურ მოხმარებას. ამ მიდგომამ ადრინდელი მაჩვენებლების კორექტირება გამოიწვია. 2002 წ. საარსებო მინიმუმმა 127,9 ლ. შეადგენდა, 2004 წელს იგი 84,3 ლარი იყო. გაანგარიშების მეთოდის შეცვლის შემდეგ სიღარიბის დონის 2004 წლის მაჩვენებელი 52%-ის ნაცვლად ოფიციალურად დაფიქსირდა 35,7%, ხოლო 2005 წელს 39,4%. სიღარიბის გამოთვლის 2004 წლამდე არსებული მეთოდით, 2005 წელს იგი 57,7% შეადგენს. 2006 წელს გაანგარიშების ახალი მეთოდით სიღარიბის მაჩვენებელმა 40,3% შეადგინა. 2006 წელს სტატისტიკის დეპარტამენტის მიერ ჩატარებული გამოკვლევების შედეგად, დაფიქსირებულ მუშაკთა 32%-ს, ანუ 1/3 საარსებო მინიმუმზე ნაკლები ხელფასი ჰქონდა, ხოლო 20 ათასამდე დაქირავებული ადამიანი 20 ლარზე ნაკლებ ხელფასს იღებდა, მაშინ, როცა საარსებო მინიმუმი შესაბამის პერიოდში 197 ლარი იყო. ამავე პერიოდში ოფიციალური მონაცემებით, 350 ათასი

უმუშევარი იქნა აღრიცხული. 2007 წელს საარსებო მინიმუმი 118,6 ლარი შეადგინა, სიღარიბის დონემ – 21,3%.

სიღარიბე ქალაქად და სოფლად მნიშვნელოვნად განსხვავებულია. შოკლადენს წარმოადგენს, სიღარიბე ქალაქად ძირითადად არასრულფასოვან კვებასთანაა დაკავშირებული, რაც საერთო ჯამში უფრო მწვავე და ღრმა სიღარიბის მაჩვენებელია. სოფლად მცხოვრებთა უმთავრეს პრობლემას ფულადი რესურსების დეფიციტი და სოციალური ინფრასტრუქტურის დაბალი დონე განაპირობებს.

რაც შეეხება უმუშევრობას, 2007 წელს მან საქართველოში 13,3% შეადგინა (უმუშევრობის ბუნებრივ დონედ 6-7% ითვლება). ექსპერტები უმუშევრობას პირდაპირ უკავშირებენ გენოფონდს. აგრეთვე უმუშევრობა უშუალოდ ზემოქმედებს ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე.

ცხრილში 5 ნაჩვენებია უკანასკნელ წლებში დასაქმების სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებები. როგორც ჩანს, სოფლის მეურნეობაში და მასთან ერთად ნადირობასა და მეტყვევობაში დასაქმებულთა ხვედრითი წილი თითქოს ერთ დონეზეა და მთლიანად დასაქმებულთა ნახევარზე მეტს შეადგენს. ცხრილი 4.15 გვიჩვენებს, რომ 9 წლის მანძილზე დასაქმებულთა რაოდენობა ქვეყანაში 147,5 ათასი კაცით შემცირდა, მათ შორის დაქირავებულთა რიცხოვნობა 92,8 ათასით. თუ 1997 წელს თვითდასაქმებულების რაოდენობა 447 ათასი კაცით მეტი იყო დაქირავებულებზე, 2006 წელს ამ მაჩვენებელმა 533,1 ათას კაცს გადააჭარბა. აღსანიშნავია, რომ თვითდასაქმებულთა 71% (2005 წ.) სოფლის მეურნეობაზე, 14% - ვაჭრობაზე მოდიოდა.

(ცხრილი 5

დასაქმებულთა განაწილება დარგების მიხედვით 1998-2007 წწ. (%-ობით)

		1998	2000	2003	2005	2007
1	სოფლის მეურნეობა, მეტყვევობა, თევზჭერა	54,7	54,7	54,9	54,3	53,4
2	სამთორობა/მეცხოველეობა მრეწველობა	0,5	0,3	0,2	0,3	0,3
3	გადამამუშავებელი მრეწველობა	4,1	5,5	4,9	5,1	4,9
4	ელექტრო-, გაზ-, წყალმომარაგება	1,5	1,5	1,1	1,3	1,1
5	მშენებლობა	2	1,7	2,2	2,5	4,2
6	ვაჭრობა და საყოფაცხოვრებო საქონლის რემონტი	10,0	9,9	11,0	10,8	9,9
7	სასტუმროები და რესტორნები	0,6	0,8	0,9	0,9	1,1
8	ტრანსპორტი, სასაწყობო მეურნეობა, კავშირგაბმულობა	4,7	3,7	4,2	4,0	4,2
9	საფინანსო უწყველობა	0,5	0,7	0,5	0,8	1,0
10	ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა, კელევიითი სამუშაოები	0,3	1,4	1,8	1,5	2,0
11	სახელმწიფო მართვა, თავდაცვა, სავალდებულო დაზღვევა	4,5	5,4	5,0	4,7	3,8
12	განათლება	7,7	7,1	7,5	7,5	7,3
13	ჯანმრთელობის დაცვა და სოციალური მომსახურება	4,2	4,4	2,7	3,3	3,5
14	სხვა მომსახურება, კულტურა, გართობა, დასვენება	4,2	2,4	2,4	2,2	2,6
15	კერძო საოჯახო მეურნეობაში დაქირავებული მომსახურება	0,5	0,5	0,4	0,5	0,7
16	საერთაშორისო ორგანიზაციები	0,1	-	0,2	0,2	0,2
	ს უ ლ	100	100	100	100	100

წყარო: საქართველოს შინამეურნეობები, 2008 წ., თბ., 2008, გვ. 44-45

დასაქმების მაჩვენებლები რეგიონების მიხედვით ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდება. იგი ყველაზე მაღალია თბილისში და თითქმის 4-ჯერ აღემატება საშუალო-სავაჭრო სფეროს სფეროს, 3,5-ჯერ – ქვემო ქართლის, 2,2-ჯერ – აჭარის მაჩვენებლებს.

ამრიგად, საქართველოში ამჟამად არსებული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა ჯერ-ჯერობით ოპტიმიზმის საფუძველს არ იძლევა. „ღარიბი ერი ჯანმრთელი ვერ იქნება“ – საყოველთაოდ ცნობილი ეს გამონათქვამი ზედმიწევნით სწორად ასახავს ქვეყანაში მოსახლეობის ჯანმრთელობის მხრივ შექმნილ ვითარებას, რაზეც მეტყველებენ კიდევაც ქვემოთ მოყვანილი მონაცემები. აქედან გამომდინარე, მეტად აუცილებელი და აქტუალურია ქვეყანაში სიღარიბის დაძლევის ამოცანის გადაჭრა.

ლიტერატურა:

1. ანთაძე ც. სოციალური სფეროს რეფორმირების ძირითადი შედეგები, ჟურნ. სოციალური ეკონომიკა, №6, 2006.
2. არჩვაძე ი., საშუალო კლასი საქართველოში: მისი სოციალურ-ეკონომიკური როლი და მნიშვნელობა (XXI საუკუნის საქართველოს მაგალითზე), ჟურნ., საქართველოს ეკონომიკა, №8, 2007.
3. თაკალანძე ლ., ბიზნესის სოციალური პასუხისმგებლობა და ეთიკა, თბ., 2006.
4. თაკალანძე ლ., საბაზრო ურთიერთობები სოციალური ინფრასტრუქტურის სფეროში, თბ., ინოვაცია, 2009.
5. თაკალანძე ლ., სამწუხარო სტატისტიკა უიმედო პერსპექტივით, ჟურნ., ბიზნესი და კანონმდებლობა, №22-23, 2007.
6. მესხია ი., გაბელაშვილი კ., მოსახლეობის ცხოვრების დონე (ანალიზი და პროგნოზები), თბ., 2004.
7. ჭითანავა ნ., გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები I-II-III ნაწილი თბ., 1997, 1999, 2001.

Larisa Takalandze

Social-Economic Development Tendencies in Georgia

Summary

In the last years in Georgia, as well as in the transitive economical countries of Europe and central Asia, appeared the increasing level of poverty, especially under the current global process in the world, generally. The volume of Georgia's whole inner product runs down the one in the transitive period, which is mainly due to the changes in political, economical and social life.

That current social tendencies are the direct consequence of that economical crisis, which Georgia has been trying to escape for several years. The social expenses become more and more heavy and intolerable load for transitive economic of Georgia. In this article is discussed the current economical development tendencies in Georgia, that is: what singularities characterized market relationship in Georgia? what kind of results of economical reform and development tendencies are in this space? What are the connection between the economical development level and the population living level? These and other issues are discussed in the article.

Лариса Такаландзе

Тенденции социально-экономического развития в Грузии

Резюме

Социальные тенденции в стране являются прямым результатом того экономического кризиса, выход из которого тщательно пытаются найти Грузия на протяжении вот уже нескольких лет. Тяжесть социальных затрат становится все более невыносимой для экономики Грузии переходного периода. В статье рассмотрены важнейшие тенденции экономического развития. Какова особенность рыночных отношений в Грузии? Каковы результаты экономических реформ и тенденции развития в этой сфере? Какова взаимозависимость между уровнем экономического развития и уровнем жизни населения? Эти и многие другие вопросы рассматриваются в статье «Тенденции социально-экономического развития в Грузии».

Hakan Ushakli

(Turkey)

LIFELONG LEARNING PROGRAMS OF EDUCATION FACULTY IN SINOP: EVALUATION OF PARTICIPANTS' PROBLEMS AND WORRIES

In this paper Lifelong Learning Program of Education Faculty in Sinop was evaluated in terms of interrelations between LLP and cultural shock. The barriers of LLP in Education Faculty in Sinop can be examined in two main parts: difficulties of finding suitable partner and students' difficulty in deciding whether to apply or not. These two main parts are also divided into two parts. Plot and interview were used as qualitative data gathering methods. As a result, it was found out that not only finding bilateral contract and arranging international meetings occupy a lot of time and they require full time working hours but also there are different kinds of problems and worries in terms of the students who attempt to participate in LLP of Education faculty in Sinop. Loosing luggage, stolen money and valuable things and academic problems seem to be surface problems. But in addition for these events, other events such as suicide, quick decision to return and depression due to missing date mate, family and friends are the main factors that make the students who are eager to apply for Erasmus student mobility programs change their minds.

Keywords: Education Faculty in Sinop, Lifelong Learning (Erasmus), Problems and Worries.

Introduction

Sinop is a city with a population of 47,000 on Boztepe cape and peninsula which is situated on the most northern edge of the Turkish side of Black Sea coast in Turkey. It is famous for historic places, fish, jail and Diogones. Sinop Education Faculty is a newly situated institution which was attached to Ondokuz Mayıs University in Turkey. It has been with in the body of Sinop University since May 2007. The faculty has three departments under the head of primary education department. These are Early Childhood Education, Primary School Education and Science Education. In all departments, there are over 490 full-time students getting education.

Erasmus studies have started for three years in Education Faculty in Sinop. Faculty's main aim is to introduce the faculty to National Agent (UA www.ua.gov.tr) in Ankara capital city of Turkey. It has only limited works which have been done so far. There has been an intense work which is being done for Lifelong Learning programs in Education Faculty in Sinop by Erasmus Coordinator since December 2006. Lifelong learning program is the main program of E.U. education programs. Its importance is stated in a good way in Malta's Ministry of Education website like this: "Lifelong learning is no longer just one aspect of education and training; it must become the guiding principle for provision and participation across the full continuum of learning contexts. The coming decade must see the implementation of this vision. All those living in Europe, without exception, should have equal

opportunities to adjust to the demands of social and economic change and to participate actively in the shaping of Europe's future."

A broad definition of lifelong learning would incorporate: cradle to grave, learning to learn and citizenship. Lifelong learning must include learning from cradle to grave. That includes period from birth through early childhood in school and also family involvement to retirement years. The demand for closer interaction between educational institutions and the world of work reflects the growing importance of human and intellectual capital to the overall economy. Lifelong learning can contribute to the development of human resources whether at work or outside. Learning to learn is the most effective student success program in higher education. It can be beneficial to the quality of life and it can encourage the involvement of the individual in society.

According to European Commission (2001), lifelong learning is not limited to a solely economic outlook or just to learning for adults. However, it emphasizes on learning from pre-school to postretirement, lifelong learning should include the whole spectrum of formal, non-formal and informal learning. The principles supporting lifelong learning and guide its effective implementation stress the centrality of the learner, the importance of equal opportunities and the quality and relevance of learning opportunities (European Commission, 2001:3).

Life long learning is a valuable opportunity for mobile students who are aware of their way of life. It is important for self actualisation. Not only inner communication of communication with other people. It's importance behind the get along with all barriers personally and Europe wide (Usakli, 2007: 80).

Present Study

The aim of this study can be outlined in four parts. The first aim is to find out what the problems are which make students give up their decision on not applying Erasmus student mobility. The second one is to define new cultural guidance help line definition. The third one is to determine some standards for incoming and out going students to help coordinates. The last one is to advice some lectures or lecturer topics for all students. The last aim is very important for not only out coming students but also incoming students because they will see immediate help from their foreign peers.

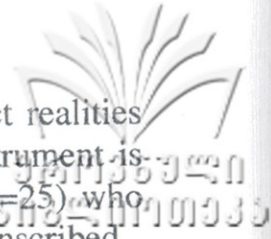
Method

Over all of this study conducted as a qualitative research technique. This study has conducted for insight LLP in Sinop Education Faculty. As Patton stated that, "Phenomenology aims at gaining a deeper understanding of the nature or meaning of our everyday experiences." (Patton, 2002: 104).

As method for this study, plot was mainly used. Methodology of plot has been used in literal criticism of novel in general. The plot was presented in appendixes as date order. All data arranged with the help of Nvivo 2 (statistic program for social science in qualitative research context). This is also one of qualitative data analysis. Within-site analysis it can develop "event listing" method (Miles and Huberman, 1984: 121).

Two instruments were used in this study. The first one is university's Erasmus burro open ended questioner and the other is students' interview. An open ended written questionnaire is directly used for the students and Erasmus coordinators (2 coordinators) about

their ideas on Erasmus program. These are mirrors to their direct ideas that reflect realities about Erasmus program's advantages, disadvantages, and problems. The other instrument is the structured interview that was held by the researcher directly to the students (n=25) who wanted to join to LLP programs. The interviews made between students were also transcribed.

The visit of two scholars coming from Netherlands became a turning point for both the academic staff and the students. They had a circle meeting in canteen and a conference for the students and academic staff about IPABO attracted the students' attention and awakened the students to participate in Erasmus programs.

It is apparent that this first time meeting with foreigner scholars made the students exciting and 25 students showed their willingness to go E.U. universities especially IPABO . After Erasmus coordinator had made an intense work about arranging international meetings, two bilateral agreements was signed between Education Faculty in Sinop, IPABO and Pädagogische Akademie der Diözese Graz-Seckau in Graz-Eggenberg. In 15th April 2007, the announcement was hanged about these agreements and said to the students "apply for the coordinator to selection for visiting students". According to announcement, only third graders could apply as visiting students.

But three sad and boring news deeply affected students negatively. The first one was that Lithuanian student committed suicide by jumping from the window by herself on 07 February 2007 (www.hurriyet.com.tr).

The second event was one of the visiting Turk student's quick decision of returning from U.K. This conveyed between students as scandal condemnation. The last event was also quick decision of male students to return to Turkey from a European country.

These circled news conveyed between the students so quickly that there were only limited counts of the students applied for this bilateral agreement (7 students). From these seven students, five of them applied for written English examination. And finally only four of them joined to interview (as oral examination).

Students' limited application for Erasmus program in Education Faculty in Sinop was examined in two parts. It can be separated as problems and worries. Here are the intense close look for the problems and the worries of the students. Problems are specific occurrence that students faced in only E.U. countries. Here is the list of problems. This problem list was gathered from E. U. university coordinators.

Problems: loosing suitcases, stolen private goods such as wallets or mobile phone, course credit problems, adaptation of culture.

In case written announcement could be taken no consideration by students, a signature list was prepared for students. In this paper the students could his or her preference on "except" or "no except" apply to Erasmus programs (Table 1 shows the numbers of Erasmus application of 3rd grade students).

Table 1 Erasmus applications of 3rd grades.

Gend er	Tot al 3 rd graders	Want s to join	Applicati on	Take n written test	Take n interview (oral test)
Male	45	5			
Femal	87	20	7	5	4
e Total	132	25	7	5	4

Table 1 shows that only 5 female students out of 132 (total) took written test and one student didn't enter the oral test.

Analyze: To analyze the dates collected by researcher, Nvivo computer program was used. To summarize all collected interviews, recorded speeches and written notes were turned into written in rich text format (in Microsoft Word program).

Findings and Comments

In this study, EU' LLP in Education Faculty in Sinop has been examined. Before December 2006, there were little attempts done for Erasmus work due to Faculties main aim is to introduce itself only in National Agent. Only within the intense work of Faculties new coordinator there were signed two bilateral agreements. The lack of agreements results from neglect of other European Universities coordinators.

It is apparent that EU countries' governments have budged for their student mobility, sometimes it is not easy to arrange all kind of activities such as signing bilateral agreements, meeting for foreigner scholars, introducing foreign universities.

Here, these three incidents deeply will be discussed. The effects of three different events will be examined in detail. That's because these three incidents seem to be highly effective to the students who want to apply due to their power of abundances of the students' application.

The students' limited application for Erasmus program in Education Faculty in Sinop can be examined in two parts. These were problems and worries. The problems reflected real events that were experienced by Erasmus mobility students all around the European Union countries. In addition to problems, worries showed students' inner feelings of being a part of Erasmus students' mobility programs. Loosing suitcases, stolen private goods such as wallets or mobile phone, course credit problems, adaptation of culture are common problems for any students taking part in this program (Table 2 shows problems that Turkish student face). Suicide, quick decision for returning home country, depression resulting from being lonely, missing family, opposite sex partner living problems in short cultural shock are sources of giving up from apply to Erasmus student mobility program (Table 3 shows worries of Turkish students).

Table 2 Problems.

Problematic Situation	f	%
Loosing suitcases	5	41.6
Stolen private goods such as wallets or mobile phone	5	41.6
Course credit problems	11	91.6
Adaptation of culture	8	66.6

Table 2 shows problematic situation of 12 Erasmus students' ideas about student mobility program. These problems can be called as surface problems. These are very common problems for any students who take part in Erasmus programs. Credit problems of courses seem to be as the most problematic situation.

Table 3 Worries.

Worries	f	%
Loneliness	5	100
Fear of losing date mate	2	40
Feeling of extra load for family budget	3	60

Table 3 shows worries of the students who joined only English written examination.

Erasmus institutional coordinator and international relations officer administrator's e mail about quick decision of returning home highlighted the quick need for multi cultural advisor.

And second event is one of art and science faculty students' quick decisions to return to Turkey. Although these seem to be no trouble for her academic adviser and faculty coordinator the female students complain for students' behaviours in home country is that environmental untidiness of host country that we know from her e mail.

Discussion and Conclusion

Erasmus programs are executing for university students and academic staff mobility. Faculty management gives great importance to Erasmus to enhance the quality and reinforce the European dimension of higher education by encouraging trans-national cooperation between universities, boosting European mobility and improving the transparency and full academic recognition of studies and qualifications throughout the Union. The researcher who was appointed as associated professor also was charged with Erasmus coordinator. The first work was to send electronic post (e mail) to 980 different Erasmus coordinators who were working for education faculties in all E.U countries (Table 4 shows response distribution of Erasmus Coordinators of to Faculty invitation letter). All these e mails were written for the name of Faculty's Dean about invitation and making bilateral agreement with Europe Education Faculties.

Table 4 Response to faculty invitation letter .

Spam	Un-used	Negative answer	No answer	Positive answer	Acceptance	Positively answer but no department	Positively answer but quota limit	Total
280	250	127	133	60	5	68	57	980

Spam: un-wanted e mail

Un-used: automatic e mail serves response that mentions about as "un using"

Negative answer: Response written by counterpart as "No I don't want to make cooperation with your faculty.

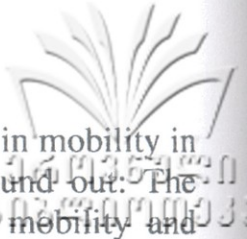
Positive Answer: The answer that covers positive response.

Acceptance: Direct positive answer covers acceptance

Positively answer but no department

Positively answer but quota limit: Maximum bilateral agreement of any faculty

Researches have shown that there can be some problems among students in mobility in Europe. In one of wide ranged research project report, the followings are found out: The institutional surveys confirmed the key role of language in both channelling mobility and acting as a barrier. However, most staff thought that financial problems were an even bigger obstacle to maintaining or increasing out-mobility. Both the student questionnaire survey and the student interviews confirmed the staff views about finance and language as the two main barriers to mobility. Other factors which had some importance in the eyes of students were lack of information (or having information too late), actual or perceived academic/institutional barriers (course structures, credit transfer, worries over grades etc.), and attitudinal factors (fear of the unknown, etc.) (King and others, 2004).

It is a common belief that such kinds of problems seem to trigger culture shock. It is a phenomenon of terminology on which has been worked for more than fifty years. The term "culture shock", found out by Oberg (1960), is in itself an indication of the negative slant taken: living in a foreign environment for a period of time is considered traumatic and stressful. Cultural shock is a kind of anxiety resulting from contact with a new culture and the feelings of loss, confusion, and impotence resulting from loss of accustomed cultural cues and social rules (Oberg, 1954, 1960).

Mobile students who have cultural shock may need multicultural counselling. Some research findings indicate that multicultural counselling is essential for the students in mobility.

Multicultural counselling has been a basic source of variation. It has been recognized that multicultural counselling isn't specific in nature. It means it is generic. That's why, it can be said that all counselling is multicultural (Patterson, 1996: 227-231). Even though it mustn't be perceived as a new approach, it must be dealt with as multiculturalism which has joined the movement toward a universal system of counselling (Patterson, 2004, 67-73).

Academic staff experience differences when responding to students with mental health problems. In a research made by Bradley (2000: 417-433), students with mental problems are investigated. The views of academic staff are recorded concerning what was helpful to them when considering these needs. This data is linked to research on working cross culturally with international students and set within a national framework. Research data is also got from focus groups which centred on the mental health needs of international and home students. Identical questions were asked to both groups students and similarities and differences recorded. International students expressed experience of a range of economic, social and academic pressures. These experiences seem to be different in degree and often in kind from those experienced by 'home' students.

Of course not all the students who are in abroad for their education have difficulty in adapting to new culture. In a research made by Wiers-Jenssen (2003: 391-411), experiences and viewpoints of Norwegian students abroad are investigated. The students appear highly talented in adapting to new situations, and the majority of them are very content with their staying in abroad. These students think that studying abroad academically has advantageous, and they give importance to the social, personal, linguistic and cultural rewards they obtain in addition to professional skills. When compared to students in Norway, it is very obvious that those studying abroad are more satisfied with their educational institution, and they spend more effort for their studies.

Sinop which has small population is situated on the most northern edge of the Turkish side of Black Sea coast in Turkey. Sinop Education Faculty is a newly situated institution which has three departments under the head of primary school teaching. These are Pre-School

Teaching, Primary Teaching and Science Teaching. There are some attempts for LLP in Sinop Education Faculty. As it is stated in European Commission (2001), LLP is important for its equal opportunities and the quality and relevance of learning opportunities.

In this study, lifelong learning program of Education Faculty in Sinop since December 2006 was examined.

Barriers of LLP of Education Faculty in Sinop can be examined in two main parts. The first one is the difficulties of finding suitable partner. The second one is that the students have difficulty in deciding whether to apply or not. The first part is divided into two parts: Turkey's not being member of European Union and reluctance in other countries' universities. The second part is also divided into two parts: problems and worries. The problems are universal for any mobile students. Worries are specific for Sinop Education Faculty's students. These worries arise from three events: suicide, depression because of being in a foreign country and quick decision for returning to Turkey. In this study, Education Faculty's EU LLP in Sinop was examined in terms of phobias of cultural shock, need for multicultural counselling. But all this conceptual frames were seen after the events sequences that occurred directly or indirectly to the Faculty's Erasmus studies.

European Union Life Long Learning programs don't seem to be easy to arrange especially for the countries which are only candidates to participate the European Union such as Turkey. For the candidate countries, the rule for making bilateral agreement is to find the suitable partner which is ready to sign the bilateral agreement. For Education Faculty in Sinop which is only attached to Samsun Ondokuz Mayıs University, finding partner and making contracts occupy a lot of time for all coordinators. These intense and stressful studies also affect the students negatively. The surface problems of Erasmus's students can be listed as follows:

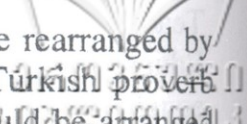
- money
- luggage lost
- stolen valuable objects such as wallet, mobile phone
- credits of courses

The problems stated above are also real for other European Union countries' university students (King and others, 2004).

In addition to these; cultural shock, academic problems, financial problems can also be the general problems of any Erasmus students no matter from which country they come. Especially three events were closely investigated in terms of their effects to the students' application for internal student mobility programs. The extreme events such as committing suicide, quick decision for returning the country and depression resulting from loneliness, separating dating-partners, missing parents, feelings of losing a term or full academic year from the student's home universities can affect the students who have never participated to Erasmus student mobility programs beforehand. So real problems and worries reduce the number of student's applications for Erasmus programs.

As a suggestion, interrelation between LLP and cultural shock must be taken into consideration by scholars who work with mobile students. Multicultural counselling services are needed in order to reduce the students' problems and worries. Multicultural counsellors should take part in every university bodies such as faculties, departments even sub-departments. That's because, faculties such as Education Faculty in Sinop which is situated in the north east part of Turkey and on Black Sea Coast can be valuable place for incoming students but it is apparent that it can't be enough to give information by hanging only ordinary announcement. Even more reporting negative events officially seems to be not suitable, it is

impossible to stop any scandal between students. Erasmus programs should be rearranged by universities in terms of their reference points. As it is clear in one of old Turkish proverbs “Loosing your a few goods for getting more in the way of Dimyat”, LLP should be arranged more carefully. Both advantages and disadvantages sides of being mobile student in the extension of LLP must be explained to the students. The students who need psychological support must be taken part in multicultural counselling program not only in home university but also in host university.

Recommendations:

Here are some recommendations for coordinators, mobile scholar and students:

- 1- Every person should aware of what are the problems and worriers that university students bare in their mind for their LLP dream.
- 2- Every European Union countries also Turkey should develop inter countries cultural guidance helper programs.
- 3- Every mobile student should have some standard competence such as psychological well being.
- 4- Every mobile student should get training course both host and guest countries about cultural adaptation.

Abbreviations:

EU: European Union

IPABO: Interconfessionele Pabo (Hogeschool in Amsterdam / Alkmaar)

LLP: Lifelong Learning Program

UK: United Kingdom

Glossary and Definitions about Lifelong learning (Erasmus)

Certificate/ diploma: An official document, which formally records the achievements of an individual.

Coordinator: Teacher responsible for the recognition of your plan of study. You may turn to him/her in case you have problems related to studies. You will have a coordinator in both your home and host universities.

ECTS: System that allocates a certain number of credits to a subject according to the workload it represents to the student. In order to be valid, your plan of study must be made of 60 credits in a year that is 30 credits in a semester.

Guidance: A range of activities designed to assist people to make decisions about their lives (educational, vocational, personal) and to implement those decisions.

Home university: the university in which you are studying in your country of residence.

Host university: the university where you will be studying in the framework of Erasmus.

Lifelong learning: All learning activity undertaken throughout life, with the aim of improving knowledge, skills and competences within a personal, civic, social and/or employment-related perspective.

Plan of study: all the subjects that you are going to study and that will be listed in the Learning Agreement.

Lifelong learning programs of Education Faculty in Sinop are summarised at the diagram below.

Diagram

SINOP EDUCATION FACULTY LLP			
Difficulties of finding suitable partner		Problems and Worries	
Not being EU country	Other EU countries reluctance	Problems	Worries
		economic	suicide
		luggage lost	depression
		stolen valuable	quick decision for return
		academic	

Literature:

- Bradley G. (2000) Responding effectively to the mental health needs of international students. Higher Education 39, 417-433
- European Commission, (2001) Communication from the commission making a European area of lifelong learning a reality
http://ec.europa.eu/education/policies/lil/life/communication/com_en.pdf (accessed 25 May 2007)
- Hogeschool IPABO Amsterdam/Alkmaar (<http://www.hs-ipabo.edu/>)
- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5906970&tarih=2007-02-07> (accessed 23 May 2007)
- King, R. & others (2004) International student mobility study final report. Available online at: <http://www.sci-soc.net/NR/rdonlyres/704BB2A7-118E-4494-9DC8-EC55BFD2B9DF/392/RussellKing.doc> (accessed 25 May 2007)
- Miles, B. M., Huberman, M.A. (1984), Qualitative Data Analysis A Sourcebook of New Methods, California: Sage Publications
- Ministry of Education in Malta,
http://www.education.gov.mt/edu/edu_division/life_long_learning/introduction.htm
(accessed 24 May 2007)
- Oberg, K. (1954) Culture shock. Indianapolis, IN: Bobbs-Merril Series in Social Sciences.
- Oberg, K. (1960) Culture shock: Adjustments to new cultural environments. Practical Anthropology. 4, 177-182.
- Patterson, C. H. (1996) Multicultural counseling: From diversity to universality. Journal of Counseling and Development, 74, 227-231
- Patterson, C.H. (2004) Do we need multicultural counselling competencies? Hournal of Mental Health Counseling 26 (1), 67-73
- Patton, M. (2002). Qualitative research and evaluation methods. London: Sage.
- Usakli, H. (2007) Multi Cultural Educational Science (Lecture Notes for Mobile Students) Sinop: Copy Press
- Wiers-Jenssen, J. (2003) Norwegian Students Abroad: Experiences of Students from a Linguistically and Geographically Peripheral European Country. Studies in Higher Education, 28 (4) 391-411

*Программы пожизненного обучения на факультете образования в Синопе:
Определение проблем и забот участников*

Резюме

Статья касается так называемой «программы пожизненного обучения», которая проходит апробацию на факультете образования в Синопском университете. Эта программа осуществляется в данном университете с 2006 года под руководством координатора из программы Эразмус. Программа пожизненного обучения является главным курсом в рамках образовательных программ Евросоюза и представляет огромный интерес во всех европейских странах.

ხაკან უშაკლი

“სამუდამო სწავლების პროგრამა სინოპის უნივერსიტეტში განათლების ფაკულტეტზე: მონაწილეთა პრობლემების და ზრუნვის განსაზღვრა

რეზიუმე

სტატია ეხება ე.წ. “სამუდამო სწავლების პროგრამას”, რომელიც აპრობაციას გადის სინოპის უნივერსიტეტის განათლების ფაკულტეტზე. პროგრამა უნივერსიტეტში ხორციელდება კოორდინატორი ერაზმუსის ხელმძღვანელობით. ევროკავშირის საგანმანათლებლო პროგრამებს შორის დაარსებული პროგრამა უმთავრესია და შესაბამისად ევროპის ქვეყნებში ის დიდი პოპულ მიხედვით ჯავახიშვილის რედაქტორული ღვაწლი

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ РЕАГИРОВАНИЯ НА СТРЕСС СРЕДИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Эмоция накладывает отпечаток на все стороны психической деятельности – ощущение, восприятие, мышление, на любую форму поведения. Положительные эмоции тесно связаны с повышением трудоспособности и жизненного тонуса, а отрицательные эмоции являются причиной снижения психической активности человека. Отрицательные эмоции, такие, как страх, расстройство, тревожность и др., влекут за собой снижение эффективности деятельности учащегося (Мецгер, Коль, А.Ахвледиани). (Приведены из работы А. Алхазисвили, Н. Имедадзе, 1968.)

Само собой разумеется, что разные дети школьного возраста в разной степени чувствительны к стрессовым ситуациям. Возраст от 7-8 до 11-12 лет обычно охарактеризован в психологии, как латентный (скрытый) период, во время которого происходит постепенное расширение психологических и физических достижений личности, достигнутых в дошкольном возрасте (1,217), хотя уже в младшем дошкольном возрасте намечается частота эмотивных проблем. Особенно актуальна эта проблема в современных условиях, когда на эмоции учащихся младших классов оказывают большое влияние такие негативные факторы, как грабёж, разбой, терроризм и др. А отрицательные эмоции, сформировавшиеся у учащихся на их основе, также отрицательно влияют на их познавательный процесс.

Указанная выше закономерность наглядно проявляется в эксперименте, проведённом нами среди учащихся III-IV классов, в особо напряжённой обстановке, с усилением момента ответственности: подразумевалось, что в таком случае у учащихся наблюдалось состояние тревожности. Оказалось, что одни учащиеся не могут преодолеть отрицательное воздействие тревожности и ухудшают учебную деятельность, у других же наблюдается повышение уровня выполнения задания.

В нижеследующей статье мы поставили своей целью охарактеризовать индивидуальные особенности указанных детей.

Известно, что достаточно обширны исследования, проводимые в области преодоления стресса и тревожности. Авторы теории преодоления стресса (coping) Лазарус и Фолкман различают стратегии двух типов:

- а) стратегия, направленная на решение проблемы;
- б) стратегия, направленная на успокоение эмоций.

В данном случае эффективной является стратегия первого типа.

В зарубежной специальной литературе обнаруживается гораздо меньше материала по вопросам преодоления стресса в младшем школьном возрасте. Стресс у детей и взрослых характеризуется значительными содержательными различиями. А это, со своей стороны, обуславливает особенности выбора ребёнком и взрослым стратегии преодоления стресса. Кливер (1991г.) установил, что преодоление стресса в младшем школьном возрасте непосредственно связано с уровнем социальной компетенции ребёнка: с навыками социального общения, самостоятельностью, социальной ответственностью. Здесь особенно подчёркивается важность обращения к помощи

старших - оказавшись в стрессовой ситуации, ребёнок рассчитывает на помощь старших.

Для проведения эксперимента нами была выбрана модифицированная методика рисуночного теста Эмен и Дорки (модификация Н.Имедадзе, 1968 г.). В ходе эксперимента учащимся III-IV классов с целью оценки было предложено 10 ситуаций (10 картин). Лица персонажей на картинках были представлены контуром. Отдельно были предложены два лица, одно из них выражало радость, а другое – грусть. Учащиеся по своему усмотрению должны были выбрать один из двух предложенных вариантов и применить к той или иной картине. Спустя 2-3 недели в тех же классах был повторно проведён эксперимент, но на этот раз перед контрольной работой по математике (эксперимент проводился среди 89 учащихся III классов и 86 учащихся IV классов). Изучая результаты, мы установили два показателя: количество ситуаций, оценённых отрицательно учащимися, находящимися в нейтральной ситуации (частота выбора учащимися лица с грустным выражением) и выполнение того же задания в предконтрольной (стрессовой) ситуации. Разница между ними была обозначена нами как первое переменное. Кроме того, нами были исчислены общая оценка учителем по математике и оценки, полученные учащимися уже в ответственной контрольной работе. Разница между ними была обозначена нами как вторая переменная.

Оказалось, что согласно общим данным, качество выполнения работы в стрессовых ситуациях, в частности, перед контрольной работой, гораздо менее эффективно, нежели в нейтральной ситуации. Различия статистически надёжны, однако, как отмечалось выше, налицо достаточно наглядные индивидуальные различия самих детей: часть из них в контрольных ситуациях улучшает результаты, либо не меняет их. Нами были выделены три категории таких учащихся:

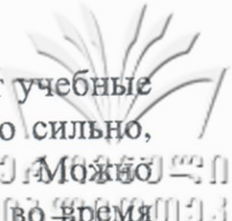
Класс	Количество учащихся	Оценка не изменилась	Оценка улучшилась	Оценка ухудшилась
III	89	41%	11%	48%
IV	86	28%	14%	58%

Как видно из таблицы, определенное количество учащихся как III, так и IV классов не меняет качества выполнения задания, т.е. преодолевает стрессовую ситуацию. Хотя количество таких учащихся в IV классе гораздо ниже. Можно предполагать, что с IV класса возрастает эмоциональное напряжение, достигающее своего пика в переходном возрасте.

Мы сочли необходимым дать качественную характеристику ответов учащихся указанной категории. В связи с этим следует вспомнить справедливое замечание П.Фресса и Ж.Пиаже («Экспериментальная психология», т.V). Исследователи стараются обнаружить значительные факты, психологическая сторона которых порой теряется по причине применения математического аппарата. Поэтому количественная разработка материала должна пополняться качественным анализом материала.

Один из учащихся III класса, показатели которого по контрольной работе были на два балла выше обычного, в нейтральной ситуации все учебные ситуации оценил положительно. Что же касается стрессовой, т.е. предконтрольной ситуации, он с

радостью идёт в школу, даже в тех случаях, когда он отрицательно оценивает учебные ситуации. Как видно, в указанных ситуациях его беспокойство не настолько сильно, чтобы воздействовать на качество выполнения контрольной работы. Можно предполагать, что у этого ребенка стойкое позитивное отношение к школе, и во время выполнения контрольной работы он способен мобилизовать свои силы. После беседы с учителем оказалось, что этот ученик адекватно реагирует на оценки учителя и к контрольной работе относится со всей ответственностью.

Позитивное отношение к школе проявляется в ответах учащегося IV класса, улучшившего свои показатели в контрольной работе. Учащийся прямо говорит: *«Любой ученик должен с радостью ходить в школу»*. Оценивая перед контрольной работой картину, изображающую ситуацию ответа, учащийся говорит: *«У него весёлое лицо, наверное, он отвечает хорошо»*, а по поводу ситуации занятий дома, он отмечает: *«Он должен радоваться, что читает книгу»*. Слово «должен» он применяет и к другим ситуациям. Употребление данной грамматической формы свидетельствует о том, что в нем уже выработано чувство ответственности по отношению к школе и ко всем учебным ситуациям.

А.Ахвледиани, исследовавшая уровень тревожности учащихся младших классов, считает, что «мотивационное значение беспокойства достигает своего оптимума в условиях определенного оптимального уровня тревожности» (2).

Оптимальными условиями считают условия стресса в случае таких индивидуальных особенностей, которые оцениваются, в психологии как низкий уровень тревожности, т.е. такой ребенок в других случаях менее мотивирован, и во время контрольной работы ему лучше удастся мобилизовать свои силы.

Интересно, чем обосновывают негативную оценку ситуаций учащиеся, ухудшившие по сравнению со средней оценкой результат в контрольной работе: Учащийся III класса, на три балла ухудшивший оценку в контрольной работе, рассматривая ситуацию похода в школу, отмечает: *«Я не люблю ходить в школу, устаю»*, а ситуацию вызова к доске оценивает так: *«Я не смогу ответить, я не готов»*, про ситуацию беседы с учителем он говорит: *«Я получил плохую отметку, я не люблю учителя»*, занятия дома он оценивает тоже отрицательно и считает, что *«не любит читать»*. Следует обратить внимание, что в нейтральной ситуации этот ученик две последние ситуации того же теста оценивает так: 1. *«Я ответил на вопрос учителя и вздохнул с облегчением»*, 2. *«Я занимаюсь и уже скоро кончу заниматься»*. Из этого явно следует, что перед контрольной работой явно меняется оценка им учебных ситуаций.

Примечательно, что хотя определённое количество учащихся IV классов данной категории по коэффициенту теста измерения ситуативной тревожности и проявляет показатель на 2-3 единицы выше, однако рост коэффициента тревожности происходит не только по причине отрицательной оценки учебных ситуаций (в нейтральной ситуации – *«любит заниматься»*, в стрессовой ситуации – *«ему лень заниматься, он устал»*). В первом случае – *«учитель его спрашивает и он радуется тому, что знает ответ»*, во втором случае – *«он получил плохую отметку, он ошибся в чем-то»*, а за счет оценки в нейтральной ситуации (в нейтральной ситуации – *«смеется над тем, что дети ссорятся»*, а в стрессовой ситуации *«ссора ребят меня раздражает»*, в первой ситуации – *«просыпаясь, ребёнок всегда смеется»*, а во второй – *«будильник его разбудил, и он зол»*). Создается впечатление, будто бы учащиеся IV

классов не выказывают своей тревожности перед контрольной работой и стараются перенести свой страх на другие, неучебные ситуации.

Таким образом, тревожность перед контрольной работой в основном отрицательно влияет на результаты учебного процесса (этот результат статистически надежен). Однако существуют определенные индивидуальные различия между самими учащимися, по причине которых одни (в III классах 48%, а в IV классах 58 %) явно ухудшают свою результативность, а другие (в III классах 11%, а в IV классах 14 %), наоборот, улучшают качество выполнения задания.

Следует думать, что такие дети легко преодолевают стресс и, в общем, менее чувствительны к стрессу. Результаты, проведённого эксперимента в очередной раз свидетельствуют, что педагог обязательно должен учитывать индивидуальные особенности учащегося.

Литература:

1. Психология ребёнка (школьный возраст). Под ред. проф. В.Норакидзе. Тбилиси, 1968.
2. Ахвледиани А. Психологический стресс и пути его преодоления в младшем школьном возрасте. АКД, Тбилиси, 1998.
3. Алхазидзе А., Имедадзе Н. Экспериментальные исследования уровня тревожности в экспериментальных и обычных классах. «Эксперимент исследования по проблемам обучения младших школьников». Тбилиси, 1968.
4. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. М., 1979.
5. Поль Фресс, Жан Пиаже. Экспериментальная психология. Т. V. М., 1966.

Nana Makaradze

Individual Strategy of Reaction to Stress Among Elementary Schoolchildren

Summary

Negative emotions, such as fear, frustration, uneasiness, etc., involve decreasing efficiency of activity of the pupil. It is natural that different children of school age in different degrees are sensitive to stressful situations. To say more at younger preschool age frequency of emotional problems are noticed.

On the experiment which was carried among elementary schoolchildren valid negative correlation has been found between level of anxiety and success in the test performance (has worse performance 48% in 3-rd grade, 58% in 4-th grade), but although there is a group of people who improve their result (11% in 3-rd grade, 14% in 4-tr grade) or don't change results (41% in 3-rd grade, 28% in 4-th grade). As it has appeared some pupils cannot overcome negative influence of uneasiness and worsen educational activity, while others increase level of performance of the task.

In present work we have set as the purpose to characterize specific features of specified children. The results, of the experiment once again testify that the teacher necessarily should foresee individual features of the pupil.

ნანა მაკარაძე

სტრესზე რეაგირების ინდივიდუალური სტრატეგიები უმცროსკლასელებში

რეზიუმე

უარყოფითი ემოციები, ისეთები, როგორიცაა შიში, წუხილი, დეღვა და სხვ. მოსწავლეთა საქმიანობის ეფექტურობის შემცირებას იწვევს. სასკოლო ასაკის სხვადასხვა ბავშვი სხვადასხვა ხარისხით მგრძნობიარეა სტრესული სიტუაციების მიმართ. მით უმეტეს, როცა უკვე უმცროს სკოლამდელ ასაკში შეიმჩნევა ემოციურ პრობლემათა სიხშირე.

ექსპერიმენტში, რომელიც ჩატარდა ნეიტრალურ და წინასაკონტროლო სიტუაციებში, მიღებულ იქნა სტატისტიკურად სანდო უარყოფითი დამოკიდებულება ბავშვის შფოთვის დონესა და საკონტროლო სამუშაოს შესრულების ეფექტურობას შორის (შესრულება გააუარესა III კლასში 48%-მა, ხოლო IV კლასში 58%-მა), მაგრამ გამოკვლევაში გამოვლინდა ბავშვების კატეგორია, რომლებიც ასეთი საკონტროლოს დროს ან არ ცვლიან (III კლასში 41%, IV კლასში – 28%), ან აუმჯობესებენ (III კლასში – 11%, IV კლასში – 14%) შედეგებს. აღმოჩნდა, რომ მოსწავლეთა ერთი ნაწილი ვერ ძლევს დეღვის უარყოფით გავლენას და აუარესებს სასწავლო საქმიანობას, სხვებთან კი პირიქით, დაეაღწიეს შესრულების დონე მატილობს.

წინამდებარე სტატიაში ჩვენ აღნიშნულ ბავშვთა ინდივიდუალური თავისებურებების აღწერა დავისახეთ მიზნად. ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ პედაგოგმა აუცილებლად უნდა გაითვალისწინოს მოსწავლის ინდივიდუალური თავისებურებები.

Irma Mesiridze

(Georgia)

PARENTS CHOICE AND SCHOOL INVOLVEMENT DILEMMAS IN U.S.

It is no wonder that parent involvement in the schools has become a major educational issue since the 1980s. This is an era of increasing concern about the quality of education in U.S.. States are taking a greater role in monitoring and maintaining academic standards. Communities are ever more watchful of the expense of public education. Local schools are concerned about continuing to provide high-quality teaching and other services with dwindling resources. And parents want assurance that their children will receive adequate preparation to lead rewarding adult lives. They are becoming active participants in deciding which schools and what kinds of schools their offspring attend; how this schools will be organized and governed; and where parents themselves will fit into the activities of their children's schools.

This article rises and discusses three dilemmas in school-parent relationship in U.S.:

Dilemma I: Parents vs. the State

Dilemma II: Choice vs. School Involvement

Dilemma III: Parents as Clients vs. Participants

Dilemma I: Parents vs. the State

Thus home and government ``share`` the child in a delicate balance between the familiar interest in child rearing and the government's concern for producing an educated citizenry, a productive work-force, a strong defense, a competitive economy, and a safe and tranquil society, parents ,it seems, prefer to have more choice, access, and information about school programs and quality.

Though the families are becoming a key resource in the education of pupils in the nation's schools the state still has a stake in children's education by requiring that all pupils attend school, take certain courses, attain certain prescribed levels of achievement.

School reformers have realized that schools alone cannot address all of a student's developmental needs. The meaningful involvement of parents is essential, as children learn first and foremost from their parents. Parents are teachers, learners, supporters and advocates for their children.

In its effort to guarantee each pupil a decent, equitable and appropriate education the government runs the risk of overwhelming the will and preference of parents. The first dilemma, then, is how to provide universal, high quality, government-run education without building unresponsive school bureaucracy. How to have a comprehensive state interest in education without losing the rights of parents to play a meaningful role in their children's education.

For those parents who have the time and want to get more involved, schools offer many options. Each year, every school creates an action plan. Parents are encouraged to become part of this process to develop academic improvements at their school. Parents can:

- Volunteer to work in their child's classroom or school.
- Join school's PTA, PTSA, advisory group or booster club and participate in its events.
- Ask the principal where he or she needs extra help.

- Become aware of legislation at the local, state and national level that affects schools.

Such participation of parents will certainly help their child do well, and it will benefit countless other students. Besides, the state encourages parents to select from a range of schools and become decision-makers in a regional "marketplace," which not only benefits the students by helping them find a challenging compatible school, but also makes schools to compete for students.

Dilemma II: Choice vs. School Involvement

Once policy makers acknowledge the need of parents to become involved, even "empowered," another interesting dilemma arises. Nearly everyone acknowledges the importance of family and school working closely together, for the mutual benefit of children. However, it is how parents and schools work together which poses the dilemma. To understand such challenges, we should reconsider the complex home-school relationship.

Two recent reforms - parent "choice" and "involvement" - have been attempted in the United States, both designed to improve parent-school relations. Choice schemes have included everything from school vouchers to give each family a sum of money to be spent on their children's education and allow the parents and children to decide which school to attend, to tax deductions to a variety of "magnet school" schemes, whereby parents may select from a range of schools with different themes and located in different neighborhoods.

Involvement, on the other hand, is more illusive and traditional role for parents in schools. It may be as simple as joining the Parent Teachers Association, serving on school committees, selling cakes and cookies to raise funds, or meeting teachers. Or it may go as far as working in the school as a volunteer in libraries, classrooms, media centers, and helping schools through parent councils and school boards to set local school policies. Involvement is broadly defined as anything which supports the mission and program of the school and signals a closeness between school and the parent community.

But, parents-as-consumers may be in conflict with parents-as-participants, since heightened choice may send children off to far away schools, distant from the neighborhood, community, and families with whom children grew up. Thus a dilemma of school reform lies in the conflict between individual families on the one hand and the need of the concerted, community involvement in schools on the other.

When parents leave their own neighborhoods for schools across the region, these families may become more disconnected physically and emotionally for their children's local school and less able to concentrate their power and influence. However, the loss of a geographic community may be counterbalanced by a common parental interest in "schools of choice". While a functional community may not be as powerful as a natural community, in some cases choice schools can replace aspects of social capital associated with neighborhood schools. In sociological terms, choice and diversity may weaken a school's social capital since families are strangers to one another and live in scattered areas a distance from the school.

Balancing choice for parents against the need for school involvement and enhanced social capital is also possible. In part, the "natural" social capital of attending a community or neighborhood school can be partially recaptured by social capital based on interest and choice. That is, magnet schools, open enrollment schools, City Technology Colleges, Opt Out schools, and other schools of choice can build upon the increased interest of parents, substituting a new infrastructure for the one lost by greater choice and mobility.

Dilemma III: Parents as Clients vs. Participants

In many nations steps are being taken to give parents a greater say in school policy making. Certain school districts in the United States now place parents on local school governing boards. Ironically, however, the more parents become part of the formalized decision making process, the less they may find they can participate as clients of schools. It is a classic situation of being a `provider` as a board member and `consumer` as parent. The third dilemma, then, is how parents can be both clients and formal decision makers.

Certainly, parent choice and parent involvement – separately or together – are better than n parental presence at all in the face of a powerful, controlling school bureaucracy. But choice alone is not enough. Involvement, community, and identification with the needs of families and schools are also very important if children are to benefit from their families and schools are also very important if children are to benefit from their family's choice of schools for them.

Certainly, choice and involvement are not always at odds. In fact, parents who select their neighborhood school – as a careful, conscious choice, not as passive response to school board requirements – have the dual benefits of selecting a school they want and participating in a functional, meaningful community. Perhaps this double benefit explains why most families, if they have any choice, prefer their neighborhood school, as the school of choice. The right to choose itself may have the advantage of energizing local schools to do better; hence, the few families that do leave may signal the local school to improve, for those who do not.

If policy-makers, school personnel, and parents themselves realize that exercising choice alone will guarantee neither a high-quality education nor a successful school career for their children, they can build upon the values community which bought the families together. Extensive school activities can serve as a substitute for the lacking natural community around the school.

Finally, some accommodation can be made between the formal role of parents as choice-makers in school and their need to form social networks for their own learning and development. In New York City, parents are using schools to learn English, high school subjects toward their diplomas, parenting skills, and teaching skills so they can help their children learn at home. More middle-class parents can also study, work on evening classes, hobbies, and self-help programs. These networks can be balanced against the parents serving as governors for schools. In fact, parents may start out learning at their children's schools and grow into a leadership role there, as head of parent associations and as formal members of the governing board.

Conclusion

As it becomes obvious from these dilemmas, the role of parents in schools is undergoing enormous change and offers a chance to conceptualize the relationship between family and school, between individual citizens and the state.

When parents talk to their children about school, expect them to do well, help them plan for college, and make sure that out-of-school activities are constructive, their children do better in school. When schools engage families in ways that are linked to improving learning, and support parent involvement at home and school, students make greater gains. When schools build partnerships with families that respond to their concerns, honor their contributions, and share power, they are able to sustain connections that are aimed at improving student achievement. And when families and communities organize to hold poorly performing schools accountable, school districts make positive changes in policy, practice, and resources.

Literature:

1. Ashworth, J.P., Papps, I. & Thomas, B. (1988). *Increased parental choice: An economic analysis of some alternative methods of management and finance of education*. London: Institute of Economic Affairs, Education Unit.
2. Chubb, J. (1988). Effective schools and the problems of the poor. In P. Doyle & B.C. Cooper (Eds.), *Federal aid to the disadvantaged: What future for Chapter 1?* NY: Falmer Press
3. Cooper, B.S. (1989). Privatization of education. *International Encyclopedia of Education Supplement*. London: Pergamon press
4. Davies, D. (1988). Low income parents and the school: A research report and a plan for action. *Equity and Choice*, 4, 51-57
5. Epstein, J. (1998). ``How do we improve programs for parent involvement?`` *Educational Horizons*, 66, 58-59
6. Henderson, A.T. (1987) *The evidence continues to grow: Parent involvement improves student achievement*. Columbia, MD: National Committee for Citizens in Education
7. Lieberman, M. (1989). *Privatization and Educational Choice*. NY: St. Martin's.

ირმა მესირიძე

მშობელთა არჩევანისა და მათი სასწავლო პროცესში მონაწილეობის პრობლემები
ამერიკულ სკოლებში

რეზიუმე

1980-იანი წლებიდან სკოლები ამერიკის განათლების სისტემის ერთ-ერთ პრობლემურ საკითხად რჩება. ამ პერიოდიდან ვლინდება სახელმწიფოს მზარდი ინტერესი ხარისხიანი განათლებისადმი. იგი მნიშვნელოვან როლს იკავებს განათლების პროცესის მონიტორინგსა და აკადემიური სტანდარტების შენარჩუნებაში. ადგილობრივი სკოლები, თავის მხრივ, აგრძელებენ უახლესი სწავლების მეთოდებით მაღალხარისხიანი სწავლების უზრუნველყოფას. ამავდროულად მშობლებიც აქტიურად ერთვებიან თავიანთი ბავშვების განათლების პროცესში, მათი მომავლის განსაზღვრის მიზნით. კერძოდ მონაწილეობას იღებენ სკოლებისა თუ სასწავლო პროგრამების არჩევის პროცედურებსა და სკოლის მმართველობაში.

სტატიაში განხილულია ის ძირითადი პრობლემები, რომელიც თავს იჩენს მშობელთა და სკოლის ურთიერთანამშრომლობის პროცესში.

1. მშობელი და სახელმწიფო.
2. მშობლის არჩევანი და სკოლასთან თანამშრომლობა.
3. მშობელი, როგორც მომხმარებელი და როგორც მონაწილე.

*Проблемы выбора родителей и их участие в образовательном процессе
американских школ*

Резюме

Высококачественное образование становится главной целью американского государства с 1980 года. Оно играет главную роль в процессе мониторинга образования и в сохранении академических стандартов. В свою очередь местные школы продолжают обеспечивать высококачественное образование новейшими методами. В то же время родители активно принимают участие в образовании своих детей для определения их будущего. В частности, принимают участие в выборе школ, школьных программ и в управлении школьным процессом.

В статье рассматриваются основные проблемы, которые могут возникнуть в процессе участия родителей в школьном процессе.

1. Родители и государства.
2. Личный выбор родителя и сотрудничество со школой.
3. Родитель как потребитель и участник.

საოჯახო დღესასწაულების მოწყობა

დღესასწაული ეს არის სულის განსაკუთრებული მდგომარეობა, ამა თუ იმ ღირსშესანიშნავი მოვლენით გამოწვეული დადებითი ემოციები, სახალისო განცდები. ადამიანის ცხოვრებაში საზოგადოებრივი და პირადული მჭიდროდ არის დაკავშირებული ერთმანეთთან. დღესასწაულები, რომლებიც კავშირშია ქვეყნის ისტორიასთან და მის საუკუნოვან ტრადიციებთან საშუალებას აძლევს ინდივიდუუმს აღიქვას მისი ერთიანობა სოციალურად. დღესასწაულების კალენდარი იცვლება ქვეყნის ისტორიასთან ერთად. უცვლელი რჩება ტრადიციული ქრისტიანული დღესასწაულები. ბოლო დროა ეს თემა უფრო აქტუალური გახდა და ეს არ არის გამოწვეული უბრალო ცნობისმოყვარეობით. მშობლიური კულტურის, ზნე-ჩვეულებების და მსოფლმხედველობის შესწავლა ეხმარება ადამიანს თაობათა ბედის, საკუთარი ფუძის და ქვეყნის ისტორიის შემეცნებაში.

ყველა ქვეყანაში არსებობს განსხვავებული ნაციონალური საბავშვო დღესასწაულები, მაგ: იაპონიაში ძალიან უჩვეულოდ აღნიშნავენ „გოგონების დღეს“. თითოეულ ოჯახში დგამენ სპეციალურ გორაკს და მასზე ათავსებენ თოჯინებს. ეს ძალიან ღამაში რიტუალია და აქვს უღრმესი მნიშვნელობა, რადგან წარმოადგენს თაობათა შორის კავშირის დამყარების სიმბოლოს:

იაპონელები ანვითარებენ ბავშვებში სათამაშოებისადმი, ისევე როგორც ოჯახის წევრებისადმი ფრთხილ და მზრუნველ დამოკიდებულებას. ზოგიერთი თოჯინა ინახება ოჯახში ათეულობით წელი, შესაძლებელია ერთ-ერთ ასეთ თოჯინას დიდი ბებიის ხელები შეხებია!

დანიიში არის ძალიან საინტერესო დღესასწაული. ბავშვები ამზადებენ ფანრებს, შებინდებისას ანთებენ მათ, წრეს არტყამენ სახლს და მღერიან სარიტუალო სიმღერებს. აღნიშნული რიტუალის შემდეგ ისინი საჩუქრად იღებენ სპეციალურად ამ დღისთვის დამზადებულ ნამცხვრებს.

დღესასწაულების საშუალებით ბავშვი აბიჯებს სიკეთის, სიღამაზის და პარმონიის სამყაროში. ძალიან ბევრი საინტერესო რიტუალია აფრიკაში, ჩინეთსა და ინდოეთში. ამ დღესასწაულების წყალობით ადამიანი ეზიარება ერის სულიერ კულტურას და შეიგრძნობს კავშირს ამ ცივილიზაციასთან.

დღესასწაული ადებს კარს თითოეულ სახლში, ჩვენ კი ისღა დაგვრჩენია შემოვუშუათ იგი საკუთარ გულში. ოჯახური დღესასწაულები გვაძლევს კარგ შესაძლებლობას ბავშვის აღზრდისა და განვითარებისათვის, ვისი ინტელექტისა და ნიჭის გასაღვივებლად. კ. დ. უშინსკის აზრით, “ეს არის მნიშვნელოვანი მოვლენა ბავშვის ცხოვრებაში და რომ იგი ითვლის დღეებს დღესასწაულიდან დღესასწაულამდე.” აუცილებელია პატარას მივცეთ თავისუფალი სივრცე, საშუალება აქტიური ქმედებისათვის, მაგრამ ამავე დროს უნდა გვახსოვდეს, რომ დღესასწაული არის ჩვენი ყოველდღიური პედაგოგიკა. ადამიანს უნდა ჰქონდეს ბედნიერი ბავშვობა, სხვა შემთხვევაში იგი ვერ ისწავლის სიყვარულის გამოხატვას. ბავშვები ხომ ღრუბელივით არიან, ითვისებენ ყველაფერს რაც აკრავთ და იმის მიხედვით, თუ როგორი ემოციური მდგომარეობით იქნება შეფერადებული მათი სადღესასწაულო დღეები, დამოკიდებულია ამ ადამიანთა მომავალი ცხოვრება, მათი საკუთარი ოჯახები. ასწავლო ბავშვს განტვირთვა, გართობა- პედაგოგებისა და მშობლის მნიშვნელოვანი ამოცანაა. საბავშვო დღესასწაულისათვის არ არის აუცილებელი დიდი

ფულის და ბევრი დროის ხარჯვა, საჭიროა მხოლოდ სულიერი სიბრძნე და სიყვარული.

ყველა ტრადიციული ოჯახური დღესასწაულიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია და ძვირფასი თითოეული ოჯახის წევრისათვის ალბათ არის დაბადების დღე. სწორედ ამ დროს, ამ დღეს მუდამ ეძება იუბილარის მიმართ ოჯახის დამოკიდებულება, მასაც თავის მხრივ ეძლევა საშუალება გამოხატოს მისი სიყვარული ოჯახის წევრების მიმართ. დღესასწაული მზადდება წინასწარ და მასში ყველამ უნდა მიიღოს მონაწილეობა. უცვლელად გაერთვალისწინოთ ბავშვის ასაკი და რაც უფრო მცირეწლოვანია იგი, მით უფრო ხანგრძლივი და დაუფიქრარი უნდა იყოს მთელი დღე, დღესასწაული კი ღამიანი და ზღაპრული. ეს დღე აღსავსეა მოულოდნელობებითა და საჩუქრებით, სხვადასხვა სახის სიურპრიზებით.

ძალიან კარგია თუ კი არის საშუალება გადავიღოთ სურათები, რათა დროთა განმავლობაში შევავსოთ ფოტოსურათების მთელი სერია.

სასურველია შევინახოთ დაბადების დღესთან დაკავშირებული ყველა ღია ბარათი. ძალიან საინტერესოა მოგვიანებით ბავშვის ხასიათის და მისწრაფებების ცვლილებებზე დაკვირვება და ამ ცვლილებების შედარება მილოცვების ტექსტებთან.

მილოცვისათვის ტექსტის შედგენა არც ისე ადვილია, სასურველია შევთხზათ პატარა ლექსი, რომელიც განკუთვნილი იქნება ამ ადამიანისათვის. ჯობია ასეთი ლექსები თვითონ დაწეროთ, შესაძლებელია არასრულყოფილი გამოვიდეს, მაგრამ სამაგიეროდ გულით არის ნაკარნახევი, თანაც პრაქტიკა ადასტურებს რომ ამდაგვარი წერილმანები ძალზე დადებითად მოქმედებს ბავშვებზე.

დაბადების დღე შესანიშნავ საშუალებას იძლევა გამოყენებულ იქნას ანტონ მაკარენკოს პედაგოგიური პრინციპები, განსაკუთრებით ეს აქტუალურია იმ ოჯახებისთვის, სადაც ბავშვი მარტო არ არის, ანუ იმყოფება დების ან ძმების, ბიძაშვილების გარემოცვაში, იზრდება სხვა ბავშვებთან ერთად. კოლექტიური შემოქმედებითი სამუშაო აერთიანებს და აახლოვებს პატარებს. კოლექტიური შემოქმედების პროცესში თითოეულს აქვს შესაძლებლობა გამოამჟღავნოს თავისი შესაძლებლობები, შეთხზას ლექსი, დახატოს რაიმე, გააკეთოს აპლიკაცია და ა.შ.

ყოველი იუბილარისათვის ერთ-ერთი ყველაზე ამალელებელი მომენტი საჩუქრის მიღება, ამიტომ განსაკუთრებულად უნდა მოვიფიქროთ საჩუქრის გადაცემის მომენტი. პატარას გაუხარდება, თუ კი ნახავს საჩუქარს რაც შეიძლება სწრაფად, მაგ: როგორც კი პატარა გაახელს თვალებს, იგი აღმოაჩენს რომ მთელი ერთი წლით გაიზარდა! საჩუქრები შეიძლება აღმოჩნდეს ყველგან, ბაღის ქვეშ, თევზის ქვეშ, სათამაშოების კალათაში, მისი წიგნების თაროზე. მთელი დღის განმავლობაში, ყოველ ნაბიჯზე მას ხვდება სიურპრიზი და მის აღტაცებას საზღვარი არა აქვს!

გაუისთვის ძალიან შთამბეჭდავი იქნება საჩუქრების მისივე სათამაშო მანქანებით მირთმევა, გოგონასთვის კი საუკეთესო საჩუქარი ბარბია, რომლის კოლექცია მომავალში სასიამოვნო მოგონებებს გაუღვიძებს და ესთეტიურ სიამოვნებას მიანიჭებს.

შეიძლება გაკეთდეს კედლის გაზეთი, სადაც ყველა დაწერს კომენტარებს, სახალისო შეფასებებს, მილოცვებს და ა.შ. ეს კედლის გაზეთი ყოველწლიურად შეივსება და წინა წელს ჩაწერილი აზრები წაიკითხება, რაც კიდევ უფრო გაახალისებს დღესასწაულს.

დღესასწაულის მოლოდინი დიდი ხნით ადრე იწყება, მისი უმთავრესი ელემენტია გაფორმება. თუ კი ოთახი არ არის მორთული- სადღესასწაულო განწყობა დიდხანს არ გასტანს.

სრულწლოვანების არსანიშნავად შეიძლება მომზადდეს ფოტოგაზეთი, სადაც მოზარდის მთელი ცხოვრება იქნება წარმოდგენილი იუმორისტულ ფოტოსურათებში და ლექსებში. ამის გაკეთება ფარულადაც შეიძლება, ისე რომ არავინ იცოდეს, ასეთ შემთხვევაში სიურპრიზი უფრო შთამბეჭდავით გამოვა. გაზეთის კედელზე მიმაგრება შეიძლება დილით ადრე, სანამ იუბილარს ძინავს.

მენიუ წინასწარ უნდა იყოს მოფიქრებული. მაგიდაზე აუცილებლად უნდა ეფინოს ღამაზი, სადღესასწაულო სუფრა. ეს თავისებური აღმზრდელობითი მომენტი: ბავშვები სწავლობენ დახვეწილ ქცევას ღამაზად გაწყობილ მაგიდასთან.

სადღესასწაულო ტორტი აუცილებლად უნდა იყოს მორთული სანთლებით და სიმღერით! სანთლების ჩაქრობა – დაბადების დღის მნიშვნელოვანი რიტუალია და ყველას უყვარს.

დაბადების დღის აღნიშვნის პროცესში შესაძლებელია სხვადასხვა თამაშები იყოს ჩართული. იგი ამრავალფეროვნებს დღესასწაულს. მაგ. ერთ-ერთი მარტივი ვარიანტია მოვაწყოთ აუქციონი სიტყვებით “დაბადების დღე”. ის, ვინც ბოლო დაასახელებს სიმღერას, სადაც გვხვდება ეს სიტყვები, არის მოგებული და საჩუქრად გადაეცემა სამახსოვრო სუვენირი.

კონკურსი “საუკეთესო კომპლიმენტი” უფრო მოზარდებისთვისაა შესაფერისი. შეიძლება გავათამაშოთ ლატარეა წაგებულების გარეშე. მისთვის ბევრი პატარ-პატარა ნივთია საჭირო, ფანქრები, ძაფები, თმის სამაგრები და ა. შ. სურვილების ლატარეამაც, ჩვენი აზრით, უფრო მოზარდების წრეში უნდა გაამართლოს. ჭესები შემდეგნაირია: თითოეული მოთამაშე წერს ალაღდის ნაგლეჯზე დავალებას/ შემდეგ ეს ქარაღდები იყრება ქუდში და თითოეული მონაწილე იღებს ქუდიდან ერთ ქაღალდს და ასრულებს მასზე მითითებულ დავალებას.

ასევე ბევრი მხიარულება მოაქვს თამაშს “რას უნდა ნიშნავდეს ეს?”

ცალკეულ ქაღალდის ფურცლებზე ვაწებებთ ფოტოსურათებს, სადაც კადრში დაჭერილია სასაცილო სიტუაცია. თამაშის თითოეული მონაწილე წერს ქაღალდზე თავის კომენტარს, კეცავს ქაღალდს და აწვდის მომდევნო მოთამაშეს. ბოლოს ხმამაღლა ვკითხულობთ ყველა წარწერას და საუკეთესოს გამომგონებელი საჩუქრდება.

სიურპრიზი შეიძლება იყოს მიღოცვები ქაღალდებზე, ვიმღეროთ იუბილარის საყვარელი სიმღერები. მშობლებს, როგორც წესი ჩუქნიან საკუთარი ხელით გაკეთებულ ნივთებს მაგ: ფოტოკოლაჟებს ან ფოტოალბომებს.

სასურველია ყოველწლიურად აღვნიშნოთ *მშობლების ქორწინების იუბილე* ანუ ოჯახის დაბადების დღე. იუბილეზე ცოლ-ქმარს აძლევენ კეთილ რჩევებს, ყველა თამაში და კონკურსი ეძღვნება მათ. ხოლო ყველაზე სანტერესო შეიძლება იყოს ინტერვიუ, მშობლებმა კი გულწრფელად უნდა უპასუხოთ ყველა კითხვაზე, რომლებსაც მათ ბავშვები და სტუმრები დაუსვამენ. დამსწრე საზოგადოებას ასევე გაახალისებს ბავშვების მიერ მომზადებული იმპროვიზირებული კონცერტი.

დიდების ან პატარების ერთ-ერთი საყვარელი დღესასწაულია *ახალი წელი*, მისთვის მზადება დიდი ხნით ადრე იწყება. ვაკეთებთ სათამაშოებს, ვამზადებთ საჩუქრებს, ვრთავთ სახლს. ნაძვის ხის მორთვა-ძალიან ამადელვებელი მომენტი და მასში მონაწილეობს ყველა ოჯახის წევრი. ამ მომენტიდან ნაძვის ხე ორი კვირის განმავლობაში იქნება სახლში. სასურველია ოჯახში ცოცხალი ნაძვის დადგმა, იმიტომ რომ ნაძვის სული, მისი სუნი, ფიტონციდები წმინდავს პაერს და ავსებს მას ცოცხალი ენერგიით.

ამ დღეს აკრძალულია ისეთ თემებზე საუბარი როგორიცაა პოლიტიკა, სამსახური ან სკოლა. არ არის საჭირო ბავშვისათვის შენიშვნის მიცემა, ამისათვის სხვა დღეები არსებობს.

ბავშვები სულდგმულობენ ზღაპრებით და ოცნებებით, უფროსების ამოცანაა - განახორციელონ ეს ოცნება. ყველა პატარასთვის ნამდვილად დაუფარავარი ახალი წელი- თოვლის ბაბუასთან გატარებული ღამეა. თუ ფინანსური მდგომარეობა გვიწყობს ხელს, სასურველია მოვიწვიოთ "თოვლის ბაბუა გამოძახებით" და თქვენს ბავშვს გაამხიარულებენ პროფესიონალი მსახიობები.

უსახსრობის შემთხვევაში კი თოვლის ბაბუას როლი უნდა იტვირთოს მამამ ან რომელიმე მოწვეულმა სტუმარმა. თეატრალიზებულ წარმოდგენაში მონაწილეობს დევი, რომელიც იპარავს საჩუქრებით სავსე ტომარას. ბავშვები ცდილობენ გაართონ დევი ლექსებითა და სიმღერებით, რათა მისი სიმპათია დაიმსახურონ და დასაჩუქრდნენ.

შეიძლება ვითამაშოთ, მაგ: „ჩაიფიქრე სურვილი“- 11 სთ- ზე იხსნება ბარათი წინა წელს ჩაეიქრებული სურვილებით, მოწმდება რა ახდა და რა არა. შემდეგ ახალ ქაღალდზე იწერება სურვილები მომავალი წლისათვის, ისევ იდება კონვერტში და ინახება შემდეგ ახალწლამდე. საახალწლო საჩუქარი შეიძლება იყოს მრავალნაირი მისწრაფებებისა და ინტერესების მიხედვით. ისინი თავსდება თოვლის ბაბუის კალათაში, ზოგი კი გადაიცემა პირადად. საჩუქრის მიღება საინტერესო და სიურპრიზებით აღსავსეა, თუმცა ამით ყველაფერი არ მთავრდება. სუფრაზე, თეფშის ქვეშ თითოეულ სტუმარს ხდება მილოცვა და ასტროლოგიური პროგნოზი წელიწადზე.

განსაკუთრებულად ხაზი უნდა გაესვას საახალწლო სუფრის სერვირებას. დანა-ჩანგლის გვერდით იდება მისალოცი ბარათი, ცენტრში, დიდ ლანგარზე- ნაძვის ტოტების, წვიმების და სანთლების გამოყენებით შექმნილი კომპოზიციაა მოთავსებული. ახალ წელს სანთლის შუქზე ვხვდებით და ვცდილობთ ბავშვებს შთაუენერგოთ აზრი, რომ როგორც შეხედები ახალ წელს, ისე გაატარებ მას.

დღესასწაული შეიძლება იყოს დიდი და პატარა, წლიური, და ტრადიციული. ბოლო წლებში მრავალ ოჯახში და სკოლაში აღინიშნება ქრისტიანული დღესასწაულები: აღდგომა, შობა, ამაღლება და სხვა. საქართველოში აღნიშნავენ მრავალ ქრისტიანულ დღესასწაულს. ზოგიერთ რიტუალში შენარჩუნებულია წარმართობის ელემენტები. ქრისტიანობის აღიარებამდე დღესასწაულების ძირითადი ნაწილი დაკავშირებული იყო მიწათმოქმედებასთან, კალენდარს ადგენდნენ ბუნების კანონზომიერებების და შრომისა და დასვენების დღეების გადანაწილების მიხედვით. ქრისტიანობის შემოღებამ კი მოიტანა ეკლესიური კალენდარი,

გარკვეული დღეები წელიწადში ქრისტიანულ დღესასწაულებს გამოეყო. ფაქტიურად საქართველოში ქრისტიანული და წარმართული ტრადიციების შერწყმა მოხდა. რასაკვირველია, აქ საუბარია არა ორი განსხვავებული მრწამსისა და მსოფლმხედველობის შეერთებაზე, არამედ ორი საწყისის ძალზე მჭიდრო შერწყმაზე.

მართლმადიდებელი და აგრარული კალენდრების შერწყმამ გამოიწვია სტაბილური და ცვალებადი რიცხვის მქონე დღესასწაულების არსებობა. ქრისტიანული დღესასწაულების ნაწილის აღნიშვნის დრო დამოკიდებულია აღდგომაზე, ანუ იმის მიხედვით, თუ სად იქნება იგი კალენდარში, მეორე ნაწილი კი სტაბილურად ერთ რიცხვებშია, მაგ: ნათლისღება, შობა, ამაღლება და ა.შ.

ქრისტიანული დღესასწაულებიდან ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია აღდგომა. ერთი კვირის განმავლობაში გაშლილია საადღგომო სუფრა ბზის ტოტებით, წითელი კვერცხებით.

ეს არის შესანიშნავი შესაძლებლობა შევასწავლოთ და გავაგრძელოთ საუკუნოვანი ტრადიციები, აღვზარდოთ ბავშვები ქრისტიანულ მცნებაზე, როგორც იზრდებოდა ჩვენი ერის მრავალი თაობა.

დღესასწაულის მომზადება ოჯახში სულაც არ არის ძნელი, თუ ფანტაზიას გამოვიყენებთ. ტრადიციებზე დაყრდნობით და დღესასწაულების დახმარებით შეგვიძლია ვასწავლოთ პატარას კარგად მოქცევა, განვუვითაროთ სასარგებლო ჩვევები, ვასწავლოთ სუფრასთან ქცევის წესები, უცხო საზოგადოებაში თუ გარემოცვაში იგი აღარ იგრძნობს თავს უხერხულად იმის გამო, რომ არ შეუძლია ისაუბროს, ან ისარგებლოს დანა-ჩანგლით.

დღესასწაული- ეს ხომ არის თავისებური შემაჯამებელი ჩვენება იმისა, თუ რა მივიღეთ აღზრდის პროცესში. სტუმრად მყოფ ბავშვზე დაკვირვება ძალიან საინტერესო პროცესია. იგი ხვდება უცხო გარემოში, სადაც უნდა მოიქცეს სწორად და ღირსეულად, მაგრამ ამავე დროს არ იყოს ზედმეტად შებოჭილი. ამის მიღწევა შესაძლებელია სასარგებლო ჩვევების წყალობით, ცუდ მაგალითზე კი შეიძლება მივუთითოთ - როგორ არ უნდა მოიქცეს იგი.

კარგად აღზრდილი ქალიშვილი თუ ვაჟიშვილი მშობლების უდიდესი მიღწევაა, ამისათვის ნამდვილად ღირს მაქსიმალური დროის, მოთმინებისა და სიყვარულის ჩადება.

ლიტერატურა:

1. Извекова Н.А., Латов Н.В. «Праздник в семье» М., 1986.
2. Кедрина Т.Я., Гелазония П.И. «Большая книга игр и развлечений». М., 1992.
3. Болховитиков В. Н., Колтовой Б.И., Лаговский И.К. «Твое свободное время». М., 1975.

Lela Rekhviashvili

Preparation and Celebration of Family Holidays

Summary

The paper deals with the issues connected with the preparation and celebration of family holidays. With the purpose of full development of a child it is necessary to celebrate family holidays that contain rich possibilities for mental, moral education and for developing every gifted person. To teach children to spend their spare time with dignity is of no small importance task for parents, as it is namely possible through the holidays to instill good manners in children and form certain habits.

The author of the paper offers parents a number of pedagogical advice about family measures.

Резюме

Полноценному развитию ребенка способствует проведение семейных праздников, которые содержат богатые возможности для умственного, эстетического и нравственного воспитания, для развития всех дарований личности. Научить детей отдыхать, достойно вести себя на досуге - это немаловажная задача родителей, т. к. именно через праздники можно привить ребенку хорошие манеры, выработать у него определенные привычки, научить вести себя за столом.

Для проведения семейных мероприятий автор статьи предлагает родителям ряд советов, педагогических рекомендаций.

ეკოლოგიური კულტურის ფორმირება დაწყებითი კლასის მოსწავლეებში

ყოველმხრივ ჰარმონიულად განვითარებული პიროვნება წარმოდგენელია ბუნებასთან ურთიერთობის კულტურის გარეშე, რაც ლოგიკურად დაკავშირებულია ეკოლოგიურ განათლებასა და აღზრდასთან. გარემომცველ ბუნებრივ სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში შეიმცნება ბუნების განვითარების ობიექტური კანონები და კანონზომიერებები, რაც საშუალებას იძლევა მოვახდინოთ მასზე სწორი ზემოქმედება და იგი საზოგადოების სამსახურში ჩავაყენოთ.

ბუნების სასიცოცხლო მნიშვნელობის შესახებ მოსწავლეთა ინფორმირება უნდა დაიწყოს ადრეული ასაკიდანვე ოჯახში და იგი პერმანენტულად უნდა მიმდინარეობდეს სკოლამდელ დაწესებულებებში, შემდეგ კი სკოლაში პრაქტიკოს და ასევე თეორეტიკოს სპეციალისტთა მეშვეობით.

ეკოლოგიურ აღზრდასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი პედაგოგიური შეხედულებები აქვთ გამოთქმული ამ დარგის მეცნიერებს: გ. ქაჯაიას, გ. ანთიას, ი. ტორჩინავას, ლ. ბაქრაძეს, თ. გაგნიძეს, ლ. თავდგირიძეს, ვ. ბერნადსკის, დ. ქავთარაძეს, ვ. სენკევიჩს და სხვებს. ისინი ეკოლოგიურ აღზრდას განიხილავენ, როგორც პიროვნების გონებრივი, ზნეობრივი და ესთეტიკური განვითარების მნიშვნელოვან პირობას.

მოსწავლეებს ყოველთვის მოსწონთ დედაბუნებასთან სიახლოვე, აინტერესებთ მასში მიმდინარე პროცესები, ცვლილებები, ურთიერთკავშირები. მასწავლებელი რაც უფრო გაამახვილებს ყურადღებას ბუნების მიმართ, მით უფრო უმაღლდებათ ცნობის მოყვარეობა და მისი დაკმაყოფილების სურვილი. ეს განწყობა ქმნის ნოყიერ ნიადაგს მათზე პედაგოგიური ზემოქმედებისათვის ეკოლოგიური აღზრდის თვალსაზრისით.

იმისთვის, „რომ ადამიანმა ბუნებასთან ჰარმონიაში იცხოვროს, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ეკოლოგიური ცოდნა“. სწორედ, ეკოლოგიური აღზრდის პირველ ამოცანას ეკოლოგიური შეგნება წარმოადგენს, რომელიც ემყარება ეკოლოგიურ განათლებას.

ეკოლოგიური შეგნება, როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, ესაა ბუნების არსებობისა და განვითარების ეკოლოგიური კანონებისა და წესების არსის გაცნობიერება, შედეგი ინტეგრირებული პროცესებისა, გაგება სისტემაში „საზოგადოება – ბუნება“ – არსებული წინააღმდეგობების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირებისა, ბუნების სასიცოცხლო მნიშვნელობისა.

ეკოლოგიური შეგნების ელემენტების ჩამოყალიბება ხდება უმცროს სასკოლო ასაკში ემპირიული დაკვირვებების, ეკოლოგიური ცნებების, ცნობების, ფაქტების, მოვლენების, მიმართებების შესახებ ელემენტარული თეორიული ცოდნის საფუძველზე. ცოდნა ემყარება წარმოდგენებს, შთაბეჭდილებებს, ეს უკანასკნელნი კი – შეგრძნებებს, ხოლო შეგრძნებები – ობიექტებს – რაც სწავლების საგანმანათლებლო ფუნქციას წარმოადგენს.

ეკოლოგიური შეგნების ამადლების ასევე მთავარ წყაროს წარმოადგენს საბუნებისმეტყველო ციკლის საგნების სწავლება. დაწყებით კლასების სასწავლო გეგმა მოიცავს „ბუნების კარს“ და „ბუნებისმეტყველებას“. „დედა ენა“ იწყება ბუნების მშვენივით: „ია“. ამთავითვე ეყრება საფუძველი ბუნების შესახებ თეორიული

ცოდნის ელემენტებს, რაც საბოლოოდ, მეცნიერული მსოფლმხედველობით გვირგვინდება.

„ია“-ს შესწავლის პროცესში მოსწავლე არა მარტო ცოდნას იძენს, არამედ მას უჩნდება აღფრთოვანების, მოწონების, სიამოვნების განცდა, რაც დაკავშირებულია გრძნობებთან, ემოციებთან და გადადის ესთეტიკურ აღქმასა და დამოკიდებულებაში. გრძნობების წარმოშობა აღზრდის მეორე მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს და მას სწავლების აღმზრდელობითი ფუნქციის ცნებით აღნიშნავენ.

გრძნობები ხელს უწყობს შეგნების ენერგიად გარდაქმნას, მოქმედებაში მოყვანას. როცა მოსწავლე უშუალოდ, ბუნებაში შეიგრძნობს იას და მას დაუკავშირებს მის შესახებ გაკვეთილზე მიღებულ ინფორმაციებს, მის ცნობიერებაში უკვე გაღვივებას იწყებს ეკოლოგიური შეგნება და ეკოლოგიური გრძნობები. მაგრამ ეს არ არის საკმარისი ეკოლოგიური აღზრდის მიზნის მისაღწევად. საჭიროა აქვე ეკოლოგიური მოქმედების პრაქტიკული უნარ-ჩვევების გამომუშავება. ეს პრობლემა ც პედაგოგიკის კლასიკოსებიდან დაწყებული, ჩვეულებრივ სასკოლო პრაქტიკაშიც აპრობირებული საკითხია, თუმცა არსებობს ეს პრობლემა თვით მასწავლებელთა ერთ ნაწილში ამ მიმართულებით დაბალი პედაგოგიური კვალიფიკაციის წყალობით. ეს კი მოითხოვს პერმანენტულ ღონისძიებებს ამ კუთხით მასწავლებელთა და პედაგოგიური მიმართულების ფაკულტეტის ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის სტუდენტთა (მომავალი პედაგოგთა) სპეციალურ მომზადებას. დღეს ამ მხრივ ბევრად წინ წაწეულები ვართ. ეკოლოგიური აღზრდის, ეკოლოგიური განათლების შესახებ დისერტაციები იქნა დაცული, არსებობს უამრავი მეთოდური ლიტერატურა, მხოლოდ, მთავარია არსებობდეს ამის ნება.

მაშასადამე, მთავარი ორიენტირი ეკოლოგიური კულტურის აღზრდაში არის ეკოლოგიური შეგნების, ეკოლოგიური გრძნობებისა და ეკოლოგიური მოქმედების პრაქტიკული უნარ-ჩვევების ურთიერთგანპირობებულობის გაცნობიერება, მათ ერთიან სისტემად გააზრება და ფორმირება.

ამ პრაგმატული პედაგოგიური კონცეფციის საფუძველზე ჩავატარეთ მინი პედაგოგიური კვლევა მოსწავლეთა ეკოლოგიური აღზრდის ღონის დასადგენად. გამოვიყენეთ კვლევის ტრადიციული ანკეტური გამოკითხვის მეთოდი მოკლე დროში მეტი ინფორმაციების მოსაპოვებლად.

კვლევის ობიექტები იყვნენ დაწყებითი კლასების მოსწავლეები და მათი მასწავლებლები. ამ კვლევაში ჩართული იყვნენ განათლების ფაკულტეტის სტუდენტები. ანკეტა მოიცავდა:

1. რას ნიშნავს ეკოლოგია?
2. რა სარგებლობას ხედავ ბუნებაში?
3. შენ როგორ იცავ და უვლი ბუნებას?

მოპოვებული მასალების ანალიზმა მოგვცა საკმაოდ მნიშვნელოვანი სურათი მოსწავლეთა ეკოლოგიური კულტურის შესახებ. გვიჩვენა მიღწეულსა და მისაღწევს, რეალურსა და იდეალურს შორის არსებული დისბალანსი. გამოიკვეთა ეკოლოგიური აღზრდის პრობლემის გარკვეული ასპექტი.

პირველ კითხვაზე: რას ნიშნავს ეკოლოგია? გამოკითხულ მოსწავლეთა (120 მოსწავლე) 48% დადებითად უპასუხა, IV კლასელი მოსწავლის ასაკობრივი თავისებურების კვალობაზე. 30%-მა გამოავლინა ბუნდოვანი, მაგრამ გარკვეული წარმოდგენა, ხოლო 22%-მა უპასუხოდ დატოვა კითხვა.

მოცემული მონაცემები იძლევა საშუალებას ლოგიკური დასკვნისა, რომ მოცემულ კლასებში ნახსენები კი იყო სიტყვა „ეკოლოგია“, მაგრამ მასზე სპეციალური მუშაობისა და ზრუნვის კვალი საკმარისად არ იყო აღბეჭდილი მოსწავლეთა ცნობიერებაში.

მეორე კითხვაზე – რა სარგებლობას ხედავ ბუნებაში? – 67%-მა დადებითი პასუხი გასცა. ეს კი იმით აიხსნება, რომ მოსწავლეებს ცნობიერად და გაუცნობიერებლად უშუალო კავშირი აქვთ ბუნებასთან. ოთახის ყვავილები, შინაური ცხოველები და ფრინველები, ბაღი, ბოსტანი და ა.შ. მათი მუდმივი შეგრძნებების ექტები პრაგმატული თუ ესთეტიკური თვალსაზრისით. აქ იკვეთება შეგრძნებების პერმანენტულობის შთამბეჭდავი სტიქიური და შეგნებული გავლენა აზროვნებაზე. გამოკითხულთა 33%-მა უპასუხა დამაკმაყოფილებლად. ზოგიერთ მათგანს ფაქტობრივ ცოდნაზე უფრო ლექსიკური მარაგის სიმწირე უშლიდა ხელს აზრის გამოხატვაში. კითხვა უპასუხოდ არავის დაუტოვებია.

მესამე კითხვა – რას აკეთებ ბუნების დაცვისა და მოვლისათვის? ამ კითხვამ მოსწავლეები დააფიქრა და მიახვედრა, რომ სათქმელი ბევრი არაფერი ჰქონდათ. ამან ერთგვარად ფსიქოლოგიურად შეამზადა იმის გასაცნობიერებლად, რომ მასაც, მიუხედავად მისი ასაკისა, არა მარტო უფლებები, გარკვეული მოვალეობებიც აკისრია ბუნების მიმართ. 120-მდე მოსწავლიდან აღმოჩნდა, რომ მხოლოდ 18 მოსწავლეს ჰქონდა თავისი საყვარელი ყვავილი, ან ჰყავდა ცხოველი, ფრინველი, რომელსაც თვითონ უვლიდა. უფრო მეტი ხვედრითი წონა ერგო ძაღლს, კატას და თუთიყუშს, რომლებსაც ისინი უვლიან. ქალაქის პირობებში არის ამისი ობიექტური მიზეზები. სოფელში ამ მხრივ გაცილებით უკეთესი მდგომარეობაა, მაგრამ აქ ჩვენ სპეციალური კვლევა ჩავატარეთ ქალაქის მხოლოდ რამდენიმე (5 სკოლა) სკოლაში. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქალაქის სკოლის მასწავლებლებს ამ მხრივ მეტი ძალისხმევა სჭირდებათ, ვიდრე სოფლებში, ღალი ბუნების წიაღში მცხოვრებ აღსაზრდელებთან. კვლევის შედეგად გამოირკვა ეკოლოგიურ აღზრდაში არსებული ხარვეზები, მიუხედავად ამ პრობლემის საკმაოდ მნიშვნელოვანი თეორიული კონცეფციისა და რეკომენდაციების არსებობისა.

ეკოლოგიური აღზრდის ეფექტურობის ამაღლების შესანიშნავ რეკომენდაციას შეიცავს ფრანსუა რაბლეს „გარგანტუა და პანტაგრუელი“. გარგანტუას ბუნებას ბუნებაზე დაკვირვებით ასწავლიდნენ: „ცისარტყელას უთვალთვალებდნენ, რა დღეშია, ვითარ წუხელ იყო ისეთივეა, თუ არაო, განსაზღვრავდნენ მზე აწ რა ბურჯზედ ამობრწყინდებაო და მოვარე რა ეტლს ამოჰყვებო“.

გარგანტუას მისი მასწავლებელი პონოკრატე ცისარტყელას, მზეს, მოვარეს, დამეს შესახებ წარმოდგენებს მათზე უშუალო დაკვირვების საფუძველზე მიღებული შეგრძნებებითა და აღქმებით უქმნიდა, შემდეგ სათანადო ლიტერატურას ამღებდა წასაკითხად, ხოლო წაკითხულს ერთად განიხილავდნენ და ასე ასწავლიდა საწყის ელემენტებს ბუნების შესახებ.

იან ამოს კომენსკის აზრით, ადრეული ასაკიდანვე ბავშვს შეუძლია იცოდეს თუ რა არის მიწა, წყალი, ჰაერი, ცეცხლი, წვიმა თოვლი, ყინვა, ქვა, რკინა, ხე, ბაღახი, ფრინველი, ცხოველი, თევზი და სხვა („დედობრივი სკოლის იდეა“); ასევე შესაძლებელია გაეცნოს ოპტიკის: სიბნელის, სინათლის, ჩრდილის, ფერების საკითხებს. აგრეთვე ასტრონომიულ ელემენტებს იმ მიზნით, რომ ბავშვებმა გაიგონ თუ რას ნიშნავს ცა, მზა, მოვარე, ვარსკვლავები; გეოგრაფიული ცოდნის ელემენტებს, როგორიცაა: მთა, მინდორი, ვაკე, მდინარე, ქალაქი, სოფელი და ა.შ. ამ პედაგოგიურ შეხედულებათა აქტუალობა დასტურდება თანამედროვე თეორიებით.

ამ და სხვა რეტროსპექტიულ და თანამედროვე მეცნიერულ შეხედულებათა კონსტანტაცია – ინტეგრაციის გზით შექმნილი ახალი პედაგოგიური პარადიგმები ეკოლოგიური აღზრდის მიმართულებით, სარგებლობლად ხელს უწყობს მოსწავლეებში ეკოლოგიური კულტურის ამაღლებას. ამის დასტურად გამოდგება მეცნიერებთა დოქტორის გ. ანთიას ექსპერიმენტული გამოკვლევები. განსაკუთრებით ეკოლო-

გიური განათლების იმიტაციური და ინფორმაციული ტექნოლოგიები და ტრენინგები.

იმიტაციურ ტექნოლოგიებს საფუძვლად უდევს პრობლემური სიტუაციის, რომლის რეალიზაციის პროცესში ხდება ეკოლოგიური ცოდნისა და პრაქტიკული მოქმედების უნარი – ჩვევების გამომუშავება, ეკოლოგიური აზროვნების განვითარება. „პრობლემურ ეკოლოგიური სიტუაციით – წერს გ. ანთია – ფორმირდება შემეცნებითი ინტერესი, ახალი ეკოლოგიური ცოდნის მიღების მოთხოვნილებისა და მისი დაკმაყოფილების აუცილებლობა“.

რაც შეეხება ინფორმაციულ ტექნოლოგიებს, თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები მძლავრ საშუალებებს წარმოადგენს ინტერნეტის მსოფლიო ქსელი და ელექტრონული ფოსტა. ყოველივე ეს ხელს უწყობს ეკოლოგიური ინფორმაციის სწრაფ გავრცელებას მსოფლიო მასშტაბით. საჭირო ინფორმაციების მიღებას ინტერნეტის საშუალებით გარკვეული ინტერესი და სიხალისე ახლავს, რაც აადვილებს შემეცნებით პროცესს, თუმცა აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნეს მისი უარყოფითი მხარეებიც, რომ მოსწავლე ზომიერების ზღვარს არ გადასცდეს.

უმცროს სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ეკოლოგიურ აღზრდაში ძალიან ეფექტურია ტრადიციული როლური თამაშებიც. აქ მოსწავლეები განასახიერებენ სხვადასხვა ცხოველებს, ფრინველებს, ხეებს, ყვავილებს, წელიწადის დროებს და ა.შ. ამ თამაშებში ისინი ეცნობიან მათ მიერ განსახიერებულ ფლორის თუ ფაუნის წარმომადგენლებს და ექმნებათ მათ მიმართ დადებითი დამოკიდებულება, მათი მოვლისა და დაცვის სურვილი.

ამგვარად, რეალურ და წარმოსახულ ბუნებასთან უშუალო კავშირით მიღებული შთაბეჭდილებები ასაკობრივი ინტელექტუალური შესაძლებლობების შესატყვისად და ელემენტარული თეორიული ინფორმაციები ეკოლოგიური ცნებების, ბუნების სახეობებისა და თავისებურებების შესახებ, საფუძველს უყრის ეკოლოგიური კულტურის ელემენტებს.

ლიტერატურა:

1. მ. ანთია, ეკოლოგიური განათლება, თბ., 2008.
2. ვ. გულისაშვილი, ბუნების დაცვის საფუძვლები, თბ., 1973.
3. ლ. თავდგირიძე, მოსწავლეთა ეკოლოგიური აღზრდის ამოცანები, თბ., 2000.
4. ი. ტორჩინავა, მოსწავლეთა ეკოლოგიური აღზრდა, თბ., 2001.

Formation of Ecological Culture Among the pupils of Primary Education

Summary

On the background of modern world ecological crisis the issue of ecological education is becoming more and more significant. There the revealed signs of ecological crisis, its causing reasons and role of ecological upbringing in the situation awareness and thoughtful relationship upbringing are discussed in the work.

In addition there in the work the system of purposeful pedagogical activities, educational-lessons, non-class and family upbringing conditions are discussed and there are also established the following objectives of the ecological education: pedagogical facilities of the skills acquirement of ecological awareness, ecological feeling-emotions and ecological actions that provide the formation of ecological culture in pupils.

Лейла Шерозия

Формирование экологической культуры учеников в начальных классах

Резюме

На фоне мирового экологического кризиса все больше становится актуальным вопрос экологического воспитания. В труде рассмотрены выявленные признаки экологического кризиса, причины их возникновения и роль экологического образования в воспитании осознания положения и заботливого отношения.

В работе также рассмотрена система целенаправленных педагогических мероприятий, условия учебно – просветительского, внеклассного и семейного воспитания, сформированы задачи экологического воспитания: педагогические возможности выработки навыков экологического сознания, экологических чувств – эмоций и экологических действий, что обеспечивает формирование у учеников экологической культуры.

ლირა გაბუნია

(საქართველო)

მიხეილ ჯავახიშვილის რედაქტორული მოღვაწეობა

მიხეილ ჯავახიშვილი სამოღვაწეო ასპარეზზე 900-იანი წლების პირველ ნახევარში გამოვიდა. ეს პერიოდი საქართველოს ისტორიაში ხასიათდება მთელი რიგი მნიშვნელოვანი მოვლენებით. იგრძნობა პოლიტიკური გამოცოცხლება. ქვეყანა მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების პასიური მაყურებელი როდია, არამედ აქტიური მონაწილე და მისი შედეგების აქტიური მომლოდინე.

რუსეთ-იაპონიის ომი, რუსეთის პირველი სისხლიანი რევოლუციის გამოძახილი, ახალი ეკონომიკურ-პოლიტიკური რეალობა ქართველი პუბლიცისტებისა და პოლიტიკოსების, საერთოდ, ქართველი ინტელიგენციის წინაშე სერიოზულ მოთხოვნა-ამოცანებს აყენებს. სახელმწიფოებრიობამომშლილი, რუსეთის განაპირა გუბერნიად სახელდებული, უძველესი დახვეწილი კულტურისა და ტრადიციების მემკვიდრე ქვეყანა, რომ “კვლავ ჩადგეს ერად სხვა ერთა შორის”, დიდ ძალისხმევას, სულიერი და ფიზიკური ძალების მობილიზებას მოითხოვს. ეს სწორედ ის ხანაა, რომელიც თავის თავში მთელ მომავალ საუკუნეს მოიცავს და აწმყო-წარსულის სასიცოცხლო მუხტებს მძაფრად განაცდევინებს ქართველ კაცს. ეპოქა თავის ფარვატერში ახვევს ქართულ აზროვნებას. ცხოვრების ტრადიციული და ევროპული მოდელები ებრძვიან ერთმანეთს. ქართველი ერი განსჯის, ფიქრობს და ხვდება, რომ დადგა უამი, რომელზედაც დიდი ილია ბრძანებდა: „როსღა გვედირსოს ჩვენ გაღვიძება?“. პოლიტიკა ძალუმად იჭრება ქართული ცნობიერების ყველა სფეროში. საზოგადოებრივი აზრი გარკვეულ ჩარჩოებში თავსდება. ჯერ კიდევ სარბიელზე არიან “თერგდალეულები” თავიანთი მგზნებარე სოციალურ-ეროვნული ჰუმანიზმით. პოლიტიკურ არენაზე მათ გვერდით ადგილს იკავებენ საკმაოდ ძლიერი იდეოლოგიის ახალი ძალები: მარქსიზმ-ლენინიზმის ქართველი მიმდევრები ნოე ჟორდანიას მეთაურობით და ქართული სახელმწიფოს ახალ პირობებთან შეფარდებით აღდგენის მომხრე ავტონომისტ-ფედერალისტები არჩილ ჯორჯაძის საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორიით.

დაახლოებით ასეთი პოლიტიკური რეალიებით ხვდება 1903 წელს თბილისი 23 წლის მიხეილ ჯავახიშვილს. წერის ნიჭი, უტყუარი აღლო ჟურნალისტური ასპარეზისკენ უბიძგებს მას.

მ. ჯავახიშვილის პირველი სტატია – “ჩვენ და ჩვენი თეატრი” გაზეთ “ცნობის ფურცელში” 1904 წლის 4 და 5 ნოემბერს გამოქვეყნდა. იმავე გაზეთში შედგა მ. ჯავახიშვილის სამწერლო დებიუტიც. 16 ნოემბერს დაიბეჭდა მოთხრობა “ჩანჩურა”.

1900 წლიდან საინფორმაციო-სარეკლამო ხასიათის “ცნობის ფურცელი” სოციალისტ-ფედერალისტების ხელში გადავიდა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის გამოცემა გახდა. ამ პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი გიორგი ლასხიშვილი იგონებდა, რომ მიხეილ ჯავახიშვილის პირველ მოთხრობას მოჰყვა სხვებიც: “ამის შემდეგ მიხეილ ჯავახიშვილი გახდა ჩვენი რედაქციის წევრად და პარტიაშიც დაიწყო აქტიური მუშაობა” (1, 187). გიორგი ლასხიშვილმა მიხეილ ჯავახიშ-

ვილის ჟურნალისტური დებიუტი განსაზღვრა, როგორც ნათელი, მედგარი და პრინციპული.

ეროვნული

ბიბლიოთეკა

1928 წელს მწერალი დ. კასრაძესთან ინტერვიუში აღნიშნულ ფაქტზე ასე მოგვითხრობს: “ჩანჩურამ” მეორე დღესვე “ცნობის ფურცლის” რედაქციის კარი შემადგებინა... ხელად 50 მანეთი მომცეს პონორარად. სუფთად გამოვეწყვე და ოფიციალური დარბაზობისათვის კვლავ რედაქციაში გავწიე. აქ მთელი კრებული ვნახე: გიორგი ლასხიშვილი, გიგა რცხილაძე, ალექსანდრე ჯაბადარი, სამსონ ფირცხალავა (სიტყვა), ილიკო აღლაძე, რომელმაც მეორე დღესვე დამპატიჟა, გამამხნევა და მრავალი აღთქმით გამახარა. მე უკვე “ცნობის ფურცლის” უახლოეს თანამშრომლად გამომაცხადეს” (2, 171).

ამრიგად, პირველმა პუბლიცისტურმა და მხატვრულმა ცდებმა მ. ჯავახიშვილს რედაქციის კარები გაუღო და ლიტერატურის დიდ სამყაროში შეიყვანა.

მიხეილ ჯავახიშვილის პირად არქივში ინახება გ. ლასხიშვილის “მემუარები” მწერლის შენიშვნებით. იმ ადგილას, სადაც გ. ლასხიშვილი იგონებს: “ერთ დამეს გვიან მოგვივიდა ფრიად სენსაციური დეპეშა დიდი ჯავშოსანი გემი “პეტროპავლოვსკის” დაღუპვის შესახებ... დილას მარტო ჩვენი გაზეთიდან გაიგო ტფილისმა ეს სენსაციური ამბავი”, – მ. ჯავახიშვილს მიუწერია: “ეს დეპეშა მე მივიღე. მარტო ვიყავი რედაქციაში” (გვ. 106). ტრადიციულად ღამით რედაქციაში რჩებიან ნომრის გამოშვებისთვის პასუხისმგებელი პირები. ეს ფაქტი გარკვევით მიუთითებს მ. ჯავახიშვილის მუდმივ სარედაქციო მუშაობაზე.

ზევით ნახსენებ ინტერვიუში მწერალი განაგრძობს: “ცნობის ფურცელში” ჩემი თანამშრომლობა ნომინალურად როდი დარჩენილა... ხარსავით ვმუშაობდი, რომ ყველას ნდობა გამემართლებინა... პამფლეტს პამფლეტზე ვაცხობდი. პირდაპირ დავიღუპე. სულ ხუთი წლის განმავლობაში რაც დავწერე (1903-1908 წ.წ.), რამდენიმე თვეში შემეძლო დამეწერა. მაგრამ ჟურნალისტად გადავიქცეი... ერთ დროს გიგა ყიფშიძე მომიგზავნეს “ივერიიდან” და იმდენი ეცადნენ, რომ პატარა ხანს უკან “ივერიის” რედაქტორი გამხადეს”.

როგორც ცნობილია, “ივერიის” რედაქტორი გ. ყიფშიძე 1904 წელს იყო. ჯავახიშვილის “ივერიაში” თანამშრომლობა და შემდგომ ფაქტობრივი რედაქტორობა 1904 წლის მომდევნო პერიოდს ემთხვევა: “1906 წლის გაზაფხულზე ავადმყოფი ილია წინამძღვრიშვილის სანახავად მივედი. მალე ი. ჭავჭავაძე შემოვიდა ... შავბნელი აზრებით იყო შეპყრობილი, ჯერ “ივერიის” ბედი გაიხსენა, ეს გაზეთი მისი ნაშვილგვით იყო. იგი რამდენიმე ათეულ წელიწადს ზიდა. მერმე თავის ერთგულ ა. სარაჯიშვილს გადასცა, მან ილიას გზით მავალ ყიფშიძეს ჩააბარა; მან კი ამ ახალგაზრდას გადაუღოცაო, – სიტყვა ილიამ ჩემზე, – და შემდეგ გოგიჩაიშვილსაო” (3, 484), – წერდა მოგვიანებით მ. ჯავახიშვილი.

აქედან გამომდინარე, “ივერიის” ფაქტობრივი რედაქტორის მოვალეობას მ. ჯავახიშვილი ასრულებდა 1905 წლის დასაწყისიდან 1906 წლის დასაწყისამდე.

აღნიშნულ წლებში “ცნობის ფურცელსა” და “ივერიის” გარშემო შემოკრებილნი იყვნენ ახალი და ძველი თაობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები: მწერლები, ჟურნალისტები, პოლიტიკოსები. ამდენად, დასახელებულ ორგანოებში მ. ჯავახიშვილის მოღვაწეობა მის ავტორიტეტზე, ერუდიციაზე მეტყველებს.

მ. ჯავახიშვილი 1903-1907 წლებში ფედერალისტების პარტიის წევრი იყო. რამდენადაც სოციალიზმის იდეები ხალხის ფართო მასებში პოპულარობით სარგებლობდა, ფედერალისტებმა თავიანთ პროგრამაში ამ პრობლემებზე გაამახვილეს ყურადღება, ხოლო პარტიის სახელწოდებას სოციალისტური დაუმატეს. სწორედ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის საჭიროებით იყო განპირობებული 1906

წელს გაზეთ “გლეხის” დაფუძნება: “...ჩვენმა კომიტეტმა გადაწყვიტა გლეხებისათვის განსაკუთრებული ორგანოს დაარსება. ამ საქმის გაძღოლა იკისრება მისი ფირცხალავამ. მისი უახლოესი თანაშემწე გახდა მიხეილ ჯავახიშვილი” — (1906 წ. 11.12.18) — წერდა ფედერალისტი გ. ლასხიშვილი.

70-იან წლებში “გლეხის” ფაქტობრივი რედაქტორის ვინაობის შესახებ გაიმართა პოლემიკა. გაზეთში მ. ჯავახიშვილის თანამშრომლობის შესახებ გამოაქვეყნეს წერილები ლ. ნანიტაშვილმა, ა. კოჭლაშვილმა და გ. კაკიაშვილმა. 80-იანი წლების ბოლოს მკვლევარმა პ. ნაცვლიშვილმა გაზეთი “გლეხი” და მისი მემკვიდრე გაზეთი “მიწა” მონოგრაფიულად შეისწავლა, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე ყურადღება არ გაუმახვილებია.

ჩვენ ვემხრობით იმ მოსაზრებას, რომლის თანახმად, მ. ჯავახიშვილი იყო “გლეხის” ოფიციალური რედაქტორი. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაშიც მისი როლი გაზეთის გამოცემის, იდეური გზის გადაწყვეტის, მასალათა შერჩევის საქმეში და ა.შ. თვალსაჩინოა, რადგან ამა თუ იმ გამოცემასთან დაკავშირებული გარიგებები მხოლოდ ნდობით აღჭურვილ პირთა შორის ხდება.

გაზეთის რედაქცია მდებარეობდა საპიორის ქ. №43-ში, ამავე ქუჩის №42-ში იმხანად ბინადრობდა მ. ჯავახიშვილი, რაც ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ჟურნალისტი ოფიციალური რედაქტორ-გამომცემლის როლშიც ღომის წილს შეიტანდა გამოცემის სრულყოფაში.

ჩვენი ვარაუდით, ფედერალისტთა პარტიის ლიდერების საგანგებო მოსაზრებით იყო განპირობებული ის ფაქტი, რომ გაზეთის გამოცემის ნებართვა ითხოვდა ნახუცრიშვილმა.

ჩვენი დაკვირვებით, “გლეხის” იდეური კრედიტ ფედერალისტთა საერთო პროგრამის ნაწილს შეადგენდა. რამდენადაც ამ პარტიის დევიზი იყო არა კლასობრივ-წოდებრივი გათიშვა, არამედ შერიგება პიროვნების თავისუფლების ნიადაგზე; გაზეთი სოციალურ პრობლემას ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის ჭრილში განიხილავდა. თავისუფალია პიროვნება, თავისუფალია ერი, თავისუფალია ქვეყანა — ასეთი მრწამსი გასდევს “გლეხის” პუბლიკაციებს, რაც რედაქციის პოლიტიკური მრწამსის გამომხატველია.

გაზეთის მხოლოდ შვიდი ნომერი გამოვიდა. მისი გამოცემა 3 აგვისტოს შეწყდა. თბილისის ბეჭდვითი სიტყვის საქმეთა კომიტეტმა “გლეხის” არსებობას უფრო ადრე, 1906 წლის 12 ივლისის დადგენილებით, მოუღო ბოლო, ხოლო რედაქტორ-გამომცემელი მ. ადამაშვილი სასამართლოს გადასცა. ამან გამოიწვია 1906 წლის აგვისტოს ბოლო რიცხვებში ბრალდებულ მ. ადამაშვილის საზღვარგარეთ გამგზავრება-მიმალვა.

ქართული პრესა განსაკუთრებულ დევნას განიცდიდა. იხურებოდა, როგორც სოც-დემოკრატთა, ისე სოც-ფედერალისტთა ორგანოები. გაზეთების დაკეტვის უფლება მეფისნაცვალმა გენერალ-გუბერნატორებს გადასცა. ისინი ამ უფლებას თბილისში სამხედრო წესების შემოღების შემდეგ მკაცრად იყენებდნენ.

მიუხედავად ამისა, “გლეხის” პარალელურად მ. ჯავახიშვილი ცდილობდა მეორე გაზეთის დაფუძნებას. საქართველოს საისტორიო არქივში ინახება სათანადო დოკუმენტები: “Дело Тифлисского комитета по делам печати о разрешении Михаилу Адамашвили издавать в тифлисе газету на русском языке под названием „Грузия“; 1906 г; на 3 листах” (4, 2).

გაზეთის პროგრამაზე წარმოდგენას გვიქმნის კანცელარიის მმართველის თანაშემწის ხელმოწერილი მოწმობა. ამ დოკუმენტის ძალით მ. ჯავახიშვილს 1906 წლის 22 ივნისიდან უფლება ეძლეოდა რუსულ ენაზე გამოეცა გაზეთი ილუსტრირებული დანართით. “გლეხის” თაობაზე აღძრულმა საქმემ “გრუზიას”

გამოსვლა შეაფერხა. ჟურნალისტიკის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თვით ფაქტს: 1906 წელს მ. ჯავახიშვილი ცდილობს რუსულენოვანი პერიოდული ორგანოს დაფუძნებას.

“1906 წ. “გლეხის” რედაქტორობისათვის სამართალში მიმცეს. მე შევიცა-რიაში გავიპარე. 1907 წ. პარიზში გადავედი და იქაურ უნივერსიტეტში ლიტერატურას, ხელოვნებას და პოლიტიკურ ეკონომიას ვსწავლობდი. მცირე ხანს შევიცარი-აში, იტალიაში, აფრიკაში, ინგლისში, ბელგიასა და გერმანიაში ვიმოგზაურე, ჭაბუკობაში შემთხვევით სტამბოლშიც ვიყავი” (3, 487), – იგონებდა მოგვიანებით მწერალი.

აქტიური ჟურნალისტური და პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის დასჯილი მ. ჯავახიშვილი თავისი ცხოვრების საზღვარგარეთულ ეტაპს განსწავლისათვის იყენებს. მას სამშობლოდან ეხმარებოდნენ. ერთ-ერთი ასეთი გულშემატკივარი გახლდათ ფილიპე გოგიჩაიშვილი, რომელმაც გამგზავრების წინ ასე დაარიგა: “აი, შენ მიხვალ ევროპაში. გეზი პირდაპირ პარიზში გქონდეს. დააწეპი ეკონომიურ მეცნიერებათა შესწავლას... ჩვენ ისეთი კაცები გვინდა, რომლებიც ერის ხერხემლის გამაგრებაზე იფიქრებენ” (იქვე, 175).

1907 წლის მარტის პირველ რიცხვებში მ. ჯავახიშვილი სამშობლოში ბრუნდება. “მუშაობას იწყებს ახალდაარსებულ “ისრის” რედაქციაში” (იქვე, 322). როგორც რედაქციის კოლექტივისთვის სანდო პიროვნებას, მას ბინა მისცეს იმ სახლში, რომელშიც გაზეთის რედაქცია და სტამბა იყო მოთავსებული.

გაზეთი “ისარი” სოციალ-ფედერალისტების ძირითად ორგანოს წარმოადგენდა. მისი რედაქტორ-გამომცემლები იყვნენ ივანე მჭედლიშვილი, ესტატე ავალიშვილი, ვალერიან გუნია. გაზეთში თანამშრომლობდნენ: ა. ჯორჯაძე, კ. აბაშიძე, ზ. ედილაშვილი, ზ. ჭიჭინაძე, ივ. ზურაბიშვილი, ვას. წერეთელი და სხვები.

საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის დუტუ მეგრელის (დიმიტრი ხოშტარია) ფონდში (№6356-6) მკვლევარმა ვ. წოწელიამ აღმოაჩინა 1907 წ. 15 აგვისტოთი დათარიღებული კერძო ბარათი, რომელშიც საუბარია ახალი სა-ლიტერატურო კრებულის დაარსების შესახებ. წერილი, როგორც ქ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, ივ. გომართელის თხოვნებითა კრებულის (1906 წ.) მეორე ტომში დაიბეჭდა, მაგრამ მითითებული არ ყოფილა ის ფაქტი, რომ მას მ. ჯავახიშვილიც აწერდა ხელს.

1907 წლის აგვისტოს თვეში ივ. გომართელმა, სვ. ყიფიანმა, მ. ადამაშვილმა, ა. სურგულაძემ, კ. თუმანიშვილმა გაითვალისწინეს რა მაშინდელი მდგომარეობა, გადაწყვიტეს “სიტყვაკაზმული კრებულის” გამოცემა. ისინი დ. მეგრელს სწერენ: “რადგან ამ ბოლო დროს ქართულად სრულებით არ გამოდის ხელოვნური (მხატვრული – ლ. გ.) ნაწარმოები, ამიტომ ჩვენ განვიზრახეთ გამოვცეთ ჯერჯერობით ერთი 300 გვ. კრებული (2000 ცალად), პირადად ჩვენთვის ამ გამოცემისაგან არავითარ სარგებლობას არ მოველით. გამოცემა დაჯდება დაახლოებით 600 მან. და, რაც სტამბის, ქაღალდის და სხვა ხარჯებს გადარჩება, დარიგდება ჰონორარად. გაცნობებთ რა ამას, მოგმართავთ თხოვნით ამ მოკლე ხანში შეგვატყობინოთ, თანახმა იქნებით თუ არა მონაწილეობა მიიღოთ ხსენებულ კრებულში და ამასთანავე მოგვაწოდოთ თქვენი ნაწარმოები”.

ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკა-მუზეუმის კატალოგში აღნიშნულია შემდეგი: “ნიაფი” (სალიტერატურო კრებული) თბ., წიგნად აკინძული ი. გრიშაშვილის მიერ.

კრებულის თავფურცელზე ი. გრიშაშვილის ხელით მინაწერი: “ერთადერთი ვგზემკლარი, ი. გრიშაშვილის საკუთრება... კ. თუმანიშვილის გამოცემა. 1908 წ.”

ეს წიგნი აკრძალულ იქნა 1908 წელს და სულ არ გამოსულა გასაყიდად. მე შევიძინე ცალ-ცალკე ფურცლებად ასოთამწყოთ დ. კილაძის "შემწეობით".

გრ. ბაქრაძის "ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია" განსხვავებული იქნა ბას გვაწვდის : " ნიავი, 1909. №8 სალიტერატურო-მხატვრული აღმანახი... გამომცემელი თამარ გომელაური".

ლენინგრადის სალიტერატურო-მხედრინის სახელობის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის სსრკ ხალხთა ლიტერატურის განყოფილების გამგემ ა. აბრამიშვილმა 1985 წელს "ნიავის" შესახებ გამოაქვეყნა ი. გრიშაშვილის ორი წერილი, რომლებმაც ერთგვარად ნათელი მოჰფინეს საძიებო საკითხს. წერილები 1985 წლის 2 ივლისითა და 21 აგვისტოთი თარიღდება. პირველ წერილში პოეტი წერს: "აღმანახი "ნიავი" უნდა გამოსულიყო 1907 წელს, მაგრამ ივ. გომართელის პიესის გამო დაიჭირეს. ერთადერთი ეგზემპლარი მე მაქვს, - ბოლო ფორმები აღარ გაგრძელდა... მე კორექტორი ვიყავ მაშინ და შემომენახა, ჟურნალი "ნიავი" კი გაგრძელდაა ვ. გუნიას "ნიშადურისა", ვ. გუნიას აღმანახების მდივანი ვიყავი და "ნიავი" ორ ნომერს მე ვუწოდე". 21 აგვისტოს წერილში კი ფაქტებს უფრო აკონკრეტებს. სახელდობრ, ვ. გუნიამ 1907 წელს დააარსა ჟურნალი "ნიშადური", როცა ის ცენზურამ დახურა, ნაცვლად გამოსცა ჟურნალი "საქართველო". ამ უკანასკნელის დახურვის შემდეგ დაუწვია აღმანახების გამოცემა სხვადასხვა სათაურით. ნებადართული იყო ერთი სათაურის მხოლოდ ორჯერ გამოყენება.

"ის "ნიავი" კი სულ სხვაა... ის სქელტანიანი წიგნია, რომელშიც მონაწილეობდნენ მაშინდელი მწერლები: ცახელი, თედო რაზიკაშვილი, ივანე გომართელი, სვ. ყიფიანი და სხვ. ეს აღმანახი, რომელსაც პირობით "ნიავი" ვუწოდეთ, ცენზურამ დაიჭირა და დაწვა... სამასოცამდე გვერდიანი ლიტერატურული კრებული "ნიავი" (1908 წ.) და მისი მოსახელე 16-გვერდიანი მხატვრული აღმანახი "ნიავი" ორი სხვადასხვა გამოცემა იყო და ორივეს რედაქტორ-გამომცემელი ვალერიან გუნია გახლდათ" (5, 188).

ამრიგად, კრებული "ნიავი" და ამავე სახელწოდების აღმანახი ორი განსხვავებული გამოცემაა, როგორც ფორმის, ისე მასალების შერჩევის მხრივ. პირველის სათავეში იდგნენ ივანე გომართელი, სვიმონ ყიფიანი, მიხეილ ჯავახიშვილი, პეტრე სურგულაძე და კოტე თუმანიშვილი. დუეტუ მეგრელისადმი გაგზავნილი წერილის მიხედვით, კრებულის შექმნა ამ ჯგუფმა 1907 წლის აგვისტოს თვეში გადაწყვიტა. ჩანაფიქრი განხორციელდა მომდევნო, 1908 წელს. 1907 წლის ბოლოს საზღვარგარეთ ხელახალი გამგზავრების გამო მ. ჯავახიშვილს მასში მონაწილეობა არ მიუღია.

ჩვენთვის საყურადღებოა თვით ფაქტი, რომ მ. ჯავახიშვილი 1907 წელს გვევლინება სოლიდური ლიტერატურული კრებულის ერთ-ერთ დამაარსებლად. ის იმ პერიოდის საზოგადო მოღვაწეთა და ჟურნალისტთა შორის დგას.

"1909 წლის დამლევს სხვისი პასპორტით დაებრუნდი სამშობლოში. ერთმა ჯგუფმა ჟურნალი "ერი" გამოსცა. ჟურნალი მალე მოგვისპეს, ხოლო მე დამაპატიმრეს", - წერს მ. ჯავახიშვილი ავტობიოგრაფიაში.

მკაცრი საცენზურო პირობების გამო გამოცემა სხვადასხვა სახელწოდებით გამოვიდა:

"ერი" - რედაქტორ-გამომცემელი პ. სურგულაძე;

"ჩვენი ერი" - გამომცემელი ნ. ლორთქიფანიძე;

"ქართველი ერი" - გამომცემელი მ. ჯავახიშვილი;

"საქართველოს მოამბე" - გამომცემელი სვ. ყიფიანი.

როგორც ვხედავთ, გამოცემების სახელწოდებებში ფიგურირებს პატრიოტული ჟღერადობის სიტყვები: "ერი", "ქართველი", "საქართველო", რაც რედაქტორ-

გამომცემელთა თავდადებაზე, გაბედულებაზე მიუთითებს. გ. ლასხიშვილი ამ პერიოდის მდგომარეობას ასე ახასიათებს: “ყველაზე უდიდესი კურიოზი და თანაც, სავალალო კურიოზი ის იყო, რომ ჩვენს ცენზორებს იმ ხანებში ეშინოდათ სიტყვა “საქართველოსი”. იშვიათად თუ გაუშვებდნენ ამ სიტყვას, თორემ უმეტეს შემთხვევაში წაშლიდნენ და ზედ წააწერდნენ “ჩვენი ქვეყანა”... აი ამ პირობებს ჩვენი მაშინდელი ჟურნალისტიკისას ხშირად ივიწყებენ ჩვენი წარსულის მკვლევარნი” (1, 71).

ჟურნალის უმთავრესი პრობლემაა საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური და ეკონომიკური თავისუფლების იდეა. ამ იდეით არის გაჟღენთილი მ. ჯავახიშვილის უშუალო ხელმძღვანელობით გამოცემული “ქართველი ერის” ორივე ნომერი.

1910 წელს მ. ჯავახიშვილი სხვა საზოგადო მოღვაწეებთან ერთად აქტიური ჟურნალისტურ-პოლიტიკური მოღვაწეობის გამო საქართველოდან გადაასახლეს. სოციალ-ფედერალისტი გაზეთების – “ცნობის ფურცლის”, “ივერიის”, “შრომის”, “ისრის”, “გლეხის” – კორესპონდენტი, გაზეთ “გლეხის” ოფიციალური რედაქტორი, აღმანახ “ქართველი ერის” გამომცემელი – საამისოდ საკმაოდ ბრალდებას შეიცავდა. 1910-დან 1915 წლის გაზაფხულამდე მ. ჯავახიშვილი საქართველოში თითქმის არ იმყოფება. დონის როსტოვში გადასახლება, შემდგომ რუსეთ-სპარსეთის ფრონტზე წითელი ჯვრის წარმომადგენლად მუშაობა მას რეალური ცხოვრების გამოცდილებას სძენს, კიდევ ერთხელ მძაფრად შეაგრძნობინებს დაბეჩავებული სამშობლოს მდგომარეობას. 1915 წელს ომიდან დაბრუნებული სამშობლოს განთავისუფლებისათვის მებრძოლი გაზეთის “საქართველოს” დამფუძნებელთა შორისაა. არის სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

მოახლოებული რუსეთის რევოლუცია, პირველი მსოფლიო ომი, საქართველოს მორღვეული სახელმწიფო საზღვრები, პოლიტიკურ-ეკონომიკური დაკაბალება, 1918-1921 წლების შეუნარჩუნებელი თავისუფლება და ა.შ. პუბლიცისტს აქტიურ საომარ პოზიციაზე აყენებს. მისი მასალები გამოირჩევა პოლიტიკის, ეკონომიკის, სამხედრო საქმის პროფესიული ცოდნით. 1921 წლის 15 თებერვალს გაზ. “საქართველოში” დაიბეჭდა ჟურნალისტის სტატია – “ბრძოლის ასპარეზი”, რომელშიც სომხეთ-საქართველოს გზებისა და საზღვრების საკითხი გადაჭრილია ისტორიული სამართლის მიხედვით. ამ დროიდან მოყოლებული 1924 წლის თებერვლამდე მ. ჯავახიშვილი, როგორც პუბლიცისტი და როგორც მწერალი, დუმს. ეს გასაგებიცაა: გასაბჭოების შედეგად შექმნილი რეჟიმი არ იძლეოდა ეროვნულ და პოლიტიკურ თემებზე აზრის გამოთქმის საშუალებას.

1924 წლის “მნათობში” (№2) გამოჩნდა მ. ადამაშვილ-ჯავახიშვილის ხელმოწერით ნაწყვეტი რომანიდან “კვაჭი კვაჭანტირაძე”. პუბლიცისტმა საქართველოს ახალი ანექსიით გამოწვეული ეროვნული უბედურება მხატვრულ ყალიბში ჩამოახა. “კვაჭი კვაჭანტირაძე”, “ჯაყოს ხიზნები”, “თეთრი საყელო” “ქალის ტვირთი” და სხვა ეპოქის დოკუმენტებია.

1925 წელს დაარსდა ჟურნალი “მნათობი”. ჯავახიშვილი ჟურნალის მუდმივი თანამშრომელია – ასრულებს სალიტერატურო რედაქტორის მოვალეობას.

გასაბჭოების პირველი წლებიდანვე აიკრძალა, რეპრესირებულ ან ემიგრირებულ იქნა როგორც პოლიტიკური პარტიები, ასევე მათი პერიოდული გამოცემები. ერთპარტიული ტოტალიტარული სისტემა შეუთავსებელი იყო არა მარტო პოლიტიკური პარტიების საქმიანობასთან, არამედ მათი არსებობის ფაქტთანაც კი. მმართველი პოლიტიკური პარტიის ნაფიცი კრიტიკოსები, ანუ, როგორც მოსწრებულად უწოდა მათ ერთმა თანამედროვემ “ლიტერატურული ჩეკა”, ამტკიცებდნენ, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ნამდვილი ლიტერატურული მუშაობისთვის იძლეოდა ყოველნაირ შესაძლებლობებს (ჟურნალებს, გაზეთებს და სხვ.), მაგრამ ისინი ამ

შესაძლებლობებს იყენებდნენ საბჭოთა ხელისუფლების საწინააღმდეგო ტრიბუნალ-
ამ განაცხადში ნაწილობრივ-სიმაღლესე ქედს: ქართულმა მწერლობამ მხატვრულ
სამოსელში გაახვია მეტადი პუბლიცისტის მისია, ამხილა რეალური სახე
მიმდინარე მოვლენებისა. მაშინდელ ოპოზიციურ პერიოდიკაზე დაკვირვება ცხად-
ყოფს, რომ პოლიტიკური ბრძოლის ფრონტი გადატანილ იქნა ლიტერატურის
ფრონტზე. სწორედ მაშინ გაისმა უაღრესად გონივრული მოწოდება, როცა ერთი პო-
ლიტიკურ ასპარეზზე მარცხდება, მან მთელი ენერგია კულტურის ფრონტისაკენ
უნდა გადაიტანოს (კ. გამსახურდია).

საბჭოთა წყობილების დამყარების პირველი წლებიდან გვხვდება ისეთი სპე-
ციფიკური დასახელების ჟურნალ-გაზეთები, როგორიცაა “მიწის მუშა”, “მაშვრალ-
თა ხმა”, “შრომის მოამბე”, “მუშის შრომა”, “წითელი მხედარი”, “წითელი ვარ-
სკვლავი”, “ყუმბარა”, “ქურა”, “ღვთის წინააღმდეგ”, “საქართველოს უღმერთო”, “კა-
ტორდა და ციმბირი” და სხვა. ისინი, როგორც სახელწოდებებიდან ჩანს, ემსახუ-
რებოდნენ პროლეტარულ სახელმწიფოში ფართოდ გაშლილი ათეიზმის, ინდუს-
ტრიალიზაციისა და კოლექტივიზაციის პროპაგანდა-აგიტაციას.

ასეთ პირობებში, როცა “ორგზის დაყმევებულმა ხელისუფლებამ – ქარ-
თველმა კომუნისტებმა გააჩაღეს კამპანია ქართული ისტორიული კულტურისა და
ტრადიციების წინააღმდეგ, შეურაცხევეს წინაპართა სალოცავები, წმინდანთა და
ეროვნულ გმირთა სამარხები” (6, 25), როცა პროლეტარულ მწერლობას რევანშით
უნდა აეღო ჰეგემონის როლი ლიტერატურაში, საამისოდ კი მმართველი წრეები
აუცილებლობად მიიჩნევდნენ ძველი აზროვნების ამოძირკვას, როცა ერისათვის
საკრალური სიტყვები – ქართული, მეფე, ტაძარი, ღმერთი, ეკლესია და ა.შ. – იკ-
რძალებოდა, როცა ლიტერატურისა და ხელოვნებისათვის განსაზღვრული იყო არა
მარტო თემები, არამედ ქანრებიც, როცა ფაქტობრივად ოპოზიციურ ლიტერატუ-
რულ დაჯგუფებათა არც ერთი ორგანო არ გამოდიოდა, შეიქმნა საჭიროება ისეთი
ჯგუფისა და ორგანოს დაფუძნებისა, რომელიც შექმნილ ვითარებას ალღოს აუ-
ღებდა, ეროვნულ ფასეულობათა შენარჩუნებას შეეცდებოდა და სატკივარს შესა-
ფერისი მხატვრულ-პუბლიცისტური ფორმით გააცხადებდა.

ასეთი მისია 20-იანი წლების მეორე ნახევარში იკისრა ლიტერატურულ-შე-
მოქმედებითმა ჯგუფმა “არიფიონმა” ამავე სახელწოდების აღმანახით.

მართებულად შენიშნავს პროფ. დ. თევზაძე: “კულტურულ რევოლუციას,
იგივე “კულტურის სააღყო წესებს” (კ. გამსახურდია), რომლის სათავე – ეროვ-
ნული ცნობიერების გამოღვიძებისა და განმტკიცების მიზნით – დაკავშირებულია
დიდი ილიას სახელთან, შემდეგში ეს პრინციპი გაიზიარეს არჩილ ჯორჯაძემ,
“აკადემიურმა ასოციაციამ” კ. გამსახურდიას ინიციატივით და “არიფიონმა” გ. ქი-
ქოძისა და მ. ჯავახიშვილის თავკაცობით. .. დიდი შედეგი მოჰყვა როგორც ეროვ-
ნული კულტურის აღმავლობისა, ასევე ეროვნული ცნობიერების ამაღლებისა
და განმტკიცების სახით” (7, 12). აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ერთმნიშვნელოვ-
ნად ვეთანხმებით ამავე მეცნიერის შეფასებას, რომ “არიფიონის” ლიტერატუ-
რულ-ესტეტიკური პრინციპია რეალიზმი – ცნების ფართო მნიშვნელობით (იქვე,
65).

“არიფიონის” ჩამოყალიბებას გარკვეული მოსამზადებელი სამუშაოები უძ-
ღოდა: “განზრახული გექონდა ლიტერატურული ჯგუფის დაარსება. 4/2.1926 წ. ჩემ-
თან თავი მოიყარეს ლ. მეტრეველმა, გ. ქიქოძემ, ს. შანშიაშვილმა, კ. ჭიჭინაძემ, ვ.
გორგაძემ და მ. გოგიბერიძემ (უკანასკნელი შემთხვევით შემოვიდა). ვიბაასეთ. გა-
დავდეთ. ჯერ დრო არ არისო” – ჩაუნიშნავს მ. ჯავახიშვილს დღიურში, ხოლო ავ-
ტობიოგრაფიაში წერს: “1928-1929 წლებში “არიფიონის” სალიტერატურო ჯგუფს
ვეკუთვნოდა”.

“ფაქტიურად ჯავახიშვილის მიერ არის შექმნილი “არიფიონი”. მაგრამ იგი არასოდეს არ გამოდის როგორც ლიდერი. იგი ეფარება ჯგუფს, იგი ამხრის თავს იცავს თავდასხმებისგან, თუ დრო მოითხოვს, ლიდერადაც გამოდგება” (8, 25) [401-403] ეს სიტყვები გ. ტაბიძეს ეკუთვნის და დაწერილია 1928 წელს.

“1927 წელს მიხ. ჯავახიშვილის ინიციატივით ჩამოყალიბდა ლიტერატურულ-შემოქმედებითი ჯგუფი “არიფიონი”, – იგონებს პოეტი გ. გორგაძე.

“ერთხელ მე, გ. ქიქოძე და მ. ჯავახიშვილი ერთმანეთს შევხვდით. გერონტიმ გვითხრა: რა დაშავდება, რომ ჩვენც დავაარსოთ ჯგუფიო. გერონტის წინადადება მოგვეწონა. დავაარსეთ ჯგუფი, რომელშიც შედიოდნენ გ. ქიქოძე, მ. ჯავახიშვილი, გ. ტაბიძე, მიხ. მრეველიშვილი და მე. ამ ჯგუფს ეუწოდეთ “არიფიონი”, რაც ნიშნავდა ამხანაგობას. ს. შანშიაშვილის ეს მოგონება 1977 წელს გამოქვეყნდა.

“ჩვენ რიგრიგობით ვიკრიბებოდით ერთმანეთთან. ვაწყობდით კრებულისათვის შერჩეული მასალების კითხვა-განხილვას... პირველი შეხვედრა შედგა მ. ჯავახიშვილის ოჯახში, სადაც “არიფიონის” გარდა გვესწრებოდნენ “ცისფერი ყანვების” ჯგუფის წარმომადგენლები და სხვა მწერლები. მათ შორის ცნობილი პოეტები: კ. მაყაშვილი, ვ. გაფრინდაშვილი, გ. ტაბიძე, პ. იაშვილი. ვიმსჯელებთ შემდეგ საკითხებზე: როგორი იქნება ჟურნალი, შეიქმნება თუ არა ერთმანეთში მტკიცე დამოკიდებულება, ითამაშებს თუ არა რაიმე როლს ჩვენი მთლიანი ფრონტით გამოსვლა”, – წერს გალაკტიონი 1926 წელს (8, 76). (ჩანაწერი უთარიღოა, მაგრამ კ. მაყაშვილი 1926 წ. გარდაიცვალა).

“არიფიონთან” დაკავშირებით მ. ჯავახიშვილის არქივში დაცულია მისი წერილები მ. ზანდუკელთან, კ. ჭიჭინაძესთან, გ. ტაბიძესთან, შ. დადიანთან.

1927 წლის 21 ნოემბერს მ. ჯავახიშვილს 47 წელი შეუსრულდა. ამ თარიღისადმი მიძღვნილ მის ლექსში არის ასეთი სტრიქონები:

“და თუ ვერ ვზიდე მძიმე ლოდები
თუ ვერ ვიპოვე გაღმარიონი,
ექვსი კამეჩი შემბობით წყვილად:
ცოლი, ქეთო და არიფიონი...
ერთად ერთი მყავს... დამრჩება ობლად...
ხელი დაავლეთ... იქნებ იშვილოთ...
ვაჰ, ნეტა შენსა მოთმინებასა
გვიან მოსულო ჯავახიშვილო!”

მ. ჯავახიშვილმა შეურჩია სახელი როგორც დაჯგუფებას, ისე აღმანახს. სიტყვა “არიფიონი”-ს მნიშვნელობა საზოგადოებისათვის ერთგვარად ბუნდოვანი ყოფილა. გალაკტიონის მოგონებებიდან: “გრიშაშვილი, ფაშალიშვილი და სხვა შეეცადნენ გაემასხრებიათ: “არიფი” – მოსულელის ნიშნავსო... ერთხელ ყრილობაზე ტიცციანმა ახსენა არიფი, ვინ არის არიფი, რა არის არიფიო, აღრიადდნენ ფურისტები ჟანგო ღოდობერიძის პირით” (8, 77). გ. ქიქოძე: არიფი თანამესუფრეს ნიშნავს, არიფიონი შესარხოშებულები ადამიანების კავშირია. მაგრამ ჩვენ ვითრობით არა ღვინით, არამედ ურთიერთშთაგონებით და შემოქმედებით” (9, 362).

მ. ჯავახიშვილი სიტყვის ეტიმოლოგიას ზუსტად განმარტავს: “არიფიონი – შემეცნებული, სწავლულები (-ონი მესამე პირის მრავლობითი რიცხვი), ინტელიგენტი, ჯენტლმენი. არიფ-არიფიუნ (ამას მოსდევს სპარსული ჩანაწერი, ქ.ჯ.)

ელ აარიფუ ექფულ იშაარე – არიფი თვალის ჩაკვრითაც უმაღლეს გავიგებს ყველაფერს.

არიფე თაარიფ ისტამაზ – არიფს განმარტება არ ესაჭიროება” (10, 428).

მ. ჯავახიშვილს თავდაპირველად განზრახული ჰქონდა ჯგუფსა და აღმანახის ლიტერატურულ მანიფესტსაც “ჩვენი მიწა” რქმეოდა. მაგრამ ბოლოსკენ დასპორტიზმის პირობებში, როცა ყოველივე მშობლიური იდეებობდა, ნაკლებად გასაგები სიტყვა “არიფიონი” უწოდა, ხოლო ლიტერატურული მანიფესტი კი უბრალოდ ლიტერატურული განცხადებით შეცვალა.

ლიტერატურული განცხადების როგორც პირველი, ისე მეორე ვარიანტი მ. ჯავახიშვილმა შექმნა (მეორეში მცირე ცვლილება გ. ქიქოძეს შეუტანია). ორივე მწერლის არქივში ინახება კორპორაციის ყველა წევრის ავტოგრაფითა და ერთსულოვნების გამომხატველი ჩანაწერებით.

აღმანახი იხსნება ლიტერატურული განცხადებით. მას კრებული გამოცემის თარიღის ნაცვლად მისი ბოლო ვარიანტის შემუშავების თარიღი უზის – 1927 წლის 16 მარტი.

მ. ჯავახიშვილის მიერ შექმნილი ოპოზიციური დაჯგუფება და მისი ჟურნალი 1927 წლის მარტისთვის დასრულებულ სახეს იღებს. მის შემადგენლობაში არიან ქართული მწერლობის მნიშვნელოვანი ძალები; ორგანიზაციულადაც მონოლითურნი არიან: რევოლუციურად იკრიბებიან, იწვევენ სხდომებს, სახავენ შექმნილ მდგომარეობასთან ტაქტიკური ბრძოლის გზებს. ბრძოლა ამ შემთხვევაში გულისხმობს ამ სიტყვის არა ტრადიციულ გაგებას, არამედ აქცენტის გადატანას კულტურის ფრონტზე, რომელიც, არიფიონელთა რწმენით, ის პლაცდარმია, საიდანაც შეიძლება ეროვნული სულის გადარჩენა. მათ თვალწინ ხდება საქართველოს სრული განადგურება; საამისოდ არის მომართული მმართველი პარტიის ყველა იარაღი: “ჩვენი ეპოქა – რევოლუცია ჩემთვის საშინელი ტრაგედიაა, ვინაიდან ჩემს თვალწინ კვდება ძველი ქვეყანა – დედა, ზოგისთვის კი ეს უზენაესი სიხარულია, ვინაიდან იბადება შვილი – ახალი ქვეყანა. ამიტომ არის მგლოვიარედ გუშინდელი პოეტი, ამიტომაც ხარხარებს დღევანდელი კომკავშირელიც. სჯობდა, სჯობდა ან უფრო ადრე გავეჩენილიყავი, ან უფრო გვიან”, – მ. ჯავახიშვილის ეს აღსარება დაახლოებით 1921-1923 წლებს განეკუთვნება.

მწერალი, მთარგმნელი, კრიტიკოსი და საზოგადო მოღვაწე გ. ქიქოძე წერს: “მას (მიხეილს, – ლ.გ.) გამძაფრებული პატრიოტული შეგრძნება ჰქონდა: რუსულ-ქართული ჟარგონი, დამახინჯებული ქართული წარწერები მაღაზიების აბრეშუბზე ან დაწესებულებების ფასადზე თითქოს პირად შეურაცხყოფას აყენებდა. შეიძლება მისი მტკივნეული პატრიოტიზმი იმითაც აიხსნება, რომ საქართველოს განაპირა პროვინციიდან წარმოსდგებოდა, მარაბდის რაიონიდან, სადაც ქართველ ხალხს ყველაზე მეტი სისხლი დაუღვრია მტრის ურდოებთან ბრძოლაში” (11, 308). ამ “გამძაფრებული პატრიოტიზმის” გამოხატულებაა მ. ჯავახიშვილის როგორც მხატვრული, ისე პუბლიცისტური მემკვიდრეობა. უკანასკნელს მივაკუთვნებთ აღმანახ “არიფიონს”, რომელსაც თითქმის უწინრად უძღვებოდა მიხეილ ჯავახიშვილი და რომლის ერთპიროვნულ მთავარ რედაქტორად ის გვესახება. ასეთი პრეცედენტი ჟურნალისტიკის ისტორიაში მრავლადაა: “თავი რომ დავანებოთ რუსულ და ევროპულ პრესას, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიაში არა ერთი და ორი შემთხვევა გვხვდება, როდესაც გაზეთს ან ჟურნალს ხელს აწერს ერთი პიროვნება, ხოლო ფაქტობრივი რედაქტორი სულ სხვა პირია” (12, 296).

ამრიგად, მ. ჯავახიშვილმა ხელშესახები წვლილი შეიტანა ქართული პუბლიცისტური სიტყვის ქმედითობის საქმეში. გაზეთ „გლეხის“ რედაქტორი, გაზეთ „გრუზიას“ დამაარსებელი, გაზეთ „ივერიის“ ფაქტობრივი რედაქტორი, ჟურნალ „ნიავის“ დამფუძნებელთა ძმობის წევრი, გაზეთ „საქართველოს“ ერთ-ერთი ფაქტობრივი რედაქტორი, ჟურნალ „ქართველი ერის“ რედაქტორ-გამომცემელი, ჟურნალ „არიფიონის“ დამფუძნებელი, რედაქტორი და გამომცემელი – ყოველივე ეს მიხეილ ჯავახიშვილის ნაყოფიერ ჟურნალისტურ ღვაწლზე მიუთითებს.

მიხეილ ჯავახიშვილის რედაქტორულ-საგამომცემლო საქმიანობის ქვაკუთხედი ქართველი ერის იმპერიული უღლისაგან განთავისუფლებაა. ამ იდეის უანგარო მსახურებით იმკვიდრებს ის ღირსეულ ადგილს ქართული ჟურნალ-გაზეთების განმარტებელ რედაქტორების გვერდით.

ლიტერატურა:

1. ლასხიშვილი გ. [გან]. შინ და გარედ. "ცნობის ფურცელი", 1903.
2. კასრაძე ლ., თანამედროვე პორტრეტები, „ქართული მწერლობა“, 1928, № 8-9.
3. ჯავახიშვილი მ. რჩეული თხზულებანი რვა ტომად. ტ. 6, "საბჭოთა საქართველო", თბ., 1964.
4. საქ. ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფ. 480, აღწ. 1. საქმე № 79.
5. აბრამიშვილი ა. ცოტა რამ კრებულ "ნიაგზე" და აღმანახ "ოქროს ფეხზე". მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1895, №4
6. კირთაძე ნ., 1924 წლის აჯანყება საქართველოში, ქუთაისი, 1986.
7. თევზაძე დ. საუკუნის თვალთ, თბ., 1994.
8. ტაბიძე გ. თხზულებათა თორმეტტომეული. ტ. 12, თბ., 1986.
9. „არიფიონი“. კრებული 1. პ. ტ. 1 სტამბა, ტფ., 1928, გვ. 2-377.
10. ჯავახიშვილი ქ. მიხეილ ჯავახიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. "მერანი", თბ., 1984.
11. ქიქოძე გ. რჩეული თხზულებანი. ტ. 1. "საბჭოთა საქართველო", თბ., 1963.
12. ტაბიძე ნ., ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკა, თბ., 1988.

Lira Gabunia

Journalistic Genre of Mikhail Javakhishvili's Activity

Summary

M.Javakhishvili started his journalistic career at the beginning of 90-es. His editorial work was very diversified. He appears before us as an ordinary journalist and a vigorous editor and publisher.

This period in Georgian history is characterized by many significant events full of political experience. The country is proactively involved in world processes and is actively pending the results.

Ли́ра Габу́ния

Редакторская деятельность Михаила Джавахишвили

Резюме

Свою трудовую деятельность Михаил Джавахишвили начал в 90-ых годах XIX века. Разнообразна редакционная деятельность Михаила Джавахишвили, он предстает перед нами и как рядовой журналист, и как активный редактор-издатель.

Этот период в грузинской истории характеризуется целым рядом важнейших событий. Страна является активным участником процессов, происходящих в мире, активно ожидающим его результатов.

Севиль Мамедова

(Азербайджан)

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Человек с момента своего возникновения был неотъемлемым элементом природы. Его существование обуславливалось активным и постоянным ее использованием, приведшее к возникновению барьеров на пути развития цивилизации, которые из локальных превратились в мировые, глобальные. Сегодня в масштабе земного шара усиливается «парниковый эффект», растет озоновая дыра, возрастает степень загрязнения морей и океанов, идут кислотные дожди, повсеместный глобальный характер приобретает дефицит водных ресурсов и т.д. Возникла реальная угроза разрушения механизма саморегуляции биосферы и усиления локальных нарушений биосферного равновесия, что негативно сказывается на состоянии здоровья людей, условиях их труда и быта, их физическом и духовном развитии, возможностях роста качества жизни.

Современная экологическая ситуация остро поставила вопрос о воспитании чувства личной ответственности за сохранение и приумножение природных богатств и бережного отношения к ним. Как подчеркивает академик Р.Э.Мехтиев, необходима предельная концентрация человеческой воли и осознание возможностей регулирования эффектов глобализации для предотвращения вполне возможного экологического Апокалипсиса (6, 162).

Требуется принятие необходимых мер для предотвращения глобальной экологической катастрофы. Незыблемые принципы гуманизма должны соотноситься не только с человеком, но и с природой и взаимодействием человека с природой (там же).

Именно поэтому формирование экологической культуры выступает важным направлением современной экологической политики. Ныне политика экологизации производства, переход к рыночным отношениям требуют квалифицированных кадров управления, повышения общего уровня их экологической культуры, как и населения в целом. В настоящее время общепринятой стала точка зрения, согласно которой человечество не может более прогрессировать в своем развитии, существенно не повысив уровень экологической культуры. Как подчеркивает Н.Моисеев, «техническое развитие необходимо, но этого мало. Цивилизация должна быть другой, духовный мир человека, его потребности, его ментальность – другими». В противовес традиционным представлениям о культуре, как о чем-то отличном от природы и противостоящем ей, В.М.Межуев, например, утверждает, что «культура выступает как специфическая для человека форма его связи с природой, его единства с ней. Культура – это, прежде всего, человеческое отношение к природе, возникающее в ходе истории» (5,100).

Новая функция культуры заключается в том, что если раньше она рассматривалась как признак проявления социальности, то теперь должна стать

способом воссоединения общества и природы на основе, более адекватного понимания природной среды. Эту задачу призвана решать экологическая культура.

Таким образом, на современном этапе во взаимодействии общества и природы все явственнее проступает ведущая роль сознательной человеческой деятельности, направленной на целесообразное изменение биосферы. Это и обуславливает возрастающее значение экологической культуры человека.

Понятие «экологическая культура» принято рассматривать как специфическую жизнедеятельность человека, которая отражает характер взаимоотношений между обществом, человеком и природой в процессе создания и освоения материальных и духовных ценностей (2,14). Если в целом культура отражает меру преодоления человеком природного начала путем его познания и освоения, то экологическая культура обуславливает соответствие социальной деятельности и законов природной целостности. По мнению Н.Ф.Реймерса, экологическая культура есть «этап и составная часть развития общемировой культуры, характеризующиеся острым, глубоким и всеобщим осознанием насущной важности экологических проблем в жизни и будущем развитии человечества» (10). Однако это определение не называет специфических черт экологической культуры и поэтому оно близко фактически к определению понятия «экологический интерес», так как именно экологический интерес характеризуется процессом осознания необходимости решения экологических проблем для развития человечества.

Таким образом, экологическая культура может рассматриваться с разных сторон. Во-первых, она есть результат деятельности человека по преобразованию природной среды в направлении соответствующем физиологическим и социальным потребностям человека. Во-вторых, экологическая культура характеризует уровень развития экологического сознания у социальных субъектов, начиная от индивида и кончая человечеством в целом, в котором выражено отношение к природной среде как жизненно необходимой экологической ценности. В-третьих, экологическая культура - это творческая деятельность людей по экологическому освоению природной среды, в процессе которой производятся, сохраняются (охраняются), распределяются и потребляются экологические ценности. Название черты экологической культуры позволяют определить ее как творческую деятельность людей по освоению и сохранению жизненно необходимых ценностей природной среды (экологических ценностей) (9,308).

Экологическую культуру можно определить и как меру соответствия сущностного содержания личности ее реальным взаимоотношениям со средой обитания, проявляющаяся в целесообразной деятельности человека. Свой отпечаток на экологическую культуру накладывают географо-климатические, национальные особенности, народные традиции, привычки, экономические, правовые, нравственные, воспитательные регуляторы, система общественно значимых приоритетов.

От формирования по преимуществу эмпирическим путем до осознания не только через трудовые, но и духовно-нравственные изменения индивида - таков генезис экологической культуры, объективно включающей деятельностный природопреобразующий элемент отражает как уровень осознания экопроблем, так и реальную практику их разрешения.

Экологическая культура личности формируется в результате целенаправленной экологизации образования и воспитания. Экологизация образования и воспитания, т.е. ассимиляция в их рамках идей рационального и гармоничного отношения к

естественным экосистемам, органически связана с идеей гуманизации системы образования и воспитания в целом, рассматривающей гармоническое развитие человека как главную цель. В системе отношений «человек-природа» важно осознание человеком себя как частички природы, овладение экологической культурой и понимание ответственности перед будущими поколениями в процессе взаимодействия с природной средой.

Одним из эффективных путей достижения экологизации образования представляется включение экологического образования в систему непрерывного образования. В самом деле, только постоянное пополнение экологических знаний может разрешить противоречие между наличным и общественно-необходимым уровнем этих знаний у людей.

Экологическое образование - это вовсе не часть образования, а новый смысл и цель современного образовательного процесса. Новый подход требует, прежде всего, развития экологического сознания, воспитания новой экологической личности. Человек, ощутивший свою неразрывную связь с природой, психологически готов к экологически целесообразной активности. И проблемы окружающей среды будут решены, если каждый сделает более экологичным свое мировоззрение, свой образ жизни.

Цель экологического образования - дать человеку необходимые знания по использованию природы и ее ресурсов, разумному управлению состоянием окружающей среды с тем, чтобы оно не ухудшилось, а наоборот, улучшалось, помочь осознать последствия своей деятельности, сформировать культуру поведения и гражданской ответственности за рациональное использование природных ресурсов и защиту природы.

Цель экологического воспитания - привить каждому члену общества сознание необходимости охраны природы, рационального использования природных ресурсов, гуманного отношения к природе, сформулировать навыки (особенно это важно для управленческих кадров), регулирования и контроля воздействия на природу, чувство ответственности, заботы о ее состоянии в настоящем и будущем (7, 229-230).

Важно, чтобы человек не только рассудком осуждал варварское вмешательство в природу, окружающую среду, но и чтобы моральные чувства не мирились с таким отношением в любой сфере контактов с ней. «Мы нуждаемся в новом, благоговейном отношении к жизни на этой планете, к ее разнообразию и единству; к ее совершенствам. Нам необходимо наполнить новым содержанием наши чувства, действия и мысли, любовь, отвагу и мудрость» (8, 299).

Экологическое образование и воспитание - многоаспектный процесс. Он включает формирование научной системы знаний о взаимодействии общества и природы; воспитание гуманистического мироощущения личности, формирование волевого фактора, без которого невозможно реализация знаний и чувств в практическом действии. В итоге складываются экологические убеждения личности, которые и определяют ее активную жизненную позицию в деле охраны природы.

Формирование экологической культуры человека начинается с детства в семье, затем в школе, средних и высших учебных заведениях, трудовом коллективе, непосредственно на производстве. На это должна быть направлена деятельность всех учреждений системы образования и воспитания, науки, литературы и искусства, средств массовой информации, общественных организаций и др. Все эти социальные институты, воздействующие на человека, составляют социальный механизм формирования экологической культуры личности.

В экологическом образовании главными являются взаимоотношения человека и природы. Это подтверждает положительный опыт постановки экологического обучения в ряде развитых стран, где оно прошло путь от стихийного явления в 60-е годы, как например, в Японии, до хорошо организованного процесса к середине 70-х годов.

Отмечая многообразие форм экологического воспитания японцев, гибкость его методов, постоянное обновление и совершенствование этих форм и методов, хотелось бы остановиться на учебных целях экологического образования в этой стране, где оно рассматривается как система сквозного обучения (3,214-215).

Тезисно их можно свести к следующим пунктам:

- помочь осознать реальность ущерба окружающей среде, исходя из объективных фактов; понять важность нормального функционирования системы «природа-общество».

- помочь понять наибольшие ценности человеческой личности, которые включают, в частности, и такое качество, как глубокое уважение к окружающей среде и природе. Это положение основывалось на том, что человек добивается наибольших положительных (желаемых им) результатов в использовании окружающей среды тогда, когда он относится к последней с глубоким уважением;

- помочь понять ценность жизни и здоровья, а через это разбудить в сознании учащихся естественное глубокое уважение к жизни, т.е. к социально насыщенному существованию человека;

- помочь понять прикладной характер проблем загрязнения окружающей среды в современном обществе, уяснить их связь с модернизацией страны и общества;

- донести до широких слоев, что охрана и воспроизводство экосистемы - это задачи и обязанности местных органов администрации (префектур, мэрий), которые должны исполнять эти обязанности на основе принципа широкой демократии, т.е. максимального вовлечения населения и общественности в обсуждение и решение планов развития (в том числе промышленного и др.) районов (городов, поселков и т.д.) своего проживания.

Таким образом, экологическое воспитание и образование должно быть, прежде всего, гражданским воспитанием и образованием, т.е. должно способствовать воспитанию у граждан активной, или экологически нравственной, жизненной позиции. В особой степени это касается лидеров общественных движений, государственных чиновников, представителей органов власти, преподавателей.

Другим важным условием является «экологизация» учебных программ по всем предметам, которые изучаются в школе. Ибо междисциплинарность экологии, экологизация различных областей социальной жизни определяет характер ее влияния на всю систему образования. По нашему мнению, элементы экологического образования должны включаться в учебные программы практически всех предметов.

Экологическое воспитание должно пронизывать все элементы системы образования. Экологические знания, экологическую культуру ребенок должен впитывать с первого дня в школе и на всех уроках - по литературе, истории, физике, географии и т.д., а не только по биологии, или, тем более, лишь на специально введенных уроках по экологии. Школьные годы - это солидный кусок жизни. Прожив эти годы, человек должен быть полностью экологически образованным, экологически культурным.

Потребность в экологическом образовании связана с необходимостью обеспечения благоприятной среды для жизни человека. Качество окружающей

природной среды определяет здоровье - основное право человека и без природных предпосылок все социальные вопросы теряют свой смысл. Экологическое образование поэтому должно не просто проникнуть в структуру системы образования, а стать одним из ее важнейших оснований. Если литература и история нужны для усвоения ценностей культуры, естествознание - закономерностей природы, то экологическое образование необходимо для формирования у личности подлинного человеческого отношения к природе, определения допустимой меры преобразования природы, усвоения специфических социоприродных закономерностей и нормативов поведения, при которых возможно дальнейшее существование и развитие человека.

Защита человека, экологический императив его выживания составляет суть экологизации политики. Обратной стороной ее является процесс политизации экологии, обуславливающий формирование нового направления в гуманитарном образовании - политической экологии, как составной части курса политологии.

Концепция экологического образования включает в себя и подготовку кадров для сферы управления взаимоотношения человека и окружающей среды - специалистов - экологов, ориентированных на решение крупных социально-экологических задач. Профессиональный эколог должен видеть проблему в целом и множество возможных способов ее решения с учетом различных аспектов: экологических, политических, социальных, юридических, психологических и т.д. Он должен выступать в роли практического координатора при разработке и реализации проектов формирования окружающей природной среды и нести ответственность за последствия внедрения этих проектов.

В Азербайджанской Республике, где последовательная экологическая политика стала проводиться после возвращения к руководству страной общенационального лидера Гейдара Алиева, экологизация образования и воспитания является важной задачей, от решения которой зависит эффективность и успешность природоохранной деятельности в новых условиях. Решению этой задачи было направлено и принятие Закона «Об экологическом образовании и воспитании населения» (1).

Сегодня экологизация образования в средних и высших заведениях республики преследует цель экологизировать сознание и сформировать экологическую культуру каждого обучаемого, независимо от его узкой специальности и профессии. Курсы экологического профиля ныне включены в учебные планы всех специальностей. В технических вузах проводится подготовка инженеров - специалистов в области защиты окружающей среды от загрязнений.

Активизировалась и деятельность Министерства экологии и природных ресурсов Азербайджанской Республики по повышению уровня экологической подготовки и культуры работников природоохранительных органов, начиная с их местных звеньев. На это направлены проводимые здесь ежемесячные семинары, а также курсы повышения квалификации кадров данного Министерства, которые организуются на факультете повышения квалификации руководящих кадров в Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики. На этих курсах проходят экологическую подготовку в новых условиях руководители, ведущие специалисты межрайонных структур Минэкологии, директора заповедников республики, а также работники соответствующих отделов местных органов исполнительной власти и муниципалитетов. Учебный план сочетает теоретическую экологическую подготовку слушателей с изучением опыта практической экологической деятельности, формированием у них экологической культуры.

Вместе с тем, практика показывает, что в системе органов государственной власти и управления лишь органы природоохранного профиля в определенной мере занимаются вопросами повышения уровня экологической подготовки, а также формирования экологической культуры работающих здесь кадров. А ведь в условиях перехода к рынку взаимодействие общества с природой меняется. Возникает объективная необходимость в расширении и углублении полученных ранее знаний. В этих условиях образование, имеющее целью решение проблем окружающей среды, должно быть постоянным. Чтобы знания, полученные специалистами в учебных заведениях, не оказались устаревшими, для обеспечения эффективности их деятельности в области окружающей среды, необходимо обеспечивать их постоянное обновление.

Таким образом, организация экологического образования требует новых подходов, которые должны исходить из таких принципов, как междисциплинарное обучение и необходимость постоянного обновления экологических знаний в течение всей трудовой деятельности управленческих кадров, специалистов.

Немаловажным является и то, что до недавнего времени экологическое образование в нашей республике ориентировалось в основном на естественнонаучное знание и технические науки, представляющие технику и технологию природоохранной деятельности. Подготовленные на этой основе специалисты-отраслевики, были способны исследовать в деталях состояние окружающей среды, предложить технический, биологический или химический способы устранения или предотвращения ее загрязнения, но не всегда знали, как практически довести дело до конца, поскольку социальные механизмы взаимоотношения человека и природы оставались для них во многом неясными.

В отличие от такого положения, в Академии Государственного Управления, где доминируют общественные науки, существенная часть экологического образования посвящена изучению социальной экологии, которая преподается здесь как учебная дисциплина с первого же учебного года. Этот курс включает, как естественнонаучные сведения об окружающей природной среде и биосфере, так общественно-научные представления об экологической проблеме, экономические, политические, правовые, международные и другие социально-гуманитарные аспекты ее решения, технико-технологические проблемы выхода из экологического кризиса с учетом практического опыта.

Преподавание социальной и политической экологии в вузах страны, на наш взгляд, позволит формировать определенный уровень экологической культуры у выпускников и наряду с полученными знаниями по специальности, вооружить их и социально-экологическими знаниями. Это поможет студентам экологизировать как свое миропонимание, так и дальнейшую профессиональную деятельность, подготовить себя к решению стоящих проблем с учетом экологических императивов.

Литература:

1. Закон Азербайджанской Республики «Об экологическом образовании и воспитании населения» от 10 января 2003 года.
2. Достовалова Н.А. Формирование экологической культуры населения в современных условиях. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1991.

3. Иванов О.В. и др. В борьбе с драконом «Когай»: Опыт природопользования в Японии. М., 1991.
4. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизации: путь разума. М., 1998 .
5. Межуев В.М. Культура и история. М., 1977. с.100.
6. Мехтиев Р. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, 2004.
7. Огородник И.В., Киселев Н.Н. и др. Социально-философские проблемы экологии. Киев, 1989.
8. Парсонс Г. Человек в современном мире. М., 1995.
9. Пырин А.Г., Пырин Г.А. Воспитание экологической культуры личности // Философия и экологическая культура. М., 1990.
10. Реймерс Н.Ф. Природопользование. М., 1990.

Sevil Mamedova

Formation of Ecological Culture as Priority Direction of an Ecological Policy of the State

Summary

Article is devoted to the problem of person's ecological culture formation as priority direction of ecological policy of the state. Here the author explains the essence of ecological policy as the basic channel of its formation, allocates ecological formation and education, considers the given process, analyzes its some features in Azerbaijan within the limits of the ecological policy of the state spent there.

სევილ მამედოვა

*ეკოლოგიური კულტურის ფორმირება, როგორც სახელმწიფოს
ეკოლოგიური პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულება*

რეზიუმე

ადამიანი გაჩენისთანავე ბუნების განუყოფელი ნაწილი იყო. მისი არსებობა განპირობებულია ბუნების აქტიური და ინტენსიური გამოყენებით. რამაც ცივილიზაციის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე არა ერთი დაბრკოლება შექმნა. ლოკალური პრობლემები ზოგად, გლობალურ საკითხებად იქცა. დღეს დედამიწის მასშტაბით ძლიერდება "სათბურის ეფექტი", იზრდება ოზონის ხვრელი, ზღვებისა და ოკეანეების დაბინძურების ხარისხი, მოდის მჟავე წვიმები, დღის წესრიგში დგება სასმელი წყლის დეფიციტი. ასეთ სიტუაციაში აუცილებელია ეკოლოგიური კულტურის ფორმირება და ადამიანის გადარჩენა მოსალოდნელი კატასტროფისაგან.

ЭФИРНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Представление об эфире имели ученые еще с незапамятных времен. Он относился к особому виду материи-«акаша» (пятый элемент материи). Понятие «акаша» формулируется так: это нечто, существующее везде и повсюду. Все, что имеет форму и в свою очередь является результатом соединений, образуется из «акаши».

Акаша - это то, что преобразуется в жидкость, газ и твердое тело. Особенность классической механики состоит в мгновенном распространении взаимодействий, т.е. законы этой механики справедливы при малых скоростях по сравнению со скоростью света. Итак, все скорости движения, входящие в ньютоновскую формулу сложения скоростей ($v + c$) должны удовлетворять это (c) условие. В расчетах Майкельсона-Морли это условие оказалось выполненным только для земных скоростей (v), а второе слагаемое - скорость света, явно не удовлетворяет это условие.

Итак, применение Галиллей-Ньютоновской механики неприемлемо, так как она переходит все границы. Для расчетов опытов нужна другая механика, отличная от классической и релятивистской. Основу этой новой механики составляет существование абсолютной системы отсчета, связанной с эфиром, а следовательно, неравноправность инерциальной системы. Из-за некорректной интерпретации опытов Майкельсона-Морли, которые в последующем закончились созданием специальной теории, была опровергнута концепция об эфире, и вместо него обосновался термин «физический вакуум».

«Физический вакуум». Вакуум - это латинское слово и означает пустоту, т.е. пространство без материи и энергии, пространство без реальных частиц, которое подлежит непосредственному измерению. На основе принципа относительности образовалась специальная теория относительности, которая объяснила экспериментальные данные и фундамент высоких энергии современной физики. Его успешно применяют в проектировке ускорителей элементарных частиц и в экспериментах с релятивистскими частицами. Несмотря на это, существует серьезная причина отказаться от принципов относительности, основу которой составляет специальная теория относительности.

1. Специальная теория относительности включает внутреннее сопротивление, которое известно под названием парадокс двух близнецов. При решении этого парадокса внимание привлекла общая теория относительности, успешная при малых скоростях движения. Для общего случая релятивистских скоростей парадокс был неисчерпаем.
2. Существуют современные эксперименты, в которых показана зависимость скорости света от направления распространения волны. Серия такого эксперимента была выполнена Мариновым, где скорость света возросла с величиной 360 ± 40 км/с.

Результаты опытов Маринова явно противоречат постулатам специальной теории относительности об инвариантности скорости света. Как раз эти причины

послужили основой для опровержения принципов относительности и возрождения концепции эфира, для чего и характерна, с одной стороны, неправомерность инерциальных систем относительно эфира, и с другой стороны, зависимость скорости света от направления распространения волны. Данное взаимодействие не что иное, как взаимодействие реального эфира с реальными частицами, которое исключает введение таких искусственных посредников, как виртуальные частицы. Согласно специальной теории относительности, скорость света в произвольной системе равна c и не зависит от направления распространения волны, т.е. изотропна. Но это не вытекает из опытов Майкельсона-Морли. В их экспериментах установлен факт изотропии времени двойного распространения света. $(t_+ + t_- = \text{const})$, где t_+, t_- - интервалы времени одностороннего распространения света. Сторонники принципа относительности, которые не имели возможность отдельного измерения интервалов времени, опирались на принципиально неправильные расчеты и делали формулировку их результатов так, что $t_+ = t_-$, тем самым пренебрегали альтернативной версией $t_+ \neq t_-$, при $t_+ + t_- = \text{const}$.

Если внесем величину скорости двойного распространения света, такую как $C = \frac{2L}{t_+ + t_-}$,

тогда из опытов следует инвариантность и изотропность. Такое вроде бы малое изменение, в интерпретации опыта Майкельсона-Морли приводит к диаметрально противоположному результату: опровергнуть теорию относительности и провозгласить теорию эфира.

Теория эфира, проводящего свет. Корректная, альтернативная интерпретация опытов Майкельсона-Морли обусловила создание теории на следующих постулатах:

1. Существование среды распространения взаимодействий и связанной с ней абсолютной системы отсчета. В данной среде свет распространяется прямолинейно и изотропно со скоростью $c = 299792458 \pm 1,2 \text{ м/с}$

2. Инвариантность скорости двойного распространения света в инерциальной системе отсчета. Из постулатов вытекают формулы преобразования времени и координат для двух систем $(OX_1Y_1Z_1)$ и $(OX_2Y_2Z_2)$, движущихся со скоростями, отличными от скоростей в абсолютной системе.

$$\begin{aligned} x_2 &= (x_1 - u_{01}t_1) / \gamma; \\ y_2 &= y_1; \\ z_2 &= z_1; \\ t_2 &= t_1; \end{aligned} \quad (1)$$

$$u_{02} = -\frac{u_{01}}{\gamma^2}; \gamma = \frac{\sqrt{1 - v_2^2/c^2}}{\sqrt{1 - v_1^2/c^2}}$$

где $U_{01} - (OX_2Y_2Z_2)$ -относительная скорость системы измеренная в $(OX_1Y_1Z_1)$.

U_{02} - скорость системы относительно $(OX_2Y_2Z_2)$.

Из формулы $t_2 = \gamma \cdot t_1$ следует зависимость скорости времени от абсолютной скорости движения инерциальной системы. Системы, с различными абсолютными скоростями v_1 и v_2 неравносильны.

Значительным достижением данных преобразований является абсолютный характер понятия одновременности явлений. Явления, которые одновременны в одной инерциальной системе, будут одновременными и в любой другой системе, что принципиально противоречит специальной теории относительности.

Соответственно, из (1) следует что, уменьшение размеров тела представляет собой отражение приближения атомов и молекул. В специальной теории относительности уменьшение размеров тела носит совершенно иной характер. Законы преобразования энергии и импульса при переходе из одной инерциальной системы в другую имеют вид:

$$P_{x2} = \gamma P_{x1}, P_{y2} = P_{y1}, P_{z2} = P_{z1}, E_2 = (E_1 - U_{01} P_{x1}) / \gamma \quad (2)$$

Связь энергии и импульса в инерциальной системе отсчета с абсолютной скоростью v_0 , определяется следующей формулой:

$$\left(1 - \frac{v_0^2}{c^2}\right) \frac{E^2}{c^2} + 2\left(\frac{v_0}{c}\right) P_x \frac{E}{c} - P^2 = m^2 c^2 \quad (3)$$

Время и пространство взаимозависимы, но по другому закону. Метрику пространства и времени в инерциальной системе определяют коэффициенты инвариантной квадратной формы.

$$ds^2 = c^2 dt^2 - \left(1 - \frac{v_0^2}{c^2}\right) dx^2 - 2v_0 dt dx - dy^2 - dz^2$$

Значительным следствием такой метрики является анизотропия пространства инерциальных систем. Из подобного рода анизотропии вытекает нарушение зависимости закона сохранения момента импульса и скорости света от направления распространения волны:

$$c'(\alpha') = c \left[1 + \left(\frac{v_0}{c}\right) \cos \alpha' \right]^{-1}$$

Отсюда следует, что скорость света в инерциальной системе может превышать c , и при $\alpha' = \pi, c' \rightarrow \infty$. Поэтому, с космического корабля, абсолютная скорость которого приближается к $c(v_0 \rightarrow c)$, можно в течение малого промежутка времени следить за историей жизни звезд, даже за смертью. Но этой информацией космонавты с наземными наблюдателями не делятся, так как при наблюдении во времени за эволюцией звезд солнечная система может погибнуть. За время своего существования звезда непрерывно излучает свет, поэтому после ее смерти в пространстве остается о ней информация, как о потоке света. Корабль, движущийся лицом, к потоку способен располагать информацией о звезде.

Опыты Маринова. Для установления абсолютной скорости Земли австрийский ученый Маринов провел серию экспериментов. В 1984 году он провел эксперимент, который развил физические опыты по измерению скорости света.

Схема: Свет, идущий от лазера, делится на два луча и проходит расстояние между двумя противоположно направленными синхронно движущимися дисками. Роль

синхронного замка играют диски с дырками на перифериях, закрепленные на общей оси, где и формируются импульсы света идущие к фотодетектору. Абсолютная скорость Земли вычисляется по формуле:

$$v_0 = c \frac{\Delta I_1 - \Delta I_2}{\Delta I_1 + \Delta I_2} \text{ где } \Delta I_1, \Delta I_2 - \text{разность токов.}$$

Численное значение абсолютной скорости Земли, полученное в эксперименте равно $362 \pm 40 \frac{м}{с}$. Выполнение опыта Маринова до лазерной технологии было невозможным, которая дает прямой поток света.

Заключение. Концепция об эфире, которая возродилась на основе эфира, проводящего свет и экспериментально доказанная Мариновым, принципиально отличается от концепции физического вакуума, представление о котором следует из принципа относительности. Основная разница между этими двумя концепциями заключается в следующем:

1. Согласно концепции эфира, электромагнитная волна представляет собой распространение возбуждения покоящегося эфира-среды. В современной физике появился альтернативный взгляд: свет не нуждается в среде-носителе и движется как корпускула, а скорость распространения света изотропна и инвариантна в инерциальных системах.

2. Все вокруг нас, находится в эфире. Структура и динамика его элементов определяют такие фундаментальные физические понятия, как пространство и время. Итак, эфир, с которым можно связать абсолютную систему отсчета, представляет собой абсолютное пространство - время бесконечного мира. В отличие от эфира, из вакуума следует, что мир имеет конечное время жизни.

3. Эфирную среду характеризуют все атрибуты материального объекта: она шумит в радиочастотном диапазоне и является носителем электромагнитных волн. Признание существования эфира есть окончательный отказ от теории относительности и переход к единственности божьего мира. Эта среда определяет абсолютную систему отсчета времени и пространственных координат. В социальных и духовных сферах, куда принцип относительности проник как либерализм и политеизм, отрицание моральных достоинств относительности, не что иное, как абсолютизация морали, добра и справедливости.

Литература:

1. Паршин Д.А. Волновая оптика. М., 1995.
2. Эйнштейн А. Сборник научных трудов, т. I-IV, М., 1965-1967.
3. Ландау Л.Д., Лифшиц Е.М. Теория поля. М., 1988.

The conception on air space, which is revived based on light conducting air space, experimentally proved by Mironov, is totally different from physical vacuum conception, which is formed from special relativity principle.

The paper discusses differences between special relativity theory and air space conception and their main contradictions, which conditioned fundamental changes in the issue of the unity of universe.

It is noted that special relativity theory is the result of wrong interpretation of Michelson-Morley's experiment proved by means of the experiments carried out by Mironov in 1984, which caused success of air space conception, which existed before creation of special relativity theory, and recognition of absolute calculation system's existence.

ნატო თოლორაია, როინ ბერია

საეთერო სივრცე

რეზიუმე

კონცეფცია ეთერზე, რომელიც აღორძინდა სინათლის მატარებელი ეთერის საფუძველზე და ექსპერიმენტულად დადასტურებულ იქნა მირონოვის მიერ, პრინციპულად განსხვავდება ფარდობითობის სპეციალური პრინციპისაგან წარმოშობილი ფიზიკური ვაკუუმის კონცეფციისაგან.

ნაშრომში განხილულია ფარდობითობის სპეციალურ თეორიასა და ეთერის კონცეფციას შორის არსებული პრინციპული განსხვავებები და მათი ძირითადი წინააღმდეგობები, რომლებმაც განაპირობეს ფუნდამენტური ცვლილებები სამყაროს ერთიანობის აღქმის საკითხში.

აღნიშნულია, რომ ფარდობითობის სპეციალური თეორია წარმოადგენს მაიკელსონ-მორლის ცდის არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგს, რაც დასტურდება მირონოვის მიერ 1984 წელს ჩატარებული ცდების საშუალებით, რამაც გამოიწვია ფარდობითობის სპეციალური თეორიის შექმნამდე არსებული ეთერის კონცეფციის აღორძინება და ათვლის აბსოლუტური სისტემის არსებობის აღიარება.

1. ნატალია ბასილაია 3
 ეტიკეტი ლევ ტოლსტოის პირად და საქმიან წერილებში
 Natalia Basilaia
Etiquette of private and business letters of Lev Tolstoy
 Наталья Басилая
Этикет личных деловых писем Л. Н. Толстого

2. ქეთევან გალობერი, მარიამ ქადაგიშვილი 9
 ფრანგული და ქართული ბიბლიური გამოხატულებების არსი და ფუნქცია
 ენობრივი აქტივობის სისტემაში, მათი შეპირისპირებითი ანალიზი
 Ketevan Galoberi, Mariam Kadagishvili
Essence and Function of Bible Aphorism of the French and Georgian Languages
 Кетеван Галобери, Мариам Кадагшвили
Сущность и функция библейских изречений французского и грузинского языков в системе языковой активности, их сопоставительный анализ

3. ირინა კრუაშვილი 15
 სუფიქსური დერივატები გერმანული ენის არსებითი სახელის სფეროში
 Irina Kruashvili
Suffixal derivatives of Nouns in German Language
 Ирина Круашвили
Суффиксальные дериваты в области существительного в немецком языке

4. ელნურა ჯავადზადე 32
 მშობლიური ენის სიწმინდის დასაცავად
 Elnura Javadzade
On the Matter of Native Language Purity
 Эльнура Джавадзаде
Во имя чистоты родного языка

5. არსენ ბერტლანი 36
 რამდენიმე მაგალითი სხვა თავისუფალი ხმოვნების (გარდა უ-სი)
 გამოსაგლეხად თუშურ ენაში
 Arsen Bertlani
Several examples for showing other free vowels (except u) in Tush language
 Арсен Бертлани
Несколько примеров для выявления других (кроме у) свободных гласных в тушинском языке

6. ნაზი შამუგია 43
 რთული წინადადების შესწავლის ისტორია
 Nazi Shamigia
From history of studying of a compound sentence in the Georgian language
 Нази Шамугия
Из истории изучения сложного предложения в грузинском языке

7. ჯანა ტოლისბაევა.....	54
ქანრული ძიების პროცესი თანამედროვე ყაზახურ ლიტერატურაში	ბიზლიროთიშვა
Zhanna Tolysbaeva	
Condition Genre's search of modern Kazakhstan poetry	
Жанна Толысбаева	
Состояние жанрового поиска современной поэзии Казахстана	
8. ელდინო წერეთელი, ოლენა გარკოვენკო-მანჩხაშვილი.....	57
უკრაინელი პოეტების რაულ ჩილაჩავასეული თარგმანები	
Eldino Tsereteli, Olyona Garkovenko-Manchkhavili	
Translations by Raul Chilachava of Ukrainian Poets of XIX-XX centuries (Collection "August")	
Элдино Церетели, Олена Гарковенко-Манчхашвили	
Переводы Раулем Чилачава украинских поэтов XIX-XX вв.	
9. მარინა სიორიძე.....	61
აბსურდისა და ამბოხის პრობლემატიკა ალბერ კამიუს შემოქმედებაში	
Marina Sioridze	
Problems of Absurdity and Revolt in Albert's Camus works	
Марина Сиоридзе	
Проблематика абсурда и бунта в творчестве Альбера Камю	
10. ლილიანა ჯანაშია.....	68
მ. ბულგაკოვის რომან „მასტატი და მარგარიტას“ ლიტერატურული კონტექსტი	
Liliana Janashia	
Literary Context of Bulgakov's "Master and Margarita"	
Лилиана Джанашия	
Литературный контекст романа М.Булгакова "Мастер и Маргарита"	
11. მედეა კვარაცხელია.....	73
ბასილ მელიქიშვილის „მკერდ შებოლილი მერცხალი“	
Medea Kvaratskhelia	
«Sooty-Card Swallow » by B. Melikishvili	
Медая Кварацхелия	
“Законтелая ласточка” Б. Меликишвили	
12. ნარგიზ ალიევა.....	80
“ალ-მუტალიფ ვა-ლ-მუხტალიფ” ჯანრის შესახებ შუასაუკუნეებში	
Nargiz Aliyeva	
About al Mutalif Va-l-muxtalif Genre in the Middle Ages	
Наргиз Алиева	
О жанре «ал-муталиф ва-л-мухталиф» в средневековье	
13. ირმა ზაკარაია.....	85
დავით ერისთავი და შექსპირი	
Irma Zakaraia	
David Eristavi and Shakespeare	
Ирма Закараиа	
Давид Эристави и Шекспир	

14. ლალა ახმადოვა.....
მწერლის ჰუმანური და მოქალაქეობრივი პოზიცია
 Lala Akhmadova
Humanistic and a Civil Stand of the Writer
 Лала Ахмедова
Гуманистическая и гражданская позиция писателя

15. ნანა ქაჯაია.....92
ლ. პეტრუშევსკაიასა და ვ. ტოკარევას ქალური ისტორიები
 Nana Kajaia (Georgia)
L. Petrushevskaya's and V. Tokareva's Women Life Stories
 Нана Каджая
Женские истории Л. Петрушевской и В. Токаревой

კულტუროლოგია – KULTUROLOGY – КУЛЬТУРОЛОГИЯ

16. ილიას უსტუნერი.....95
ქართული კულტურა და ზოგიერთი სოციალური ფენომენი "იდეალისტის დღიურში"
 Ilyas Ustunyer
Georgian Culture and Some Social Phenomenon "In the Diary of an Idealist"
 Ильяс Устуньер
Грузинская культура и некоторые социальные феномены в «Дневнике идеалиста»
17. ინდირა ძაგანია 101
კულტურათაშორისი დიალოგის მაგალითი: ფეთხულაზ გიულენი
 Indira Dzagania
An Example of Intercultural Dialogue: Fethullah Gulen
 Индира Дзагания
Пример межкультурного диалога: Фетхуллах Гюлен

ისტორია და პოლიტოლოგია – HISTORY AND POLITOLOGY – ИСТОРИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ

18. აიდინ მამედოვი..... 107
თურქეთში გერმანიის გაძლიერების მცდელობები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, თურქული და გერმანული ისტორიოგრაფიის მასალებზე დაყრდნობით
 Aydin Mamedov
Germany's Strengthening Efforts in Turkey at the end of the XIX Century and at the Beginning of the XX Century, in Russian-German Historiography
 Айдын Мамедов
Попытки усиления Германии в Турции в конце XIX-начале XX века на материалах русской и германской историографии

19. ბადრი კვარაცხელია..... 117
ხელოსნის სახელო სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროში
 Badri Kvaratskhelia
The Title "Prefect" in the Megrelian (Odishi) Principality
 Бадри Кварацхелия
Профессия мастерового в Одишском имении
20. კართლოს ფრიდონაშვილი 123
უშუალო დემოკრატიის პრობლემატიკა პოლიტიკურ პროცესში
 Kartlos Pridonashvili
The Problems of the Direct Democracy in the Political Process
 Картлос Придонашвили
Проблематика непосредственной демократии в политическом процессе
21. ტევეკულ დადაშევი..... 129
კონსენსუსის მდგომარეობა აზერბაიჯანში გარდამავალი პერიოდის დასაწყისისათვის
 Tevekkul Dadashov
Consensual position in the first years of the transitional period in Azerbaijan
 Тевеккюль Дадашев
Положение консенсуса в Азербайджане в начале переходного периода
22. ლია ახალაძე..... 135
პოლიტიკური ვითარება „აფხაზთა სამეფოში“ IX საუკუნის 90-იან წლებსა და X საუკუნის 10-იან წლებში
 Lia Akhaladze
Political situation in "Abkhazian Kingdom" in the 90-es of IXth century and 10-s of Xth century
 Лия Ахаладзе
Политическая ситуация в «Абхазском царстве» в 90-ых годах IX века и 10-ых годах X века.

სამართალმცოდნეობა – JURISPRUDENCE – ПРАВОВЕДЕНИЕ

23. ქამალ მაკილი-ალიევი 142
ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სამართლის წყაროები
 Kamal Makili-Aliyev
Origins of International Human Rights
 Кямал Макили-Алиев
Источники международного права прав человека
24. დოდო ჯულუხაძე..... 153
პასუხისმგებლობა ტრეფიკინგის მსხვერპლის მომსახურებით სარგებლობისათვის
 Dodo Julukhadze
Proceedings against human trafficking victims abuse
 Додо Джулухадзе
Ответственность за пользование жертвами трефикинга

25. ლალი გაბისონია	158
<i>იდეოლოგია და სახელმწიფო სამოქალაქო საზოგადოების პირობებში</i>	
Lali Gabisonia	
<i>Ideology and the state in conditions of a civil society</i>	
Лали Габисониа	
<i>Идеология и государство в условиях гражданского общества</i>	
26. ულვი ისმაილოვი.....	166
<i>არასრულწლოვანების განთავისუფლება დასჯისაგან: შედარებითი ანალიზი</i>	
Ulvi Ismailov	
<i>Post-graduate of Odlar Yurdu University</i>	
Ульви Исмаилов	
<i>Освобождение от наказания несовершеннолетних: сравнительный анализ</i>	
27. ლილი გელუკაშვილი.....	174
<i>გარდაცვლილი პირის პირადი უფლებების დაცვა</i>	
Lili Gelukashvili	
<i>Protection of Personal Rights of Deceased</i>	
Лили Гелукашвили	
<i>Защита личных прав усопшего</i>	

ეკონომიკა – ECONOMICS – ЭКОНОМИКА

28. ლეონიდე ჯახაია.....	178
<i>უმაღლესი განათლების პრობლემები მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის პირობებში</i>	
Leonid Djakhaia	
<i>Upon Problems of Higher Education in the Period of Financial Crisis</i>	
Леонид Джахая	
<i>Проблемы высшего образования в условиях экономического кризиса</i>	
29. გელა სვირავა, მაია ჭანია	183
<i>საქართველოს რეგიონების ბიუჯეტებისა და საბიუჯეტო ფედერალიზმის ფორმირების ძირითადი პრინციპები</i>	
Gela Svirava, Maia Chania	
<i>Main Principles of Forming Budgetary and Non-Budgetary Federalism in Georgian Regions</i>	
Гела Свирава, Майя Чания	
<i>Формирование основных принципов бюджетного федерализма и бюджетов регионов Грузии</i>	
30. ლარისა თაკალანძე	191
<i>სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები საქართველოში</i>	
Larisa Takalandze	
<i>Social-Economic Development Tendencies in Georgia</i>	
Лариса Такаландзе	
<i>Тенденции социально-экономического развития в Грузии</i>	

31. ხაკან უშაკლი.....209
სამუდამო სწავლების პროგრამა სინოპის უნივერსიტეტში მონაწილეების
ფაქტორები: მონაწილეთა პრობლემების და ზრუნვის განსაზღვრა
Hakan Ushakli
Lifelong Learning Programs of Education Faculty in Sinop: Evaluation of Participants' Problems and Worries
Хакан Ушакли
Программы пожизненного обучения на факультете образования в Синопе:
Определение проблем и забот участников
32. ნანა მაკარაძე.....209
სტრესზე რეაგირების ინდივიდუალური სტრატეგიები უმცროსკლასელებში
Nana Makaradze
Individual Strategy of Reaction to Stress Among Elementary Schoolchildren
Нана Макарадзе
Индивидуальные стратегии реагирования на стресс среди учащихся младших классов
33. ირმა მესირიძე.....214
მშობელთა არჩევანისა და მათი სასწავლო პროცესში მონაწილეობის
პრობლემები ამერიკულ სკოლებში
Irma Mesiridze
Parents Choice and School Involvement Dilemmas in U.S.
Ирма Месиридзе
Проблемы выбора родителей и их участие в образовательном процессе американских школ
34. ლელა რეხვიაშვილი.....219
საოჯახო დღესასწაულების მოწყობა
Lela Rekhviashvili
Preparation and Celebration of Family Holidays
Лела Рехвиашвили
Подготовка и проведение семейных праздников
35. ლეილა შეროზია.....225
ეკოლოგიური კულტურის ფორმირება დაწყებითი კლასის მოსწავლეებში
Sherozia Leila
Formation of Ecological Culture Among the Pupils of Primary Educations
Лейла Шероэия
Формирование экологической культуры учеников в начальных классах

36. ლირა გაბუნია.....
 მიხეილ ჯავახიშვილის რედაქტორული მოღვაწეობა
 Lira Gabunia
Journalistic Genre of Mikhail Javakhishvili's Activity
 Лира Габуния
Редакторская деятельность Михаила Джавахишвили

ბუნებისმეტყველება და ეკოლოგია – NATURAL SCIENCE AND ECOLOGY –
 ПРИРОДОВЕДЕНИЕ И ЭКОЛОГИЯ

37. სევილ მამედოვა.....240
 ეკოლოგიური კულტურის ფორმირება, როგორც სახელმწიფოს ეკოლოგიური
 პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულება
 Sevil Mamedova
Formation of Ecological Culture as Priority Direction of an Ecological Policy of the State
 Севиль Мамедова
*Формирование экологической культуры как приоритетное направление экологической
 политики государства*
38. ნატო თოლორაია, როინ ბერია 247
 საეთერო სივრცე
 Nato Toloraia, Roin Beria
Air space
 Нато Толорая, Роин Берия
Эфирное пространство

ჟურნალის ელექტრონული ვერსია:
<http://www.nplg.gov.ge>

E-mail:
indira@dzagania.com
irsociety@rambler.ru

Tel.: (+ 995 32) 30 25 48; (+ 995 32) 54 14 49
Mob.: (+995 93) 93 20 91

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ქართული
ბიბლიოთეკა

ნ¹⁶⁶/32

9 771512 436007